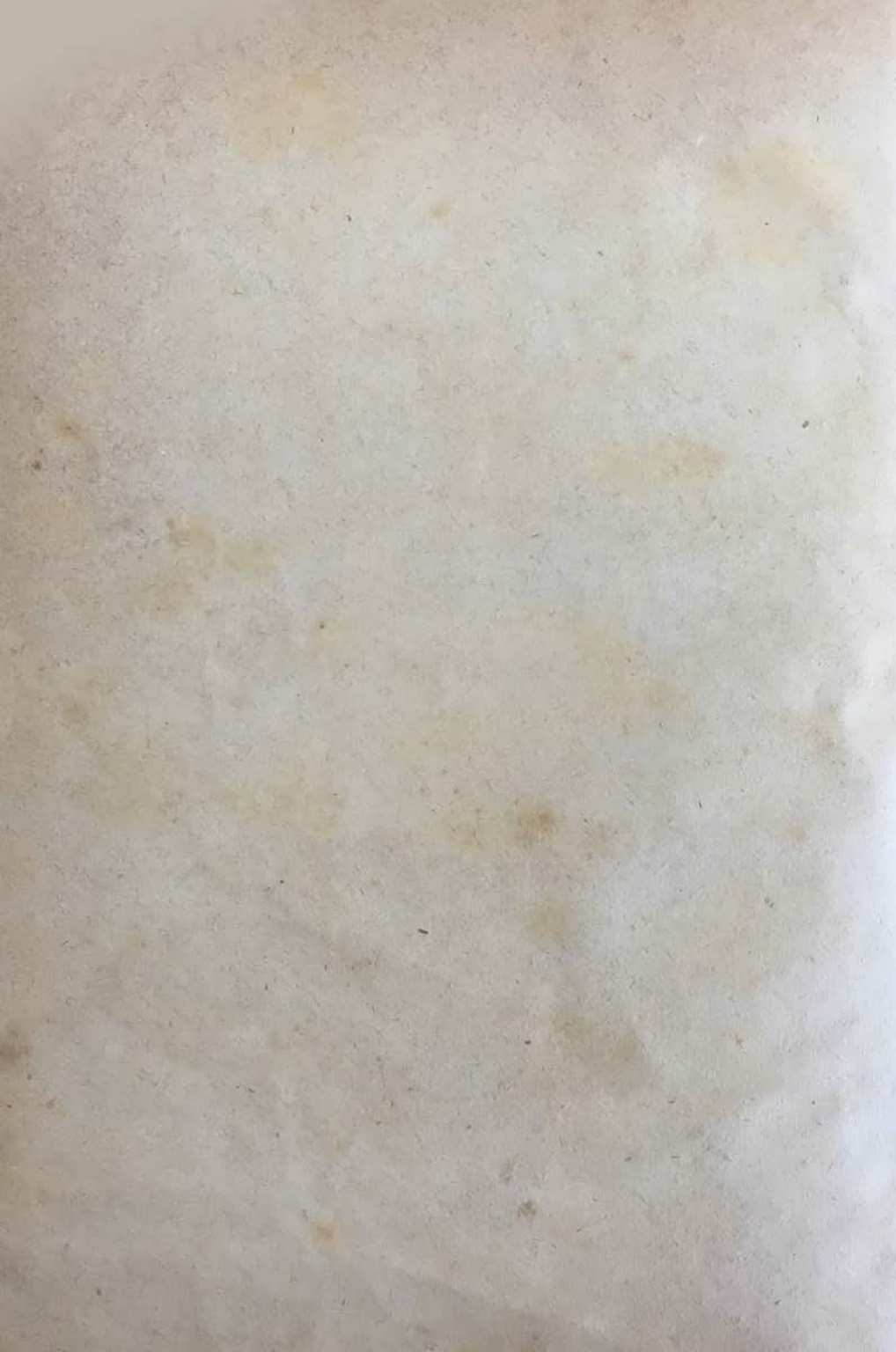

1066

2/10

ԱՂԷՔՍԱՆԴՐ ՏԻՒՄԱ

ՀՌԶԱԿԱԽՈՐ ՈՃԻՐՔ

ՊՕՐՃԻԱՅՔ

1492—1507

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱՅ Ի ԴԱՂՂԻԱԿԱՆԷ
Ա. Ս. Տ.

Կ. ՊՕԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՄԱՍԻՍ ԼՔԱԴՐՈՅ

—1869—

1066

NOTHING TO SAY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1900-1901

1900-1901

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1900-1901

710

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ՏԻՒՄԱ

ՀՈՉԵԿԵԼԻՈՐ ՈՃԻՐՔ

ՊՕՐՃԻԱՅՔ

1492—1507

1492 Ապրիլի 8ին, Ֆիորենցայէն գրեթէ մղոն մը հեռու՝ Քարէճճիի պալատին մէկ ննջարանին մէջ անկողնոյ մը բոլորտիքը երեք անձինք ժողովուած էին, ուր չորրորդ մը հողեփարք կը քալէր։

Այս երեք մարդոցմէն առաջինը, որ մահւան անկողնոյն ոտքին կողմը նստած, արտառքը ծածկելու համար ոսկեճամուկ գիպակէ վարագոյրներու մէջ կէս մը պըլլուած էր, ՅԱՂԱԴՍ ԱՆԱՄՈՒՄՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆ 'Ի ՎԵՔԱՅ ՊԼԻՆԻՈՍԻ անուն գրուածոց հեղինակ էրմօլաօ Պարպարօն էր, որ նախընթաց տարին Հատմ Ֆիորենցայի հասարակապետութեան դեպան ըլլալով՝ Աքուիլէի պատրիարք անուանիւ էր Ինկովիկնափոս Ը. էն։

Երկրորդը , որ ծնկան վրայ եկած՝ հոգե-
վարքին ձեռքն իրեններուն մէջ բռնած էր ,
Անճէ Բօլիթիէն էր , հնգետասաներորդ դա-
րուն կատուլոսը , վաղեմնական եւ ծաղկեալ
հանճար , որ իր լատիներէն ոտանաւորներովը
Օգոստոս կայսեր ժամանակի բանառեղծներէն
մէկը կը կարծուի :

Վերջապէս , երրորդը՝ որ ոտքի վրայ կե-
ցած , անկողնոյն սնարին դալարուն սիւններէն
մէկուն կրթնած , խորին թախծութեամբ օր-
հասականին դէմքին հիւանդութեան յառաջդի-
մութիւնը կը դիտէր , անուանի Բիք Տը Լա Մի-
րանսօլն էր , որ քսան տարուան հասակին մէջ
քսան ու երկու լեզու կը խօսէր , եւ պատրաստ
էր՝ այն ամեն մէկ լեզուով աշխարհիս ա-
ռաջին գիտնական քսան անձերէ իրեն ուղ-
ղուած եօթն հարիւր հարցմանց պատասխա-
նել , եթէ կարելի ըլլար զանոնք Ծիօրէնցա
ժողովել :

Իսկ հոգեվարքը , Լօռէն Մանեիֆիքն էր ,
որ տարւոյն սկիզբէն ՚ի վեր դժնդակ եւ խո-
րին տենդէ մը բռնուած , որուն հետ իր ցեղին
ժառանգական հիւանդութիւնն եզոդ յօդացան
ալ միացած էր , եւ տեսնելով վերջապէս որ
Լէօնի Տէ Սքօլէթէ խաբեբային տուած հալեալ
մարգրիտներու ըմպելիքն ալ՝ որ կարծես թէ իր
դեղերն աւելի հարստութեան քան թէ հիւան-
դութեան յարմարցնել կուզէր , անօգուտ եւ
անշօր էին , հասկցեր էր որ իր գողտրաբան

կանայքը , քաղցրերգակ բանաստեղծները , չք-
քեղազարդ պալատները թողուլ հարկ էր , եւ
իր մեղքերուն արձակում ընդունելու համար ,
որոնք թերեւս ուրիշ իրմէ վար աստիճանի մար-
դու մը համար եղեռնագործութիւնք կը կոչ-
ուէին , Հերոնիմոս Ֆրանչիսկոս Սալօնարօլէ
գոմինիկեանը կանչել տուած էր :

Սակայն , առանց ներքին երկիւղի չէր ,
որուն դէմ իւր բարեկամաց գովեստներն ան-
դօր էին , որ հեշտաւէր բռնաւորն այն տրի-
բուղէմ եւ անաչառ քարոզչին կ'սպասէր , որոյ
խօսքը բոլոր Ֆիօրէնցան կը դողացնէր , եւ
անոր ներդուլթեանը վրայ դրած էր այնու-
հետեւ հանդերձեալ աշխարհի բոլոր յոյսը :
Յիրաւի , Սալօնարօլէ այն մարմարէ մարդոց-
մէն մէկն էր , որ հրամանատարի արձանին պէս՝
հեշտութեան ու շուայտութեան մէջ ընկըղ-
մած անառակներուն դուռը կը դարնէր միշտ՝
խմացնելու համար որ երկինքը խորհելու ժա-
մանակը հասած էր : Ֆէրրարա ծնած , ուր իր ըն-
տանիքը՝ որ Բատուայի ամենէն ազնուական
տուներէն մէկն էր , Նիքօլա Տ'Էսթ մարքիզէն
կանչուած էր , երբ քսանութիւնք տարուան
եղաւ , իւր անընդդիմանալի կոչումէն ստիպ-
եալ՝ հայրենի տունէն փախաւ , ու Ֆիօրէնցայի
գոմինիկեան կրօնաւորաց վանքին մէջ կարգ
տուաւ : Հոն իր մեծաւորներէն փիլիսոփայու-
թեան դասատու կարգուած ըլլալով , երկուս-
տորդ նորընծան նախ ստիպուեցաւ սկսելու

կարծր զգայարանի մը թերութեանցը , պակասաւոր արտասանութեանը եւ մանաւանդ իր ֆիզիքական զօրութեան տկարանալուն դէմ մաքառիլ , որ խստակրօն պահեցողութեամբ մ'սպառնած էր :

Սաւօնարօլէ այն ատենէն ինքզինք բռնորովին առանձնութեան դատապարտեց , ու մենաստանին խորերուն մէջ աներեւութացաւ , իբր թէ գերեզմանի քարն արդէն իր վրայ փակուած ըլլար : Հոն քարայասակին վրայ ծունկ չոքած , փայտէ խաչելութեան մ'առջեւ անդադար աղօթելով , հսկումներով եւ ապաշխարութիւններով միտքը բորբոքած , շատ չանցաւ խորհրդածութենէ յափշտակութեան անցաւ , այն ներքին դաղտնի ու մարդարէական դրդիւն զգալ սկսաւ , որ զինքը եկեղեցւոյ վերանորոգութիւնը քարոզելու կը կոչէր :

Այսու ամենայնիւ Սաւօնարօլէի վերանորոգութիւնը լուտէրինէն աւելի ակնածաւոր ըլլալով , որմէ քսանուհինգ տարիի չափ առաջ էր , մարդոց կը դպչէր , բայց իրերը կը յարգէր : Իր նպատակը մարդկային վարդապետութիւնները փոխել էր , եւ ոչ աստուածային հաւատքը : Գերմանացի կրօնաւորին պէտ իր լսելքին դատմանը չէր հետեւեր , այլ խանդին . տրամաբանութիւնը ներշնչութեան առջեւ կը խոնարհէր . առաւել մարդարէի կը նմանէր քան թէ աստուածաբանի :

Կակայն , եկեղեցւոյ իշխանութեան առջեւ

խոնարհած ճակատը՝ ժամանակաւոր իշխանութեան առջեւ արդէն բարձրացած էր : Կրօնքն ու ազատութիւնն իբրեւ երկու հաւասարապէս սուրբ կուսանք կերելէին իր աչքին , այնպէս որ իր մտքին մէջ՝ անոնցմէ մէկը ծառայեցնող Լօռէնը միւսն անպատուող Իննովկենտիոս Բ. պապին չափ յանցաւոր կը համարէր : Ասկէ կը հետեւէր թէ քանի որ Լօռէն հարստութեան երջանկութեան ու փառաւորութեան մէջ կապրէր , Սափօնարօլէ երբեք յանձն չէր առած , որչափ եւ զինքը ստիպած էին , իր ներկայութեամբ վաւերացնել իշխանութիւն մը՝ զոր ապօրէն կը դատէր : Բայց Լօռէն՝ մահուան անանկողինին մէջ զինքը կանչել տալուն համար , խնդիրը կը փոխուէր : Խստակրօն քարոզիչն իսկոյն ճանբայ ելաւ բոկոտն ու գլխաբաց , ոչ միայն հոգեվարքին հոգին՝ այլ նաեւ հասարակապետութեան ազատութիւնը ձեռք բերելու յուսով :

Լօռէն , ինչպէս որ ըսինք , սրտատանջ անհամբերութեամբ մը Սափօնարօլէի գալուն կըսպասէր . այնպէս որ , անոր քայլերուն ձայնն առնլուն պէս , դժգոյն դէմքը բոլորովին մեռելի գոյն առաւ , եւ արմուկին վրայ քիչ մը վեր ելնելով , ձեռքի շարժմամբ մը հրամայեց իր երեք բարեկամներուն որ դուրս ելնեն : Խակոյն հնազանդեցան , եւ հաղիւ դռնէ մը դուրս ելած էին , ուրիշ դրան մը փեղկը բացուեցաւ , եւ դալկագէժ անշարժ ու լրջադէմ կրօնաւորը

տե՛սի՛ն, վրայ տեսնուեցաւ : Լօռէն Մէտիչի՛ն անոր մարմարատիպ ճակտին վրայ արձանի մը կարծրութիւնը նշմարելով, անկողնին վրայ ինկաւ սոյնպիսի խոր հառաչանք մ'արձկելով, որ կենացը վերջին հառաչը կը կարծուէր : Կրօնաւորը սենեկին չորս կողմը նայուածք մը ձգեց, իբր թէ ստուգելու համար որ իրմէ զատ մարդ չկար հոգեվարքին քով : Եւտոյ ծանրընթացքով գէպ 'ի անկողինը յառաջացաւ : Լօռէն անոր մօտենալն արհաւրօք տեսաւ : Եւտոյ երբ քովէ հասաւ :

— Հայր իմ, ես մեծ մեղաւոր մ'էի, ազաղակեց :

— Աստուծոյ ողորմութիւնն անսահման է, պատասխանեց կրօնաւորը : Եւ ես աստուածային ողորմութիւնը քեզի բերելու պաշտօնն ունիմ :

— Կը յուսամ որ Աստուած մեզքերուս ներէ, գոչեց հոգեվարքը, կրօնաւորին բերնէն սոյնպիսի անակնկալ խօսքեր լսելէն յոյս առնելով :

— Մեզքերդ ու ոճրադործութիւններդ ամենքն ալ Աստուած պիտի ներէ, պատասխանեց Սալօնարօլէ : Աստուած թողութիւն պիտի չնորհէ ունայն զուարճութեանցդ, պոռնիական հեշտութեանցդ, եւ պիղծ գրօսանացդ, ահա մեղացդ մասին համար : Աստուած պիտի ներէ Տիօթիաւիլիի, Նէրօնէ Նիճիի, Սնճէօ Աթի-նօրի, Նիքօլօ Սօտէրինի գլուխը քեզի բերողին :

երկու հազար ֆիֆթին ու ողջ բռնողին կրկին
 վարձք խոստանալը . Աստուած պիտի ներէ
 բարի Օղանաթի որդին , Յրանչէսկօ Տէ Պոլ-
 դիկէլլան , Պէննառնօ Ղառաթին , Եարօպ Յը-
 ռէսկօպալտին , Ամօնթթօ Պալատօրինէթին ,
 Բրէն Պալատչին , Պէննառնօ Տէ Պօտինօն ,
 Յսանչէսկօ Յոթսկօպալտին եւ ուրիշ երեք
 հարիւրէն աւելի սնձինք , որոնք թէ եւ ա-
 սանցմէ պակաս անուանի , բայց նոյնչափ սի-
 բելի էին Ֆիօրէնցայի մէջ : Կառափնարանի
 ու կախաղանի վրայ սպաննելը : Ահաւասիկ
 տօրադործութեանցը մասին : Այս անուանե-
 լէն արմն մէկը Սալօնարօլէ ծանր ծանր ար-
 տադունած ժամանակ աչքը հոգեվարքին վրայ
 անկած էր . իսկ անիկայ հեծելով կը պատասխա-
 տէր , որմէ կը հասկցուէր թէ կրօնաւորին յիշողու-
 թիւնը չէր սխալեր : Վերջապէս , երբոր լմնցաւ .
 — Եւ դու կը կարծես , հայր իմ , պատաս-
 խանեց լօրէն երկրայական ձայնով . թէ մեզ-
 քեզօք ու եղեակադործութիւններու ամենն ու
 Աստուած պիտի ներէ :

— Ամենն ալ , ըսաւ Սալօնարօլէ , բայց ե-
 րեք պայմանաւ .

— Ա՞յն են , պատասխանեց հոգեվարքը :

— Առաջինը , ըսաւ Սալօնարօլէ , Աստու-
 ծայ ողորմութեանն ձէ կարողութեան կտա-
 րելապէս հաւատաւ :

— Զայր իմ , պատասխանեց լօրէն , բոլորով
 արեւել կը հաւատամ :

— Երկրորդը, ըսաւ Սալօնարօլէ, այլոցմէ ա-
նիրաւութեամբ գրաւած ու պահած տապ-
աւածքդ ետ դարձնես :

— Հայր իմ, արդեօք ժամանակ կուենանմ ,
հարցուց հոգեւորքը :

— Աստուած կուտայ , պատասխանեց կրօ-
նաւորը :

Լօրէն աւելի անդորրութեամբ խորհելու
համար աչուրները գոցեց , եւ վայրկեան մը լը-
ռութենէ ետեւ .

— Այո , հայր իմ , կընեմ պատասխանեց :

— Երրորդը , կրկնեց Սալօնարօլէ , հասա-
րակապեալութեան առաջին անկախութիւնն
ու հինաւարց ազատութիւնն իրեն դարձը-
նես :

— Լօրէն ջղային ցնցմամբ մը վեր նետուե-
լով անկուեցաւ անկողնոյն վրայ , աչովը Դո-
մինիկեանին աչերը հարցաքննելով , որպէս թէ
հասկնալու համար թէ արդեօք ճիշդ էր լա-
ծը , եւ Սալօնարօլէ մի եւ նոյն խօսքերը կըրկ-
նեց :

— Երբէք , երբէք , գոչեց Լօրէն դարձեալ
անկողնին վրայ իյնալով , ու գլուխը շարժե-
լով . . . Երբէք :

— Կրօնաւորը , առանց խօսք մը պատասխա-
նելու , քայլափոխ մը ետ քաշուեցաւ երթալու
համար :

— Հայր իմ, հայր իմ, ըսաւ հոգեւորքը, այդ-
պէս մի հեռանար . գթան իմ վրաս :

—Գթն Ծիօրէնցայի վրայ , ըսաւ կրօնաւորը :

—Բայց հայր իմ , աղաղակեց Լօրէն , Ծիօ-
րէնցա աղատ է , Ծիօրէնցա երջանիկ է :

—Ծիօրէնցա գերի է , Ծիօրէնցա աղքատ է ,
գոչեց Սալօնարօլէ , հանճարով աղքատ , դրա-
մով աղքատ , քաջութեամբ աղքատ : Հանճա-
րով աղքատ , որովհետեւ , Լօրէն , քեզնէ ետքը
Պետրոս որդիդ պիտի գայ . դրամով աղքատ ,
քանզի հասարակապետութեան ստակն ընտան-
եացդ ճիսութեանն ու առեւտրական տունե-
րուդ յաջողութեանը գործածեցիր . քաջու-
թեամբ աղքատ , որովհետեւ օրինաւոր իշխանաց
ձեռքէն սահմանադրութեան շնորհած իշխա-
նութիւնը յաիշտակեցիր , եւ քաղաքացիներն
ալ քաղաքական ու զինուորական կրկին ճամ-
բէն ետ դարձուցիր , որոյ մէջ՝ դու զանոնք
զեղխութեամբդ դեռ չմեղկացուցած՝ վաղեմ-
ական առաքինութիւններ ցուցրցած էին ,
այնպէս որ , երբ օրը գայ , որ հեռու չէ , շա-
րունակեց կրօնաւորը բոցափայլ եւ անթարթ
աչօք . իբրեւ թէ ապագայն կը կարդար , ուր
խուժադուժները լեռներէն վար իջնեն , մեր
քաղաքներուն պարիսպները յրիքով պարիսպ-
ներուն պէս միմիայն անոնց շեփօրներուն ձայ-
նէն պիտի կործանին :

—Կուզես ուրեմն որ բոլոր կենացս փառ-
քըն եղող իշխանութենէս հրաժարիմ մահուան
անկողնիս մէջ , գոչեց Լօրէն Մէտիչի :

—Ուղողն ես չեմ , այլ Տէրն է , պատասխա-

նեց Սալօնարօյէ սպառնալեանց Եւ Սիւր

— Անհնարին է , անհնարին , մըմուսցիօրէն :

— Արեւն մեռիւ ինչպէս որ սուրեցար , քո-
չեց կրօնաւորը , պաշտականներու դու շողո-
քորթներուդ մէջտեղը , որ մարմինդ ալ 'ի կո-
րուստ մատնեն , ինչպէս որ հողիդ վատնե-
ցին :

Այս խօսքն ըսելով , խառակրօն դամնիկեան-
նը , առանց հոգեվարքին ազազանները լսելու ,
սենեկէն դուրս ելաւ մի եւ նոյն գէմքով ու մի
եւ նոյն քայլերով , որով ներս մտած էր : Միայն
արդէն երկրէս դատուած , կը թուէր թէ մարդ-
կային իրերէ գեր 'ի վերայ էր :

Անոր դուրս ելնելը տեսնելով Լօրէն Մե-
տիչիի արձակած ազազակէն , Էրմօլաօ , Բօլի-
թիէն եւ Բիք տըլա Միրանաօլ , որ ամեն բան
լսեր էին , սենեակը մտան , եւ տեսնաւ որ ի-
րենց բարեկամը թեւերուն մէջ շքեղ խաչե-
լութիւն մը կը սեղմէր , զոր անկողնին գլխուն
վերեւէն յափշտակեր էր : Ի դուրս բարեկամա-
կան խօսքերով դայն քաջալերել ջանացին , Լո-
րէն Մանհիֆիք հեծեծանօք միայն կը պատաս-
խանէր , եւ մեր պատմած տեսարանէն ժամ մը
վերջը չրթունքները խաչելութեան ոտքերուն
փակցուցած՝ հողին փշեց այս երեք մարդոց
թեւերուն մէջ , որոցմէ ամենէն բարեբաղդն
իւր վրայ երկու տարի անդամ չպիտի կրնար
ապրիլ , թէպէտ եւ երկքն ալ երկնասօրոյ էին :

Եւ որովհետեւ իր մահը բազում աղէտնե-

բութ պատանա պիտի ըլլար, երկինք, կրօն Նի-
քոլա Մաքիալի, հաւատարմ նշաններ ցուցնել
ուզեց: Կայծալը Մանթա—Րէքարաթա եկե-
ղեցւոյն դմբեթին վրայ ինկու, եւ Ռոտրիկոս
Պօրճիա ալ Պապ անուանեցաւ:

Հնգ հաստանդորդ գարուն վերջերը, այսին-
քն այն միջոցին որ մեր պատմութիւնը կ'սկը-
սի, Հոսմայ Սուրբ Պետրոսի հրապարակը շատ
հեռու էր այն մեծախայելուչ տեսարանն ըն-
ծայելէ, որով մեր օրերը Ռոտրիկոսի հրա-
պարակին հոն եկողներուն առջեւ կը ներկայա-
նար:

Արդարեւ կոստանդիանոսի մայր եկեղեցին
անհեա եղած էր. իսկ Միքէլ—Անժի երկնած
երեսուն պապերու հրաշակերար, երեք դա-
րերու աշխատութիւնը աւերկունաբեր, վաթ-
սուն միլիոնի ծախքը դեռ չկար: Հին շէնքը
որ հազար հարիւր քառասունըհինգ տարի տե-
ւած էր, 1440ին կործանուած կապառնար, եւ
Նիկողայոս Ե, Յուլիոս Բ ի եւ Լեոն Ժ ի
արուեստասիրութեան կարապետը, զայն եւ ա-
նոր կիցը գանձուող Պրոքոս Անիկիոսի տաճարը
քանդել տուեր, ու անոնց տեղ Բօսնիլիս ու
Պաթիլիս Ալպէրդի ճարտարապետներու ձեռօք
նոր տաճարի մը հիմունքը ձգել տուած էր:
բայց քանի մը տարի վերջը Նիկողայոս Ե մեռ-
նելով, եւ Վենետիկցի Պօղոս Ե ինչպարզ ին

սկսածը յառաջ տանելու համար հինգ հազար
սկուդէ աւելի չկրնալով տալ, գետնէն հալիւ
բարձրացած շէնքը դ'սղրեցաւ, ու ծնած ա-
տեն մեռնող շէնքի մը տեսարանը ներկայացուց,
որ աւերակի մը տեսարանէն աւելի տխուր է:

Հրապարակին գտնով, ինչպէս որ մեր տը-
ւած բացատրութիւնէն կը հասկցուի, ոչ Պէր-
նինի գեղեցիկ սխալաշարքը դեռ ունէր, ոչ
պաղպաղահոս աղբերակունքը, ոչ եզիպտա-
կան կոթողը, ոչ Պլինիոսի ըսածին նայելով
Փարաոն Նունքոր կանգնած էր Հելիոպոլիս
քաղքին մէջ, կալիգուլա ալ Հռովմ փոխադրած
էր, ուր Ներոնի կրկէսին մէջ տեղաւորեց եւ
մինչեւ 4^{րդ} 86 հոն մնաց. եւ որովհետեւ Ներոնի
կրկէսը մի եւ նոյն տեղն էր ուր այսօր Սուրբ
Պետրոսի եկեղեցին կանգնած է, եւ այս կո-
թողն ալ՝ որ պատուանդանովն այն տեղը կը-
ծած կէր ուր հիմա աւանդատուներ կը տնտեսուի,
ծայրատեալ սիւններու, անհաւասար պատերու
եւ կիսատաշ քարերու մէջ տեղէն կարծես թէ
հակայաձեւ սլաքի նման դէպ 'ի վեր կը բարձ-
րանար:

Այս նորածին աւերակին աջ կողմը վատի-
կանը կը բարձրանար. մեծասքսոնչ բաբելոն-
եան աշտարակ մը, որոյ վրայ հռոմէական դրպ-
րոցին անուանի ճարտարապետները հազար տա-
րիէ 'ի վեր աշխատեցան, դեռ այն ժամանակ
չունէր իր երկու շքեղազարդ մատուռները,
իր տառներկոյ ընդարձակ սրահները, քառու-

երկու դաւիթները , երսուն սանգուխները ու
իր երկու հազար սենեակները : Որովհետեւ
Սեքստոս Ե պապը , այն վսեմ խողարածը , որ
իր հինգ տարուան թագաւորութեան միջոցին
այնչափ բան ըրաւ , դեռ չէր կրցած հոն աւել-
ցնել այն հոյակապ շէնքը , որ արեւելեան
կողմէն Սուրբ Դամասոսի դաւիթին վրայ կը
նայի , այլ այն վաղեմնի յիշատակներով լցուն
հին ու սուրբ պալատն էր , ուր Մեծն—կա-
րողոս՝ Լեւոն Գ պապէն կայսր պսակուած ա-
տեն հիւրընկալութիւն գտաւ :

Սակայն , 1492 օգոստոս 9ին , ամբողջ Հը-
ռովմ , ժողովրդեան դռնէն մինչեւ Գօլիզէ , եւ
Դիոկղետիանոսի ջերմուկներէն մինչեւ Սէնթ
Անժի բերդը , կարծես թէ այս հրապարակին
մէջ ժամադիր եղած էր . հոն գումարուած
բազմութիւնն այնչափ շատ էր , որ բոլոր մեր-
ձակայ փողոցներուն մէջ կը մղուէր , աստղի
մը ճառագայթներուն պէս կեդրոնին կսլած ,
եւ շարժուն ու երկնեւորանգ գորգի մը նման
մայր եկեղեցիէն վեր կելնէր , քարերու վրայ
կը խմբուէր , սիւններէն կը կախուէր , պատե-
րուն վրայ կը դիզուէր , տուներուն դռներէն
կը մտնէր ու պատուհաններուն մէջ կը տես-
նուէր , այնչափ խուռն եւ այնչափ հոծ , որ
կարծես թէ պատուհանները գլուխներով հիւս-
ուած էին : Այս բոլոր բազմութիւնն աչքը վա-
տիկանի մէկ կէտին վրայ միայն ուղղած էր ,
ինչու որ կարդինալներուն փակարանը վատի-

կանի մէջ էր . եւ որովհետեւ իննովկենդութեան
 և առանձնեց օրէ 'ի վեր վսխանած էր , փա-
 կարանի ժողովը պապ մ'ընտրելու վրայ էր :

Հոովմ ընտրութեանց քաղաքն է . հիմնադ-
 րութենէն մինչեւ մեր օրերը , այսինքն գրեթէ
 քսանովեց դարու միջոցին անդադար իր թա-
 ղաւորները , հիւսապատումները , արիքունները ,
 հոյսոսներն ու պապերը ընտրեց . ուստի Հոովմ ,
 իսկարանի օրերը կարծես թէ ամբողջական
 տեսչէ մը կը խնուի , որ զամեն մարդ դէպ
 'ի վատիկան կամ դէպ 'ի Մօնթէ — Վափալօ
 կը մղէ , ծիրանադղեան ժողովոյն բրած նիստին
 համեմատ , որ այս կրկու պալատներէն մերթ
 մէկուն ու մերթ միւսին մէջ կը գումարուի .
 Արդարեւ նոր քահանայապետի մը գահ ելնելը
 ամենուն համար ծնե գործ մ'է . որովհետեւ
 Ս . Պետրոսէն սկսեալ մինչեւ Նիքոս ԺԳ. ա-
 մեն մէկ պապ միջին հաշուով ութ տարե
 ւած ըլլալուն համար , այն ութ տարին ընտ-
 րութիւն բնութեանը համեմատ անդորրութեան
 կամ անկարգութեան , արդարութեան կամ զո-
 յաքանդութեան , խաղաղութեան կամ պատե-
 րազմի միջոց մը կ'ըլլայ :

Արդ , այն օրէն զկսեալ ուր Ս . Պետրոսի
 առաջին յաջորդը քահանայապետական գահը
 նստաւ , մինչեւ ավտին այս պարտաւ մնացած
 միջոցը , թերեւս բնաւ երբէք այս անշամ
 չափ մեծ սքառումնաբերութիւն տեսնուած չէր .
 որ ժողովրդեան Ս . Պետրոսի հրապարակին եւ
 խալիքի դժուարեան օրով :

հոն աւանդ փողոցներուն մէջ խռնիլը ցոռը-
ցինք : Իրաւցընէ այս ալ առանց պատճառի
չէր , որովհետեւ իննովիկենտիոս Ը՝ որ իր հպա-
տակաց թուոյն վրայ ութ մասնչ եւ նոյնչափ ալ
աղջիկ աւելցուցած ըլլալուն համար իր ժողո-
վըրդեան հայրը կը կոչուէր , կեանքը հեշտու-
թեան մէջ անցունելէն վերջը , ինչպէս որըքինք՝
մեռեր էր՝ այնպիսի հողեւարքէ մը ետեւ , որոյ
միջոցին եթէ պէտք է հաւտալ Ըսթէֆանօ ին-
ֆէ սուրայի օրագրութեան , երկու հարիւր
քսան սպանութիւնք եղած էին Հոովմայ փո-
ղոցներուն մէջ : Ինչպէս որ սովորութիւն էր ,
իշխանութիւնը սենեկապետ կարդինալին ին-
կաւ , որ աթոռին դատարկ եղած ատենը վե-
հապետաբար կիչխէ . եւ որովհետեւ իւր պաշ-
տօնին ամեն պարտքերը կատարելու տոխպ-
ռած էր , այն է՝ ինքն իւր անուամբն ու աղ-
դատոհմին նշաններովն ստակ կոխել տալ , վախ-
ճանած պապին մատէն ճկնորսի մատնին հանել ,
դիակը հագուեցնել , սափրել , շոգարել ու զը-
մըռակ տալ , եւ լինն օր յուղարկաւորութենէ
ետեւ դադաղն առժամանակեայ խորշի մը մէջ
իջեցնել , ուր վերջին մեռած պապը պիտի կե-
նայ մինչեւ որ իւր յաջորդը դայ անոր տեղն
առնու եւ զինքն ալ որոշուած վերջին դերեդ-
մանը զրկէ : վերջապէս , որովհետեւ փակարաւ-
նին դուռն ու պատշգամին պատուհանը , ուս-
կից որ քահանայապետական ընտրութիւնը կը
հռչակուի , պատով հիւսել տալու պաշտօնն ալ

անոր կիցնար , այս պատճառներով վարչութեան գործերուն պարապելու վայրկեան մ'անգամ չէր ունեցեր . այնպէս որ մարդասպանութիւններն երթալով կաւելնային , եւ ամեն մարդ բարձրաձայն գոչմամբ զօրեղ ձեռք մը կը խնդրէին , որ բոլոր սուրերն ու դաշոյններն իրենց պատեանը մտցնել տար :

Բաղմութեան աչերը , ինչպէս որ ըսինք , վատիկանի վրայ ուղղուած էին , մասնաւորաբար Ժեսելոյշի մը վրայ՝ ուսկից առաջին նշանը պիտի տրուէր : Յանկարծ , Ուլմի Կաթին , այսինքն օրուան խոնարհիլ սկըսած ժամանակ , բարձրաձայն քրքիջներով մեծագոյ աղաղակներ արձակուեցան ամբողջին , սպառնալեաց եւ հեզնութեանց խառնաձայն մունչիւններ . որովհետեւ Ժեսելոյշի մը գազաթէն փոքրիկ ծուխ մը տեսած էին որ թեթեւ ամպիկի մը նման ուղղակի երկինք կը վերանար : Այս ծուխն իմաց կուտար թէ Հռովմ միշտ անտէր էր , եւ թէ աշխարհս դեռ պասպ չունէր . որովհետեւ այրած քուէի տոմաակներուն ծուխն էր այն , որմէ կը հասկցուէր թէ կար լինալները չէին համաձայնած :

Հազիւ այս ծուխը տեսնուեցաւ ու շուտ մը փարատեցաւ , անհամար ժողովուրդը գիտնալով որ ալ սպասելիք չ'ը չունէր մինչեւ երկրորդ օրուան ժամը տասը , ուր կարդինալները նորէն քուէարկութիւն պիտի ընէին , աղմկալից ու ծաղրական ձայներով ջրուեցաւ , ինչ-

պէս որ հրսխաղութեան վերջին փամփուշտն արձակուելէ ետեւ կը ցրուի, այնպէս որ քառորդ մը առաջ հոն ծփացող անթիւ բազմութենէն վայրկենի մը մէջ ոչ ոք մնաց՝ բաց 'ի քանի մը դանդաղ հետաքրքիրներէ, որք նոյն հրապարակին վրայ կամ շրջակայները բնակելուն պատճառաւ տուններին դառնալու չէին աճապարեր: Կամաց կամաց բազմութեան յետին խումբերն ալ փողոցներէն քաշուեցան. քանզի ժամը իննուկէս զարկած էր, եւ այն ժամուն Հոռմայ փողոցներուն մէջ ապահովաբար կարելի չէր պտրտիլ: Խումբերուն քաշուելէն ետեւ՝ քանի մ'առանձին անցորդներ տեսնուեցան որ արտօրնօք կերթային: Հետզհետէ դռները գոցուեցան, պատուհաններուն լոյսերը մարեցան. վերջապէս, որովհետեւ ժամը տասը կը զարնէր, վատիկանի մէկ պատուհանէն զատ, ուր յամառ կանդեղ մը կը հսկէր, առն՝ հրապարակ՝ փողոց՝ մէկ խօսքով ամեն քան խոր մթութեան մէջ ինկան:

Այս միջոցին՝ վերարկուի մէջ փաթթուած մարդ մը կիսաշէն մայր եկեղեցւոյն սրէներէն մէկուն առջեւ շուքի պէս տնկուեցաւ, եւ նոր ոկսուած տաճարին հիմերուն քով ձգուած մեծամեծ քարերուն մէջէն ծանր ծանր եւ զգուշութեամբ անցնելով մինչեւ հրապարակին մէջ տեղը գտնուող ազրիւրին քով հասաւ, որուն տեղը հիմա վերոյիշեալ եգիպտական կոթողը կանգնած է: Հոն կեցաւ, զիշերուան մութէն

ու շէնքերուն շուքէն կրկնապէս ծածկուած :
Իր առանձին բլլալը գիտնալու համար բոլոր
տիքը նայելէն վերջը , սուրը քաշեց , ու ծայրը
երեք անգամ հրապարակին քարայտակին զար-
նելով կայծեր ցատկեցուց : Այս նշանը պա-
րապ չելաւ : Վատիկանի պատուհաններէն մէ-
կուն մէջ հսկող յետին կանգնող մարեցաւ , եւ
նոյն միջոցին պատուհանէն նետուած բան մ'ին-
կաւ վերարկուածսրատ մարդէն քանի մը քայլ
հեռու . եւ թէպէտ մութ էր , բայց ստլայա-
տակին վրայ ինկած ատեն հանած հնչումէն
առաջնորդուելով մարդը կրցաւ շուտ մը զրա-
նել զայն , եւ ձեռք ձգած ին պէս արագապէս
հեռացաւ հոնկէց :

Անձանօթն առանց ետին գառնալու մինչեւ
Պօռկօ — Վէրիօյի կէսը քաշեց դնաց . բայց հօն
աջը գառնալով ճամբայ մը մտաւ , որուն միւս
ծայրը Աստուածածնի պատկեր մը կարկանդե-
ղով . լոյսին մօտեցաւ , ու գետնէն առած նիւ-
թը գրպանէն հանելով նայեցաւ որ հռոմէական
սկուզ մ'էր . միայն թէ այն սկուզը պտուտա-
կով կը բացուէր , մէջը փորուած բլլալուն նա-
մակ մը կը պարունակէր , զոր մարդը բացաւ
ու ճանչուելու վտանգն աչքն առնելով կարգաց-
այնչափ հետաքրքիր էր պարունակութիւնը հառ-
կընալու :

Ճանչցուելու վտանգ կրսենք , որովհետեւ
գիշերային թզլթակիցն իր աճապարանքէն վե-
րարկուին կնգուղը ետին ձգած էր , եւ ու

բովհետեւ գլուխը կանդեղին արձրկած լուսոյն չրջանակին մէջն էր բոլորովին . դիւրին էր այն լուսոյն մէջ զանազանել գրեթէ քսանուհինգ քսանուվեց տարեկան գեղեցիկ երիտասարդ մը , մինչեւ ծունկերը մանիշակագոյն դրատ մը հագած , որուն բաց ուսերէն ու ծղիքէն շապիկը կը տեսնուէր . գլուխը մի եւ նոյն գոյնէ զլխարկ մը դրած էր , որուն երկայն ու սեւ փետուրը մինչեւ ուսը կիջնէր : Իրաւ է որ հոն երկար ատեն չկեցաւ , վասն զի այնպէս տարօրինակ ու գաղտնածածուկ կերպիւ ընդունած նամակը կամ մանաւանդ տոմակը կարգալուսն ալէս արծաթեայ թղթակալին մէջ գտցեց , ու գէմքին վարի կողմը ծածկելու կերպիւ վերարկուն շտկելով արագրնթաց ճանբայ ելաւ , Պօռկօ—Սան—Ըսքիրիթօն աչցաւ , Եօնկառայի փողոցը մտաւ ու մինչեւ Ռէճինա—Ջէլի եկեղեցւոյն քով գնաց : Երբ հոն հասաւ , գեղեցկատեսիլ տան մը դուռը երեք անգամ արածօրնօք զարկաւ , որ չուտով մը բացուեցաւ . յետոյ՝ վաղելով սանդուղէն վեր ելաւ սենեակ մը մտաւ , ուր երկու կանայք զինքը կսպասէին այն ատտիճան անհամբերութեամբ , որ զինքը տեսնելուն ալէս երկուքն ալ միաբերան գոչեցին .

— Է՛, Ֆռանչէսկօ , թնչ լուր :

— Բարի լուր , մայր իմ , բարի լուր , քոյր իմ , սպասասխանեց երիտասարդը մէկը համբուրելով ու միւսին ձեռքն երկնցնելով . մեր

հայրը այսօր երեք քուէ վաստկեցաւ , բայց մեծագոյն մասը ձեռք ձգելու համար դեռ վեց քուէ ալ կուղէ :

— Ձանոնք գնելու միջոց մը չկայ , գոչեց աւելի տարեւոր կիներ , մինչդեռ միւսը՝ փոխանակ խօսելու՝ նայուածքով կը հարցընէր :

— Այո՛ , մայր իմ , այո՛ , պատասխանեց երիտասարդը . հայրս արդէն մտածած է այդ . Օրսինի կարգինալին կուտայ իւր Հոռմայի պալատը Մօնթիչէլլօյի ու Սօրիանօյի նրկու բերդերովը . կարդինալ Գօլօննայի կուտայ իւր Սուպիաքօյի արքայութիւնը . Սէնթ—Անժ կարդինալին կուտայ Բօրթօյի եպիսկոպոսութիւնը իր կա՛ն կարասիներովն ու մառանովը . Բարմայի կարդինալին՝ Նէթի քաղաքը . Ճէնովայի կարդինալին՝ Սանթա—Մարիա—Ին—Վիա—Լաթա եկեղեցին ու Չիվիթա—Վասթէլլանա քաղաքը . Աքքանիօ Ըսֆօրցա կարդինալին դալով , ինքն ալ դիտէ թէ երէկուան առջի օրը չորս ջորի զրկեցինք իր տունը ստակով եւ արծաթէ կահերով բեռնաւորուած , եւ այս ստակէն վե՛սեաթիկի կարդինալ պատրիարքին ալ հինգ հազար տուքադ տալու խօսք տուած է :

— Բայց Ռոտրիկոսի զիտաւորութիւնները միւսներուն ալ իմացնելու համար ինչպէ՞ս ընենք , հարցուց տարեւոր կիներ :

— Հայրս ամեն բան նախատեսած ու խորհած է , մեզի դիւրին միջոց մը կը ցուցնէ , Գիտէ՞ք , հայր իմ , ինչ արարողութեամբ կար-

դինաւներուն կերակուրը կը տանին ,

— Այո . պատգարակի մը վրայ , մեծ կողովի մը մէջ , որուն վրայ կերակուրն ստացող կարդինալին զինանշանները նկարուած են :

— Հայրս իրեն այցելութեան գացող եպիսկոպոսը գնած է : Վաղը ուտիք է . Օրսինի , Գօլօնա , Սալէլի , Սէնթ—Անժի , Բարմայի ու Ճէնովայի կարդինաւներուն խորոված հաւեր պիտի զրկուին , որոց իւրաքանչիւրը փորերնուն մէջ կանոնաւոր հրիտակներ կը պարունակեն , հօրս կողմանէ իրենց տրուած , տուններ , պալատներ , եկեղեցիներ , եւ այլն :

— Շատ աղէկ , ըսաւ երկու կանանց մեծագոյնը , հիմա ապահով եմ որ ամեն բան աղէկ պիտի երթայ :

— Եւ շնորհիւն Աստուծոյ , պատասխանեց կրտսերագոյն կինը աարօրինակ հեղնական ժպիտով մը , մեր հայրը Պապ պիտի ըլլայ :

— Ո՛հ , մեղի համար գեղեցիկ օր մը պիտի ըլլայ , գոչից Ֆռանսուա :

— Քրիստոնէութեան համարալ , պատասխանեց քոյրն առաւել եւս հեղնակաւ կերպիւ :

— Լուքրէս , Լուքրէս , ըսաւ մայրը , մեզ եկած այս երջանկութեան արժանի չեա դուն :

— Հոգ չէ , քանի որ ըլլայ չըլլայ պիտի գայ : Մնաց որ , մայր իմ , գիտես այն առածը թէ « Շատուոր քնտանիքներն Աստուծմէ օրհնուած են . ուրեմն եւս առաւել մերը , որ նա-

հապետներուն ընտանեացն այնչափ նմանութիւն ունի։»

Ախանգամայն այնպիսի վաւաչոտ նայուածք մը ձգեց եղբօրը վրայ, որ երիտասարդը կար մըրեցաւ։ Բայց որովհետեւ այն միջոցին իր մեղքնայ տարիանաց վրայ խորհելու ժամանակ չունէր հրաման ըրաւ որ չորս ծառայ արթնցնեն եւ մինչգեռ անոնք իրեն ընկերանալու համար կը գինուորէին, ինքը վեց հրիտալներուն գիրերը չարագրեց ու ստորագրեց որ հետեւեալ օրը կարգինալներուն պիտի գրկուէին։ Վասն զի ինքը անոնց տան մէջ տեսնուիլ չուզելով կը խորհէր գիշերուընէ իր ձեռքովն այն դանաչան հաւատարիմ անձանց յանձնել, որք կերպուրի ատեն ինչպէս որ որոշուած էր՝ անոնց ձեռքը պիտի հասցնէին։ Յետոյ երբոր հրիտալները կարգի գրուեցան ու ծառայները պատրաստ եղան, Ծռանսուա հետերնին գուրս երաւ, թողլով երկու կանայքը, որ իրենց ապագայ մեծութեան քաղյր երազներով բերկրին։

Առաւօտուն կանուխ, ժողովուրդը մի եւ նոյն եռանդով ու մի եւ նոյն անապարանօք նախընթաց իրիկուան պէս վատիկանի հրապարակը գիմեց, ուր, սովորական ժամուն, այսինքն առաւուան տանին, ծուխը դարձեալ ելաւ եւ կարգինալներէն ոչ մէկուն մեծագոյն մաս չվատակիրը իմացնելով ծիծաղել տրտունջ յարոյց։ Այսու ամենայնիւ զրոյց սկսաւ տարածուիլ թէ քուէներն երեք ընտրելիներու վրայ

բաժնուած էին, այն է Ռօտրիկոս Պօրճիայի, Յուլիանոս Ռօվերէի, եւ Ասկանիօ Ըսֆօրցայի վրայ. քանզի գեռ ժողովուրդը չէր գիտէր ըստակով եւ կահերով բեռնաւորեալ չորս ջորիներուն գործը՝ որ այս վերջինին տունը դրկուած էր, ու այս միջոցով միայն իր քուէները հակառակորդին թողուցեր էր: Այս նոր պատրանքէն ամբոխին մէջ ծագած շփոթութեան միջոցին եկեղեցական երգոց ձայներ լսուեցան. թափօր մ'էր, որ սենեկապետ կարդինալը նոր պապի մը շուտով ընտրութեան շնորհքը երկինքէն խնդրելու համար հրամայեր էր, եւ որ կապիտօլի Սրա—թօէլի եկեղեցիէն ելնելով Աստուածամայ գլխաւոր արձաններուն դիմաց ու բազմամարդ մայր եկեղեցիներուն մէջ կանգ պիտի առնուր: Առջեւէն գացող արծաթեայ խաչելութիւնը տեսնուելուն պէս՝ ամենախորին լուսթիւն մը տիրեց. ամեն մարդ ծնկան վրայ եկաւ, այնպէս որ վայրկեան մ'առաջ լսուած աղօտկին ու շշուկին՝ որ ամեն նոր ծուխ ելնելուն աւելի սպառնալից կերպարանք մը կ'առնէր, երկիւղած ամփոփում մը յաջորդեց: Ուստի շատերը մտածեցին որ թափօրը՝ բաց 'ի կրօնական նպատակէն քաղաքացիական նպատակ մ'ալ ունէր, եւ ազդեցութիւնը մեծ պիտի ըլլար թէ՛ նրկրի վրայ եւ թէ՛ երկնից մէջ: Եթէ ստուգիւ այս էր սենեկապետ կարդինալին դիտաւորութիւնը, սխալած չէր եւ իր բաղձացած արդիւնքն յատաջ բն

*/A

րաւ : Թափօրն անցնելէ ետեւ , ծիծաղներն ու ծաղրաբանութիւնները նօրէն շարունակեցին , բայց աղաղակներն ու սպառնալիքը դադրած էին :

Բոլոր օրն այսպէս անցաւ , վասն զի Հոռմի մէջ ոչ ոք կաշխատի . որովհետեւ կամ կարդինալ են՝ կամ սպասաւոր . բայց ամեն մարդ կապրի , չգիտցուի ինչպէս : Ամբօխը խիստ բազմաթիւ էր , երբ կէս օրէն երկու ժամ ետքը ուրիշ թափօր մը , որ միւսին աղդած լռութեան չափ շշուկ յարուցանելու արտօնութիւնն ունէր , Ս. Պետրոսի հրապարակին մէջէն անցաւ : Այս ալ ճաշի թափօրն էր : Անպատկառ ժողովուրդը՝ իւր սովորական ծիծաղներովն ընդունեց զայն , առանց կասկածելու որ այս անջինէն տաւի աղդու թափօրին հետ նոր ընտրուելիք պապն ալ անցեր էր :

Նախընթաց իրիկուան պէս Ուլնոյ տէր Մարտին ժամը հասաւ , բայց նախընթաց իրիկուան պէս ալ օրը սպարապելաւ , եւ ժամ ութուկէս դարկածին պէս հանապազօրեայ ծուխը ծխնելոյղին կատարը տեսնուեցաւ : Ասկայն մի եւ նոյն ատենն վատիկանի մէջէն գրոյց ելնելով թէ հաւանականաբար ընտրութիւնը հետեւեալ օրը պիտի կատարուէր , բարեմիտ ժողովուրդը համբերեց . ասկէ դատ , այն օրը խիստ տաք ըլլալուն , շուքի մէջ եւ ծուլութեամբ ապրող ժողովուրդն այնչափ յոգնած ու արեւէն տոչորած էր , որ ալ աղաղակելու զօրութիւն չունէր :

Հետեւեալ օրը . որ 1492 օգոստոս 11 էր ,
ամպամած եւ փոթ րկա ից ծագեցաւ , բայց հրա-
պարակներուն , փոշոցներուն , դռներուն , տու-
ներուն եւ մայր եկեղեցիներուն բազմութեամբ
լցուելուն արգելք մը չեղաւ : Սակայն օդին
այսպէս աւրուիլը երկնից ճշմարիտ մէկ օրհ-
նութիւնն էր . վասն զի թէ եւ տաք էր , գո-
նէ արեւ չկար :

Ժամն իննին միջոցները սարսափելի փոթո-
րիկ մը բրդաւ Թռանսթէվէրի վրայ . բայց ժո-
ղովրդեան աչքին անձրեւ փայլակ կայծակ չէր
երեւնար . վասն զի ուրիշ զրադ իւնք ունէր .
իր պապին կ'սպասէր . այն օրուան համար խօսք
տրուած էր , եւ ամենուն տրամադրութենէն
կրնար տեսնուիլ որ եթէ այն օրն ալ առանց
ընտրութեան անցնէր՝ խռովութիւն մը կըր-
նար ելնել : Ուստի քանի որ ժամանակը կանց-
նէր , այնչափ ալ յուզմունքը կաւեցնար : Ինք ,
իննուկէս , տասնին քառորդ զարկաւ , իւր
յոյսը հաստատող կամ ցրող նշան մը չտես-
նուեցաւ : Վերջապէս ժամը տասը զարնել սկը-
սաւ , ամեն աչք գէպ 'ի ծինելոյզը դարձան .
տասը կամայ կամայ զարկաւ . ժամացոյցին
ամեն մէկ հնչիւնը բազմութեան սրտին մէջ կը
թնդար : Վերջապէս , տասներորդ զարկը հըն-
չեց , յետոյ թրթռալով մարեցաւ օդին մէջ , եւ
հարիւրհազար կուրծքէ ելած բարձրագոյն աղա-
ղակ մը յաջորդեց այս լուութեան . — Ն՞մ Վե-
քոն , ծուխ չկայ . . . — Այսինքն Պապ ունինք :

Այս միջոցին անձրեւը տեղալ սկսաւ . բայց ժողովրդեան ցնծութիւնն ու անհամբերութիւնն այնչափ մեծ էր, որ ալ անոր մտադրութիւն չըրաւ . վերջապէս պղտիկ քարմը բորդաւ պատշգամբն վրայնայող որմնահիւս պատուհանէն՝ որուն վրայ ամենուն աչքն ուղղուած էր . քարին անկումը ընդհանուր ծափահարութեամբ ընդունուեցաւ : Քիչ քիչ ծակը մեծցաւ , եւ շատ շանցած՝ մարդ մը դուրս ելնելու չափ ընդարձակեցաւ :

Այն ատեն Ասկանիօ Ըսֆօրցա կարգինալը տեսնուեցաւ պատուհանին մէջ , բայց դուրս ելնելու ատեն անձրեւէն ու փայլակերէն զարհուրելով վայրկեան մը վարանցաւ ու վերջապէս ետ քաշուեցաւ . փոթորիկ մ'ալ ժողովրդեան մէջէն բրդաւ գոչիւններով հայնոյութիւններով մոնչիւններով, վատիկոնը քանդելու եւ իր պապն ինքնին երթալ գտնելու ոպառնալիքներով : Այս աղմուկին վրայ, կարգինալ Ըսֆօրցա , երկնային փոթորիկէն աւելի ժողովրդային փոթորիկէն վախնալով, պատըշգամին վրայ յառաջացաւ , ու երկու շանթարձակ որոտմանց մէջ տիրած անհասկանալի լռութեան մը միջոցին հետեւեալ յայտարարութիւնն ըրաւ .

« Մեծ ուրախութիւն կ'աւետեմ ձեզ . բարձրապատիւ եւ գերյարգոյ տէր Ռոտրիկոս Լէնցուօ Պօրճիա , վալսնսի արքեպիսկոպոս , Սան—Նիքօլաօ—ին—Քարչէրէյի սարկաւադ—

կաթգինսլը , եկեղեցւոյ փոխ — ատենագայիրը
Պապ ընտրուեցաւ՝ Աղեքսանդր Զ անուամբ :

Այս ընտրութեան լուրը տարօրինակ ու-
րախութեամբ մ'ընդունուեցաւ , Ռոտրիկոս
Պօրճիա մոլի մարդու մը համբաւ ունէր , բայց
անառակութիւնն արդէն Աեքսսոս Գի ու ին-
նովկենտիոս Ըի հետ գահ ելած ըլլալով , հոռ-
մայեցւոց համար նոր բան մը չէր տարիուհի
եւ հինգ զաւակ ունեցող զարմանալի Պապ մը
տեսնել : Այն ժամանակին համար ամենէն կա-
րեւոր բանն այս էր որ իշխանութիւնն ամուր
ձեռաց մէջ անցնէր , եւ Հոռոյի խաղաղութեան
համար կարեւորագոյն էր նաեւ որ նորընտիր
պապն աւելի Ս . Պօղոս , սուրբ ժառանգէր ,
քան թէ Զ . Պետրոսի բանալիները :

Նաեւ , այս առթիւ տրուած սոսերուն ու
հանդէսներուն մէջ տիրող ընտրութիւնն աւելի
դիտւորական էր քան թէ կրօնական . աւելի
երիտասարդ աշխարհակալի մը ընտրութեան
քան թէ ծերունի քահանայապետի մը պահա-
կալութեան կրնանէր . ամեն կողմ տեսնուածն
ու լսուածը կատակաբանութիւններ ու մար-
գարէական արձանագրութիւններ էին Աղեք-
սանդրի անուանը վրայ , որ կարծես թէ երկ-
րորդ անգամ աշխարհի ինքնակալութիւնը կը
խոստանար Հոռոմայեցւոց : Նոյն իրիկունը , լու-
սավառութեանց եւ հրախաղութեանց եռան-
դագին հանդէսներուն մէջ , որք բոցեղէն լծի
մը կերպարանք կուտային քաղաքին , ամբոխին

ծափահարութեանց մէջ հետեւեալ արձանագրութիւնը կը կարգադրուէր .

Կեսարու օրով Հոռմ իր յաղթութեամբք
Թագուհի եղաւ իր տան մէջ եւ տիրուհի ամեն
տեղ .
Բայց Աղեքսանդր աւելին պիտի ընէ իր փա-
ռաց համար .
Քանզի Կեսար պարզ մարդ մ'էր , բայց Աղեք-
սանդր Աստուած մ'է :

Նորընտիր քահանայապետին գալով , հազիւ
իր գահակալութեանը պահանջած սովորական
արարողութիւնները կատարեր ու իւրաքան-
չիւրին սխտոնականութեան վարձքը վճարեր էր ,
վատիկանի գազաթէն աչքը եւրոպիոյ վրայ
նետեց , այն քաղաքական ընդարձակ խաղի
տախտակին , զոր իր խելքին հաճոյից համեմատ
վարել կը յուսար :

Աշխարհս այն տաղնապալից ժամանակնե-
րէն մէկուն հասած էր , ուր ամեն բան կը կեր-
պարանափոխուէր , վերջացած շրջանի մ'եւ նոր
սկսելիք գարու մը մէջ տեղը . արեւելքի կող-
մը Տաճկաստան , Հարաւի կողմը Սպանիա ,
Արեւմուտքի կողմը Գաղլիա , Հիւսիսի կողմը
Գերմանիա , մեծ ազգերու տիտղոսով երկրոր-
դական տէրութեանց վրայ գործածելիք ազ-
դեցութիւններն ձեռք ձգելու վրայ էին : — Ու-
րեմն Աղեքսանդր Ձի հետ արագ նայուածք մը

ձգենք անոնց վրայ, եւ տեանենք թէ ինչ էր անոնց ամեն մէկուն դիրք Խաւրիոյ նկատմամբ, զոր ամենքն ալ իրենց որս ընելու կը տենչային :

Կոստանդին Պալէոլոկ Տրակոդէս, երեք հարիւր հազար թուրքերէ պաշարուած, 'ի զուր համայն քրիստոնէութիւնն օգնութեան կանչելէ ետեւ, իր կայսրութեան կործանումէն ետեւ ապրիլ չուղելով, մեռեալներուն մէջ գրտնուեր էր Թօփարուի գրան մօտ, եւ 1433 մայիս 30 ին Մէհէմէտ Բ. Կոստանդնուպօլիս մտեր էր, ուր Ֆաթիհ կամ աշխարհակալ մականունան արժանի թաղաւորութենէ մ'ետեւ մեռաւ եւ երկու որդի ձգեց, որոց անգրանի կը գահ ելաւ Պալադիտ Բ. անուամբ :

Այսու ամենայնիւ նորընտիր Սոլթանին զահակալութիւնը իւր հօրն ընտրութեան եւ իր անդրանկութեան իրաւանց համեմատ խաղաղութեամբ կատարուած չէր : Ճէմ, իւր սղտիկ եղբայրը, որ առաւել Զիլիմ անուամբ ճանչցուած է, կը պնդէր թէ ինքը ծիրանածին էր, այսինքն հօրը թաղաւորութեան ժամանակ ծնած էր իսկ Պայազխտ, անոր զահակալութենէն առաջ ծնած ըլլալուն, պարզ անհատի մը որդի կը համարուէր Բաւական անտեղի վէճ մ'էր այս բայց ուր որ զօրութիւնն ամեն բան ըսել է եւ իրաւունքը բան մը չէ, այսպիսի վէճ մը բաւական է պատերազմ հանելու : Իրկու եղբարք՝ մէջ մէկ բանակի գլուխ անցած՝ 1482 ին Ասիոյ մէջ դէմ

առ դէմ ելան . Ճէմ եօթր ժամ պատերազմելէ
 ետեւ յաղթուեցաւ , ու եղբօրմէն հալածուե-
 լով իր բանակը վերակազմելու ժամանակ չու-
 նեցաւ . ուստի Աիլիկիայէն նաւ նստելով Հոռ-
 դոս կղզին փախաւ եւ Ս. Յովնանու ասպետ-
 ներուն պաշտպանութիւնը խնդրեց : Անոնք ալ
 չհամարձակելով անորապատան մը տալ իրենց
 կղզւոյն մէջ որ Ասիոյ խիստ մօտ է , զինքը
 Գաղղիա զրկեցին ու խնամով պահել տուին ի-
 րենց ասպետական կալուածներուն մէկուն մէջ ,
 հակառակ Եգիպտոսի Սուլթան Գայիթ—Պէյի
 թախանձանացը , որ Պայագլիտի դէմ գլուխ վե-
 րուցած ըլլալով , իր ապստամբութեանն օրի-
 նաւոր պատերազմի մը կերպարանք տալու հա-
 մար՝ երիտասարդ արքայորդին իր բանակին
 մէջ ունենալու կը փախաքէր : Սոյն խնդիրը
 մը եւ նոյն քաղաքական նպատակաւ հետզհե-
 տէ ըրած էին Մաթիաս Կորվինոս՝ հունգարաց-
 ւոց թագաւորը , Ֆերտինանտոս՝ Սրակոնի ու
 Սիկիլիոյ թագաւորը , եւ Ֆերտինանտ՝ Նա-
 բոլիի թագաւորը :

Միւս կողմանէ , Պայագլիտ ալ զիտնալով
 այսպիսի ոստի մը կարեւորութիւնը երբոր ի-
 րեն հետ պատերազմող իշխաններէն մէկուն
 հետ միանար , գեապաններ զրկեր էր Կարուոս
 Ըի , եւ առաջարկեր էր , որ եթէ Ճէմը Գաղ-
 զիոյ մէջ արգիլելու խօսք տայ , մեծագումար
 թոշակ մը կապէ , եւ սուրբ տեղեաց վեհապե-
 տութիւնն ալ Գաղղիոյ տայ՝ երբոր Եգիպտոսի

Սուլթանին ձեռքէն երուսաղէմն առնու .

Գաղղիոյ թագաւորն ալ ընդունելոյ էր այս
առաջարկութիւնը :

Բայց այն ժամանակ իննովկենտիոս Ը մէջ
մտեր եւ ձէմը ինք ուղեր էր՝ որպէս թէ Տաճ-
կաց զէմ քարոզած նոր խաչակրութիւնն անոր ի-
րաւունքներովը զօրացնելու համար , բայց բուն
նպատակն էր քառսուն հազար Մաճառ ոս-
կիի թոշակը ձեռք բերել , զոր Պայաղիտ իր
եղբօրը բանտապան ըլլալ յանձն առնող քրիս-
տոնեայ իշխանաց կը խոստանար : Կարողոս Ը
չհամարձակեցաւ քրիստոնէութեան հողեւոր
պլխոյն այնպիսի սուրբ պատճառներու վրայ
հիմնած խնդիրքը մերժել , այնպէս որ ձէմ Գաղ-
ղիայէն հեռացաւ Օպիւսոն ասպետին հետ , ո-
րուն ուղղակի պահպանութեանը տակն էր , եւ
որ կարգինալի փեղոյր մը ստանալու պայմանաւ
բանտարկեալը Պապին տալու հաճեցաւ . այն-
պէս որ , 1489 մարտի 13 ին , այնչափ տար-
բեր չահերու նպատակ եղող դժբաղդ երիտա-
սարդը հանգիսիւ Հոռոմ մտաւ , փառասոր ե-
րիվար մը հեծած , Սրեւելեան շքեղադարդ ըզ-
դեառներ հաղած , Օպիւսոն ասպետին եղբօր-
որդի Օվէրն վանահօր ու Պապին ջրանոս
Չիպօ անուն որդւոյն մէջ տեղը :

Այն ատենէն ի վեր , ձէմ Հոռովմ մնացելոյ
էր , եւ Պայաղիտ ալ՝ տուած խոստմանը հա-
ւատարիմ կենալով քառսուն հազար Մաճառ ոս-
կիի թոշակը տարուէ տարի ճշդիւ վճարելոյ էր :

Ահա Թուրքիոյ վիճակը :

Ֆէրտինանտոս ու Իզապէլլա Սպանիոյ՝ մէջ կը թագաւորէին եւ ընդարձակ իշխանութեան մը հիմունքը կը դնէին , որ քսանուհինգ տարի ետքը կարողոս հինգերորդի ըսել պիտի տար թէ իր տէրութեան սահմաններուն մէջ արեգակն ամենեւին մարը չմտնէր : Իրաւցնէ , այս երկու վեհապետները , որոց Պատմութիւնը կաթողիկ անունը վերապահած է , հետզհետէ գրեթէ բոլոր Սպանիան ձեռք անցուցած եւ արաբները վռնտած էին նրէնատայէն , որ անոնց վերջին ապաստանարանն էր : Նոյն միջոցին երկու մեծաճանճար մարդիկ , Պարթըլըմի Տիազ ու Քըրիստոփ—Գոլոմպոս , ասոնց օգտին համար՝ մէկը կորուսեալ աշխարհ մը կը գտնէր , միւսն ալ անձանօթ երկրի մը կը տիրէր : Ուստի հին աշխարհին մէջ իրենց ըրած յաղթութեանց՝ եւ նորին մէջ ալ ըրած գիւտերուն շնորհիւ՝ շուտով արքունեաց քով իրենց բոլոր նախորդներէն աւելի ազդեցութիւն ունէին :

Այս էր Սպանիոյ ալ վիճակը :

Գաղղիոյ մէջ , 1483 օգոստոս 30ին կարողոս Ը՝ Տօրը Լուդովիկոս ԺԱին յաջորդեր էր , որ շատ մարդ գլխատելով հանգիստ թագաւորութիւն մը թողուցեր էր իրեն , ինչպէս որ կընկան մը խնամակալութեամբ գահ ելնող տղու մը կը վայելէր . սակայն փառաւոր խնամակալութիւն մ'եղաւ , որովհետեւ թագաւորազուններուն պահանջումները զսպեր եւ մնա-

յաճ անկախ վիճակները թագաւորութեան հետ
միացնելով քաղաքային պատերազմը վերջա-
ցուցեր էր : Ասկէ կը հեռուէր որ մեր հասած
թուականին կարողոս ը գրեթէ քսանութեկու
տարու էր , եւ իւր թրէմուցի խօսքին նայելով ,
— մարմնով փոքր՝ բայց սրտով մեծ իշխան մ'էր :
— Իսկ Քօմիւնի խօսքին նայելով . — բունէն դեռ
նոր դուրս ելած մանկիկ մը , խելքէ եւ ստրկէ
դուրկ , մարմնով տկար , կամապաշտ , եւ խենթ
քան թէ իմաստուն անձերէ ընկերացած : — Ա եր-
ջապէս կուիչ ինքնաշարժի ալ խօսքին նայելով ,
որ իտալացի ըլլալուն՝ ըրած դատողութիւնը քիչ
մը կողմնակալ կրնայ ըլլալ , — մարդկային գոր-
ծերէ լաւ հասկցող երիտասարդ մը , թագաւորելու
եւ փառք ստանալու բուն բաղձանքէ յափշտակ-
ւած , այնպիսի բաղձանքէ մը , որ առաւել
իր ուժգնութեանն ու թեթեւաբարոյութեան
քան թէ հանճարին ու գիտակցութեանը վրայ
հիմնուած : Ամեն յոգնութեանց եւ ամեն գործի
թշնամի էր . երբոր մտադրութիւն ընելու փորձ
կ'ընէր , գրեթէ միշտ խոհեմութենէ ու դատող-
ութենէ դուրկ կը տեսնուէր : Եթէ բան մը
առջի նայուածքով գովութեան արժանի երե-
ւէր աչքին , մօտանց քննելով կը տեսնուէր թէ
այն բանը՝ աւելի մոլութեան քան թէ առա-
քինութեան կը մօտենար : Ազատամիտ էր ի-
րաւցնէ , բայց անխորհրդաբար , առանց չափի
ու զանազանութեան : Երբեմն անդրողուելի էր
իր կամքին մէջ , բայց յամառութենէն եւ չէ

թէ հաստատամտութենէն : Իւր շողոքորթնե-
րուն իր վրայ բարեսրտութիւն կոչածն աւելի
անզգայութիւն էր թշնամանաց , որ հողւոյ տը-
կարութիւն կոչուելու արժանի էր :

Իսկ իր ֆիզիքական պատկերը , եթէ պէտք
է նոյն հեղինակին խօսքին հաւատալ , աւելի
տգեղ էր , եւ մտքին ու բարոյից տկարութեա-
նքն սքանչելապէս կը համապատասխանէր .
— Ինքը պղտիկ , գլուխը մեծ էր . վիզը հաս-
ու կարճ , կուրծքն եւ ուսերը լայն ու վերե-
լած , բարձքն ու սրունքը երկայն ու բարակ-
եւ որովհետեւ այս ամենուն հետ դէմքն ալ
տգեղ էր , 'ի բաց առեալ նայուածքը , որ ծան-
րութիւն ու կորով մ'ունէր , իր բոլոր անգամ-
ներն ալ իրարու հետ համեմատութիւն չունե-
նալուն , աւելի հրէշի մը քան թէ մարդու ե-
րեւոյթ ունէր : —

Այսպէս էր այն մարդը՝ զոր բաղգն աշ-
խարհակալ մը պիտի ընէր , եւ որուն երկինք
արժանաւորութենէն աւելի իրառք պատրաս-
տած էր :

Ահա այս էր Գաղղիոյ վիճակն ալ :

Գերմանիոյ կայսերութիւնը Զրեաներիկոս
Պի ձեռքն էր , որ իրաւամբ խաղաղասէր կոչ-
ւած էր , չէ թէ միշտ խաղաղութիւն պահե-
լուն , այլ անդադար յաղթուելուն ու խաղա-
ղութիւն խնդրելուն համար : Այս փիլիսո-
փայական համբերատարութեան առաջին փոր-
ձը Հոովմ ճանապարհորդած աստնը ցուցը-

ցած էր, ուր օծուելու կերթար։ Ապինեան լեռ-
ներէն անցած աստենն աւաղակները վրան յար-
ձակելով իր ամեն բաները կողոպտեցին ,
բայց ինքը ամենեւին անոնց ետեւէն չինկաւ։
Ուստի սկզբիկ գողերուն օրինակէն ու անպա-
տիժ մնալէն մեծերն ալ քաջալերուելով գործ
տեսնել սկսան։ Սուլթան Մուրատ Հունգա-
րիոյ մէկ մասին տիրեց։ Մաթիաս Գ. օրվէն սառ-
րին Աւստրիան առաւ, ու Ֆրեաներիկոս այս
կորուստներուն վրայ հետեալ առաժը կրկնե-
լով միսիթարուեցաւ։ Կարգադրանքս որչա՛ր
հաս է։ Մեր հասած միջոցին, յիսուսուերեք տա-
րի թագաւորելէ ետեւ իր Մաքսիմիլիանոս որ-
դին Մարի Տը Պուռկոյնի հետ նշանեք էր։ Իր
փեսան՝ Պալլիէրայի Ալպէրթ իշխանն ալ՝ իրա-
ւունքներէն ձգած էր՝ թիրօլի երկիրը պա-
հանջելուն համար։ Ուստի ընտանեկան գործ-
քերով սաստիկ սղարաւած ըլլալուն՝ չէր կըր-
նար իտալիոյ վրայ խորհիլ։ Մնաց որ Աւստ-
րիոյ տան համար նշանաբան մը գտնելու ե-
տեւէ էր, որ Ֆրեաներիկոս Գի պէս մարդու մը
հաժար մեծ զբաղմունք մ'էր։ Վերջապէս այն
նշանաբանը՝ որ կարողոս հինգերորդ պիտի գոր-
ծադրէր, գտնուեցաւ՝ ի մեծ ուրախութիւն ծե-
րունի կայսեր, որ խորհելով թէ այսպիսի նըր-
բամտութեան վերջին փորձէ մը ետեւ՝ ալ երկ-
րիս վրայ ընելիք բան մը չունէր, 1493 օգոստոս
19ին մեռաւ, կայսրութիւնը իւր Մաքսիմիլիա-
նոս որդւոյն թողլով։

Նշանարանը պարզապէս Ա. Է. Ի. Ը. Ե.
հինգ ձայնաւորներէն կը բաղկանար, որ հե-
տեւեալ հինգ բառերուն սկզբնատառերն են .

ԱՒՍՏՐՈՅ Է ԻՇԽԵԼ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵՐԿՐԻ

Այս էր տնայ Գերմանիոյ վիճակն ալ :

Հիմա որ աչքերնիս այն չորս ազգերուն վը-
րայ ձգեցինք, որք՝ ինչպէս ըսինք՝ եւրոպական
մեծ տէրութիւններ ըլլալու կը ձկտէին, նայ-
ւածքնիս մէջ մ'ալ երկրորդական տէրութեանց
վրայ դարձունենք, որք Հռոմի բոլորտիքը մեր-
ձաւորագոյն չըջանակ մը կը կազմէին, եւ աշ-
խարհի հոգեւոր թագուհւոյն գրեթէ զրահի տեղ
պիտի ծառայէին, եթէ մեր նկարագրած քա-
ղաքական հսկայներէն մէկը՝ ծովերը կամ լեռ-
ները, Ազրիական ծոցը կամ Ալպեան լեռինքը,
Միջերկրականը կամ Ապինեան լեռներն անց-
նելու ու անոր վրայ յարձակելու համարձա-
կէր :

Ասոնք էին Նաբօլիի թագաւորութիւնը,
Միլանի դքսութիւնը, Ֆիօրենցայի մեծաշուք
հասարակապետութիւնը, կամ Վենետիկոյ մե-
ծապայծառ հասարակապետութիւնը :

Նաբօլիի թագաւորութիւնը ձերունի Ֆեր-
տինանտի ձեռքն էր, որոյ ծնունդը ոչ մի-
այն ապօրինաւոր էր, այլ նաեւ հաւանական
նաբար ազգապիղծ : Իր հայրը, Արակօնի Ալ-
ֆօնս իշխանը, թագը Նաբօլիի ժաննայէն ըն-

դունած էր, որ վայն իրեն յաջորդ ընելու հա-
մար որդեկդած էր: Բայց որովհետեւ թա-
գուհին ժառանգորդ չունենալու վախէն՝ մահ-
ուան անկողնին մէջ մէկին տեղ երկու հոգւոյ
անուն տուած էր: Ալֆօնս պարտաւորեցաւ
Ռէնէի դէմ իւր իրաւունքը պաշտպանել: Եր-
կու նախանձորդք ատեն մը կռուեցան թաղին
համար: Վերջապէս Արակոնի տունը Տ'Անժուի
տան յաղթեց, եւ 1442 ի միջոցին Ալֆօնս բոլո-
րովին հաստատուեցաւ աթոռին վրայ: Գիշ ա-
տենէն պիտի տեսնենք որ Կարոլոս Ը՝ վաճառած
թեկնածուն իրաւունքը պիտի պաշտպանէ:

Յերտինանա՝ ոչ հօրը քաջութիւնն ունէր
եւ ոչ հանճարը: այսու ամենայնիւ հետզհետէ
իր ամեն թշնամիներուն յաղթեց, երկու հակա-
ռակորդ ունեցաւ, որոց երկուքն ալ իրմէ
դերազանց էին արժանեօք: Մէկը Լը Վիան
կոմսն էր, իր եղբօրորդին, որ հօրեղբօրն ամօ-
թալի ծնունդը փաստ բռնելով բոլոր Արակո-
նացի մասը շահած էր: Միւսը Քալապրի Ժան
դուքսն էր, որ բոլոր Անժուենական մասը շա-
հած էր: Այսու ամենայնիւ երկուքն ալ հե-
ռացուց, ու իւր կորովամիտ խոհմութեամբը,
որ մինչեւ կեղծաւորութեան կը հաւասարէր,
դահին վրայ հաստատ կեցաւ: Միտքը մշակե-
ուած էր, գիտութեանց՝ եւս առաւել օրէնքա-
գիտութեան տեղեակ էր: Միջահասակ էր,
մեծ ու վայելուչ գլուխ մ'ունէր, բաց ճա-
կատով եւ սպիտակափայլ գեղեցիկ մազերով:

որք մինչեւ ուսերուն վրայ կիցնային : Մէկ խօսքով , թէպէտ քիչ անգամ իր մարմնական ուժը զէնքով վարժած էր , բայց եւ այնպէս այնչափ ուժեղ էր , որ օր մը Նաբօլիի նոր վաճառանոցին հրապարակը գտնուելով , փախած գուլ մը եղջիւրէն բռնեց ու կանգնեցուց , եւ առնասունը բոլոր ճիգը թափելով չկրցաւ ձեռքէն պրծիլ : Սակայն Աղեքսանդրի ընտրութիւնը իրեն մեծ անհանգստութիւն պատճառեց էր . այնպէս որ իր խոհեմութեամբը հանդերձ չկրնալով զինքը զսպել , ընտրութեան լուրը բեյտղին ըսաւ . — Այդ ընտրութեան վրայ ես չուրախանալէս զատ՝ կը կարծեմ թէ եւ ոչ մէկ քրիստոնեայ մը կրնայ ուրախանալ , որովհետեւ Պօրճիա՝ միշտ չար մարդ մ'եղած ըլլալով անտարակոյս վատ քահանայապետ մը պիտի ըլլայ : Լինաց որ , աւելցուց , այդ ընտրութիւնը եթէ խիստ լաւ ու ամենուն հաճելիալ ըլլայ , Արապոյի տան համար միշտ գէշ է , թէ եւ անոր հպատակ ծնած ու իր բաղդին աղբիւրն ու յառաջդիմութիւնն անկէ ստացած ըլլայ . քանզի ուր որ տէրութեան շահ կը մտնէ , արեան ու աղգակիանութեան զգացմունքը կը հալածուին , եւս առաւել հպատակութեան եւ երախտագիտութեան պարզ յարաբերութիւնները :

Ֆերտինանտ , ինչպէս որ կը տեսնուի , իւր սովորական ուշմութեամբը կը դատէր Աղեքսանդր Զ պապը . բայց եւ այնպէս ամենէն

առաջ ինք գաշնակցութիւն կնքեց անոր հետ ,
ինչպէս որ քիչ մը ետքը պիտի տեսնենք :

Միլանի գքութիւնը՝ անուամբ Ֆրանսուա
Սֆօրցայի թոռանը՝ ժան կալէասի ձեռքն էր :
Ֆ. Սֆօրցա բռնութեամբ գրաւեր էր զայն 1450
իւետր. 26ին եւ իր կալէաս Մարի որդւոյն՝ այ-
սինքն թագաւորող իշխանին հօրը կտակեր էր :
Անուամբ կըսենք , որովհետեւ Միլանի երկրին
բուն տէրը այն ժամանակ օրինաւոր ժառանգը
չէր , այլ անոր Լուդովիկ հօրեղբայրն էր , թըթա-
ղարդ անուանեալ , որովհետեւ ղէնքերուն վը-
րայ թթենի նկարել տուած էր : Իր երկու եղ-
բարցը հետ աքսորուելով , ֆիլիպպոսի՝ որ 1471
ին թունաւորեալ մեռաւ , եւ Ասկանիոսի՝ որ կար-
դինալ եղաւ , 1476 սեպտեմբեր 26ին Ս. Սաե-
փաննոսի մայր եկեղեցւոյն մէջ Մարի կա-
լէասի սպանուելէն քանի մ'օր ետքը Միլան
զարծաւ , ու նորասի գութսին խնամակալ ե-
ղաւ , որ այն միջոցին ութ տարեկան էր : Այն
ատենէն ՚ի վեր , թէպէտ եղբօրօրդին քսան-
ւերկու տարու եղած էր , Լուդովիկ կառավա-
րութիւնը շարունակներ էր , եւ հաւանականա-
բար տակաւին երկայն ժամանակ պիտի կառա-
վարէր . քանզի խեղճ երիտասարդ գութսը՝ իշ-
խանութիւնը ձեռքն առնելու բաղձանքը յայտ-
նելէն քանի մը օր ետքը հիւանդացեր էր , եւ
բարձրաճայն կրտսէր թէ ուշ քայց անվրէպ
մեացնող թոյներէն մէկը տրուած էր իրեն , զո-
րքս այն ատենուան իշխանները շատ կը գոր-

ծածէին : այնպէս որ եթէ հիւանդութիւն մը
բնական ալ ըլլար , մեծ շահու մը հետ կապակ-
ցութիւն ունեցած ցուցնելու պատճառ մը կը
փնտռուէր միշտ : Ինչ եւ իցէ , Ղուզովիկի իւր
եղբորորդին այնուհետեւ դքսութեան գործե-
րուն զբաղելու կարող չըլլալուն համար Բա-
վիայի ապարանքը զրկեր էր , ուր օր քան զօր
կը հալէր իր Իգապէլլա կնոջ աչքին առջեւ ,
որ Նաբօլիի թագաւորին աղջիկն էր :

Ղուզովիկի դաւով , փառասէր եւ միանգա-
մայն քաջասիրտ ու խորամանկ էր , սուրին ու
թոյնին հետ միապէս ընտանի էր , գորս ըստ
պարագային անխորաքար եւ փոփոխակի կը
գործածէր , եւ միտքը դրած էր որ իր եղբոր-
որդին մեռնէր կամ չմեռնէր , անոր իշխանու-
թիւնը ժառանգէ :

Յօրէնցա , թէպէտեւ հասարակապետու-
թեան մը անունը պահած էր , կամաց կամաց
ամեն ազատութիւնները կորսնցուցեր էր , եւ
եթէ ոչ իրաւամբ՝ գոնէ իրօք Բիէռ Մէտիչիի
ձեռքն էր , որուն կտակած էր Ղօսէն իբրեւ
հայրենի ստացուածք , ինչպէս որ տեսանք , հո-
գին կորսնցնելու վտանգն իսկ աչքն առնելով :
Գծբաղգարար որդին հօրը խելքն ունենալէ
շատ հեռու էր . գեղեցկադէմ էր , իրաւը խօ-
սելով , մինչդեռ Ղօսէն՝ ընդ ճակատակն՝ շատ
տգեղ էր . ախորժալուր ու ներգաշնակ ձայն
մ'ունէր , մինչդեռ Ղօսէն ոնգախօս էր . Յու-
նական ու Ղաթինական լեզուաց հմուտ էր .
հեշտ ու հաճելի խօսակցութիւն մ'ունէր , եւ

Մաների ֆիքին պէս յանպատրաստից ոտանաւոր-
ներ կը յօրինէր : Թէպէտ քաղաքական գործոց
տգէտ էր , բայց դիպցողներուն հետ գոռոզու-
թեամբ եւ չրբաբար կը վարուէր : Զուարճու-
թեանց սիրահար , կանանց համար տարփամու ,
անդադար մարմնոյ մարզերով զբաղեալ , որ
ղինքն անոնց աչքին կրնային փայլեցնել . զըւ-
խաւորապէս գնտախաղի կը պարտապէր , որոյ
մէջ խիստ քաջ էր : Միտքը դրած էր որ սգա-
ւորութիւնը անցնելուն պէս՝ ոչ միայն Ֆիօրէն-
ցա , այլ բոլոր իտալիա իւր արքունեաց պեր-
ճութեամբն ու տօնահանդէսներուն չոխնդովն
զբաղեցնէ : Բիւռ Մէտիչի այսպէս սրոյշած էր ,
բայց երկինք ուրիշ կերպ տնօրինեց :

Իսկ Վենետիկոյ մեծախառ հասարակապե-
տութիւնը , որոյ մեծ դուքսը Օգրոստինոս Պար-
պարիկօն էր , մեր այս պատմութեան ժամա-
նակը զօրութեան ու փառաւորութեան բարձ-
րագոյն աստիճանը հասած էր : Քառիքսէն մին-
չեւ փալուս — Մէտիչի տէսնաւահանդիստ մը չկար
որ իւր հաղարաւոր նաւերուն առջեւ բացուած
չըլար : Իտալիոյ մէջ ճահիճներուն ծովեզերք-
ներէն եւ Վենետիկոյ հին դքսութենէն զատ՝
Պէրկամոյի , Պրէչիայի , Բրէմայի , Վէրոնայի ,
Վիչէնցայի , Փատուայի դաւառներն իր ձեռ-
քէն էին : Նմանապէս Մարքէ — Թրէվիզան , որուն
մէջ կը պարունակին Ֆելտրէն , Պէլլուսօա ,
Գատօրին , եւ Թովիկեան — Բօլէցին ու Ռա-
վեննայի իշխանութիւնը : Ֆրիօլ ալ իր ձեռքն

էր՝ բաց 'ի Աքուիլէէ , Իսթրիա՝ բաց 'ի Թրի-
էստէէ : Ադրիականի արեւելեան ափանց վրայ
Զաարա , Բալթիքոս եւ Ալպանիոյ եզերքն իր սե-
փականութիւնն էին . Յունական ծովուն մէջ
Զանթայի ու Քօրֆոլի կղզիները . Յունաս-
տանի մէջ Էւիանթէս եւ Պատրաս քաղաքները .
Մօռայի մէջ Մօռօն , Գօռօն , Ռումանեան Նա-
բօլիու Արգոս . վերջապէս Արչիպելագոսի մէջ
բազմաթիւ ծովնզերեայ քաղաքներէ ու հաս-
տատութիւններէ զատ՝ Գանտիայի կղզին եւ
կիպրոսի թագաւորութիւնը :

Ուստի Բօ զետին բերնէն սկսեալ մինչեւ
Կիլիկիականի արեւելեան ծայրը մեծափառ
հասարակապետութիւնը բոլոր ծովնզերաց տի-
րուհին էր , այնպէս որ Իտալիա եւ Յունաստան
կարծես թէ վեհեռոյ աքուարձաններն էին :

Նաբօլիի , Միլանի , Ֆիօրէնցայի ու վե-
նետոյ մէջ տեղուանքն աղաատ ձգուած մանր
մուկն երկիրներուն մէջ փոքրիկ բռնաւորներ
հաստատուած էին , որք իրենց երկրին վրայ
բացարձակ վեհապետութիւն կը բանեցնէին .
այս կերպով Քօլօնաները Օսթիի ու Նէթունոյի ,
Մօնթէֆէլթրիները Ուրպինի , Մանֆրէտինները
Ֆայէնցայի , Պէնթիլօլեիները Պօլօնիայի , Մա-
լադէսդաները Ռիփինի , Վիդէլլիները Զիթա-
տի Քասթէլօյի , Պալիսինները Բէրուզայի , Օր-
տինները Վիքովարոյի , եւ Էսթի իշխանները
Ֆէրրարայի կիշխէին :

Վերջապէս , այս մեծամեծ տէրութիւնն-

րէ , երկրորդական կառավարութիւններէ ու մանր բռնաւորներէ բաղկացեալ ընդարձակ շրջանակին կեդրոնը Հոովմ բարձրացած էր , որորտագծին զազաթին վրայ , ամենէն բարձր , բայց ամենէն տկար , առանց ազդեցութեան , առանց երկրի , առանց բանակի եւ առանց դրամի :

Այս ամենն անոր վերադարձնելը նոր քահանայապետին գործը պիտի ըլլար : Տեսնենք ուրեմն ինչպէս մարդ էր Աղէքսանդր Զ՝ այսպիսի գործի մը ձեռք վարենելու եւ գլուխ հանելու համար :

Ռոտերիկ Լէնցիօլի՝ Սպանիոյ վալէնցա քաղաքը ծնած էր 1430 կամ 1431ին : Մօրը կողմանէ , ինչպէս որ քանի մը պատմիչք կը հաստատեն , թագաւորական ցեղէ սերեալ ընտանիքէ մը կիջնէր : Աչքը պապական թագին վրայ ձգելէ առաջ՝ Արակօնի ու վալէնցայի թագերը ձեռք բերելու փափաքած էր : Տղա-յութենէն սքանչելի նրբամտութեան նշաններ տուած էր , եւ մեծնալով՝ զիտութեանց քաջացարմար հանճար մը ցոյց տուած էր , մանաւանդ իրաւագիտութեան : Հետեւաբար նախ իբրեւ փաստաբան նշանաւոր եղաւ , արհեստ մը , որուն մէջ ամենէն փշոտ գործերու վրայ վիճաբանելու յաջողակութիւնը քիչ ատենէն իւր համբաւը մեծցուց : Բայց այս ասպարէզէն շուտ ձանձրանալով՝ յանկարծ թողուց եւ հօրը պէս դիմուկ հետեւեցաւ : Սակայն քանի մը կռիւ-

ներէ ետեւ , ուր իր քաջասրտութիւնն ու ան-
խըղով պաշարիւնութիւնը ցուցուց , ասկէցալ
զգուեցաւ : Եւ որովհետեւ այս զգուանքն սկը-
սած ժամանակ հայրը բազում հարստութիւն
թողլով մեռաւ , Ռոտերիկ միտքը դրաւ որ ալ
բան մը չընէ , եւ միայն իր հաճոյից ու յօժա-
րութեանց համեմատ ապրի : Այս միջոցին այ-
րի կնոջ մը սիրահարեցաւ որ երկու ազջիկ ու-
նէր : Այբին մեռաւ , Ռոտերիկ ազջիկներն իւր
ինամակալութեան տակ առաւ . մէկը փանքի
մը մէջ փակեց , միւսն ալ՝ որովհետեւ չատ գե-
ղեցիկ էր , իրեն սիրուհի պահեց : Այն էր հըռ-
չակաւոր Ռօզա վանօցցա , որմէ հինգ զաւակ
ունեցաւ . Ֆրանսօս , Սէզար , Լիւքոէս ու Կիֆ-
րի . հինգերորդին անունը չգիտցուիր :

Ռոտերիկ հասարակաց գործերէ քաշուած՝
բոլորովին իր տարիանքին ու հայրութեանը
առած էր ինքըզինքը , երբոր իմացաւ թէ հօ-
րեղբայրը , որ զինքը որդւոյն պէս կը սիրէր ,
Կալիքստոս անուամբ պապ ընտրուեր էր : Բայց
այս միջոցին երիտասարդ Ռոտերիկ այն աստի-
ճան սիրահարեալ էր , որ տարիանքը փառա-
սիրութիւնը լռեցուց , եւ գրեթէ վարհուրեցաւ
հօրեղբօրը պապ ըլլալուն վրայ , որ անշուշտ
զինքը հասարակային գործոց մէջ մտնելու պի-
տի ստիպէր : Հետեւաբար , փոխանակ Հռովմ
փաղելու , ինչպէս որ իր տեղն ուրիշ ով ըլլար
պիտի ընէր , բաւական սեպեց նամակ մը գը-
րել նորին սրբութեան , որով իր բարեսրտու-

Թեան չարունակութիւնը կը խնդրէր, եւ երկայնակեաց ու բարեբաստիկ քահանայապետութիւն մը կը մաղթէր :

Իր եղբորորդւոյն այս զգուշաւորութիւնը, որ նոր քահանայապետն իր ամեն քայլափոխին առջեւ գտած փառասիրութեանց միջոցին կը տեսնէր, կալիքստոս Գ ի զարմանք պատճառեց : Իր երիտասարդ եղբորորդւոյն արժէքը կը ճանչէր, եւ միջակ խելքի տէր մարդոց ամեն կողմանէ զինքը չրջապատած ժամանակ, այս հանձարեղ երիտասարդին համեստութեամբ հեռու կենալն աւելի մեծցուց զայն իր աչքին առջեւ : Ուստի Ռոտերիկի նամակին անմիջապէս պատասխան գրեց թէ իր նամակն ստանալուն պէս Սպանիայէն ելնէ Հռովմ գայ :

Այս նամակը կը խախտէր Ռոտերիկն իր բարեկեցութեան կեդրոնէն, ուր գուցէ հասարակ մարդու մը պէս պիտի ննջէր մնար, եթէ բազմը չեղթար այսպէս ձեռքէն բռնելով դուրս չբաշէր : Ռոտերիկ երջանիկ էր : Ռոտերիկ հարուստ էր : Իր բնական չար կիրքերը՝ եթէ չէին մարած՝ գոնէ թմրած էին : Ինքն ալ մէկէն 'ի մէկ զարհուրեցաւ խորհելով որ իւր վարած քաղցրիկ կեանքը փառասէր եւ յուզեալ կեանքի մը հետ պիտի փոխանակէր : Ուստի փոխանակ հօրեղբորը հնազանդելու, ճանապարհորդութեան պատրաստութիւններն ուշացուց, յուսալով թէ կալիքստոս զինքը կը մոռնայ : Բայց այնպէս չեղաւ : քահանայապետական նա-

մակէն երկու ամիս ետքը, Հոռմայեցի եպիսկոպոս մը՝ Ռոտերիկի տարեկան քսան հազար մաճառ ոսկի եկամուտ բերող պաշտօնի մը դրուած ըլլալու եւ շուտով իր պաշտօնին երթալու հրամանագրով վալէնցա հասաւ :

Ալ եա քաշուիլ չէր ըլլար, ուստի Ռոտերիկ ալ հնազանդեցաւ . բայց որովհետեւ չէր ուզեր ութ տարիէ 'ի վեր երջանկութիւն քաղած աղբիւրէն բաժնուիլ, Ռօզա վանօցցա ալ ճանբայ ելաւ, եւ երբ Ռոտերիկ Հոռմայեցի երթար, Ռօզա ալ վենետիկ գնաց երկու հաւատարիմ ծառայներու հետ, եւ Մանուէլ Մելքիօր անուն սպանիացի աշնուականի մը պահպանութեան ներքեւ :

Բազդը Ռոտերիկի տուած խոստմունքը չիմքին կատարեց . պապը զինքը զաւկին պէս ընդունեց եւ հետզհետէ վալէնցայի արքեպիսկոպոս, կարդինալ—սարկաւագ եւ փոխ—գլխաւոր անուանեց : Այս ամեն շնորհներուն վրայ կալիքստոս քառսուն հազար տուքաթ ալ եկամուտ աւելցուց . այնպէս որ Ռոտերիկ երսունուհինգ տարուան հասակին մէջ թագաւորի մը չափ հարուստ ու հզօր եղաւ :

Ռոտերիկ կարդինալութեան աստիճան ընդունելու դժկամակութիւն ցուցուց, քանզի Հոռմայի մէջ փակուած պիտի կենար . աւելի լաւ կը համարէր եկեղեցւոյ ընդհանուր մեծաւոր ըլլալ . պաշտօն մը՝ որ մեծ ազատութիւն կուտար սիրուէին ու ընտանիքը տեսնելու :

բայց կալիքատու օր մը իւր յաջորդէն ըլլալու
կարելիութիւնը նշմարել տուաւ իրեն , ու նոյն
վայրկեանէն թագաւորաց եւ ժողովրդոց գե-
րագոյն գլուխ ըլլալու գաղափարն անսպէս
տիրեց Ռոտերիկի վրայ . որ ալ աչքին առջեւ
հօրեղբօրը ցոյց տուած նպատակէն զատ բան
մը չունէր :

Այն օրէն սկսեալ , երիտասարդ կարգի-
նալին մտքին մէջ այն կեղծաւորութեան զօ-
րութիւնը ծնաւ , որ զինքը երկրիս վրայ սա-
տանային ամենակատարեալ անձնաւորութիւնն
ըրաւ : Ռոտերիկ առջի մաշկը չէր , բոլորովին
փոխուած էր : Խոնարհութեան ու ապաշխա-
րութեան խօսքեր միայն կային բերանը . ճա-
կատը կարծես թէ անցեալ յանցանքներուն
ծանրութենէն խոնարհած էր . ունեցած հարրս-
տութիւնները կարճամարհէր , որոնք աղքատաց
ինչքն ըլլալով՝ վերստին աղքատաց պէտք է
դառնայ կրսէր . կեանքը եկեղեցիներու վան-
քերու կամ հիւանդանոցներու մէջ կանցունէր .
մինչեւ անգամ իր թշնամեաց առջեւ իմաս-
տութեան մասին Սողոմոնի , համբերութեան
մասին Յորայ , Աստուծոյ խօսքն հրատարակե-
լու մասին Մովսէսի համբաւն ստացաւ , կրսէ
իր պատմագիրը : Աշխարհի մէջ միմիայն Ռօ-
զա վանօցցա կրնար բարեպաշտ կարգինալին
այս օրինակ սքանչելի դարձին բուն արժէքը
ճանչնալու կշռել :

Ինքզինք այսպէս սրբակրօն ցուցնելը շատ

օգտակար եղաւ Ռօտերիկի : իր պաշտպանը երեք տարի երեք ամիս ու տասնեւինն օր թագաւորելէ ետեւ մեռաւ : Ռօտերիկ իր անձնական արժանաւորութեամբը միայն կրցաւ ինքզինք պաշտպանել այն բազմաթիւ թշնամեաց դէմ, զորս իր արագ յաջողութիւնը յարուցեր էր իր դէմ : Պիոս Բի դահակալութեան օրով շարունակ գործէ քաշուած ապրեցաւ, եւ միայն Սեքստոս Դի օրով նորէն երեւան ելաւ, որ Սուպիաքօյի վանքն ընծայեց իրեն, եւ Արակօնի ու Փօրթուկալի թագաւորներուն քով նւիրակ զրկեց : Վերագարծին, իննովկենարիոս Ը քահանայապետ եղած ըլլալով, ընտանիքը Հոովմ բերել որոշեց Տօն Մէլքիօրի ձեռօք, որ այն վայրկեանէն Վանօցցայի էրիկը կարծուելով՝ Բասթիլի Ֆէրտինանտ կոմս կոչուեցաւ : Ռօտերիկ կարդինալն այն ազնուազարմ Սպանիացին իբրեւ հայրենակից ու բարեկամ ընդունեց . եւ ինքը՝ որ բոլորովին քաշուած կեանք մը անցունել կուզէր, Տիբերիս գետին ափանցը վրայ Բէճինա Չէլի եկեղեցւոյն մօտ Լուսկարա փողոցին մէջ տուն մը վարձեց . եւ բոլոր օրը ազօթքով ու բարեպաշտական գործերով անցունելէ ետեւ՝ իրիկունները հոն գիմակը մերկանալու կերթար : Այն ժամանակ, կըսէին, թէ եւ ոչ ոք կրցաւ ապացոյց մը տալ, այն տան մէջ պօգալի խայտառակութիւններ կը կատարուէին, հօրն ու աղջկան, երկու եղբարց ու քրոջ մէջ . այնպէս որ տարածուիլ

սկսած այս գայթաղկելի զրոյցները դադրեցը-
նելու համար՝ Ռօտերիկ իր Կեսար որդին Բի-
զա ուսման պարապելու շրկեց, Լուքրէս ալ
Արակոնացի երիտասարդ ազնուականի մը հետ
ամուսնացուց, եւ տանը մէջ միայն Վանօցցա
ու երկու որդիքը մնացին։ Գործերն այսփի-
ճակին մէջ էին՝ երբ Իննովկէնտիոսը մեռաւ,
ու Ռօտերիկոս Պօրճիա պապ ընտրուեցաւ։

Ընտրութեան ինչ կերպով կատարուիլը տե-
սանք։ Այն հինգ կարգինալները՝ որք այս սի-
մոնականութեան չէին մասնակցած, այն է
Նաբօլիի, Սիէնի, Փօրթուկալի, Բորթիքեան
Սէնթ—Մարիի, եւ Լիէնեան Սէն—Բիէրի
կարգինալները, բողոքեցին այս ընտրութեան
դէմ ըսելով թէ խարդախութեամբ եղած էր։
Բայց Ռօտերիկ որ եւ է միջոցաւ մեծագոյն
մասը շահած եւ Սուրբ Պետրոսի երկուհարիւր
վեշտասաներորդ յաջորդն եղած էր։

Աղեքսանդր Զ որչափ ալ իւր նպատակին
հասեր էր, 'ի սկզբան չհամարձակեցաւ կար-
գինալ Պօրճիայի այնչափ երկար ժամանակ կրած
դիմակը ձգել։ Իր ընտրութիւնն իմացած ա-
տեն զգացած ուրախութիւնը չկրցաւ ծածկել.
ձեռուրները երկինք վերցնելով գոհացեալ փա-
ռասիրութեան ձայնիւ մը գոչեց.

— Հիմա ես Պապ եմ, Քրիստոսի յաջորդն
եմ, քրիստոնէական աշխարհի կամարին բանա-
լին եմ։

— Այո, հայր սուրբ, պատասխանեց Աս-

Կանիօ Ըսֆորցա կարդինալը , որ փակարանին մէջ իր կողմն ունեցած ինը քուէները չորս ջորի արծաթի փոխարէն Ռօտերիկի ծախած էր :
— Կը յուսամ որ ձեր ընտրութիւնն Աստուծոյ փառք , եկեղեցւոյ խաղաղութիւն ու քրիստոնէութեան ուրախութիւն պիտի պատճառէ . քանզի Ամենակալն ինքնին ընտրեց ձեզ իբրեւ ամենէն արժանաւոր ձեր եղբարց մէջ :

Այս պատասխանը թէպէտ եւ կարճ էր , բայց նորընտիր պապը ինքըզինքը զսպելով , խոնարհ ձայնիւ եւ ձեռքերը կուրծքին վրայ կապելով .

— Կը յուսամք , ըսաւ , որ Աստուած , առանց մեր տկարութեան նայելու , իւր ամենակարող օգնութիւնը մեզ պիտի շնորհէ , եւ առաքելոյն ըրածը մեզ ալ պիտի ընէ , երբոր ժամանակաւ երկնից բանալիներն անոր ձեռաց մէջ գրաւ եւ եկեղեցւոյ կառավարութիւնն անոր յանձնեց , կառավարութիւն մը՝ որ առանց Աստուածային օժանդակութեան մահկանացուի մը համար խիստ ծանր բեռ մ'է . բայց Աստուած ինքնին խոստացաւ թէ իւր հոգին պիտի առաջնորդէ անոր . մեզի ալ այնպէս պիտի ընէ կը յուսամ . ձեր կողմանէ ալ տարակոյս չունիմ որ եկեղեցւոյ գլխոյն պարտք եղած սուրբ հնազանդութիւնը պիտի ունենաք . ինչպէս որ Քրիստոսի հօտը առաքելոց իշխանին հնազանդելու պարտաւորեալ էր :

Այս բանախօսութենէն վերջը , Աղէքսանդր

քահանայապետական զգեստներ հագաւ, եւ վատրկանու պատուհաններէն թուղթի կտորուանք նետել տուաւ, որոնց վրայ լատիններէն իր անունը գրուած էր, եւ որք հովէն յափըշտակուելով՝ կարծես թէ խտալիա կերպարանափոխ ընելիք մեծ դէպքին լուրը բոլոր աշխարհ պիտի տարածէին:

Նոյն օրը, Եւրոպիոյ ամեն արքունեաց սուրհանդակներ շրջուեցան:

Կեսար Պօրճիա իր հօրն ընտրութիւնը Բիզայի համալսարանին մէջ իմացաւ: Իր փառասիրութիւնը մերթ ընդ մերթ այսպիսի բազդաւորութիւն մը երազած էր, եւ սակայն ուրախութիւնը չատ զգալի չեղաւ: Այն միջոցին քսանուերկու կամ քսանուչորս տարեկան երիտասարդ մ'էր, մարմնոյ եւ զինուոց ամեն մարդերու մէջ յաջողակ: Ամենէն խստերախ ճիւղերուն վրայ առանց համետի կը հեծնէր, եւ ցուլի մը գլուխը սուրի մէկ հարուածով կը թոցնէր. միւս կողմանէ, գոռոզ, նախանձոտ, կեղծամիտ, ու Թօմազիյի ըսածին նայելով՝ ամբարշտաց մէջ մեծ էր, ինչպէս որ իր եղբայրը՝ Ֆրանսօս՝ մեծերուն մէջ բարի էր: Դէմքին գալով, նոյն իսկ ժամանակակից պատմիչք բոլորովին անհամաձայն նկարագիր մը թողած են, քանզի ոմանք իբրեւ տգեղութեան հրէշ մը կը նկարագրեն, մինչդեռ այլք ընդհակառակն գեղեցկութիւնը կը գովեն. այս հակառակութեան պատճառն այս է որ տարւոյն մէկ

քանի ժամանակները, մանաւանդ դարնան օրերը դէմքը պալարներով կը ծածկուէր, որք տեսնողին զգուանք կը պատճառէին, մինչդեռ ուրիշ ժամանակ սեւահեր գլխով գեղնած դէմքով ու խարտեաշ մօրուքով տխրատեսիլ երիտաւարդ մ'էր. ինչպէս որ Ռափայէլի թողուցած ճարտարակերտ կենդանագիրը կը ներկայացնէ: Սակայն պատմագիրք ժամանակագիրք եւ պատկերհանք համաձայն են իւր անթարթ եւ ազդու նայուածքին վրայ, որուն մէջ մշտավառ բոց մը կը փայլէր, եւ դժոխային ու գերբնական երեւոյթ մը կուտար անոր: Այսպէս էր անհայն մարդը, որոյ բաղդն ամեն յոյսերը կըլնուր, եւ որոյ նշանաբանն այս էր. *Իմ կեանքս իմ ունի:*

Կեսօր իր քանի մը մտերիմներուն հետ սուրհանդակով ճամբայ ելաւ, ու Հոովմի դռներուն քով ճանչցուելուն պէս, իրեն ցուցւած մեծարանքներէն իր բախտին փոփոխութիւնը նշմարեց: Վատիկանի մէջ մեծարանքը կրկնապատկեցաւ. մեծամեծները խոնարհեցան անոր առջեւ իբրեւ իրենցմէ մեծագունի: Ուստի անհամբերութեամբ, առանց մօրն եւ իր ընտանիքէն ուրիշ մէկու մ'այցելութեան երթալու, ուղղակի հօրը՝ պապին՝ քով ելաւ ոտքերը համբուրելու. հայրը, անոր գալուն լուրը յառաջագոյն իմացած ըլլալով, կարդինալներու մեծաշուք ու բազմախումբ ժողովի մը մէջ անոր կապասէր, եւ իր երեք եղբարքն ալ իր ետեւը ոտքի վրայ կեցած էին:

Իւր սրբութիւնը զայն քաղցր դէմքով մ'ընդունեց . բայց , առանց հայրական սիրոյ ցոյցեր տալու՝ ծռեցաւ ու անոր ճակատը համբուրեց , որպիսութիւնը եւ ինչպէս ճանապարհելը հարցուց :

Կեսար իր քաջալաւութիւնն ու իւր Սրբութեան ծառայելու պատրաստ բլլալը յայտնեց . իսկ ճանապարհորդութեանը մէջ կրած փոքրիկ անհանգստութիւններն ու կարճատեւ յոգնութիւնը չափէն աւելի վարձատրութիւն կը գտնէր այն ուրախալի խորհրդածութեամբ , թէ քահանայապետական սուրբ աթոռին վրայ ամենէն արժանաւոր անձը պաշտելու կարող պիտի բլլար :

Այս խօսքերուն վրայ պապը զայն միշտ ծունկի վրայ թողլով՝ ինքը նորէն նստաւ , քանզի զայն համբուրելու համար ոտքի վրայ ելեր էր , յետոյ ծանր ու լուրջ դէմք մը կեղծելով՝ հետեւեալ խօսքերն ըսաւ , բաւական բարձր ձայնիւ , որպէս զի ամենն ալ լսեն , եւ բաւական ծանրութեամբ , որպէս զի ներկայ գտնուողներուն ամենն ալ կարենան իր խօսքերը կշռել ու ճշգիւ միտք պահել :

—Քաջ համոզուած եմք , Կեսար , որ զուրկարմանալի կերպիւ կուրախանաք մեզ այս դէրագոյն իշխանութեան կատարը տեսնելով , որ մեր արժանաւորութենէն չատ բարձր է , եւ ուր Աստուածային բարերարութիւնը հաճեցաւ մեզ հանել : Այդ ուրախութիւնն իդ մեզ ցու-

ցընելու պարտաւոր էիք նախ այն սիրոյն փոխարէն՝ զոր վաղուց ՚ի վեր ունեցած ենք եւ ունինք ձեր վրայ . եւ յետոյ ձեր իսկ օգտին համար , որովհետեւ կրնաք ձեր բարեգործութեանց արժանի վարձքը մեր քահանայապետական ձեռքէն ընդունելու վստահութիւն ունենալ : Բայց եթէ ձեր ուրախութիւնը , եւ այս խօսքը ձեզ ալ կրսեմ , ինչպէս որ ձեր եղբօրն ըսինք , ուրիշ հիմանց վրայ հաստատուած է , մեծապէս կը սխալիք , Կեսար , եւ ձեր ակրնկալութիւններն ՚ի դերեւ կեննեն : Խոնարհաբար կը խոստովանիմք ամենուն առջեւ , որ թերեւս չափէն աւելի լղձանօք քահանայապետական իշխանութեան փափաքեցանք , եւ անոր հասնելու համար մարդկային ճարտարութեան մեղիցոյց տուած սմեն ճամբայներէն անցանք . այո՛ , այնպէս ըրինք , երգում ընելովոր մեր նպատակին հասնելէ ետեւ այնպիսի համբայ մը բռնենք որ ըզմեզ Աստուծոյ լաւագոյն ծառայութեան եւ սուրբ աթոռին գերագոյն փառացը առաջնորդէ , որպէս զի մեր առջի բրած գործերուն ամօթալի յիշատակը մեր ընելիք բարեգործութեանց փառաւոր յիշատակովը ջնջուի : Այնպէս որ կարենանք մեր յաջորդներուն այնպիսի ճանբայ մը թողուլ , ուր եթէ սուրբի մը հետքերը չգտնեն , գոնէ քահանայապետի մը քայլերուն կարենան հետեւիլ , Աստուած՝ որ միջոցներուն մէջ մեզի օգնեց , արդիւնք կը պահանջէ մեզնէ , եւ մենք ալ պատրաստ ենք իրեն

առջեւ յանձն առած մեծ պարտականութիւնն
նրա լիովին հատուցանել . ասոր համար է որ
չենք ուզեր մեր նենգուպատիր գործերով ա-
նոր արդարութեան խստութիւնները զարթու-
ցանել : Մէկ արդեւք մը միայն կրնայ մեր բա-
րի դիտաւորութիւնները խափանել , այն է ձեզ
մեծցնելու եւ հարստացնելու բուռն բաղձանք
մ'ունենալ : Ասոր համար յառաջուց մեր սիրոյն
դէմ զրահ զգեցանք եւ Աստուծոյ օգնակա-
նութիւնը խնդրեցինք , որպէս զի ձեր պատ-
ճառաւ չստիպարինք , քանզի շնորհաբաշխու-
թեան ճամբուն մէջ քահանայապետ մը չկրնար
սահիլ՝ առանց իյնալու , եւ չկրնար իյնալ՝ ա-
ռանց սուրբ ավետարան պատուոյն մեծ վնաս հաս-
ցընելու : Մինչեւ մեր կենաց վերջը պիտի ող-
բանք այն սխալմունքները՝ որ այս ճշմարտու-
թեան փորձը առնին մեզ : Աստուած տայ որ
մեր բարեյիշատակ կալիքստոս հօրեղբայրն այս
օրուան օրս քաւարանին մէջ իր մեղքերէն ա-
ւելի մեր մեղքերուն ծանրութիւնը չկրէ : Ա-
ւանդ , ամեն տեսակ առաքինութեամբք հա-
րուստ էր , բարի դիտաւորութեամբ լի էր ,
բայց իրենները չատ կը սիրէր եւ մասնաւորա-
բար զմեզ . այնպէս որ այս եւ ընտանեացը
վրայ ունեցած բուռն սէրէն կուրաբար մղուե-
լով , չատ մարդոց արժանիքը վարձատրելու
սահմանուած շնորհներն ու առաւելութիւննե-
րը քանի մը գլուխներու վրայ միայն դիզեց ,
որք նուազ արժանաւորներն էին թերեւ . քան-

դի մեր տան մէջ պահեց այն դանձերը՝ զորս
պէտք չէր ժողվէր աղքատները զրկելով, կամ
պէտք էր լաւագոյն բանի մը դործածէր։ Եկե-
ղեցական պետութենէն, որ արդէն տկարա-
ցած ու նեղցած էր, Սբօլէտոյի դքսութիւնը
եւ ուրիշ քանի մը հարուստ երկիրներ զատեց
մեզի կալուած տուաւ, մեր տկարութեան վը-
րայ բնոնաւորեց փոխ—գիւանապետութիւնը,
Հոովմի փոխ—քաղաքապետութիւնը, եկեղեց-
ւոյ ընդհանուր տեսչութիւնը, եւ ուրիշ ամե-
նէն մեծ պաշտօնները, որք փոխանակ մեզնէ
գրաւուելու՝ իրենց վաստակօքն արժանաւորա-
գոյն հանդիսացողներուն պէտք էր տրուէին։
Վասնուեցան այն ատեն ոմանք, որ մեր յանձնա-
րարութեամբը դերագոյն պաշտօններու բարձ-
րացան, որք անոնց հասնելու համար մեր շնոր-
հած կողմնասէր պաշտպանութենէն զատ ու-
րիշ արժանիք չունէին, մինչդեռ ուրիշ շատե-
րը՝ որք իրենց ստոյգ արժանաւորութիւններով
մեր նախանձը կը շարժէին, եւ ձգուեցան։ Արա-
կօնի Ֆէրտինանտ դուքսը Նաբօլի թագաւո-
րութենէն զրկելու համար ահագին պատե-
րազմ մը յարոյց, որուն յաջող վախճանը մեր
հարստութիւնը պիտի բազմապատկէր, իսկ ձա-
խող վախճանը սուրբ աթոռին ամօթ եւ վնաս
պիտի բերէր։

Վերջապէս, հասարակաց օգուան իրենց
անձնական շահուն զոհող մարդոցմէ կառավար-
ուելով, մեծամեծ վնասներ հասոյց ոչ մի-

յս քահանայապետական գահին ու իւր ան-
ուանը, այլ որ առաւել չարաշուքն է, իւր
խղճմտանքին ալ: Բայց Աստուծոյ դատաստանն
ամենիմաստ է. մեզ հարոտացնելու համար այն-
չափ ջանքով ու յարատեւութեամբ աշխատե-
լէն ետեւ, մեր հիմա գահակալած գերագոյն ա-
թոռը պարապ ձգելուն պէս, մեր ելած բարձ-
րութենէն վար ինկանք՝ ժողովրդին կատա-
ղութեանն ու Հռոմայեցի պարոններուն վրէժ-
խընդիւր ատելութեանը մատնուելով, որք իրենց
թշնամեաց նկատմամբ մեր ցուցըցած բարեկա-
մական կողմնակցութիւնն իրենց թշնամանք
համարելով թշնամացած էին մեզ: Այնպէս որ
ոչ միայն մեր մեծութեան բարձունքէն ու ոտ-
քերնուս ներքեւ մեր հօրեղբօրը սփռած հա-
րստութիւններէն ու պատիւներէն գահավէժ
ինկանք, այլ նաեւ կեանքերնիս ազատելու
համար՝ զմեզ ու մեր բարեկամները կամաւոր
աքսորի դատապարտեցինք, եւ միայն անոր շը-
նորհիւ մեր չափազանց բարեբաղդութեան յա-
րուցած փոթորկէն կրցանք ազատիլ: Այս յայտ-
նի փորձ մ'էր, որ Աստուած անիրաւ դիտաւո-
րութիւնները ճանշնալով կը ծիծաղի անոնց
վրայ: Քահանայապետներուն համար մեծ սխալ
մ'է միակ տան մը օգտին զբաղիլ, որ հազիւ
քանի մի տարի կրնայ տեւել, քան թէ 'ի փա-
ռըս եկեղեցւոյ, որ յաւիտենական է: Նմանա-
պէս մեծ յիմարութիւն է այն քաղաքագէտնե-
րուն ըրածը, որք ոչ իրենց եւ ոչ իրենց յա-

Ջորդներուն համար ժառանգական չեղող տէ-
րութեան մը կառավարութիւնը ձեռքերնին ու-
նենալով, իրենց մեծութեան հիմը փոխանակ
ամենուն օգտին համար գործուած բարձր ա-
ռաքինութեանց վրայ դնելու, ուրիշ հիմանց
վրայ կը հաստատեն, եւ իրենց բաղդին տեւո-
ղութիւնն ապահովցնելու համար՝ փոխանակ
այն անակնկալ մարիկները զսպելու, որք հան-
դարտութեան մէջ ելնելով կրնան փոթորիկ մը
յարուցանել, ուրիշ միջոցներու կը դիմեն, այ-
սինքն շատ մը թշնամիներ կը պատրաստեն,
որոց մէկ հատը եթէ սրտի մտօք աշխատի,
հարիւր բարեկամներու խաբուսիկ ցոյցերուն
նպաստէն աւելի մնաս կրնայ հասցնել իրեն։
Արդ թէ որ դուն ու եղբարքդ՝ մեր բացած գո-
վելի ճանքուն մէջ մտնէք, քալէք, ձեր ամեն
բաղձանքն անյապաղ կը կատարուի, բայց ե-
թէ հակառակ ճամբան բռնէք, եթէ կործէք
որ մեր սէրը ձեր անկարգութեանց հաճոյ ա-
պաւէն մը կըլլայ, շուտով պիտի հասկնաք թէ
մենք եկեղեցւոյ՝ եւ ոչ թէ տան համար քա-
հանայապետ եմք, եւ թէ իբրեւ Քրիստոսի
փոխանորդ, ինչ որ քրիստոնէութեան օգտա-
կար դատիմք, այն միայն պիտի կատարեմք եւ
ոչ թէ ձեզ համար ձեր օգտակար դատածը։
Առոնք լաւ հասկնալէ ետեւ, կեսար, ընդունէ
մեր քահանայապետական օրհնութիւնը։

Այս խօսքերն ըսելով՝ Աղէքսանդր Զ ոտ-
քի վրայ ելաւ, ձեռքերը որդւոյն գլխոյն վրայ

դրաւ , որ միշտ ծնկան վրայ եկած էր . եւ յետոյ իւր բնակարանը քաշուեցաւ առանց զայն իր հետ հրաւիրելու :

Երիտասարդն ապշեր մնացեր էր այս անակնկալ խօսքերուն վրայ , որք մէկէն 'ի մէկ իւր սիրելի յոյսերը կը կործանէին : Ուստի գինով մարդու մը պէս գանգաչելով ոտքի վրայ ելաւ , եւ իսկոյն վատիկանէն դուրս ելնելով մօրը տունը վազեց , զոր առաջ միտքն անգամ չէր բերած , բայց հիմայ ճարը հատնելուն համար կը յիշէր : — Վանոցցա՛ Սպանիացի պալատական տիկնոջ մը ամեն մոլութիւններն ու միանգամայն առաքինութիւններն ունէր . տիրամօր նկատմամբ ունեցած ջերմեռանդութիւնն աւելորդապաշտութեան , որդւոցը նկատմամբ ունեցած գորովը տկարութեան , Ռոտերիկոսի նկատմամբ հաճոյակատարութիւնը ցոխութեան կը հասնէին . բայց գրեթէ երեսուն տարիէ 'ի վեր գործածած իշխանութեան ուժին վրայ սիրտովը վստահ եւ մանաւանդ օձի պէս աներկմիտ էր , որ եթէ նայուածքովը չկրնար ապշեցնել , իր գալարուն ծալքերուն մէջ կրնար խեղդել : Վանոցցա իր հինաւուրց տարփաւորին խորամանկ կեղծաւորութիւնը պիտէր , հետեւաբար դիւրութեամբ կեսարի սիրտը հանդարտեցուց :

Կեսար տուն հասած ատեն , լուքսէս՝ Վանոցցայի քովն էր : Այս երկու հարազատները մօրերնուն աչքին առջ՛ւ ազգապիղծ

համբոյր մը փոխանակեցին իրարու հետ, եւ բաժնուելէ առաջ՝ Կեսար մի եւ նոյն իրիկուան համար ժամադրութիւն ըրեր էր Լուքրէսի հետ, որ էրկընէն բաժնուած, եւ Ռոտերիկոս ալ իրեն թոշակ մը կապած ըլլալով, Շան տէ Ֆլէօռի դիմացն իր Վիա Տէլ Բէլէկրինօյի պալատին մէջ ազատօրէն կապրէր :

Իրիկունը, որաչեալ ժամուն, Կեսար Լուքրէսի տունը գնաց, բայց իր Ֆրանսօս եղբայրը հոն գտաւ : Այս երկու երիտասարդներն ամենեւին իրար չէին սիրեր : Սակայն, որովհետեւ սիրտերնին շատ տարբեր էր, Ֆրանսօսայի ատելութիւնն այժեամին որսորդէն զգացած բռնածին երկիւղին կը նմանէր, մինչդեռ Կեսարի ատելութիւնը՝ վրէժխնդրութեան այն պէտքըն ու արիւնհարբութեան փափաքն էր՝ որ հաշապազ վագրին սրտին մէջ կապրի : Այսու ամենայնիւ երկու եղբայրներն իրար համբուրեցին, մին բարեմտութեամբ, միւսը կեղծաւորութեամբ : Բայց իրար տեսած ժամանակնին, իրենց հօրերնուն ու քոյրերնուն սիրտը գրաւելու կրկին նախանձորդութեան զգացումէն Ֆրանսօսայի երեսը կարմրած եւ Կեսարինը կապուտցած էր : Երկու երիտասարդները նստան, մտքերնին դնելով որ առանց իրարու դուրս չելլեն. բայց դուռը զարնուեցաւ, եւ ուրիշ հակառակորդի մը գալն իմաց տրուեցաւ, որուն առջեւ երկուքն ալ ետ քաշուելու ստիպուած էին : Եկողն իրենց հայրն էր :

համբոյր մը փոխանակեցին իրարու հետ, եւ բաժնուելէ առաջ՝ Կեսար մի եւ նոյն իրիկուան համար ժամադրութիւն ըրեր էր Լուքքէսի հետ, որ էրկընէն բաժնուած, եւ Ռոտերիկոս ալ իրեն թոշակ մը կապած ըլլալով, Շան տէ Ֆլէօռի դիմացն իր Վիա Տէլ Բէլէկրինօյի պալատին մէջ ազատօրէն կապրէր :

Իրիկունը, որոշեալ ժամուն, Կեսար Լուքքէսի տունը դնաց, բայց իր Ֆրանսօս եղբայրը հոն գտաւ : Այս երկու երիտասարդներն ամենեւին իրար չէին սիրեր : Սակայն, որովհետեւ սիրտերնին շատ տարբեր էր, Ֆրանսօսայի ատելութիւնն այժեամբն որսորդէն զգացած բռնածին երկիւղին կը նմանէր, մինչդեռ Կեսարի ատելութիւնը՝ վրէժխնդրութեան այն սլէտքն ու արիւնհարբութեան փափաքն էր՝ որ հանապազ վագրին սրտին մէջ կապրի : Այսու ամենայնիւ երկու եղբայրներն իրար համբուրեցին, մին բարեմտութեամբ, միւսը կեղծաւորութեամբ . բայց իրար տեսած ժամանակնին, իրենց հօրերնուն ու քոյրերնուն սիրտը գրաւելու կրկին նախանձորդութեան զգացումէն Ֆրանսօսայի երեսը կարմրած եւ Կեսարինը կապուտցած էր : Երկու երիտասարդները նստան, մտքերնին դնելով որ առանց իրարու դուրս չելլեն . բայց դուռը զարնուեցաւ, եւ ուրիշ հակառակորդի մը գալն իմաց տրուեցաւ, որուն առջեւ երկուքն ալ ետ քաշուելու ոտիպուած էին : Եկողն իրենց հայրն էր :

Վանոցցա իրաւունք ունեցեր էր Կեսարի
տիրար քաջալերելու : Արդարեւ Աղեքսանդր Զ,
ընտանեկան զեղծութիւնները խստիւ կշտամբած
ժամանակ՝ միանգամայն հասկցած էր որ իր որդ-
ւոցմէն ու աղջիկնէն քաղաքական մեծ օգուտ-
ներ կրնար քաղել . քանզի գիտէր որ ամեն բա-
նի մէջ կրնար՝ Ֆրանսոսայէն ու Կիֆորիյէն աւե-
լի՝ Լուքրէսի ու Կեսարի վրայ վստահիլ : Եւ յի-
րաւի , այս կողմանէ քայրը եղբօրմէն վար չէր
մնար : Երեւակայութեամբ անառակ , բնու-
թեամբ ամբարիշտ , հաշուով փառասէր , Լուք-
րէս՝ զուարճութեանց , գովեստից , պատիւնե-
րու , ոսկւոյ , գոհարներու , մետաքսեայ բե-
հեղներու եւ փառաւոր պալատներու բուռն
պէտք մ'ունէր : — Խարտեաչ մաղերով Սպա-
նիացի , անմեղ գէմքով փաղաքուչ , Ռափայէլի
նկարած տիրամօր պատկերի մը գլուխն ու Մէ-
սալինի սիրտն ունէր : Ուստի եւ իբրեւ դուռտը
ու տարփուհի կրկնապէս սիրելի էր Ռոտերիկո-
սի , որուն ամեն կիրքերն ու մոլութիւնները մո-
գական հայելւոյ մը պէս կը ցոլացնէր : Լուքրէս
ու Կեսար իւր սրտին սիրելիներն էին , եւ այն
սատանայական երրորդութիւնը կը կազմէին որ
տասնութէկ տարի քահանայապետական աթո-
ռին վրայ կեցաւ , իբրեւ սրբապիղծ հալապատ-
կեր մը երկնային երրորդութեան :

Ի սկզբան Աղեքսանդր՝ Կեսարի հետ ըրած
խօսակցութեան մէջ յայտնած սկզբունքներուն
դէմ չգործեց . քահանայապետութեան առջի

տարին՝ խորընարութեան ժամանակ Հոռոմայեցւոց
յղացած յոյսերը դերազանցեց : Հասարակաց
համբարանոցներն այնպիսի առատաձեռնու-
թեամբ լցուց , որ այն աստիճան սքանչելի լի-
ութիւն մ'երբէք տեսնուած չէր . եւ որպէս զի
բարեկեցութիւնը մինչեւ ժողովրդեան յեանին
դասերուն իջնէ , իր անձնական գոյքէն մեծա-
գումար նպաստներ բաշխեց , որով աղքատ-
ներն ալ ընդհանուր սեղանին մասնակցեցան ,
ուսկից երկայն ատենէ 'ի վեր դուրս ձգուած
էին : Քաղքին ապահովութիւնը վերահաստատ-
ւած էր , գահակալութեան առջի օրերէն սկրս-
եալ , աչալուրջ եւ զօրեղ ոստիկանութեան մը
եւ չորս անասողիւտ համբաւ վայելող վարդա-
պետներէ բաղկացեալ ատեանի մը ձեռօք , ո-
րոյ պաշտօնն էր նախորդ քահանայապետին
օրովը սովորական եղած գիշերային եղեռ-
նագործութիւնները գատել ու սլատծել ,
որք խիտտ չատ ըլլալնուն համար անպատու-
հաս մնացեր էին : Նորակազմ ատեանը մէկէն
'իմէկ այնպիսի խստութիւն ցոյց տուաւ , զոր
յոնցաւորաց ոչ աստիճանը եւ ոչ հարստութիւ-
նը կրցան մեղմացնել : Այս ընթացքը մեծ հա-
կապատկեր մը կը ներկայացնէր նախորդ կա-
ռավարութեան զօշաքաղութեանը քով , ուր
փոխ — սենեկապետը՝ դատաստաններուն կաշա-
ռակութիւնը կշտամբողներուն յայտնապէս
կը սպատասխանէր ըսելով . « Աստուած մեղաւորին
մահը չուղեր , այլ ապրիլն ու վճարելը : »

Արջապէս քրիստոնէութեան աշխարհին մայրաքաղաքն ինքզինք վայրկեան մը քահանայապետութեան առջի գեղեցիկ օրերուն դարձած կարծեց : Տարի մը թագաւորութենէ ետքը , Աղեքսանդր Զ նախորդներուն կորսնցուցած հոգեւոր համարումը նորէն գտեր էր : Կը մնար իր հսկայական խորհուրդներուն առաջին մասը կատարելու համար իւր քաղաքական համարումը հաստատել : Նպատակին հասնելու երկու միջոց կար , խնամութիւն կամ աշխարհակալութիւն : Առաի հարկ եղաւ խնամութիւններ ընելու աշխատիլ : Արակոնացի աղնուականը որ Լուքրէսը կնութեան առած էր երբոր կարգինալ Ռոտերիկոս Պօրճիայի քղջիկն էր , ծնունդով հարքստութեամբ ու հանճարով զօրաւոր մարդ մը չըլլալուն , չէր կրնար Աղեքսանդր Զ պապին խորհրդոցը մէջ ազդեցութիւն մ'ունենալ : այս պատճառաւ բաժանումն արձակման փոխուեցաւ , ու Լուքրէս Պօրճիա կրկին ամուսնանալու ազատութիւն ունեցաւ :

Աղեքսանդր Զ երկու բանակցութեան մէկէն ձեռք զարկաւ : Զինքը պատող ատէութեանց քաղաքականութեանը վրայ հսկելու կարող գաշնակցի մը պէտք ունէր : Ժան Սֆօրցա , Աղեքսանդր Սֆօրցայի թոռը , Միլանի Ֆրանսօսա Ա. մեծ դքսին եղբայրը , Փէզարօյի իշխան էր : Այս ծովեղերեայ երկրին Ֆիօրէնցայի ու Ալեհեակոյ մէջ տեղ ունեցած տեղագրական դիրքը իրեն չատ կը յարմարէր : ուստի նախ աչքն

անոր վրայ ձգեց . եւ որովհետեւ երկու կողման
չահերը մի եւ նոյն էին , ժան Սփօրցա քիչ ա-
տենէն լուքրէսի երկրորդ ամուսինն եղաւ :

Մի եւ նոյն ժամանակ , Նաբօլիի թաղին
մերձաւորագոյն ժառանգ Արակօնացի Սլփօնս
իշխանին առաջարկութիւններ եղան՝ իւր բը-
նական դուստրը պապին երրորդ որդւոյն Կիֆ-
րիյի հետ ամուսնացնելու համար . բայց ծե-
րունի Ֆէրտինանտ այս խնամութենէս կարելի
եղածին չափաւելի օգուտ քաղել ուզելով , գոր-
ծը երկնցուց առարկելով թէ երկու տղայքն ալ
դեռ չափահաս չէին . հետեւաբար , որչափ որ
այս խնամութիւնս իրօն պատիւ պիտի բերէր ,
նշանտուութիւնը փութացնելու հարկ չկար :
Գործը հոն մնաց՝ 'ի մեծ դժգոհութիւն Ա-
ղեքսանդր Զի , որ այս յապաղման պատճառն
աղէկ հասկցաւ , եւ ցոյց տրուած երկարածը-
դութիւնն իբրեւ մերժում ընդունեց : Ուստի
Աղեքսանդր ու Ֆէրտինանտ առջի կացութեան
մէջ մնացին , եւ երկուքն ալ՝ քաղաքականու-
թեան մէջ հաւատարապէս վարպետ , սպասե-
ցին անանելու թէ դէպքերն իրենցմէ որո՛ւն
կը նպաստեն : Աղեքսանդրի բաղդը յաջողեցաւ :

Իտալիա , թէպէտ եւ խաղաղ էր , բայց
կ'զգար որ այս խաղաղութիւնը փոթորկէ մը
առաջ տիրող թմրութիւն մ'էր միայն : Իտալիա
հարուստ ու երջանիկ ըլլալով՝ անշուշտ ուրիշ
ազգաց նախանձը կը շարժէր իր վրայ : Արդարեւ
Ֆիօրէնցայի հասարակապետութեան անհոգու-

Թիւնն ու նախանձը դեռ Բիղայի դաշտավայրերը ճահիճ դարձուցած չէին . Գօլօննաներուն ու Օրսինիներուն պատերազմները դեռ Հոռմայի առատաբերն դաշտերն անմշակ անապատի մը փոխած չէին . Մարինեան մարքիղը դեռ Ուիէնի հասարակապետութեան մէջ միայն հարիւր քսան գիւղ հիմնայատակ ըրած չէր . Վերջապէս Մարէմի ծովեզերքը թէպէտ արդէն վատառողջ էր , բայց մահաբեր չէր , եւ Ֆլավիո Պլօնատ՝ 1450 ին՝ Օսթին նկարագրած ժամանակ , որ այսօր երեսուն բնակիչ միայն ունի , Հրոովմայեցւոց ժամանակէն նուազ ծաղկեալ էր բռնելով գոհ կըլլայ , որ այն ատեն 50,000 բնակիչ ունէր :

Իտալիոյ գիւղացիները՝ երկրին երջանկագոյն բնակիչներն էին . դաշտերու մէջ ցիր դեցան ու իրարմէ հեռու ապրելու տեղ , իրենց հունձքերը ոչխարներն ու գործիքները պահպանող պարսպապատ գիւղաքաղաքներու մէջ կը բնակէին . իրենց տունները , գոնէ այն ժամանակէն մնացածները կը ցուցնեն , որ մեր այսօրուան քաղաքացիներէն աւելի բարեկեցութեամբ արուեստիւ եւ ճաշակով կ'ապրէին : Վերջապէս հասարակաց շահու միութիւնն եւ ամրապարիսպ գիւղերու մէջ անհատից գումարումը կամաց կամաց իրենց կարեւորութիւն մը տուած էին , զոր Գաղղիոյ շինականներն ու Գերմանիոյ ստրուկները չունէին . դէնք , հասարակային գանձ , ընտրեալ իշխաններ ունէ-

ին, եւ պատերազմած ժամանակնին գոնէ հայ-
րենիք մը կը պաշտպանէին :

Վաճառականութիւնն ալ երկրագործ ու
թենէն պակաս ծաղկեալ չէր : Խաալիա այն մի-
ջոցին գործարաններով ծածկուած էր, ուր մե-
տաքս, բուրդ, կանեփ, մորթեղէնք, պաղլեղ,
ծծումք ու կուպր կը գործուէին : այս բերքե-
րէն որոնք որ իրենց երկիրը չէր բերեր, Սեւ
ծովէն, Եգիպտոսէն, Սպանիայէն ու Գաղ-
ղիայէն կը բերուէին իւր նաւահանգիստները,
եւ շատ անգամ ալ խաաութեամբ եւ արուես-
տով գիններնին կրկնապատկուելէ ետեւ տեղե-
րին կը դառնային : Հարուստն իւր վաճառքնե-
րը, աղքատն իւր ճարտարութիւնը կը բերէր :
Մէկը վստահ էր աշխատաւորներ ունենալուն,
միւսն ալ առանց գործի չմնալուն :

Գեղարուեստն ալ ետ մնացած չէր : Տանթէ,
Ճիօթթօ, Պրուէնէլէսքի, Տօնաթէլլօ մեղած է-
ին : Բայց Արիօսթօ, Ռաֆաէլ, Պրամանթէ ու
Միքէլ—Անժ ծնած էին : Հոովմ, Ֆիօրէնցա,
Եաքօլի հին ժամանակի ընտիր գործերը ժա-
ռանգած էին : եւ Եսթիզէսի, Սոփոկղի ու Եւ-
րիպիդէսի ձեռագիրները՝ Մէհէմմէտ Բ ի աշ-
խարհակալութեան շնորհիւ Խաալիա դասեր,
Քաանթիպպօսի Փիդիասի եւ Պրաքսիտելոսի
արձաններուն հետ միացած էին :

Խաալիոյ գլխաւոր վեհապետներն՝ այս պա-
րարտ հունձքերուն, հարուստ գիւղերուն,
ծաղկեալ գործարաններուն, ու հրաշակերտ

եկեղեցիներուն վրայ աչքերնին դարձնելով ,
ետքն ալ զիրենք պատող բարբալտս աղքատ
ու պատերազմասէր ժողովրդոց վրայ նայելով
հասկցած էին թէ օր մը չէ նէ օր մը ուրիշ
ազգերուն համար նոյն բանը պիտի ըլլային ,
ինչ որ Ամերիկա Սպանիոյ համար եղեր էր ,
այսինքն բանեցնելու ընդարձակ ոսկւոյ հանք
մը : Հետեւաբար 1480էն Նարուի , Միլան ,
Ֆիորէնցա ու Ֆէրրարա յարձակողական ու
պաշտպանողական դաշնակցութիւն մը կնքած
էին , ներքին եւ արտաքին թշնամեաց , թե-
րակղզականներուն ու անդրալեւնականներուն
դէմ դնելու համար : Լուի Սֆօրցա , որ այս
դաշնադրութեան հաստատ մնալէն մեծ շահ
ունէր , վաճառի Գաղղիոյ աւելի մօտ էր , ուս-
կից նախ փոթորիկը վախ կուտար , նոր պա-
պին ընտրութեանը մէջ ոչ միայն այս դաշ-
նադրութիւնն ամրացնելու , այլ նաեւ Եւրո-
պիոյ աչաց դայն հզօր եւ սերտ երեւցնելու
նոր միջոց մը նկատեց :

Ամեն նոր Պապի գահակալութեան ժա-
մանակ սովորութիւն կար որ ամեն քրիստոն-
եայ տէրութիւնները հանդիսաւոր դեսպա-
նութիւն մը կը ղրկէին Հռոմ , իւրաքանչ-
իւրին կողմէն սուրբ հօրհպատափութեան եր-
դումը նորոգելու ճամար : Լուի Սֆօրցա խոր-
հեցաւ չորս տէրութեանց դեսպանները մէկ
տեղ բերել , որպէս զի մի եւ նոյն օրը Հռոմ
մտնեն , ու անոնցմէ մէկը՝ օրինակի աղաղաւ

Նաբօլիի թագաւորին դեսպանը՝ ամենուն
անուամբը խօսի :

Դժբաղդաբար , այս խորհուրդը Բիէռ Տէ Մէ-
տիչիի փառաւոր խորհուրդներուն չէր համաձայ-
ներ : Այս գոռոզ երիտասարդը Ֆիօրէնցայի հա-
սարակապետութեան դեսպան ընտրուելով , հայ-
րենակիցներուն իրեն յանձնած պաշտօնին մէջ
իւր պերճութեան փայլը ցուցնելու եւ հարրո-
տութիւնները պարզելու առիթ մը նշմարած
էր : Ընտրուած օրէն սկսեալ՝ պալատին մէ-
ջէն դերձակներ , ակնավաճառներ եւ կերպա-
սի վաճառականներ պակաս չէին . ընտանեա-
ցը գանձէն հանած ծանրագին քարերով բան-
ւած փառաւոր զգեստներ շինել տուած էր
իրեն համար : Իւր գոհարները , որք թերեւս ի-
տալիոյ մէջ ամենէն ծանրն էին , մանկլաւիկ-
ներուն զգեստուց վրայ ցանուած էին , իր եւ ա-
նոնցմէ մէկը որ իր սիրելին էր , մարգարտէ
քառամանեակ մ'ունէր , որ հարիւր հազար տու-
քաթ կարժէր , այսինքն մէկ միլիոնի չափ ֆը-
րանք : Իսկ ձէնթիլէ , Արէցցօյի եպիսկոպոսը ,
որ Լօրէն Տէ Մէտիչիի դասատուն էր , ան-
ւանեալ երկրորդ դեսպանն էր , եւ ինքը պի-
տի խօսէր : Ձէնթիլէ՝ խօսելիք ճառը պատ-
րաստած ըլլալով , իր ճարտարխօսութեամբն
ունկնդրաց լսելիքը զմայլեցնել կը յուսար ,
ինչպէս որ Բիէռ Տէ Մէտիչի ալ իր հարստու-
թեամբ աչերը շլացնել կը յուսար : Արդ , ե-
թէ Նաբօլիի թագաւորին դեսպանը խօսէր ,

ձէնթիլէյի յոյսն 'ի դերեւ պիտի ելնէր . նմա-
նապէս Բիէռ Տէ Մէտիչիի փառաւորութիւնն
ալ անտեսանելի պիտի մնար , եթէ միւս գես-
պանաց հետ խառն Հռոմ մտնէր : Այս երկու
ծանր շահերը Միլանի դքսին առաջարկութեամբ
վտանգի մէջ իյնալով՝ բոլոր Նաալիոյ դէմքը
փոխեցին :

Լուի Սֆօրցա արդէն Ֆէրտինանտէն խօսք
առած էր իր երեւակայած ուրուագծին հա-
մաձայնելու . բայց ծերունի թագաւորը Մէտի-
չիի թախանձանօքն յանկարծ իր խոստումն ետ
առաւ : Սֆօրցա այս փոփոխութեան պատճառը
հասկնալ ուզելով իմացաւ որ Բիէռի ազդեցու-
թիւնը յաղթեք էր իրեն : Այս հակառակու-
թեան իրական պատճառները չկրնալով հասկը-
նալ , իր դէմ գաղտնի միաբանութիւն մը նը-
կատեց , եւ քաղաքականութեան այս փոփո-
խութիւնը Լօրէն տէ Մէտիչիի մահուան տը-
ւաւ : Սակայն ինչ որ ըլլար պատճառը , յայտ-
նապէս վնասակար էր իրեն : Ֆիօրէնցա , Մի-
լանի վաղեմի գաշնակիցը , զինքը կը թողուր
ու Նաբօլիի հետ կը միանար . ուզեց հակակշիռ
մը ձգել նժարին մէջ : Բիէրի ու Ֆէրտինանտի
քաղաքականութիւնն Աղեքսանդրի յայտնեց
եւ յարձակողական ու պաշտպանողական դաշ-
նադրութիւն մ'առաջարկեց , որուն հետ վե-
նետկոյ հասարակապետութիւնն ալ պիտի մի-
տնար : Հէրքիւլ Գ Ֆէրրարայի դուքսին ալ
բտիպողական առաջարկութիւն պիտի ըլլար

Երկու դաշնակից կողմերէն մէկուն հետ միա-
նալու : Աղեքսանդր Զ. Ֆէրտինանտի ընթացքէն
վերաւորուելով՝ Վուի Սֆորցայի առաջարկու-
թիւնն ընդունեց, եւ նիշակակցութեան դաշ-
նագիրը, որով նոր դաշնակիցը հասարակաց
խաղաղութիւնը պահելու համար քսան հազար
ձիաւոր ու տասն հազար հետեւակ զօրք հա-
նելու խօսք կուտային, 1493 ասորիլի 22 ին
ստորագրեցաւ :

Ֆէրտինանտ այս դաշնակցութիւնը տես-
նելուն պէս վախցաւ, բայց կարծեց թէ կըր-
նար ասոր արդիւնքը ոչնչացնել՝ Վուի Սֆոր-
ցայի իշխանութիւնը վրայէն առնելով, որ
առանց բոլորովին յախշտակուելու՝ որոշեալ
ժամանակէն աւելի երկնցած էր . քանզի իր
թոռը կրտսեր Ապէաս քսաներկու տարեկան
եղեր էր, Վուի Սֆորցա դեռ խնամակալութենէ
չէր հրաժարած : Հետեւաբար Ֆէրտինանտ ո-
րոշապէս հրաւեր կարգաց տնոր, որ գերա-
գոյն իշխանութիւնը եղբօրորդւոյն յանձնէ, ա-
պա թէ ոչ՝ զինքը յախշտակիչ պիտի հրատարակէ :

Հարուածն ահաւոր էր, բայց կրնար նաեւ
Վուի Սֆորցա քաղաքագիտական այնպիսի հը-
նարքներու մղել, որք իրեն ընտանի էին, եւ
որոց առջեւ ետ չէր քաշուեր՝ որչափ եւ վը-
տանգաւոր ըլլային : Իրօք այնպէս ալ եղաւ .
Սֆորցա իր գըտութեան վտանգը տեսնելով,
ինքն ալ Ֆէրտինանտի թագաւորութեան վը-
տանդ սպառնալ որոշեց :

Ասկէ զիւրին բան չկար . կարողութիւն պատերազմաւոր բարքը կը ճանչնար . Գաղղիոյ արքունեաց Նաբօլիի վրայ ունեցած պահանջումները գիտէր : Երկու դեսպան զրկեց երկուստեք թագաւորին , եւ Անժուի տան յափըշտակեալ իրաւունքն Արակոնի տունէն պահանջելու հրաւիրեց . եւ այս հեռաւոր ու վտանգալից ձեռնարկութեան զանիկայ համագելու համար իր պետութեան երկիրներուն մէջէն բարեկամաբար զիւրին ճանաչայ մ'ալ նուիրեց անոր :

Կարողութիւնն ունեցող մարդ մը չէր կանար այս օրինակ առաջարկութիւն մը մերժել . Արգարեւ կարծես թէ զիւթական զօրութեամբ սքանչելի հորիզոն մը կը բացուէր իր առջեւ . վստահ իւրի Սֆօրցայի առաջարկածը Միջերկրականի տիրապետութիւնն ու բոլոր իտալիոյ պաշտպանութիւնն էր . վերջապէս Նաբօլիէն ու Վենետիկէն ճանաչայ մը կը բացուէր , որ կրնար զինքը մինչեւ Տաճկաստանի կամ սուրբ տեղեաց նուաճման առաջնորդել . Նիկոպօլսոյ կամ Մանսուրայի ձախորդութեանց վրէժն առնելու : Առաջարկութիւնն ընդունուեցաւ . իւրի Սֆօրցայի կողմանէ Շաու տէ Պէլճիօթօղօ ու Գայազցօ կոմսերը , եւ կարողութիւն կողմանէ ալ Սէն Մալօ եպիսկոպոսն ու Պօքէռ սենեսկալը միջնորդ դրուելով՝ զաղտնի զաշնադրութիւն մը ստորագրուեցաւ , որոյ պայմաններն էին .

Գաղղիոյ թագաւորը Նաբօլիի թագաւորութեան տիրելու ձեռք պիտի զարնէր :

Միլանի դուքան իր երկիրներուն մէջէն ճանրայ պիտի տար Գաղղիոյ թագաւորին , ու հինգ հարիւր նիզակաւորով անոր պիտի ընկերանար :

Միլանի դուքսը թող պիտի տար Գաղղիոյ թագաւորին՝ որ ձէնովայի մէջ ուղածին չափ պատերազմական նաւ զինուորէ :

Վերջապէս Միլանի դուքսը երկու հարիւր հազար տուքաթ փոխ պիտի տար Գաղղիոյ թագաւորին , ետ դարձած ժամանակ վճարելու պայմանաւ :

Կարոլոս Ը ալ իր կողմանէ կը խոստանար .

Միլանի դքսութեան վրայ լուի Սֆօրցայի ունեցած անձնական իշխանութիւնը պաշտպանել , եթէ ո եւ իցէ մէկը զայն կապտելու փորձ փորձէր :

Ասթիի մէջ , որ իր մեծ մօրմէն՝ Վալէնթին Վիսքօնթիէն Օուէանի դքսին ժառանգութիւն մնացած քաղաք մ'էր , երկու հարիւր գաղղիացի նիզակաւոր ձգել՝ Սֆօրցայի գերդաստանին միշտ օգնելու համար :

Վերջապէս Նաբօլիի թագաւորութիւնը նրւաճելուն պէս Թարէնթէի իշխանութիւնն իր դաշնակցին թողուլ :

Այս դաշնադրութիւնը հազիւ կնքուեր էր , Կարոլոս Ը անոր չահերն աւելի մեծ նկատելով , իր արշաւանքն ուշացնող կամ արգիլող ամեն խոչնդոտներէ շուտով ազատ ըլլալ ուղեց : Այս զգուշութիւնը հարկաւոր էր , քանզի առաջին կարգի իշխանութեանց հետ ունեցած

յարաբերութիւններն իր բաղձացած վիճակին մէջ չէին :

Ստուգիւ , Հենրիկոս Է անաւոր բանակով մը Գալէ ելած էր , եւ նորէն Վազղիա մըտնել կսպառնար :

Ֆէրտինանտու իզապէլ , Սսլանիոյ թագաւորները , որչափ որ Անժուի գերդաստանին անկմանը պատճառ չէին եղած , այսու ամենայնիւ իրենց դրամով ու զօրքովն Արակօնի ճիւղին օգնած էին :

Վերջապէս կարոլոս Ը՝ Մարկէրիթ Տը Պուրկոյնը իր Մաքսիմիլիանոս հօրը շրկելով եւ Աննը Տը Պրըթայնի հետ ամուսնանալով , Հոսլմայեցւոց թագաւորին հետ ունեցած պատերազմը նոր զօրութիւն մ'առած էր :

1492 Նոյեմբեր 3 թուականաւ Էթաբլի դաշնադրութիւնը կնքելով՝ Հենրիկոս Է Հոսլմայեցւոց թագաւորին դաշնակցութենէն բաժնուեցաւ , եւ իր աշխարհակալութիւններն յառաջ չտանելու խօսք տուաւ :

Այս դաշնադրութեամբ կարոլոս Ը եօթն հարիւր քառասուն եւ հինգ հազար ոսկի սկուդ վրնաս կրելու եւ Պրըթայնի պատերազմին ծախքը վճարելու հարկադրեցաւ :

1493 Յունուար 19ին Պարսըլօնի դաշնադրութեամբ Ֆէրտինանտ ԼԵ Գաթօլիք եւ իզապէլ հարկադրեցան իրենց հօրեղբորորդւոյն Նաբօլիի Ֆէրտինանտին ամենեւին չօգնել եւ Վազղիոյ թագաւորին խաւիժոյ վրայ ունե-

ցած զիտաւորութեանց ալ բնաւ արդեւ չլալ : Ասոր փոխարէն կարողոս Ը՝ Բերբինեանէն, Ռուսիլիօնի դքսութենէն ու Սէրապնէն հրաժարեցաւ, զորս Արապոնի Ժան իշխանը Լուի ԺԱՅ՝ զրաւ տուած էր երեք հարիւր հազար տուքաթի փոխարէն, եւ Լուի ԺԱ ալ չէր ուղած որոշեալ ժամանակին այս գումարն ստանալով գրաւը ետ դարձնել, վասն զի այն ծերունի աղուէս թագաւորն աղէկ զիտէր Պիրենեան լեռանց վրայ բացուած այս գոռնորուն կարեւորութիւնը, զորս պատերազմի ժամանակ ներսէն կրնար գոցել :

Վերջապէս Սէնլիսի դաշնադրութեամբ, 1493 մայիս 23 թուականին՝ Մաքսիմիլիանոս՝ Գաղղիոյ թագաւորէն ընդունած նախապիսքը ներելու զիջաւ :

Ասոր համար ալ կարողոս Ը Պուրկոյնի Արթոյի ու Շարօլէի կոմսութիւններէն ու Նոայէի իշխանութենէն հրաժարեցաւ, զորս Մարկէրիթ տը Պուրկոյնէն իբրեւ օժիտ ընդունած էր. ասոնցմէ զատ էր, էր Հէստէն եւ Պէթիւն քաղաքներն Աւստրիոյ Ֆիլիպ իշխանին դարձնելու խօսք տուաւ, անոր չափահաս ըլլալուն օրը :

Այս զոհողութիւններով երիտասարդ թագաւորն իր բոլոր դրացիներուն հետ հաշտուեցաւ, եւ Լուի Սֆօրցայի առաջարկած գործին կրցաւ ձեռնամուխ ըլլալ, որուն արդէն թելադրուած էր, ինչպէս արդէն ըսինք, դեպքանութեան ծրագրին մերժուելուն վրայ. մեր-

մում մը՝ որ Բիէր տէ Մէտիչիի՝ իր թանկադին
ազամանդները ցուցնելու, եւ ձէնթիլէյիալ՝ իր
պատրաստած ճառն արտասանելու չափազանց
փափաքէն յառաջ եկած էր :

Այսպէս ահա գասատուի մը սնտիառու-
թիւննու աշակերտի մը գոռոզութիւնն աշխարհ
պիտի դղրդէին Թարէնթէյի ծոցէն մինչեւ Պի-
րենեան լեռները :

Աղեքսանդր Զ. այս ընդարձակ երկրաչա-
փիս կեդրոնը կեցած, որոյ առաջին ցնցումնե-
րը դեռ խտալիս գգացած չէր, մտքերուն քը-
նազդեցիկ զբաղմունքէն օգուտ քաղեց, եւ
մեր յիշած հռչակաւոր ստենաբանութիւնն ա-
ռաջին անգամ սուտ հանեց՝ իւր Յովհաննէս
Պօրճիա եղբորորդին կարդինալ ձեռնադրելով,
որ նախորդ քահանայապետութեան օրով Մօն-
րէալի արքեպիսկոպոս եւ Հոովմի կառավա-
րիչ եղած էր : Այս ձեռնադրութիւնը՝ ձեռ-
նադրեալին անցելոյն պատճառաւ առանց տըր-
տունջի կատարուելով՝ տեսակ մը փորձ եղաւ
Աղեքսանդր Զի համար, եւ յաջողելովը քա-
ջալերուեցաւ քիչ ատենէն կեսար Պօրճիայի ալ
Վալանսի արքեպիսկոպոսութիւնը տալ, որոյ
արդիւնքն ինք ալ վայելած էր քահանայապե-
տութեան բարձրանալէն առաջ : Բայց այս ան-
գամ դժուարութիւնը չնորհքն ընդունողին կող-
մէն եկաւ : Բոցեռանդ երիտասարդը, որ զինուո-
րական հրամանատարի մը ամեն մոլութիւններն
ու միտումներն տւնէր, մեծ դժուարութեամբ

եկեղեցականի մը առաքինութեանց արտաքին երեւոյթն իսկ կրնար զգենուլ, բայց հօրը բերնէն լսած էր թէ աշխարհական գերադոյն աստիճաններն իր մեծ եղբօրը վերապահուած էին . ուստի վախնալով որ այս ալ կը կորսնցընէր, իրեն տրուածը վերջապէս ընդունեց . միայն թէ Տրանսուայի վրայ ունեցած ասեւրութիւնը կրկնապատկեցաւ . քանզի այն օրէն ըսկըսեալ կրկնապէս հակառակորդ էր իրեն, հակառակորդ սիրոյ մէջ, հակառակորդ փառասիրութեան մէջ :

Յանկարծ Աղեքսանդր Զ՝ չյուսացած միջոցին տեսաւ որ ծերունի Ֆէրտինանտ թագաւորն իրեն դարձաւ : Պապը խորամանկ քաղաքաքէտ մ'ըլլալով՝ չէր կրնար այս դարձն ընդունիլ առանց պատճառն իմանալու, եւ վերջապէս Դադղիոյ արքունեաց կողմէն Նաբօլիի թագաւորութեան դէմ նիւթուած մեքենայութիւնն իմացաւ, եւ ամեն բան երեւան ելաւ :

Հիմա պայ մաններ դնելու կարգն իրեն էր :

Պահանջեց որ իր երրորդ որդւոյն Կիֆրիի ամուսնութիւնը՝ Ալֆօնսի բնական դստերը Տօնա Սանչիայի հետ կատարուի :

Պահանջեց որ Տօնա Սանչիա՝ իր ամուսնոյն օթիտ բերէ Աքուիլաչէի իշխանութիւնն ու Քարիաթիի կոմսութիւնը տասն հազար տուքաթի եկամուտով ու նօտարապետի աստիճանով, որ թագաւորական իշխանութենէն անկախ եօթն մեծ պաշտօններէն մէկն էր :

Իր անդրանիկ որդւոյն համար ալ, զոր Ֆէրտինանտ Քաթօլիք Կանտիի դուքս անուանած էր, Բրիքարիքօի իշխանութիւնը, Քիարամօնթէյի Լաուրիայի եւ Գարինօլայի կոմսութիւնները խնդրեց, հանդերձ տասներկու հազար տուքաթ եկամուտով ու եօթն մեծ պաշտօններէն առաջինով, երբոր դատարկ մնար:

Պահանջեց որ Նաբօլիի արքունեաց քով նստող իր դեսպանին՝ Վիրճինիօ Օրսինիյին՝ սպարապետի աստիճան տրուի, որ եօթն մեծ պաշտօններուն երրորդն ու ամենէն փառաւորն էր:

Վերջապէս պահանջեց, որ Յուլիանոս՝ Ռօվէրէ, իր ընտրութեան դէմ բողոքող հինգ կարտինալներէն մէկը, որ Օսթիա ամրացած էր, քաղքէն վճնտուի եւ քաղաքն ալ իրեն յանձնուի:

Աղեքսանդր Զ ի այս ամեն պահանջածները տրուեցան իրեն:

Ասոնց փոխարէն Աղեքսանդր Զ ալ խոստացաւ իր նախորդներէն Արակոնի գերդատանին տրուած Նաբօլիի թագաւորութեան առանձնաշնորհութիւնը երբէք յետս չկոչել: Յիրաւիքիչ մը սուղ կը գնուէր այս խոստումը, բայց եթէ պահուելու ըլլար, Ֆէրտինանտի իշխանութեան օրինաւորութիւնն ասկէ կախում ունէր, որովհետեւ Նաբօլիի թագաւորութիւնը սուրբ աթոռին վիճակն էր. պապը միայն իրաւունք ունէր այն գահին վրայ պահանջում ունեցող-

ներու շարժարտութիւնը վճռելու . ուրեմն այս առանձնաշնորհութեան շարունակումը խիստ հարկաւոր էր Արակոնի գերդաստանին , երբ որ Անժուի տունը զինու զօրութեամբ զայն կոթել կ'ապաւնար :

Ահա հաղիւ տարիէ մ'ի վեր Աղեքսանդր Զ դահ ելած էր , իւր ժամանակաւոր իշխանութեան սահմանն ընդարձակելու ճանքան բռն . նաեւ էր : Արդարեւ , անձնապէս խալալական երկիրներուն խիստ փոքր մասն իր ձեռքն էր , բայց իր լուքրէս աղջիկը Բէղարօյի իշխանին հետ ամուսնացնելով , արդէն մէկ ձեռքը մինչեւ Վենետիկ երկնցուցած էր . մինչդեռ Բսթուրլլաչէ իշխանին Տօնա Սանչիայի հետ ամուսնութեամբն եւ Անտիյի դուքսին շնորհած երկիրներովը՝ միւս ձեռքն ալ մինչեւ Գալապրիայի վերջին սահմանները կը հասցնէր :

Այս չափաւէտ դաշնադրութիւնն ստորագրուելէ ետեւ , Աեսար , որ հայրական շնորհաբաշխութեանց մէջ միշտ մոռցուած ըլլալուն վրայ կը տրտնջէր , Սանթա—Մարիա—Նովէլլայի կարդինալ անուանեցաւ :

Միայն թէ , որովհետեւ պոռնկորդոյ մը կտորդինալութեան ծիրանի հագնիլը եկեղեցւոյ մէջ դեռ տեսնուած բան չէր , ալապը չորսսուտ վկայ պատու , որք հառտատեցին թէ Աեսար Քասթիլի Ֆէրտինանտ կոմսին որդին էր : Ինչպէս որ արդէն տեսանք , տօն Մանուէլ Մէլքիօրի այատուական անձ մ'էր , որովհետեւ նոյն

լըջութեամբ որ ամուսնի դեր խաղացած էր ,
հօր դերն ալ խաղաց :

Իսկ երկու պոռնիկորդիններուն հարսնիքն ալ
թագաւորութեան եւ եկեղեցւոյ կրկին հան-
դէսներով փառաւորապէս կատարեցաւ : Յետոյ,
որովհետեւ Պապը հաճութիւն առած էր որ
երկու նորապսակ ամուսիններն իր քովը պիտի
բնակէին , Ահմար Պօրճիա՝ նորընտիր կարգի-
նալը՝ անոնց Հռոմ մտնելուն ու ընդունուելուն
հանգիսին արարողապետ կարգեցաւ : Լուքրէս
ալ՝ որ պապական արքունեաց մէջ իր հօրը քով
անլուր պատիւ եւ շնորհներ կը վայելէր , ու-
ղեց իր կողմանէ ալ այն ընդունելութեան փա-
ռաւորութիւնն աւելցնել . ուստի մէկը իշխա-
նաց եւ կախիկնաւորութեամբ մեծահասակ թափո-
րով երիտասարդ ամուսնեք զիմաւորելու գնաց .
մինչդեռ միւսը Հռովմի ամենէն գեղեցիկ եւ
ազնուատուած տիկնանց հետ վատիկանի մէկ օր-
րահին մէջ զանոնք կսպասէր : Հոն Պապին
համար փառաւոր գահ մը պատրաստուած էր , ո-
րոյ ոտքերուն առջեւ Լուքրէսի ու Տօնա Սան-
չիայի համար բարձեր դրուած էին : Այն-
պէս որ , կըսէ Թօմազօ—Թօմազի , այս ա-
կումբը տեսնողն եւ հոն քանի մը ժամ եղած
խօսակցութիւնները լսողն՝ ինքզինք առաւել
հին Ասորեստանի թագաւորներէն մէկուն չը-
քեղապանծ եւ հեշտալից ընդունելութեանը
ներկայ կեցած կը կարծէր , քան թէ հոռմէա-
կան քահանայապետի մը լուրջ ատեանին , որ

իւր ամեն գործերուն մէջ իր անուանն արժանի սրբութիւն պէտք է փայլեցնէ : Բայց, կը յաւելու նոյն պատմադիրը . եթէ Պենտէկոստէի նախատօնակն այս արժանավայել պաշտամամբ անցաւ, յաջորդ օրուան արարողութիւնները, որով Հոգւոյն—Սրբոյ գալուստը տօնեցին, ոչ նուազ պարկեշտ եւ ոչ նուազ եկեղեցւոյ ոգւոյն համեմատ կերպիւ կատարուեցան : Վասն զի արարողապետն իւր հանապազօրեայ օրագրութեանց մէջ այսպէս կըսէ .

« Պապը Սուրբ—Առաքելոց մայր եկեղեցին եկաւ, եւ իր մօտ՝ մարմարեայ գրակալին վըրայ՝ ուր սովորաբար Սուրբ Պետրոսի կանոնիկոսներն Առաքելոց թուղթերն ու Աւետարանը կը կարդան, Լուքրէս աղջիկն ու Սահէիա հարսը բազմեցան, ու անոնց բոլորտիքն ալ, 'ի մեծ ամօթ եկեղեցւոյ եւ 'ի չարաչար դայթակղութիւն ժողովրդեան, Հռովմայեցի կանանց բազմութիւ ամբոխ մը, որք աւելի Մեսսաղինէի աւանը քան թէ Սուրբ—Պետրոսի քաղաքը բնակելու արժանի էին : »

Ուստի Հռովմի եւ Նաբօլիի մէջ կարծեալ թէ ամեն մարդ մերձակայ կործանման մը ալ կընկալուիեան մէջ կը ննջէր, Ժամանակը կանցնէր ու ոսկին ամբարտաւանութեան սին ծուխերով զուր տեղ կը մօխուէր, մինչդեռ Գաղղիացիք արթնցեր՝ իտալիա բռնկցնելու համար իրենց պատրաստած ջահերը կը տատանէին :

Իրաւցընէ, կարողոս Ը.ի աշխարհակալ դի-

աւարութիւններն աներկրայելի էին : Երիտա-
սարդ թագաւորը՝ Բէրրօն տը Պաշի, Պրիքօնէ,
Տ'Օպինէի, եւ գաւառական խորհրդարանին նա-
խագահը գեապան զրկեր էր Իտալիոյ զանազան
պետութեանց : Այս գեապանութեան պաշտօնն՝
Անժուի գերդաստանին Նաբօլիի թագաւորու-
թեան վրայ ունեցած իրաւունքը վերահաստա-
տելու համար՝ Իտալական իշխաններուն գոր-
ծակցութիւնը խնդրել էր :

Գեապանութիւնը նախ վճենեակեցւոյ դի-
մեց, ու իր տիրոջն ու թագաւորին համար օգ-
նականութիւն ու խորհուրդ խնդրեց : Բայց
վճենեակեցիք, հաւատարիմ իրենց քաղաքա-
դիտական գրութեանը, որուն պատճառա-
քրիստոնէութեան հրեայները կոչուած էին,
պատասխան տուին թէ, Տաճկաց դէմ միշտ
պատրաստ կենալու հարկադրուած ըլլալով՝ չէ-
ին կրնար իրենց օգնութիւնը խոստանալ երի-
տասարդ արքային : Իսկ խորհուրդ տալու մա-
սին՝ պատասխանեցին թէ այնպիսի փորձառու
զօրավարներէ եւ իմաստուն պաշտօնեայներէ
չը չապատեալ թագաւորի մը խորհուրդ տալը
չափազանց յանդգնութիւն մը կըլլար իրենց հա-
մար :

Բէրրօն տը Պաշի ուրիշ պատասխան չկր-
նալով ստանալ, դէպ ի Ծիօրէնցա դարձաւ :
Բիէռ տէ Մէտիչի մեծ ժողով մը գումարած՝
անոր կապասէր քանդի այս հանդիսաւոր ընդու-
նելութեան համար ոչ միայն եօթանասունները

հրաւիրած էր, այլ նաեւ բոլոր այն ասպետները՝ որք վերջին երեսուն ու չորս տարին երուն մէջ երեսփոխանական ժողովին մէջ բաղմած էին։ Գաղղիոյ դեսպանն իր խնդիրը առաջարկեց, այսինքն հասարակապետութիւնը Գաղղիական բանակին ճամբայ տայ իր նահանգներուն մէջէն անցնելու, եւ խոստանայ կանխիկ դրամի փոխարէն պէտք եղած պարէնն ու խոտը մատակարարել։ Աեծաշուք հասարակապետութիւնը պատասխան տուաւ, որ եթէ կարողոս ը՝ փոխանակ Ֆերտինանտի վրայ արշաւելու՝ Տաճկաց վրայ արշաւէ, հասարակապետութիւնն իր ամեն ուղածը կուտայ. բայց Արակոնի գերդաստանին հետ դաշնադրութեամբ կապուած ըլլալով. չկրնար զայն մատնել՝ Գաղղիոյ թագաւորին խնդիրը կատարելով։

Դեսպանները դէպ ի Սիէն ճամբան ելան։ Խեղճ փոքրիկ հասարակապետութիւնը, բանի մը տեղ դրուած ըլլալուն պատիւէն սարսափելով, պատասխանեց թէ իւր բաղձանքը կատարեալ չէզոքութիւն մը պահել էր, եւ չափազանց տկար ըլլալուն չէր կրնար կանխաւ այնպիսի հակառակորդաց մէկուն կամ միւսին կողմը բռնել, որովհետեւ բնականաբար հղօրագունին հետ միանալու պիտի հարկադրուէր։ Այս անկեղծ պատասխանն ընդունելով՝ գաղղիական դեսպանները դէպի Հռոմ դիմեցին, եւ Քապլին առջեւ ելնելով՝ իրենց թագաւորին համար Նա-

բօլիթ թագաւորութեան արանձնաշնորհութիւնը խնդրեցին :

Աղեքսանդր Զ պատասխան տուաւ թէ իր նախորդներն այն արանձնաշնորհութիւնն Արապոնի տան իշխաններուն տուած ըլլալով, ինքը չէր կրնար անոնց ձեռքէն խլել մինչեւ որ չհաստատուի դատաստանաւթէ Անժուի գերդաստանն անոնցմէ աւելի իրաւունք ունէր : Յետոյ Բէրբօն Տը Պաշի յիշեցուց թէ Նաբօլի սուրբ աթոռին մէկ կալուածն էր, եւ միայն Պապին կիյնար անոր վեհապետն ընտրելու իրաւունքը : հետեւաբար Նաբօլիի թագաւորին դպչիլը նոյն իսկ եկեղեցւոյ դպչիլ էր :

Գեսպանութեան արդիւնքը՝ ինչպէս որ կը տեսնուի՝ մեծ օգնականութիւն մը չէր խոստանար Կարոլոս Ը ի . ուստի յոյսը մի միայն Լուի Սֆորցա դաշնակցին վրայ դնել որոշեց, ու միւս խնդիրները զինուց բաղդին թողուց :

Այս միջոցին լուր մը գալով՝ իր ըրած որոշումը զօրացուց : Ֆէրաինանտ որսէ դարձած ատեն սաստիկ հաղէ մը բռնուելով՝ երկու օրուան մէջ վերջին կէտը հասաւ, եւ վերջապէս 1449 յունուար 25ին վախճանեցաւ եօթանասուն տարուան հասակին մէջ, երեսունուվեց տարի թագաւորելէ ետքը : Սթոուը Ալֆօնս անդրանիկ տղուն թողուց, որ անմիջապէս անոր յաջորդ կոչուեցաւ :

Ֆէրաինանտ իր երջանիկ տիտղոսը ռուս չէր հանած : Բաղդն իր ընտանիքէն երես դար-

ձուցած ատեն՝ ինքն ալ աշխարհէս մեկնեցաւ :

Նոր թագաւորը՝ Ալֆօնս՝ զինուոց մէջ անվարժ չէր : Ֆիօրէնցացիներուն ու վենետիկացոց հետ քաջութեամբ պատերազմած եւ տաճիկներն Օդրանթէն վռնտած էր : Ասկէ զատ, այն ատեններն իտալիոյ արքունեաց մէջ դորժածուած մանուածոյ քաղաքադիտութեան մէջ հօրը չափ վարպետ ու նրբամիտ էր : Հազիւ թէ կարոլոս Ը ի դիտաւորութիւնն իմացաւ, իւր դաշնակիցներուն կարգը անցուց նոյն իսկ այն թշնամին՝ որոյ հետ կը պատերազմէր, այսինքն է Պայագիտ Բ :

Հետեւաբար իր հաւատարիմ պաշտօնեայնեղէն մէկը՝ Գամիլլօ Բանտօնէ՝ Օսմանեան կայսեր զրկեց իմաց տալու թէ Գալղիոյ թագաւորին իտալիա քալելն Օսմանեան երկիրներուն մօտենալու պատճառանք մ'էր, եւ անդամ մը Ատրիական ծովը մտնելէ ետեւ՝ կարոլոս Ը՝ մէկ երկու աւուր նաւարկութեամբ Մակեդոնիա կը հասնէր, ուրկէց ալ կրնար կոստանդնուպօլսոյ վրայ քալել : Ուտի իրենց հաւասար շահերը պաշտպանելու համար Պայագիտէն վեց հազար ձիաւոր ու նոյնչափ հետեւակ կը ինդրէր, իտալիա գտնուած ատեննին անոնց թօշակը վճարել խոստանալով : Ճորճ Պուչչիարտա՝ Ալեքսանդր Զ ի դեսպանն ալ Թարէնթէի մէջ Բանտօնէյի հետ տեսութիւն մ'ընելով՝ Պապին կողմանէ թուրքաց օգնակա-

նութիւնը պիտի խնդրէր քրիստոնէից դէմ : Սակայն , մինչեւ որ Պայազիտէն պատասխան գար , որ քանի մ'աւանդ կը կարօտէր , Ալֆոնս տեսակցութիւն մը խնդրեց Բիէռ տէ Մէտիչիի եւ Պապին հետ՝ ստիպողական գործոց վրայ խորհելու համար : Ժամադրութեան տեղը Րիվօլիի մօտերը Վիքովարօ քաղաքն էր , եւ որոշեալ օրը երեք իշխանները հոն 'ի ժողով գումարուեցան :

Ալֆօնս՝ որ Նաբօլիէն ճամբայ ելած ժամանակ իր ծովային զօրութիւնը կարգադրած , եւ իր Ֆրեսերիկ եղբօրը երեսուն ու հինգ ցըռկանաւէ , տասն եւ ութ մեծ եւ տասներկուք ալ վօքըր նաւերէ բաղկացեալ նաւատորմիղի մը հրամանատարութիւնը յանձնած էր , որպէս զի Լիվօռնօ երթալով Կարոլոս Ը ին Ճէնովայի նաւահանգստին մէջ զինած նաւատորմիղին վրայ հսկէ , ինքն ալ ցամաքային բանակներուն գործողութեան ընթացքը կարգի պիտի դնէր իր դաշնակիցներուն հետ : Իր ձեռքին տակ արդէն պատրաստ ունէր , առանց իր դաշնակիցներէն գալիք օգնական գունդերը հաշուելու , հարիւր գումարտակ սպառազէն հեծեալ , ամեն մէկ գումարտակը քսան հողիէ , եւ երեք հազար ալ նետածիգ թեթեւ ձիաւոր : Ուստի կը մտածէր անմիջապէս Լօմպարտիա արշաւել , 'ի նպատակ իր Կալէաս եղբօրորդւոյն յեղափոխութիւն մը հանել , եւ Լուի Սֆորցա Դաղղիայէն օգնութիւն դանելէ առաջ Միլա-

նէն վռնտել, այնպէս որ կարողոս Ը՝ Ալպեան
լեռներէն անցած ատեն՝ իրեն ճամբայ մարդ
եւ ստակ խոստացող դաշնակցի մը տեղ պա-
տերադմեւու պատրաստ թշնամի մը գտնէր :

Այս մտածութիւնը միանգամայն հմուտ քա-
ղաքագէտի եւ յանդուգն զօրապետի խորհուրդ
մ'էր. բայց որովհետեւ գումարեալ երեք իշ-
խանաց իւրաքանչիւրն իր մասնաւոր շահուն եւ
ոչ հասարակաց օգտին մտադիր էր, այս առա-
ջարկութիւնը պազութեամբ բնդունուեցաւ
Բիէռ Տէ Մէտիչիէն, քանզի տեսաւ որ դես-
պանութեան մէջ իրեն սպառնացեալ դերը պի-
տի խաղար պատերազմին մէջ ալ : Աղէքսանդր
Ձ ալ չընդունեց այս առաջարկութիւնը, վա-
սըն զի Ալֆօնսի զնգերն իւր մասնաւոր շա-
հուն գործածել կը յուսար : Աստի յիշեցուց
Նաբօլիի թագաւորին թէ խոստացած առանձ-
նաշնորհութեան մէկ պայմանն ալ Յուլիանոս
Ռօզէրէ կարդինալն Օսթի քաղաքէն վռնտել
ու քաղաքն իրեն յանձնելն էր, ինչպէս որ ար-
դէն որոշուած էր : Ասկէց զատ վիրճինիօ Օր-
սինիին Նաբօլի դեսպան երթալով ստացած չը-
նորհներն՝ Աղէքսանդր Ձ ի այս սիրելւոյն դէմ
զրգուր էին Բոսսէրն ու Ֆապրիչէ Գօլօննան,
որք Հռովմայ բոլորտիքը գանուող գրեթէ ա-
մեն գիւղերուն տէրն էին : Արդ՝ Պասլը չէր
կրնար այնպիսի զօրաւոր թշնամիներու մէջ ապ-
րիլ : Աւրեմն ամենէն կարեւոր բանը զինքը թէ
ասոնցմէ եւ թէ անոնցմէ ոչ ոք տեսնէր : Քան-

զի հարկ էր որ ինքը մանաւանդ հանդիսաւ ըլ-
լար , որովհետեւ դաշնակցութեան հոգին ու
գլուխն էր , մինչդեռ միւսները մարմինն ու
անդամներն էին : Թէպէտեւ Ալֆօնս Բիէռ Տէ
Մէտիչիի պաղուծեան պատճառը կատարե-
լապէս իմացաւ , եւ Աղեքսանդր Զ ալ միտքն
ինքիրմէն յայտնած էր , բայց եւ այնպէս դաշ-
նակիցներուն կամացը համաձայնելու պարտա-
ւորեցաւ , թողլով մէկը՝ որ Պաղլիպացոց դէմ
Աբենեան լեռները պաշտպանէ , եւ միւսին
ալ օգնելով որ իր Ռօմայնցի զրացիներէն ա-
զատի : Հետեւաբար Օսթիի պաշարուած սաստ-
կացոց , եւ Վիրճինիօի ալ՝ որ սրգէն պապին
երկու հարիւր զինուորացը կը հրամայէր , իր
թեթեւ հեծելազօրաց մէկ մասը տուաւ : Այս
փոքրիկ բանակն Հռովմի բոլորաթիւը պիտի կե-
նար եւ Պօլօննաները հնազանդութեան մէջ
պիտի պահէր : Մնացած զօրքերն ալ երկուքի
բաժնեց . մէկ մասն իր Ֆէրտինանտ որդւոյն
յանձնեց , որ երթայ Ռօմանիան պտըտի եւ փոք-
րիկ իշխանները զօրաժողով ընելու եւ խոստա-
ցած օգնակցանութիւններն տալու ստիպէ , իսկ
ինքը մնացած մասով Ապրուցցօյի կիրճերը պիտի
պաշտպանէր :

Ապրիլի 23ին , առտուան ժամն երեքին ,
Աղեքսանդր Զ իր գլխաւոր ու բոլուն թշնա-
միէն աղատեցաւ : Յուլիանոս Ռօվէթ տեսնե-
լով որ Ալֆօնսի զօրքերուն չէր կրնար այլ եւս
զիմանալ , նաւ մը նստելով Սալօնա գնաց :

Իսկ Վիրճինիօ Օրսինի, այն օրէն սկսեալ կողմնակիցներու այն հռչակաւոր պատերազմին ձեռք դարկաւ, որ Հռոմի դաշտերն աշխարհիս մէջ գտնուող ամենէն բանաստեղծական անապատն ըրաւ:

Այս միջոցին Կարոլոս Ը Լիօն կեցած, ոչ միայն իտալիա մտնելու համար բռնելիք ճամբուն վրայ անստոյգ էր, այլ եւ այսպիսի արշաւանքի մը կեղակարծ վախճանին վրայ խորհիլ կսկսէր: Լուի Սֆօրցայէն զատ ուրիշ բռնաւ տեղէ մը համակրութիւն չէր գտեր. այնպէս որ, հաւանական կերեւէր իրեն թէ ոչ միայն Նաբօլիի թագաւորութեան, այլ եւ համայն իտալիոյ հետ պիտի պատերազմէր: Պատերազմի պատրաստութեան համար ձեռքէն եկածին չափ ստակ վատնեց. Պօփէօ տիկինն ու Պուրպօնի դուքսն իր այս ձեռնարկութիւնը յայտնապէս կը կշտամբէին. Պրիքօնէ, որ այս խորհուրդը տուած էր իրեն, ալ չէր համարձակեր զինքը քաջալերելու: Վերջապէս Կարոլոս Ը վերջին ծայր տատամսութեան մէջ մնալով, ճանքայ ելած գունդերէն մէկ քանիին ետ դառնալու հրաման տուեր էր: Նոյն միջոցին Յուլիանոս Ռօվերէ կարդինալը՝ Պապին ձեռօք իտալիայէն վռնտուած՝ Լիօն հասաւ ու թագաւորին առջեւ ներկայացաւ:

Ոխակալ կարդինալը լիյուսով Գաղղիա հասած ատեն՝ Կարոլոս Ը միտքը փոխելու վրայ գտաւ, բայց Աղեքսանդր Զի թշնամին իւր վը-

րէժիսնդիր յոյսը բոլորովին անոր վրայ հիմնած էր : Ուստի կարողոս Ը ի թշնամեաց անհամա-
ձայնութիւնը պատմեց եւ իւրաքանչիւրին իր
անձնական շահուն միայն հետեւիլը ցուցուց
անոր . Բիէռ տէ Մէտիշիին իր գոռոզութիւնը
գոհացնելու փոյթը , Պապին ալ իր գերդաս-
նը մեծցնելու անյադ փափաքը : Վիլֆռանչի
Մարտիլիոյ ու Ճէնովայի նաւահանգիսաներուն
մէջ ունեցած զինեալ նաւատորմիղներն աչքին
առջեւ դրաւ՝ ըսելով թէ անոնց բոլոր պատ-
րաստութիւններն 'ի դուր պիտի կորսուին , իւր
Բիէռ Տ'իւրֆէ ախոռապետն Սրինօլայի ու Տօ-
րիայի պալատներուն մէջ արժանաւայել օթե-
ւաններ պաթրաստելու զրկած ըլլալը յիշեցուց :
Վերջապէս այս տիեզերահռչակ ձեռնարկու-
թենէն ետ կենալուն ամօթն ու խայտառա-
կութիւնը ցուցուց , որուն համար Հենրիկոս Է ի ,
Մաքսիմիլիանոսի , ու Ֆերտինանտ Գաթոլիկի
հետ խաղաղութիւն ընելու մտօք երեք ծանր
դաշնադրութիւն ստորագրեր էր : Յուլիանոս
Ռօվէրէ մեծ վարպետութեամբ վարուեր էր
երիտասարդ թագաւորին գոռոզութեանը դըպ-
չելով : Ուստի կարողոս Ը ալ վայրկեան մը չը
վարանեցաւ : Հօրեղբօրորդւոյն , Օսլէանի դըք-
սին , որ յետոյ Լուդովիկոս ԺԲ կոչուեցաւ ,
հրամայեց որ Գաղղիական նաւատորմին հրա-
մանատարութիւնը վրան առնլով Ճէնովա եր-
թայ : Անթուան Պէսսէյ Բիքասթէլ պարոնին ալ
սուրհանդակ մը փութացուց , որպէս զի գումա-

բաժ երկու հաղար Զուհիցցերացի հետեւակազօ-
րով Ասթի երթայ . վերջապէս ինքն ալ Տօֆինէ
նահանգին Վիէն քաղքէն ճամբայ ելաւ 1494
օգոստոս 2 ին, ժընէվի վրայէն Ալպեան լեռնե-
րն անցաւ առանց իր դէմն արգելք մը տես-
նելու , եւ Բիէմօնթէ ու Մօնֆէրրաթօ իջաւ ,
որ այն ատեն երկու խնամակալներու , Շառլ—
Ժան—Էմէ եւ Կիյեօմ—Ժան իշխաններուն կա-
ռավարութեան ներքեւ էր . այս երկու իշխա-
նութեանց վեհապետներէն մէկը վեց՝ միւսն
ութ տարուան էր :

Երկու խնամակալները չքեղափայլ եւ բազ-
մաթիւ պալատականաց գլուխն անցած եւ ի-
րենց թանկագին գոհարներով ու անդամանդ-
ներով պճնազարդեալ, մէկը Թուրինի՝ միւսն ալ
Գազալի մէջ Կարուոս Ըր դիմաւորեցին : Կա-
րուոս Ը՝ այս բարեկամական ցոյցերը տեսած
ժամանակ , թէպէտ եւ երկուքին ալ իր թըշ-
նամուոյն՝ Նաբօլիի Ալֆօնսին հետ դաշնադրու-
թիւն կնքած ըլլալը գիտէր , բայց եւ այնպէս
երկուքին հետ ալ վերջին ծայր քաղաքավա-
րութեամբ վարուեցաւ . եւ որովհետեւ բարե-
կամութիւն կը խոստանային իրեն , ինք ալ ա-
ղաչեց անոնց որ փորձ մը տան , այսինքն զի-
րենք ծածկող գոհարեղէնները փոխ տան իրեն :
Երկու խնամակալներն հրամանի չափ զօրու-
թիւն ունեցող այս հրաւերին հնազանդելու
հարկադրեցան : Մանեակ , մատնի , օղ , ամենն
ալ հանեցին տուին : Կարուոս Ը մանրամասն

ընկալագիր մ'անոնց տալով, 24,000 տուքաթի փոխարէն այն գոհարները գրաւի գրաւ : Այս գրամը ձեռք անցունելէ ետեւ ճանքայ ելաւ դէպ 'ի Ասթի, որոյ վեհապետութիւնը՝ ինչպէս որ ըսինք՝ Օռլէանի դուքսը պահած էր : Հոն եկան իրեն հետ միացան Լուի Սֆօրցա եւ իր աները Ֆէրրարայի դուքս Հէրքուլ Տ'Էսթ իշխանազուներ : Ասոնք ոչ միայն իրենց խոստացած զօրքն ուստակը կը բերէին, այլ եւ իտալիոյ ամենէն գեղեցիկ կանանցմէ բազկացեալ արքունիք մը :

Պարահանդէսները, խրախճաններն ու նիզակախաղութիւններն սկսան այնպիսի շքեղութեամբ, որուն նմանը տեսնուած չէր իտալիոյ մէջ : Բայց ամեն բան թագաւորին հիւանդութեամբն յանկարծ ընդմիջեցաւ : Առջի անգամն էր որ Քրիստոփոր Գօլօմպոսի Նոր—Աշխարհէն բերած տարափոխիկ հիւանդութիւնն իտալիոյ մէջ երեւան ելաւ, զոր իտալացիք գաղղիական ախտ՝ Գաղղիացիք ալ իտալական ախտ անուանեցին : Շատ հաւանական է որ Քրիստոփոր Գօլօմպոսի նաւաստիներուն մէկ մասը Ճէնովայէն ու մերձակայ քաղաքներէն ըլլալով՝ Ամերիկայի ոսկեհանքներուն այս տարօրինակ եւ անգութ փոխարինութիւնն արդէն հետեւին բերած էին :

Սակայն թագաւորին հիւանդութիւնն 'ի սկզբբան վախցուածին չափ չծանրացաւ : Քանի մը շաբթուան մէջ առողջանալով՝ դէպ 'ի Բա-

վրա ճանապարհորդեց, ուր դեռահասակ Կա-
լէաս դուքսը մեռնելու վրայէր: Գաղղիոյ թա-
գաւորն անոր հետ մօրաքեռորդի ըլլալով՝ չէր
կրնար զայն չտեսնել: հետեւաբար այցելու
թեան գնաց անոր դղեակը, ուր աւելի իբրեւ
բանտարկեալ՝ քան թէ իբրեւ իշխան կը բը-
նակէր: Անկողնի մը մէջ կէս մը պառկած գը-
տաւ զայն, հալած ու սպառած, ըստ ոմանց
հեշտութեան չափազանցութենէ, ըստ այլոց
այլոց ալ յամր ու մահառիթ թոյնէ մը: Խեղճ
պատանին՝ որչափ եւ գանգալի կուղէր, չհա-
մարձակեցաւ բան մ'ըսելու, որովհետեւ Լուի
Սֆօրցա հօրեղբայրը բնաւ չհեռացաւ Գաղղիոյ
թագաւորին քովէն: Այսու ամենայնիւ, երբ
Կարոլոս Ը իրմէ բաժնուելու համար ոտքի վը-
րայ կելնէր, գուռ մը բացուելով՝ ծաղկահա-
սակ կին մը տեսնուեցաւ, որ եկաւ թագա-
ւորին ոտքն ինկաւ: ասիկա տարաբաղդ ժան
Կալէասի կինն էր, որ կուգար անոր մօրա-
քեռորդւոյն աղաչելու որ չըլլայ թէ իր Ալ-
ֆօնս հօրն ու Ֆէրտինանտ եղբօրը մնաս հասցնէ:
Այս տեսնելուն պէս Սֆօրցայի ճակատը կնճե-
ցաւ եւ մտահոգ ու սպառնալից երեւոյթ մ'ա-
ռաւ, քանզի դեռ չէր գիտեր թէ այս տեսարանն
իւր դաշնակցին վրայ մեծ չէր ազդեցութիւն
կրնար ընել: Բայց շուտով իմացաւ: Կարոլոս պա-
տասխանեց թէ հիմա շատ առաջ գացած ըլլա-
լով՝ չէր կրնար ետքաշուիլ: իր անուան փառ-
քըն եւ իր թագաւորութեան չափը չէր կրնար

վտանգի մէջ ձգել, եւ այս երկուքն ալ այն-
պիսի պատճառներ էին որ իր զգացած զթու-
թեանը չէին կրնար զոհուիլ, որչափ խոր եւ ան-
կեղծ ալ ըլլար: Ողորմելի մանկամարդունին,
որ իր վերջին յոյսն առոր վրայ դրած էր, յան-
կարծ ելաւ կանգնեցաւ, ու հեծեծելով դնաց
էրկանը թեւերուն մէջ ինկաւ: Կարողո՞ւ ը ու
Լուի Սֆօրցա դուրս ելան: Ժան Կալէաս դա-
ռապարտուած էր:

Երրորդ օրը Կարողո՞ւ իր դաշնակցին հետ
ճանրայ ելաւ 'ի Ֆիօրէնցա. բայց հազիւ Բար-
մա հասան, սուրհանդակ մը դալով Լուի Սֆօր-
ցայի եղբօրորդւոյն մահուան գոյժը բերաւ:
Լուի Սֆօրցա Կարողո՞ւ ըէն ներում խնդրեց
գինքը մինակ ձգելուն համար, եւ իմացուց թէ
անձնական ամենակարեւոր շահեր իր Միլան
դառնուիլը կը պահանջէին, եւ թէ այնպիսի պա-
րագայի մը մէջ չէր կրնար օր մ'ալ հեռիկէնալ:
Արդարեւ իր սպաննած եղբօրորդւոյն յաջոր-
դութիւնը պիտի ժառանգէր:

Կարողո՞ւ ը որչափ ալ ճամբան կը շարունա-
կէր, այսու ամենայնիւ մտատանջութենէ ազատ
չէր: Մահամերձ երիտասարդ իշխանին տեսքը
Կարողո՞սի սիրտը սաստկապէս շարժեր էր. քան-
զի սրտովը համոզուած էր որ զայն սպաննողը
Լուի Սֆօրցա էր. մարդասպան մը մատնիչ ալ
կրնար ըլլալ: Անծանօթ երկրի մը մէջ յառաջ
կերթար. դիմացը յայտնի թշնամի մ'ու ետեւն
ալ կասկածելի բարեկամ մ'ունէր: Բանակը

լեռնային երկիրներու մէջ մտնել սկսած էր, եւ օրական պարէնէն աւելի պաշար չունենալով, եթէ լեռներուն մէջ քիչ մը ժամանակ կ'ենալու հարկադրէր, սովամահ պիտի ըլլար Ռիմացը Ֆիլիցցանօ Սարծանէ ու Բիէթրա-Սանթա քաղաքները կային, որքանառիկ բերդեր համարուած էին. ասկէ դատ այնպիսի երկիր մը կը մըտնէր, որուն օգը շատ գէշ էր, մանաւանդ հոկտեմբերի մէջ, եւ որոյ մինակ բերքը ձէթ էր, ու պէտք եղած ցորենը շրջակայ գաւառներէն կ'առնուր: Ուստի ամբողջ բանակ մը կրնար հոն քանի մ'աւուր մէջ ջարդուիլ սովէն ու օդին գէշութենէն, ինչպէս նաեւ երկրին դժուարութիւններէն, որ ամեն քայլափոխի մէջ դէմ կենէր: Վերջապէս Կարողոսը վտանգաւոր վիճակի մը մէջ էր. բայց Բիէա Տէ Մէտիչի փառասիրութիւնն անոր բաղդին նորէն օգնութեան հասաւ:

Ինչպէս որ ընթերցողը կը յիշէ, Բիէա Տէ Մէտիչի Թօսկանայի մուտքը Քաղղիացւոյ առջեւ գոցել խոստացած էր. սակայն երբոր թըշնամուոյն Ալպեան լեռներէն իջնելը տեսաւ, իր զօրութեանը չվստահելով Պապէն օգնութիւն խնդրեց. բայց հազիւ անյրաւեռնական արշաւանքին ձայնը Ռօմանիոյ մէջ տարածեցաւ, Գօլօննաները զիրենք Քաղղիոյ թագաւորին զինուոր հրատարակեցին, եւ իրենց բոլոր զօրութիւնը համախմբելով եւ Օսթի քաղքին տիրելով, Քաղղիական նաւատորմին կըս-

պատէին , որպէս զի Հռովմի ճամբան զիւրա-
յրենն անոր : Այն ժամանակ Պապը հարկադ-
րեցաւ փոխանակ Ֆիօրէնցա զօրք զրկելու .
իր բոլոր զօրութիւնը մայրաքաղաքին բոլոր-
տիքը դուժարել , եւ պատասխան զրկեց Բիէո
Մէտիչիի , որ եթէ Պայաղիտէն ինդրուած զօր-
քերը հասնին , զանոնք ամենն ալ իր արա-
մադրութեան ներքեւ պիտի գնէ : Բիէո Տէ
Մէտիչի դեռ ինչ ընելիքը չորոշած՝ երկու սար-
սափելի լուր առաւ : Նախանձ դրացի մը , Թօր-
տինօֆօ մարքիզը՝ Ֆիլիպպանօյի բերդին մէկ
տկար կողմը ցուցուցեր էր դադդիացւոց , ա-
նոնք ալ յարձակմամբ տիրեր էին բերդին եւ
մէջը դառնուած զինուորներն ու բնակիչները
սուրէ անցուցեր էին :

Միւս կողմանէ ժիւպէո ար Մօնբանսիէ՝ որ
Գաղղիական բանակին ու նաւախմբին հազոր-
դակցութիւնը անխափան պահելու համար իր
զօրագունդովը ծովեզերքը կը պտըտէր , գունդ
մը զօրականաց պատահելով , զորս Բօլ Օռսինի
Սաքժանէ քաղաքին օղնութեան կը շրկէր ,
մամ մը կռուելէ ետեւ ջարդեց կոտորեց : Գե-
րի բռնուողներուն ալ չխնայեց . ձեռքն ին-
կածը չարաչար սպաննեց :

Առջի անգամն էր որ հնդեռասաներորդ
դարուն ասպետական պատերազմներուն վար-
ժուած իտալացիք սարսափելի անդրալեռնակա-
նաց հետ դէմ առ դէմ կելնէին , որք քաղա-
քակրթութեան մէջ անունցմէ պակաս յառաջ-

գիմած ըլլալով՝ պատերազմը դեռ ճարտարա-
ուեստ խաղ մը չէին սեպեր, այլ մարդախոշո-
կոիւ մը: Այս պատճառաւ, այս երկու անխնայ
ջարդերուն լուրն խալիոյ ամենէն հարուստ
ամէնէն վաճառաչահ եւ ամենէն արուեստա-
գէտ քաղաքին՝ Ֆիօրէնցայի մէջ՝ մեծ սոսկում
սփռեց, եւ ամեն մարդ Քաղղիացիներն այն
հին բարբարոսները կը կարծէր որք կրակն ա-
րիւնով կը մարէին. ուստի եւ Սալօնարօլէի
մարգարէութիւնները, որ անդրալեռնականաց
արշաւանքն ու անոնց ետեւէն գալիք աւե-
րումը նախադուշակեր էր, ամենուն միտքը
գալով, անպիտի մեծ յուզմունք եւ գրգռու-
թիւն մ'ելաւ, որ Բիէռ Մէտիչի անպատճառ
խաղաղութիւն ձեռք բերել որոշեց. հրաման
առաւ հասարակապետութենէն՝ որ դեսպան-
ներ Ղրկէ յաղթողին, եւ ինքզինք Քաղղիոյ
թագաւորին ձեռքը յանձնելու համար դես-
պանութեան անդամ ըլլալ ուզեց: Հետեւա-
բար չորս ուրիշ պատգամաւորներու հետ Ֆի-
օրէնցայէն ելաւ, ու Սանթա—Բիէթրա հասած
ժամանակ՝ կարողոս Ը էն իր անձին համար
ապահովագիր մը խնդրեց: Խնդրոյն երկրորդ
օրը Պրիքօնէ ու տը Բիէն եկան զինքը գտան
եւ կարողոս Ը ի առջեւ տարին:

Բիէռ Մէտիչի, որչափ եւ անուանի ու
ազդեցութեան տէր մարդ մ'էր, գաղղիացի աղ-
նուականաց առջեւ՝ որ գեղարուեստից եւ ճար-
տարութեանց պարապիլն անպատուութիւն կը

համարէին , հարուստ վաճառական մը կը համարուէր , որուն հետ քաղաքաւարութեան օրէնքները ճշգիւ պահպանել աւելորդ էր : Ուստի կարողոս Ը ճիւղ վրայ զինքն ընդունեց , ու խրոխտ ձայնով մը , որպէս թէ տէրը ծառային հետ կը խօսէր , Թօսկանայի ճանքան իր առջեւ գոցելու յանդգնելուն պատճառը հարցուց : Բիէռ Մէտիչի պատասխանեց թէ Լուդովիկոս ԺԱին հաւանութեամբ իր Լօրէն հայրը Նարսիի Ֆէրտինանտին հետ դաշնակցութիւն մ'ըրած ըլլալով , ինքն ալ այն խոստումները պահելու ստիպուած էր , բայց Արաղոնի տան նկատմամբ ունեցած անձնուիրութիւնն եւ Գաղղիոյ արքունեաց հետալ հակառակութիւնն աւելի առաջ քշել չուզելով , կարողոս Ըի ամեն պահանջածն ընելու պատրաստ էր : Թագաւորը , որ այն աստիճան խոնարհութիւն չէր յուսար իր թշնամոյն կողմանէ , առաջարկեց որ Սարծանէ քաղաքն իրեն յանձնուի : Բիէռ Տէ Մէտիչի անմիջապէս հաճութիւն տուաւ : Այն ժամանակ յաղթողը տեսնել ուղեւորվ թէ մեծաշուք հասարակապետութեան դեպպանը մինչեւ ուր կը հասցնէր խոնարհութիւնը , պատասխան տուաւ թէ այս գիջումը բաւական չէր , այլ պէտք էր Բիէթրա — Սանթա , Բիզա , Լիպրաֆաթթա ու Լիվօրնօ քաղաքներուն բանալիներն ալ իրեն յանձնուէին : Բիէռ Մէտիչի , Սարծանէյի պէս ասոր ալ դէմ չկեցաւ . բայց խոստում ուղեց որ կարողոս Ը

Նաբօլին նուաճելէ ետեւ՝ այս քաղաքները վերստին իրեն վերագարձնէ : Վերջապէս Կարոլոս Ը տեսնելով որ իրեն շրջապատող զեռապանք խիստ դիւրահաւան էր , վերջին սլայման մ'ալ առաջարկեց , առանց որոյ չէր կրնար իր թագաւորական պաշտպանութիւնը խոտտանալ . այսինքն թէ մեծաշուք հասարակապետութիւնը երկու հարիւր հազար ֆիօրինի գումար մը փոխ տայ իրեն : Բիէն , որ քաղաքները տալու դիւրութեամբ դանձն ալ բաշխելու պատրաստ էր , պատասխան տուաւ թէ իւր քաղաքակիցներն երջանիկ կը համարին զիրենք այսպիսի ծառայութիւն մ'իրենց նոր դաշնակցին մատուցանելով : Այն ատեն Կարոլոս Ը դայն ձի հեծ-ցընելով՝ հրամայեց որ առջեւէն երթայ , որպէս զի խնդրած չորս բերդաքաղաքներն իրեն յանձնելու խոտտումը կատարել սկսի : Բիէն Մէտիչի հնազանդեցաւ , եւ գաղղիական բանակը՝ Գօզմ Լը Կռանի թոռան եւ Լօրէն Լը Մանեիֆիքի որդւոյն առաջնորդութեամբ իւր յաղթական ընթացքը Թօսկանայի երկրին մէջէն շարունակեց :

Բիէն Մէտիչի Լուքա հասած ժամանակ իմացաւ որ իր Գաղղիոյ թագաւորին բրած զիջումները՝ Ֆիօրէնցայի մէջ սաստիկ զրգռութիւն յարուցեր էին : Մեծաշուք հասարակապետութիւնն այնպէս կը կարծէր որ Կարոլոս Ը պարզապէս իր հողէն անցնիլ միայն պիտի պահանջէր . այս պատճառաւ դժգոհութիւնն ընդ-

հանուր էր, եւ դեսպաններուն վերադառնալէն ետեւ աւելի մեծցաւ. որովհետեւ Բիէռ Մէտիչի իր ընկերներուն կարծիքն անգամ չէր հարցուցած: Բիէռ Մէտիչի ալ իր ետ դառնալը հարկաւոր դատելով՝ կարողոս Ը էն հրաման խնդրեց որ առաջ ինք մտնէ Ծիօրէնցա: Եւ որովհետեւ փոխատուութենէն զատ ուրիշ ամեն խոստումները կատարուած էր, եւ փոխառութիւնն ալ Ծիօրէնցայի մէջ միայն կրնար ըլլալ, թագաւորն անպատեհութիւն մը չտեսաւ այս առաջարկութեան մէջ. ուստի Բիէռ՝ կարողոսի բանակէն բաժնուելով, նոյն իրիկունը ծպտեալ իր վիա լարկայի պալատը մտաւ:

Երկրորդ օրը աւագածողովին ներկայանալ ուղղելով, երբոր Հին Պալատին հրապարակը հառաւ, Եաքօս Նէրլի ասպետը զիմացն ելնելով՝ ըսաւ իրեն որ աւելի առաջ չերթայ, ու լուքա Գօրսինին ցուցուց՝ որ սուր 'ի ձեռին գըրանն առջեւ կեցեր էր զինեալ պահասլաններու հետ, եւ զինքը ներս թող չսլիտի տար: Բիէռ Մէտիչի այս ընդգիմութեան վրայ զարմացած, որովհետեւ կենացը մէջ առաջին անգամն էր որ այսպիսի բան մը կը տեսնէր, ամենեւին ընդգիմանալ չուղեց: Տունը քաշուեցաւ, եւ իր Բօլ Օրսինի աներձագին գրեց որ զինուորներովը գայ զինքը գտնէ: Դժբաղդաբար նամակը ձեռք անցաւ: Աւագածողովն այս գործին մէջ ասպատամբութեան փորձ մը նշմարելով՝ քաղաքացիներն օգնութեան կանչեց:

ամեն մարդ արտորնօք զէնք առին , բազմու-
թեամբ դուրս ելան ու պալատին հրապարակը
դուժարուեցան : Սոյն միջոցին՝ ժան Մէտիչի
կարգինալը ձի հեծած՝ յուսալով որ Օրսինի
զինքը պիտի պաշտպանէր , Ֆիօրէնցայի փո-
ղոցներուն մէջ կը պտըտէր իր ծառայից հետ ,
եւ իւր պատերազմական նշանաբանը կը հնչե-
ցնէր : Բայց ժամանակը փոխուած էր , ալ այն
ձայնը արձագանդ չէր գտներ : Երբոր կարդի-
նալը Գալցանօլի փողոցը հասաւ , ժողովուրդն
այնպիսի մռնչիւններով պատասխանեց , որ ժան
Մէտիչի հասկցաւ թէ Ֆիօրէնցայն ոտք հանե-
լու փորձ փորձելու տեղ , աւելի խելացութիւն
էր խռովութիւնը չմեծցած՝ քաղքէն հեռանալ
իսկոյն պալատը քաշուեցաւ , յուսալով որ
Աետրոս եւ Յուլիանոս եղբայրները հոն կը գտ-
նէր : Բայց անոնք Օրսինիի եւ անոր զինուոր-
ներուն պաշտպանութեամբ Սան — Կալլօյի դռ-
նէն փախած էին : Վտանգն անհրաժեշտ էր .
ժան Մէտիչի անոնց օրինակին հետեւիլ ու-
զեց , բայց ամեն անցած տեղերն սպառնալից
ազաղակներով կընդունէին զինքը : Վերջապէս
տեսնելով որ վտանգը կը մեծնար , ձիէն իջաւ
ու բաց դուռ մը գտնելով ներս մտաւ : Բարե-
բաղդաբար այն տունը ֆրանչիսկեան կրօնա-
ւորաց վանքին հետ հաղորդակցութիւն ունե-
նայով , եղբայրներէն մէկը իր զգեստը հանեց
փախստականին տուաւ , ու կարդինալը այն
խոնարհ կերպարանափոխութեան շնորհիւ ֆիօ-

րէնցայէն ելաւ , ու Ասլինեան լերանց մէջ իր
հզօրաց քով հասաւ :

Նոյն օրը Մէտիլինները մատնիչ եւ ապստամբ
հրատարակուեցան , եւ Քաղղիոյ թագաւորին
նոր դեսպաններ ղրկուեցան : Ասոնք Բիզայի
մէջ գտան զայն , երբոր ութսուն եւ եօթն
տարիէ ՚ի վեր Ֆիօրէնցացւոց իշխանութեան
ներքեւ ինկած այս քաղաքին ազատութիւն կը
չնորհէր : Կարօլոսը պատգամաւորներուն ու-
րիշ պատասխան չտալով՝ պարզապէս ըսաւ թէ
Ֆիօրէնցայի վրայ պիտի քալէ :

Այսպիսի պատասխան մը , ինչպէս յայտնի
էր , մեծաշուք հասարակապետութիւնը սար-
սափեցուց : Ֆիօրէնցա ոչ պատրաստութիւն
տեսնելու եւ ոչ ալ դէմ կենալու զօրութիւն
ունէր : Այսու ամենայնիւ ամեն հարուստ ու
մեծ տուն իր ծառաներն ու հպատակները զին-
ւորելով բոլորովոր ժողովեց , եւ սպասեց որ-
պէս զի եթէ Քաղղիացիք յորձակնու ըլլան ,
ինքզինքնին պաշտպանեն : Արոշուեցաւ որ եթէ
միահաշոյն զէնք առնուլ ու տաք ելնել հարկ
ըլլար , քաղաքին այլ եւ այլ եկեղեցեաց մէջ
զանգակներուն բարձրաձայն հնչումը նշան հա-
մարուի : Այս որոշումը գուցէ ուրիշ քաղաք-
ներէ աւելի Ֆիօրէնցայի մէջ ահաւոր էր : Այն
օրէն մնացած պալատներն անառիկ բերդերու
կը նմանին : Կուէլֆեանց ու Ժիպէլեանց մըշ-
աւնջեաւոր կռիւները՝ թօփանացիները փողոց-
ներու պատերապմին ընտանեցուցած էին :

Նոյեմբեր 17 ին իրիկունը թագաւ ուր Սան
Ֆրիանօ դրան 'առջեւ ներկայացաւ : Ֆիօրէն-
ցայի ազնուականութիւնը շքեղազարդ զգեստ-
ներ հագած , կզերը երգերով , եւ ժողովուրդն
ալ զուարթութեամբ զինքը զիմաւորեցին յա-
սալով որ Մէտիչիներուն անկմամբը ազատու-
թեան վերապահնալը պիտի տեսնէին : Կարօրոս
Ը իրեն համար պատրաստուած ոսկեզօծ ամպ-
հովանիի մը տակ կանկ առաւ , աւազանւոյն
ուղղած բարեմաղթութեանց քանի մը խոսա-
փող պատասխաններ տուաւ : յետոյ նիզակն
ուղելով իր ազդրին վրայ կրթնցուց , եւ քա-
ղաքը մտնել հրամայեց , որուն մէջէն անցաւ
դնաց՝ զօրքերն ալ ետեւէն՝ զէնքերնին վեր
բարձրացուցած , եւ իրեն համար պատրաս-
տուած Մէտիչիներուն պալատն իջաւ :

Նրկորդ օրը բանակցութիւնն սկսաւ , բայց
լւրաքանչիւր ոք հաշիւէն հեռի էր : Ֆիօրէնցա-
ցիք Կարօրոս Ըը իրր հիւր ընդունած էին , բայց
անիկա իբրեւ յաղ Մող մտած էր : Նրքնր ա-
ւագաժողովին պատգամաւորները Բիէո Մէտի-
չիի գաշնադրութիւնը վտերացնելու խօսքը-
րին , թագաւորը պատասխան տուաւ թէ այն
գաշնադրութիւնն աւրուած էր , որովհետեւ
զայն ընողը վռնտած էին , եւ թէ Ֆիօրէնցա
իրմէ նուաճեալ քաղաք մ'էր ինչպէս որ առ-
ջի իրիկունը նիզակ 'ի ձեռին քաղաքը մտնելով
հասկըցուցած էր , եւ թէ անոր վեհապետութի-
ւնն , իրեն վերապահած ըլլալով իր հաճոյից

համեմատ պիտի որոշէր : Հետեւեալորաբ իմաց տուաւ անոնց որ կամ Մէտիչինները պիտի վերահաստատէր . կամ իշխանութիւնն աւագա-
ժողովոյն պիտի յանձնէր . եւ պատուիրեց որ հետեւեալ օրը գան ու իր վերջնագիրն ստա-
նան :

Այս պատասխանը Ֆիօրէնցա վհատութեան մէջ ձգեց . բայց Ֆիօրենցացիք զիրենք պաշտ-
պանելու առաջադրութիւնը եւս քան ղեւս հաս-
տատեցին : Կարողոս Ը քաղքին կարգէ դուրս
բազմամարդութեանը վրայ զարմացաւ . որով-
հետեւ ոչ միայն անցած փողոցներն ամբո-
խալից էին , այլ նաեւ բոլոր տուները պա-
տըշգամներէն մինչեւ մառաններու լուսանցքը
բնակիչներով կը վիտային : Յիրաւի Ֆիօրէնցա՝
բնակիչներուն չափազանց աւելնալուն շնոր-
հիւր գրեթէ հարիւր յիսուն հազար հոգի կըր-
նար պարունակել :

Երկրորդ օրը , որոշեալ ժամուն պատգա-
մաւորները թագաւորին գացին , եւ անոր առ-
ջեւ ելնելով՝ վիճաբանութիւնները վերստին
սկսան : Վերջապէս , որովհետեւ չէին կրնար
համաձայնիլ , թագաւորական քարտուղարը՝ որ
կարողոս Ը ի բազմած աթոռին ոտքին տակը
կանգուն կը կենար , թուղթ մը բացաւ , ու
յօդուած առ յօդուած Գաղղիոյ թագաւորին
պայմանները կարդալ սկսաւ : Բայց հագիւ եր-
րորդ մասը կարդացեր էր , վիճաբանութիւնն
առջինէն աւելի բորբոքեցաւ ու կարողոս Ը ալ

սկնդեց որ այնպէս պիտի ըլլար, ապա թէ ոչ փողերը հնչեցնել սպառնացաւ : Պետրոս Գաբրէլի հասարակապետութեան ատենագրիւրը որ Ֆիօրէնցայի Սկիպիոնը կոչուեցաւ, թաղաւորական քարտուղարին ձեռքէն այն ամօթալի գաշնագիրն յափշտակեց ու կտոր կտոր ըրաւ : « Օ՛ն ուրեմն, տէր արքայ, ըսաւ, շեփորներուդ ձայնը հնչել տուր, մեք ալ մեր զանգակները կը հնչեցնենք : »

Յետոյ թուղթին կտորուանքն ապշեալ քարտուղարին երեսին նետելով՝ սենեկէն դուրս վազեց այն սարսափելի հրամանը տալու, որ Ֆիօրէնցա քաղաքը պատերազմի գաշտ սլիտի դարձնէր :

Սակայն, ամեն արտաքին երեւոյթներուն հակառակ, այս յանդուգն պատասխանը՝ քաղաքն ազատեց : Գաղղիացիք, որ մինչեւ այն ժամանակ ընդդիմութիւն մը չէին տեսած, այսպիսի համարձակ պատասխան մը ընդունելուն վրայ կարծեցին թէ Ֆիօրէնցացիք զօրութեան ապահով միջոցներ ունէին որ իրենք չէին գիտէր : Քանի մը խոհական մարդիկ՝ որ թագաւորին վրայ ազդեցութիւն ունէին, խորհուրդ տուին որ իր պահանջումները մեղմացնէ : Իրաւցընէ կարօլոս Ը աւելի բանաւոր պայմաններ առաջարկեց, որ ընդունուելով երկու կողմէն ստորագրուեցան, ու նոյեմբեր 26ին պատարագի ատեն Սէնթ—Մարի—Տէ—Ֆէօր մայրեկեղեցւոյն մէջ հրատարակուեցան :

Ահաւասիկ պայմանները :

Աւագածողովը՝ դրամական օգնութեան տնուամբ հարիւր քսան հազար ֆիօրինի գումար մը պիտի տար երեք անգամ վճարելի :

Աւագածողովը Մէտիչիներուն ընչից դրաւու մը պիտի վերցնէր ու անոնց մահուան դատարկիքը յետս կոչէր :

Աւագածողովը Բիզացւոց նախատական ընթացքը պիտի ներէր, որով նորէն Ֆիօրէնցացւոց հպատակութեան ներքեւ պիտի մանէին :

Վերջապէս աւագածողովը Միլանի դքսին Սարծանէյի ու Բիէթրա—Սանթայի վրայ ունեցած իրաւունքը պիտի ձանչնար, եւ ձանչուելէն ետեւ իրաւարարի միջոցաւ խնդիրը պիտի դատուէր :

Ատոր փոխարէն, Գաղղիոց թագաւորն իրեն յանձնուած ամբոցները ետ դարձնել կը խոստանար, թէ՛ Նաբօլի քաղաքին տիրելէն ետեւ, թէ՛ պատերազմը հաշտութեամբ կամ երկամեայ զինադադարով վերջացնելէ ետեւ, եւ թէ՛ վերջապէս որ եւ է պատճառանօք խտալիայէն մեկնելու ըլլար :

Այս յայտարարութենէն երկու օր ետքը, կալուրոս Ը՝ 'ի մեծ ուրախութիւն աւագածողովին, Ֆիօրէնցայէն ելաւ ու Բօճճիպօնտիի եւ Սիէնի ձանքով գէպ 'ի Հռովմ յառաջացաւ :

Պապն ալ սկսաւ ընդհանուր սարսափին մասնակցիլ . Ֆիլիքցանօյի, Լունիճիանէյի ու Իմօլայի կոստորածը լսած էր . գիտէր որ Բիէթ

Մէտիչի Թոսկանայի ամրոցները կարողութիւն մատ-
ներ էր, Ֆլորէնցա անձնատուր եղեր էր, եւ
կատարինէ Սֆորցա ալ յաղթողին հետ դաշնա-
դրութիւն բերէր : Նաբօլիի յաղթուած դուն-
դերուն մնացորդները կը տեսնէր որ յուսարել
Հռոմէն կանցնէին ու Ապրուցցայի մէջ իրարու
հետ միանալու կերթային, այնպէս որ դէպ 'ի
Հռովմ յառաջացող թշնամւոյն ձեռքը կիյնային,
որ բոլոր Ռօմանիան մէկ ծովէն մինչեւ միւսը
ծածկած էր, ու Բիօմպլինօյէն մինչեւ Անքօնա
մէկ գծի վրայ կը քալէր :

Այս միջոցիս էր որ Պայագլիաի պատաս-
խանը Աղէքսանդր Զի հասաւ : Այսչափ ուշա-
նալուն պատճառն այն էր որ քահանայապե-
տական պատգամաւորն ու Նաբօլիի դեսպա-
նը՝ Յուլիանոս կարդինալին եղբօրմէն՝ Ժան Ռօ-
վէրէյէն բռնուեր էին Սինիկալիա ելած հասնե-
նին Դուռը բերնով պատասխան տուեր էր իրենց
թէ Սուլթանը նոյն միջոցին երեք պատե-
րազմով զբաղած ըլլալուն, մէկը Եգիպտոսի
Սուլթանին, միւսը Մաճառաց թագաւորին,
ու երրորդը Մակեդոնիոյ ու Եպիրոսի յունաց
հետ, չէր կրնար զինու զօրութեամբ Պապին
օգնել, թէ եւ չատ կը փափաքէր : Բայց Սուլ-
թանին սիրելիներէն մէկն ասոնց ընկերացած
էր՝ մասնաւոր նամակ մը բերելով Աղէք-
սանդր Զի, որուն մէջ Պայագլիա դրամով օգ-
նել կը խոստանար քանի մը թէութեամբ : Թէ-
պէտ եւ պատգամաւորները բռնուեցան, ինչ-

որէն որ ըսինք , այսու ամենայնիւ տաճիկ նա-
մակարերն իրեն յանձնուած պաշտօնագիրը Պա-
պին հասցնելու միջոցը գտաւ : Հոս տեղ նա-
մակին պատճէնը կը գնենք իւր բնական պար-
գութեամբը :

« Սուլթան Պայազխտ , Մէհէմէտ Բ ի որդի/¹
շնորհիւն Աստուծոյ կայսր Ասիոյ եւ Եւրոպիոյ,
առ հայրն եւ տէրն ամենայն քրիստոնէից , Ա-
ղէքսանդր Զ , Աստուածային նախախնամու-
թեամբ Հռոմայ Պապ քահանայապետին , Ի բո-
լոր սրտէ մեր պարտուպատշաճ ողջոյնը ձեզ
տալէ ետեւ , Զիմացնենք ձեր մեծութեանը , որ
ձեր պատգամաւոր ձորճի Պուչչիարտայէն ձեր
քաջառողջութեան լուրը առինք , որ մեծ ու-
րախութիւն ու մխիթարութիւն պատճառեց
մեզ . ուրիշ շատ բաներէ զատ՝ վերոյիշեալ
Պուչչիարտայէն իմացանք թէ Գաղղիոյ թագա-
ւորը ձեր մեծութեան վրայ կը քալէ , սւ ձեր
իշխանութեան տակ եղող մեր ձէմ եղբայրը
ձեռքն անցունել կուզէ : Այս բանս ոչ միայն
մեր կամացը դէմ է , այլ նաեւ ասկէ ձեր մե-
ծութեան եւ բոլոր քրիստոնէութեան մեծ վը-
նաս կրնայ դալ : Ձեր ձորճ պատգամաբերին
հետ այս նիւթիս վրայ խորհելով՝ ձեր մեծու-
թեան հանգստութեանը , շահուն ու պատուին,
եւ միանգամայն մեր անձնակցան գոհութեանը
համար գերազանց միջոց մը գտանք : Լաւ է որ
մեր ձէմ եղբայրը , որ իբրեւ մարդ մահուան
ենթակայ է , եւ ձեր մեծութեան ձեռքին մէջն

է, ժամ առաջ վախճանի. քանզի այս մահը
որ իր գտնուած վիճակին մէջ բարիք մ'է, ձեր
տէրութեան խիստ օգտակար, ձեր հանդստու-
թեանը դիւրացուցիչ, ինծի ալ խիստ հաճելի
կրնայ ըլլալ, որ քու բարեկամդ եմ: Եթէ
այս առաջարկութիւնս, ինչպէս որ կը յուսամ,
ձեր մեծութեան մեղ հաճելի ըլլալու բաղձա-
նաց համեմատ ձեզ ընդունելի ըլլայ, ձեր մե-
ծութեան օգտին ու մեր անձին ալ գոհ ըլլա-
լուն համար աւելի աղէկ է որ այս գործս ուշ
կամ կանուխ անվրէպ միջոցով մը կատարել
բարեհաճիք, ու ձէմ աշխարհքիս տաղնապնե-
րէն լաւագոյն ու խաղաղ աշխարհ մը փոխադ-
րուի, ուր հուսկ յետոյ հանգստութիւն պիտի
գտնէ. եթէ ձեր մեծութիւնն այս խորհուրդս
գործադրէ ու մեր եղբօր մարմինը մեզ ղրկէ,
խօսք կուտամք՝ մենք վերոյիշեալ Սուլթան
Պայազիտ, ձեր մեծութեան ուղած տեղը,
ձեր պատշաճ դատած մարդուն ձեռքով, ե-
րեք հարիւր հազար Մաճառ ոսկիի գումար
մը ղրկել, որով ձեր որդւոցը գեղեցկաշէն պա-
լատ մը կրնաք գնել: Այս առուտուրը դիւ-
րացնելու համար, մինչեւ գործին կատարուի-
լը կը հաճինք որ երեք հարիւր հազար Մաճառ
ոսկին երրորդական ձեռք մը յանձնուի, որ-
պէս զի ձեր մեծութիւնը որոշեալ օրը զայն
ստանալու ապահով ըլլայ մեր եղբօրը մարմ-
նոյն փոխարէն: Բաց ասկէ, ձեր տէրութիւնը
գոհ ընելու համար կը խոստանամք թէ, որ-

չափ ատեն որ քահանայապետական դահլին վրայ կենաք, ոչ իմիններէս, ոչ ծառայներէս եւ ոչ հայրենակիցներէս ամենափոքր վնաս մը չհասնի քրիստոնէից, ինչ աստիճանէ ու վիճակէ որ ըլլան, ոչ ծովու եւ ոչ ցամաքի վրայ: Ձեր մեծութիւնն աւելի գոհ ու ապահով ընելու եւ խոստմանցս կատարմանը վրայ ամենեւին տարակոյս չմնալու համար, ձեր Պուչչիարտա պատգամաւորին ներկայութեամբ երգում բրի այն ճշմարիտ Աստուծոյն վրայ զոր մեք կը պաշտեմք, որպէս զի այս ամեն խոստումներս երկիւղածութեամբ ծայրէ ծայր կատարեմ: Արդ, ձեր մեծութիւնը համոզելու նոր ու կատարելագոյն փորձք մը տալ ուղեւով, որպէս զի ձեր սրտին մէջ տարակոյսի տեղ չմնայ, ու ներքին կերպով 'ի խորոց սրտէ համոզուիք, ես', վերոյիշեալ Սուլթան Պայազիտ, կերդնում յանուն ճշմարիտ Աստուծոյն որ երկինքը ու երկիրս ստեղծեց այն ամեն բաներով որ անոնց մէջ կը գտնուին, կերդնում, կըսեմ, յանուն մէկ հափիկ Աստուծոյն որուն կը հաւատամք ու կը պաշտեմք, խղճի մտօք ամեն վերոյիշեալ ըսածներս կատարել, ու ապագային մէջ ձեր մեծութեանը գէմ ձեռնարկութիւն ու գործ մ'ընել չտալ: Գրեցաւ 'ի Կոստանդնուպօլիս, մեր պալատին մէջ, 12 սեպտեմբեր 1494 յամի ծննդեան Քրիստոսի: »

Այս նամակը մեծ ուրախութիւն պատճառեց Ս. Զօր. իր գտնուած պարագայներուն մէջ չորս

հինգ հազար տաճիկ զօրաց օգնականութիւն մը անբաւական էր եւ քրիստոնէութեան գլուխն աւելի մեծ վտանգի մէջ կը դնէր, մինչդեռ երեք հարիւր հազար սակիի դումար մը՝ ամեն ժամանակ շահաւոր էր։ Իրաւ է թէ, քանի որ ձէմ կապրէր, Աղեքսանդր հարիւր ութսուն հազար ֆրանքի եկամուտ մը կստանար, որ դրեթէ երկու միլիոն ֆրանքի դրամագլխոյ մը տոկոսը ըսել էր, բայց երբ ստակի կարօտութիւն կայ, դրամագլխէն կտրելու զոհողութիւնը կրնայ ըլլալ։ Սակայն եւ այնպէս Աղեքսանդրը Զ՝ պարագայներուն համեմատ գործել միտքը դրած ըլլալուն՝ որոշում մը չըրաւ։

Բայց ուրիշ ստիպողագոյն սրտշում մ'ընելու հարկ կար, այն է Գաղղիոյ թագաւորին հետ վարուելու եղանակը։ Գաղղիացւոց Իտալիոյ մէջ յաջողելուն չէր հաւտացեր, եւ ինչպէս որ տեսանք, իր ընտանեացն ապագայ մեծութեան հիմունքը բոլորովին Արակոնի տան հետ բրած գաշնակցութեան վրայ հաստատած էր։ Բայցահա Արակոնի տունը կերերար, ու ձեւաւորէն ահռելի հրաբուխ մը Նաբօլին լափել կսպառնար։ Ուրեմն քաղաքականութիւնը փոխել ու յաղթողին հետ միանալ հարկ էր, այս ալ դիւրին չէր։ Կարոլոս Ը իրմէ զլացած ու Արակոնացոց պարգեւած թագաւորական առանձնաշնորհութեան պատճառաւ սաստիկ ոխ պահած էր Պապին դէմ։

Ուստի Ֆրանսուա Բիքքօլօմինի կարդինալը

գաղղիոյ թագաւորին դեսպան զրկեց : Այս
ընտրութիւնն առջի բերան ձախորդ երեւցաւ ,
որովհետեւ այս դեսպանը Պիոս Բ. պապին եղ-
բորորդին էր , որ Անժուի տան դէմ անխնայ
կռուած էր . բայց Աղեքսանդր Զ այսպէս ը-
նելով ծածուկ միտք մ'ունէր , որ զինքը չըր-
ջապատողները չէին կրնար թափանցել Իրաւ-
ցընէ գուշակած էր թէ Կարոլոս Ը զիւրու-
թեամբ չպիտի ընդունէր իր դեսպանը , եւ թէ
այս դժկամակութենէն ծագելիք բանակցու-
թեանց մէջ՝ Բիքքօլօմինի 'ի հարկէ յարաբե-
րութիւն պիտի ունենար այն մարդոց հետ՝ որ
երիտասարդ թագաւորին դործերը կուղղէին :

Արդ՝ Բիքքօլօմինի , իր առերեւոյթ դեւ-
պանութեան հետ՝ Կարոլոս Ը ի ամենէն մտե-
րիմ խորհրդականացը համար ալ դադանի հրա-
հանգներ կը տանէր : Այս խորհրդականներն է-
ին Պրիքօնէ ու Ֆիլիք Տը Լիւքսէնպուրկ ,
Բիքքօլօմինի երկուքին ալ կարգինալական փե-
ղոյր խոստանալու հրաման ունէր : Ինչպէս
որ Աղեքսանդր Զ. նախատեսած էր , իր դես-
պանը Կարոլոս Ը ին չկրնալով ներկայանալ ,
դա՛ն չըջապատողներուն հետ բանակցելու հաւ-
կադրեցաւ : Պապին ուղածն ալ այս էր : Բիք-
քօլօմինի Հռովմ դարձաւ թագաւորին մերժու-
ղական պատասխանովը , բայց Պրիքօնէէն ու
Ֆիլիք աը Լիւքսէնպուրկէն խոստում ստանա-
լով որ իրենց բոլոր կարողութեամբը Կարոլոս
Ը ի քով պիտի աշխատէին 'ի նպատաւ աուրբ

չօր , եւ նոր դեպքանութիւն մ'ընդունելու պի-
տի պատրաստէին :

Սակայն Գաղղիացիք հետզհետէ կը յառա-
ջանային՝ քաղքի մը մէջ քառասուն եւ ութ ժա-
մէն աւելի չկենալով , այնպէս որ Կարողութի
հետ որոշում մ'ընելու պէտքը եւս քան զեւս
կը մեծնար : Թագաւորն առանց պատերազմի
Սիէնա ու Վիթերպօ մտեր էր : Իվէս Տ'Ալէկրու
Լուի տը Լինեի՝ Օսթիա քաղաքը Գօլօնայի
ձեռքէն ընդունեցան . Չիվիթա—Վէքիա ու
Գօրնէթօ իրենց դռները բացին . Օրսինիները
հպատակեցան . վերջապէս Ժան Սֆօրցա , Պա-
պին Իեսան , Արալոնի տան դաշնակցութե-
նէն ետ քաշուեցաւ , Աղեքսանդր տեսնելով
որ դաշնակցէն բաժնուելու ժամը հասեր էր ,
Քօնքօրտիայի ու Թէրնիի եպիսկոպոսներն ու իր
խոստովանահայր Կրաթիան գերապայծառը Կա-
րդուսի զրկեց : Ասոնք հրահանգ առած էին Պը-
րիքօնէյի ու Ֆիլիք Տը Լիւքսէնպուրկի Կարդի-
նալութեան խոստումը նորոգելու , եւ լիազօր
իշխանութիւն ունէին իրենց տիրոջը անուամբ
բանակցութիւն ընելու , թէ Կարողութի Ալֆօնս
Բը դաշնակցութեան մէջ ընդունիլ չուզէր , եւ
թէ Պապին հետ միայն դաշնագիր մատորագ-
րել ուզէր : Կարողութի կը տատանէր , մէկ կող-
մէն Յուլիանոս Ռօվէրէի համոզիչ խօսքերուն՝
որ Պապին սիմօնականութեանը վկայ ըլլալով
կը յորդորէր որ տիեզերական ժողով գումարէ
ու եկեղեցւոյն գլուխն իշխանութենէ ձգէ :

եւ միւս կողմանէ Մանսի ու Սէն—Մալոյի ե-
պիսկոպոսներուն իրեն նուիրել խոստացած
գաղանի պաշտպանութեան խորհուրդներուն
մէջ, այնպէս որ թագաւորը պարագաներուն
բերմանցը նայիլ եւ կանխաւ որոշում մը չընել
միտքը դնելով, ճամբան շարունակեց։ Ուստի
Պապին դեսպանները ետ ճանքեց՝ հետեւին
ժիէ մարաջախտը, Պօքէր սենեակալը ու ժան
Տը կանէ փարիզի խորհրդարանին առաջին նա-
խագահը դնելով, որոնք պատէր ընդունած
էին հետեւեալ առաջարկութիւնները Պապին
ընելու։

1. Թագաւորը կուզէր ամեն բանէ առաջ
առանց ընդդիմութեան Հռովմ մտնել. այսպիսի
կաժաւոր անկեղծ ու անխարդախ ընդունե-
լութեամբ մը միայն սրբազան Հօր իշխանութիւ-
նըն ու եկեղեցւոյ առանձնաշնորհութիւնները
յարդել կը խոստանար։

2. Թագաւորը կը փափաքէր որ ճէմ իրեն
յանձնուի, որպէս զի Սուլթանին դէմ գէնք մը
ընէ զայն երբոր Մակեդոնիոյ կամ Տաճկաս-
տանի եւ կամ Սուրբ—Երկրին մէջ պատերազմ
լնէ։

3. Ուրիշ պայմաններն այնչափ կարեւո-
րութիւն չունենալով՝ առաջին բանակցութեան
մէջ կրնային զերնալ։

Դեսպաններն աւելցուցին թէ Դաշդիական
բանակը Հռովմէն երկու օրուան ճամբայ հե-
ռու ըլլալով, երրորդ օրուան իրիկունը հաւա-

եւ միւս կողմանէ Մանսի ու Սէն—Մալոյի եւ պիսկոպոսներուն իրեն նուիրել խոստացած գաղանի պաշտպանութեան խորհուրդներուն մէջ, այնպէս որ թագաւորը պարագաներուն բերմանցը նայել եւ կանխաւ որոշում մը չընել միտքը դնելով, ճամբան շարունակեց։ Ուստի Պապին դեսպանները ետ ճանքեց՝ հետեւին ժիւ մարաշխատը, Պօքէր սենեակալը ու ժան Տը կանէ Փարիզի խորհրդարանին առաջին նախագահը դնելով, որոնք պատէր ընդունած էին հետեւեալ առաջարկութիւնները Պապին ընելու։

1. Թագաւորը կուզէր ամեն բանէ առաջ առանց ընդդիմութեան Հռովմ մտնել. այսպիսի կաժաւոր անկեղծ ու անխարդախ ընդունելութեամբ մը միայն սրբազան Հօրի խանութիւնըն ու եկեղեցւոյ առանձնաշնորհութիւնները յարդել կը խոստանար։

2. Թագաւորը կը փափաքէր որ ճէմ իրեն յանձնուի, որպէս զի Սուլթանին դէմ գէնք մը ընէ զայն երբոր Մակեդոնիոյ կամ Տաճկաստանի եւ կամ Սուրբ—Երկրին մէջ պատերազմ ընէ։

3. Ուրիշ պայմաններն այնչափ կարեւորութիւն չունենալով՝ առաջին բանակցութեան մէջ կրնային զերնալ։

Դեսպաններն աւելցուցին թէ Դաղդիական բանակը Հռովմէն երկու օրուան ճամբայ հեռու ըլլալով, երրորդ օրուան իրիկունը հաւա-

նականաբար կարողոս Ը ինքնին Ս. Պապին պատասխանն ուղեկու պիտի գար :

Այսպէս արագ գործ տեսնող իշխանի մը հետ ըլլալիք բանակցութեանց վրայ վստահութիւն չէր կրնար գրուիլ : Աղեքսանդր իմաց տուաւ Ֆէրտինանտի, որ անձնական ապահովութեանը համար ժամ մ'առաջ Հռովմէն ելնէ : Բայց Ֆէրտինանտ ականջ կախել չուղեկով պատասխանեց թէ երբոր կարողոս Ը քաղքին մէկ դռնէն ներս մտնէ, ինք ալ միւսէն դուրս կ'ելնէ : Սակայն, երկար ատեն չկեցաւ : Երբորդ օրը, առտուան ժամը տասնութէկին, Հրեշտակապետի բերդին վրայ գրուած պահանորդը, ուր Պապը քաշուած էր, թշնամւոյն յառաջապահ գնդին հորիզոնին վրայ տեսնուիլը գուժեց : Իսկոյն Աղեքսանդր Զ եւ Քալապրիայի դուքսը՝ բերդին վրայ նայող պատշգամն ելան, եւ պահապան զինուորին տուած գոյժն իրենց աչօքն ստուգեցին : Այն ատեն ահա Քալապրիայի դուքսը ձի հեծաւ, եւ ինչպէս որ ըսած էր, Սան Սէպասթիանօի դռնէն դուրս ելաւ, մինչդեռ Գաղղիական յառաջապահ գունդը ժողովրդեան դռնէն հինգ հարիւր քայլ հեռու կանգ կառնէր : 1434 սեպտեմբեր 31 ն էր :

Կէս օրէն երեք ժամ ետքը բոլոր բանակը Հռովմի առջեւ հասած էր . յառաջապահ գունդը գրօշները պարզած՝ թմբուկ զարնելով առաջ քալել սկսաւ : Այն գունդը, կըսէ Բօլ Ժօլէ ականատես վկան իր պատմութեան

բ. գրքին 44 էջին մէջ, — այն գունդը՝ կարճ նեղ եւ երկններանգ զգեստներով Զուիցցերներէ ու Գերմանացիներէ կը բաղկանար . հին Հռովմայեցւոց պէս կարճ սուրերով զինեալ էին , եւ տան ոտք երկայնութեամբ սայրասուր նիզակներ կը կրէին . Զորքորդ մասը միայն նիզակի անդ գեղարդ կը կրէին , որուն երկաթը աւալարածու էր եւ վրան չորեքանկիւն սլաք մ'ունենալով կրնար միանգամայն թէ կտրելու եւ թէ խցելու գործածուիլ : Ամեն զնդին առաջին կարգը սաղաւարտ ու դրահ հագած էր , որք գլուխը կը պահպանէին ու կուրծքը կը ծածկէին , այնպէս որ , երբ զինուորները պատերազմի մէջ կը մտնէին , իրենց թշնամեացը երեքկարգեան երկաթէ նիզակներ կը ներկայացնէին , որք ոչնիի մը սլաքներուն պէս կելնէին ու կիջնէին : Հազար զինուորի հետ հարիւր հրացանակրի դումարտակ մը դրուած էր : Իսկ հրամանատարները՝ զինուորներէն որոշուելու համար՝ իրենց սաղաւարտին վրայ բարձր փետուրներ ունէին :

Զուիցցերացի հետեւակազօրէն ետեւ կատկոն աղեղնաւորները կուգային : Ասոնք հինգ հազար հոգի էին , եւ իրենց պարզ զգեստը Զուիցցերաց ճոխ զգեստներուն քով զարմանալի հակապատկեր մը կը ձեւացնէր , որոց ամենէն կարճահասակն իր բոլոր գլխովն անոնցմէ բարձր էր . սակայն ընտիր , արագաշարժ եւ քաջասիրտ զինուորներ էին , եւ մանաւանդ

իրենց երկաթեայ աղեղները լարելու եւ նետելու մասին հռչակաւոր :

Ասոնց ետեւէն հեծեւազօրը կուգար , այսինքն Գաղղիական ազնուականութեան ծաղիկը , ոսկեգօծ սաղաւարտներով ու մանեակներով , թաւիչէ ու մետաքսէ թիկնոցներով , տեսակ տեսակ սուրերով , որոց ամեն մէկը տարբեր անուն կը կրէր , վահաններով , որոց իւրաքանչիւրն իշխանական երկիր մը կը ներկայացնէր , երկնագոյն հանդերձներով , որոց ամեն մէկ գոյնը կիրք մը կը նշանակէր :

Այս պաշտպանողական ղէնքերէն զատ , իւրաքանչիւր հեծեալ , իտալացի պահապան զինուորաց պէս ամրապինդ եւ ակօսաւոր սլաքով նիղակ մը կը կրէր , ու թամբին գունտին վրայ ալ երկու կողմէն սլաքադարդ ղէնքերու կոյտ մը կար : Զինքնին յաղթանդամ ու զօրեղ բայց Գաղղիացւոց սովորութեան համեմատ ահանջնին ու պոչերնին կտրած էին : Այս ձիերը , իտալացի հեծեւազօրաց պէս եւրամ սեկէ ծածկոց չէին կրեր , որով առաւել հարուածոց ենթակայ էին : Իւրաքանչիւր ասպետ երեք ձի ունէր , մէկուն վրայ իրեն պէս ղինեալ մանկլաւիկ մը , երկուքին վրայ ալ ղինակիրներ նստած էին , որք կողմնական օժանդակ կը կոչուէին , որովհետեւ կռուի մէջ իրենց տիրոջն աջ ու ձախ կողմէն կը պատերազմէին : Այս հեծեւազունդը ոչ միայն բանակին շքեղագոյն այլ նաեւ ամենէն նշանաւոր մասն էր . քանզի

երկու հազար հինգ հարիւր ասպետ կար, որոց ամեն մէկուն ետեւէն գացող երեք սպասաւորներն ալ համրելով տասն հազար մարդ կընէր :

Ասոնցմէ ետքը հինգ հազար թիթեւաղէն հեծեալք կուգային, անդղիացի աղեղնաւորաց պէս փայտէ խոշոր աղեղներով զինեալ, որ երկայն նետեր կարճկէին հեռուն : Ասոնք պատերազմի մէջ շատ օգտակար էին, որովհետեւ շուտով պէտք եղած տեղերն օգնութեան կը հասնէին . վայրկենի մէջ մէկ թեւէն միւս թեւը, վերջապահէն յառաջապահը կը թռչէին . յետոյ երբ նետերնին կսպառէր, ձիարշաւ կը հեռանային, այնպէս որ ոչ հետեւաւորը եւ ոչ ծանր հեծելազօրը ետեւէն կըրնային հասնիլ : Իրենց պաշտպանողական զէնքը սաղաւարտն ու կիսազրահն էր . ոմանք կարճ նիզակ մ'ալ ունէին՝ տապալեալ թշնամիները գետինը դամելու համար : Ամենն ալ ժապաւէններով ու արծաթեայ թիթեղներով զարդարեալ երկայն վերարկու կը կրէին, որոյ մէջ տեղըն իրենց գլխաւորին զինանշանը կը փայլէր :

Վերջապէս երիտասարդ թագաւորին պահապանները կուգային, չորս հարիւր աղեղնաւոր, որոց մէջ հարիւր Սկովտացի ճանճուն երկու կողմէն կերթային, մինչդեռ երկու հարիւր ասպետ՝ աղնուականութեան ամենէն ընտիր մարդ՝ թագաւորին քովէն հետի կը քալէին, ուսերնուն վրայ ծանր զէնքեր վերուցած : Այդ

չքեղ ուղեկցութեան մէջ տեղէն կարողութիւն չկր յառաջանար . թէ ինքն եւ թէ երիվարը փառաւոր դրահով մը ծածկուած էին . աջ ու ձախ կողմէն կը քալէին կարգինալ Ասքանիօ Սֆօրցա , Միլանի գքսին եղբայրը , եւ Յուլիանոս Ռօվէրէ կարգինալը , որուն վրայ արդէն շատ անգամ խօսեցանք , եւ որ հաքէն Յուլիոս Բ կոչուեցաւ : Անոնց ետեւէն Գօլօննա ու Սալէլլի կարգինալները կուգային , եւ ապա Բրօսէր ու Ֆապրիս Գօլօննա , ինչպէս նաեւ այն բոլոր խաւացի իշխաններն ու զօրավարները՝ որք յաղթողին քաղղին յարկը էին , եւ Կաղղիոյ մեծամեծաց հետ խառն կը քալէին :

Այս նոր ու տարօրինակ անդրալեռնեայ գինուորները տեսնելու համար գումարուած ժողովուրդն անհանգիստ սրտով խոր շշնկոց մը կը լսէր՝ որ երթալով կը մօտենար , եւ որոտման գոռալուն կը նմանէր . շատ չանցաւ՝ կարծես թէ երկիրը գողալ սկսաւ . պատուհաններուն ապակիները կը սարսէին : Թագաւորական գնդին ետեւէն տեսան որ որոտընդոտա կառքերու վրայ հաստատուած երեսուն ու վեց պղնձէ թնդանօթ կուգար , որոց ամեն մէկը վեց զօրեղ երիվար կը քաշէին : Այս թնդանօթներուն երկայնութիւնը ութ ոտնաչափ էր , եւ բերաննին մարդու գլուխ սեղմելու չափընգարձալ ըլլալով , խաւացիք՝ որոնց այս սարսափելի մեքենաները գրեթէ անծանօթ էին , այնպէս կարծեցին թէ իւրաքանչիւրը վեց հա-

դարձ լիարժի չափ պիտի կշռէր : Թնդանօթներուն ետեւէն տասն եւ վեց ոտնաչափ երկայնութեամբ օձաձեւ որմքիէններ ու պարզ թնդանօթներ կուգային , որոց փոքրագոյնը նուրբ մեծութեամբ գնտակ կարճըկէր : Այս անարկու հրաձիգ գունդը՝ որ վերջապահ դօրքը կը կազմէր , գաղղիական բանակը կը լրացնէր : Այն ժամ էր որ բանակին գլուխը քաղաք մը տած էր , բայց վերջապահ գունդը դեռ նոր կը մտնէր . արդէն գիշերը ըլլալով վեցական որմքաձիգի գլուխ զինուոր մը ջան կը մը կրէր : Այս ջաները տխուր լոյս մը կը տփռէին , որուն արդիւնքը չէին կրնար ունենալ արեգական ճառագայթները : Նրխտասարդ թագաւորին իր բընակութեան համար Աննետկոյ պալատը ընտրելով՝ բոլոր թնդանօթները հրապարակին ու մերձակայ փողոցներուն մէջ շարեց , բանակին մնացեալ գունդերը քաղքին մէջ ցրուեցան :

Նոյն իրիկունը Քաղղիոյ թագաւորին աւելի պատիւ ընելու՝ քան թէ անձին ասլահովութեանը վրայ գինքն անդորրացնելու համար՝ Հոովմի ու Պէլվէտէրէ—Պարտէզին դրան բանակները բերին : Այսպէս նաեւ ըրած էին Քալապրիոյ գլխին :

Պապը , ինչպէս որ ըսինք , վեց կարգինալով Հրեշտակապետի բերդը քաշուած էր . այնպէս որ երխասասարդ թագաւորը հոն հասնելուն երկրորդ օրը՝ եկեղեցւոյ գլխոյն ունեցածէն խիստ տարբեր մեծաշուք արքունիք մ'ունե-

ցաւ իր շուրջը : Այն ժամանակ նորէն երեւան ելաւ տիեզերական ժողով գումարելու խնդիրը , որպէս զի Աղեքսանդրի սիմօնականութիւնը հաստատելով իշխանութենէ ձգէ զայն : Բայց Թագաւորին գլխաւոր խորհրդականները , քննադատն որ ըսած էինք , արդէն կաշառեալ ըլլալով , խորհուրդ տուին թէ , այնպիսի ատեն մը՝ որ օտարակրօններու վրայ արշաւելու կը պատրաստուէին , եկեղեցւոյ մէջնոր հերձուած յարուցանելը խիստ վտանգաւոր էր : Թագաւորին անձնական կարծիքն ալ այսպէս ըլլալուն , շուտով զինքը համոզեցին , եւ Պապին հետ դաշնագրութիւն մ'ընել որոշուեցաւ :

Հազիւ բանակցութիւնք սկսած էին՝ ընդմիջեցան . որովհետեւ Կարօլոս Ը ամեն բանէ առաջ Սուրբ Հրեշտակապետի բերդը պահանջեց . բայց Պապը տեսնելով որ այն բերդն իր մէկ հատիկ ապաստանարանն էր , ամենէն վերջը տալ կուղէր զայն : Երկու անգամ Կարօլոս Ը երիտասարդական անհամբերութեամբ բռնի բռնուլ ուղեց զայն , եւ թնդանօթները Ս. Հօր բնակարանին վրայ ուղղեց , բայց Պապը անդդալ կեցաւ այս ցոյցերուն առջեւ , եւ այս անգամ Փաղղիոյ Թագաւորը՝ թէ եւ խիստ կամակոր էր , տեղի տուաւ :

Ուստի այս պայմանը մէկգի ձգելով հետեւեալ պայմանները որոշեցին :

Փաղղիոյ Վ. Թագաւորին եւ Ս. Հօր մէջ սոյն ժամէն սկսեալ՝ անկեղծ բարեկամութիւն

եւ սերտ դաշնակցութիւն մը պիտի հաստատուէր :

Մինչեւ որ Նաբոլիի թագաւորութիւնն ամբողջապէս նուաճուէր, Գաղղիոյ թագաւորըն իր բանակին հանգստութեան ու օգտին համար Չիվիթա—Վէքիայի, Թէրրաչինօյի եւ Սթուէթօյի ամրոցներն իր ձեռքը պիտի ունենար :

Վերջապէս կարգինալ Վալէնթինօ (Կեսար Պօրճիա այսպէս կը կոչուէր իւր Վալանսի արքեպիսկոպոսութեան պատճառաւ) իբրեւ առաքելական նուիրակի կամ մանաւանդ իբրեւ պատանդ Կարոլոս Ը թագաւորին հետ պիտի ելնէր :

Այս պայմանները որոշուելով՝ տեսակցութեան արարողութիւնը կարգադրեցին : Կարոլոս Ը՝ Վենետիկի պալատէն ելաւ ու գնաց Վատիկան բնակեցաւ : Որոշեալ ժամանակին, պալատին կից եղող պարտէզին մէկ դռնէն ներս մտաւ, մինչդեռ Պապը՝ որ սուրբ Հրէշտակապետի բերդէն դեռ չէր ելած, մէկ պալատէն միւսը տանող նրբաշաւղին միջոցաւ ուրիշ դռնէ մը նոյն պաքտէզը իջաւ : Այս կարգադրութեան շնորհիւ թագաւորը մէկ վայրկենի մէջ Պապը նշմարեց եւ առաջին անգամ ծնկան վրայ եկաւ . բայց Պապը դայն չտեսնել կեղծեց, այնպէս որ թագաւորը քանի մը քայլ առնելէ ետեւ՝ երկրորդ անգամ ծունկի վրայ եկաւ : Եւ որովհետեւ նոյն միջոցին Նորին սրբութիւնը ծառակոյտի մ'ետեւ ծածկուած էր,

նորէն պատճառ ունեցաւ թագաւորը չնշմարելու . այնպէս որ թագաւորն ամբողջ արարողութիւնը կատարելով, դարձեալ ոտքի ելաւ, ու քանի մը քայլափոխ ետքը երրորդ անգամ Պապին դիմաց ծունր կրկնեց, որ հուսկ ուրեմն զինքը նշմարելով՝ դէպ անոր եկաւ, եւ իբր թէ թագաւորը ծունկ չոքելէ արգելուէ ուղեւով, գդակը հանեց ու զայն թեւերուն մէջ սեղմելով՝ գեանէն վերցուց, խանդաղատանօք ճակատը պագաւ, ու գլուխը ծածկել չուզեց մինչեւ որ թագաւորը գլխարկը չդրաւ, որուն Պապըն ալ իր ձեռքովը օգնեց: Այն ատեն վայրկենի մը չափ ոտքի վրայ քանի մը քաղաքավարական ու բարեկամական խօսքեր փոխանակեցին, եւ թագաւորը թախանձանօք Նորին սրբութեան ազաչեց որ Ելիշօմ Պրիքօննէ՝ Սէն-Մալօյի եպիսկոպոսը՝ Ս. Ժողովին մէջ ընդունիլ բարեհաճի: Եւ որովհետեւ արդէն Պապին ու այն եկեղեցականին մէջ որոշուած բան մ'էր այս, թէպէտ եւ թագաւորը չէր գիտէր, Ազէքսանդր Զ թագաւորին խնդիրն անմիջապէս ընդունած ըլլալը ցուցնել ուղեւով, իսկոյն հրամայեց սպասաւորի մը որ երթայ իր որդւոյն՝ կարդինալ Վալէնթինօյի տունէն՝ փիլոն մ'ու փեղոյր մը բերէ: Այս ընելէ ետեւ՝ Պապը Գաղղիոյ թագաւորին ձեռքէն բռնեց ու Բէրրօքէ կոչուած սրահը տարաւ, ուր նորընտիր կարգինալին ընդունելութեան արարողութիւնը պիտի կատարուէր: Իսկ այն հնազանդութեան

հանդիսաւոր երդումը՝ զոր Կարոլոս Ը պիտի ընէր Պապին՝ իբրեւ քրիստոնէական եկեղեցւոյ գերագոյն զլիւոյն՝ երբորդ օրուան մնաց:

Այս հանդիսաւոր օրը հասաւ: Հռովմի ազնուականութեան, կղերին ու զինուորութեան հզօրագոյն մասը Նորին սրբութեան բոլորտիքը ժողովեցան: Կարոլոս Ը ալ՝ իշխանագուններու, բարձրաստիճան եկեղեցականներու եւ զօրապետներու չքեղափայլ խումբով մը գէտ 'ի վատիկան կը յառաջանար:

Պալատին դրան սեմին վրայ չորս Կարդինալ զինքը գիմաւորեցին. երկուքը քովէն, երկուքն ալ ետեւէն, եւ բոլոր իր ուղեկիցներն ալ անմիջապէս ետեւէն գալով՝ բաղմաթիւ յարկերէ ու սրահներէ անցան, որոց ամենն ալ պահապան զինուորներով ու սպասաւորներով լեցուն էին, եւ ընդունելութեան սրահը հասան, ուր Պապը գահին վրայ բաղմած էր, եւ Կեօսար Պօրճիա որդին ալ ետեւը կեցած: Գաղղիոյ թագաւորը սրահին գուռը համներուն, սովորական արարողութիւնը կատարել սկսաւ. ծնրադրութենէ ետեւ՝ Պապին ոտքը ձեռքն ու ճակատը հետզհետէ համբուրելով ոտքի վրայ կեցաւ: Նոյն միջոցին Փարիզի խորհրդաբանին առաջին նախագահը քանի մը քայլափոխ յառաջանալով՝ բարձրաձայն կարդաց.

«Ամենասուրբ Հայր .»

«Ահաւասիկ իմ վհ. թագաւորս Ձեր սրբու-

թեանը պարտաւոր եղած հնազանդութեան եր-
դումն ընելու պատրաստ է . բայց Վաղղիոյ
մէջ սովորութիւն մը կայ , որ իր տիրոջը հը-
պատակութիւն խոստացողը՝ փոխարէն խնդ-
րած շնորհներն ալ կընդունի : Ուստի, Նորին վե-
հափառութիւնը Զեր սրբութենէն օտացած շը-
նորհներէն աւելի առատաձեռնութեամբ ձեր հե-
ղարուելու խոստումն ընելով , երեք շնորհ կը
խնդրէ ձեզնէ : Այս երեք շնորհաց առաջինը՝
թագաւորին անձին՝ թագուհւոյն եւ արքա-
յորդւոյն արգէն տրուած առանձնաշնորհու-
թեանց վերահաստատութիւնն է . երկրորդ՝ Նա-
բոլիի թագաւոր ընտրուելու առանձնաշնոր-
հութիւնն իրեն եւ յաջորդացը տրուիլ . Երրորդ՝
Տաճկաց Սուլթանին ձէմ եղբայրն իրեն յանձ-
նուիլ : »

Այս ճառին վրայ Պապը ապշեցաւ մնաց
քանզի երբեք չէր յուսար որ Կարոլոս Ը հրա-
պարակաւ այս երեք խնդիրն ընելով՝ զլանա-
լու ամեն միջոց վերցնէր իր ձեռքէն : Բայց
շուտով ինքզինք ամփոփելով՝ պատասխանեց
թագաւորին թէ իր նախորդներէն Վաղղիոյ տան
տրուած առանձնաշնորհութիւնները սիրով կը
կը հաստատէ . ուստի առաջին խնդիրը գրե-
թէ շնորհուած կընար համարուիլ : Նաբոլիի
թագաւորութեան գալով , պէտք էր որ կար-
դինալներու ժողովին ներկայանար , բայց ին-
քը ամենք ջանք ընել կը խոստանար որպէսզի
թագաւորին բաղձանքը կատարուի : Իսկ Սուլ-

Թանին եղբօրը խնդրոյն վրայ բարեպատեհ ժամանակ մը Ս. Ժողովին հետ խորհիլ խոստացաւ, հաստատելով թէ Սուլթանին եղբօրն իրեն յանձնուիլը՝ թէ քրիստոնէութեան օգուտն եւ թէ խաչակրութեան մը յաջողութիւնն ապահովելու նպատակաւ ըլլալուն ինք համոզուած ըլլալով, այս մասին ալ Թազաւորին փափաքը կատարուելուն համար ամեն ջանք 'ի գործ պիտի դնէր:

Այս պատահականիս վրայ կարողոս Ը գոթութիւնը յայտնելու կերպով խոնարհեցաւ, ու Պապին դիմացը կանգուն ու գլխաբաց կեցող առաջին նախագահն ալ նորէն խօսիլ սկսաւ այսպէս.

« Ամենասուրբ Հայր .

« Քրիստոնեայ Թազաւորներուն եւ մասնաւորաբար Գաղղիոյ ամենաքրիստոնեայ արքայից վաղեմեական սովորութիւնն է՝ իրենց դեսպաններուն միջոցաւ Ս. Աթոռոյն եւ Աստուծային Նախահրամարտներէն ընտրուած գերագոյն քահանայապետներուն իրենց խորին յարգանքը յայտնել . բայց ամենաքրիստոնեայ Թազաւորը՝ ոչ դեսպանի, ոչ ալ պատգամաւորի միջոցաւ, այլ ինքն անձամբ սուրբ առաքելոց գերեզմանին այց ելլելու բաղձալով, այս կրօնական սուրբ պարտքը կատարել ուզեց:

Այս պատճառաւ, ամենասուրբ հայր, Գաղղիոյ վեհափառ Թազաւորն զձեզ Քրիստոսի

հշմարիտ փոխանորդ , Սուրբ Պետրոս եւ Պօղոս առաքելոց օրինաւոր յաջորդ կը ճանչնայ , եւ որդիական յարգանքը կերգնու ու խօսք կուտայ , ինչպէս որ իւր նախորդներն ալ սովորութիւն ունէին , բոլորը պօրութեամբ ձեր սրբութեան ծառայութեանը պատրաստ , եւ Ս . Աթոռոյն իրաւանց պաշտօնաւոր հանդիսանալ :

Պատրիարքը ուրախութեամբ տաք ելաւ , վասն զի այս հրապարակային երդումը Տիեզերական ժողովին վախճանհետացներ . ուստի սոյն վայկեանէն Գաղղիոյ թագաւորին խնդիրը կատարելու պատրաստ ըլլալով , անոր աջ ձեռքէն բռնեց , եւ կարճառօտ բարեկամական պատասխան մը տալով՝ դայն եկեղեցւոյ անդրանիկ որդիանուանեց : Արարողութեան վերջանալուն , սրահէն դուրս ելան , Պատրիարքը միշտ թագաւորին ձեռքէն բռնած , եւ այսպէս մինչեւ պահաճանը դացին . հոն Պատրիարքը մինչեւ թագաւորին սենեակը ընկերանալ կեղծեց , բայց թագաւորը յանձն չառնելով՝ դարձեալ մէկդմէկ ողջունեցին եւ իրենց բնակարանը քաշուեցան :

Թագաւորը դեռ ութ օր վատիկան կենալէ ետեւ՝ Սուրբ—Մարկոսի պալատը դարձաւ : Ութ օրուան մէջ Կարոլոս Ըին ամեն խնդիրները քննուելով՝ ուղածին ալէս կարգի դրուեցան : Մանսի եպիսկոպոսը կարգինալ ձեռնադրեցաւ . Նարօչիի թագաւորութեան իրաւունք

քը յազմականին խոստացուեցաւ . վերջասպէս որոշուեցաւ որ Գաղղիոյ թագաւորին ճամբայ ելած ժամանակ Պապը հարիւր քսան հազար ֆրանքի փոխարէն Կոստանդնուպօլսոյ Սուլթանին եղբայրը իրեն յանձնէ : Պապը հիւրընկալութեան ամեն պարագը կատարելու համար , ձէմը՝ իր նոր պաշտպանին հետ Հռովմէն բաժնուելուն օրը՝ կերակուրի հրաւիրեց :

Երթալու օրը , Կարոլոս Ը ձի հեծաւ սպառազինեալ , եւ շքեղափայլ ու բազմաթիւ ուղեկիցներով Վատիկանու պալատը գնաց : Դրան առջեւ հասած ժամանակ ձիէն իջաւ , եւ թիկնապահ գունդը Ս. Պետրոսի հրապարակը ձգելով քանի մը մեծամեծաց հետ վերելաւ : Ս. Պապը սենեկին մէջ կսպասէր՝ աջ կողմը կարդինալ Վալէնթինօն , ձախ կողմն ալ ձէմը առած , որ ինչպէս ըսինք՝ կերակուրի հրաւիրուած էր . բոլորտիքն ալ 13² կարդինալ : Կարոլոս Ը իսկոյն ծունկի վրայ դալով՝ սուրբ Հօր օրհնութիւնը խնդրեց , եւ ծոցեցաւ որ ոտքը պագնէ , բայց Աղեքսանդր Զ չթողուց , ու զայն բազկացը մէջ առնելով , հօր մը բերնով եւ թշնամոյ մը սրտով խանդաղատանօք ճակատը պագաւ : Այն ժամանակ Պապը Կարոլոսի ներկայացուց Սուլթան Մէհմէտ Բի որդին , որ ազնիւ գեղեցիկ ու թագաւորափայել դէմքով երիտասարդ մ'էր , եւ որոյ արեւելեան շքեղութայն զգեստները՝ քրիստոնէից նեղ ու պարզ հագուստին քով զարմանալի հակապատկեր մը կը ներկայ-

յացնէին: Յէմ վեհութեամբ՝ բայց առանց գոռու-
 ղութեան՝ դէպ 'ի կարօլոս Ը յառաջացաւ՝ իր-
 րեւ թագաւորի մը հետ տեսակցող կայսրորդի,
 եւ նախ անոր ձեռքն եւ ապա ուսը համբուրեց .
 յետոյ Ս. Հօր դառնալով, խտալերէն լեզուաւ՝
 զոր խիստ աղէկ կը խօսէր, ըսաւ թէ մաս-
 նաւորապէս կաղաչէր իւր Ս. Հայրութեան, որ
 զինքը մեծ թագաւորին յանձնէ, որ զինքն իր
 պաշտպանութեան ներքեւ առնուլ կը բարե-
 հաճէր. եւ ապահովցուց քահանայապետը թէ
 իրեն աղատութիւն շնորհելուն վրայ ամենեւին
 չպիտի զղջար: Յետոյ կարօլոս Ը ի դառնալով
 ըսաւ թէ երբոր Նաբօլին նուաճելէ ետեւ Յու-
 նաստան անցնի, ինչպէս որ զիտաւորութիւն
 ունէր, իրմէ շատ գոհ պիտի ըլլար: Այս խօս-
 քերն այնչափ արժանաւայել եւ միանգամայն
 քաղցր կերպով ըսաւ Յէմ, որ Քաղղիոյ թա-
 գաւորն անկեղծաբար ձեռքն անոր երկնցուց
 իրրեւ զինուորակցի մը: Յետոյ կարօլոս Ը վեր-
 ջին անգամ Պապէն հրաժեշտ առնլով հրապա-
 րակն իջաւ: Հոն կարդինալ Վալէնթինօի սպա-
 սեց, որ ինչպէս արդէն ըսինք՝ իրրեւ պատանդ
 իրեն պիտի ընկերանար, եւ հօրը հետ քանի
 մը խօսք ընելու համար ետ մնացեր էր: Վայրկեան մը ետքը կեսար Պօրճիա տեսնը-
 ւեցաւ՝ փառաւոր ջորի մը հեծած, իւր ետե-
ւէն ալ վեց ընտիր նժոյգ բերելով, զորս սուրբ
 Հայրը Քաղղիոյ թագաւորին կընծայէր: Կա-
 րօլոս Ը իսկոյն անոնցմէ մէկուն վրայ հեծաւ:

Պապին տուած ընծան պատուելու համար , եւ
մնացեալ զօրքովը Հռովմէն գուրա ելնելով դէպ
'ի Մօրինօ ճանապարհորդեց , ուր նոյն իրի-
կունը հասաւ :

Հոն խմացաւ որ Ալֆօնս՝ իւր հմուտ քա-
ղաքագէտի ու քաջ զօրապետի համբաւին հա-
կառակ՝ իր բոլոր գանձերովը չորս նաւէ բազ-
կացեալ տորմիզով մը ճամբայ ելեր էր , տէրու-
թեան կառավարութիւնն ու պատերազմին հո-
գը իւր Ֆէրտինանտ որդւոյն թողլով : Ասան-
կով ամեն բան Աարդուս Ը ի յաղթական ար-
շաւանքին կ'օգնէր . քաղքի մը մօտենալուն
պէս դռներն իրենցմէ կը բացուէին , թշնա-
միներն առանց իրեն սպասելու կը փախչէին ,
եւ առանց պատերազմ մ'ընելու՝ արդէն աշ-
խարհակալի սնուն ստացած էր :

Երկրորդ օրը՝ առտուանց կանուխ բանա-
կը ճանբայ ելաւ , ու բոլոր օրը քալելով իրի-
կունը վէլլէթրի կեցաւ : Հոն թագաւորը՝ որ
առտուընէ 'ի վեր կարդինալ վալէնթինօի ու
ձէմի հետ ձիավարած էր , առաջինն իր բնա-
կարանը ձգեց , երկրորդն ալ հետն առնլով իր
բնակատանը քաշուեցաւ : Կեսար Պօրճիա՝ որ
բանակին մէջ քսան սայլ լեցուն կահ կարա-
սի ունէր իր հետ , անոնցմէ մէկը բանալ
տուաւ , ու արծաթեայ անօթներով փառաւոր
սեղանի սպասներ հանեց , եւ առջի իրիկուան
պէս ընթրիք պատրաստել հրամայեց : Այն մի-
ջոցին գիշերը վրայ հասնելով՝ առանձին սեն-

եակ մը քաշուեցաւ ու կարգինալական հան-
դերձը հանելով ձիապանի զգեստ հագաւ : Այս
ծպտեալ կերպարանքով իրեն բնակութեան յատ-
կացած տունէն դուրս ելաւ առանց ճանչցուե-
լու , եւ փողոցներէն ու դռներէն անցնելով
դաշտն ելաւ : Բաղաքէն դրեթէ մղոն մը հե-
ռու՝ սպասաւոր մը երկու արագընթաց երի-
վարով զինքը կսպասէր : Կեսար՝ որ խիստ ա-
ղէկ կը ձիավարէր , մէկէն հեծաւ , ընկերին
հետ ճամբայ ելաւ եւ առաւօտուն կանուխ չը-
ռովմ հասաւ : Կեսար Պօրճիա Պ. Ֆլօրէսի տու-
նըն իջաւ , որ շոտլմի իրաւաբանական ատ-
եանին անդամ էր , ու հոն ձին փոխելով՝ եւ վա-
յելուչ զգեստներ հագնելով աճապարեց մօրը
տունը գնաց : Մայրը դայն տեսնելուն պէս ու-
րախութեան ճիչ մ'արձկեց , որովհետեւ կար-
գինալն իւր այսպէս շուտով վերադարձին վրայ
ոչ մէկուն՝ եւ ոչ իսկ մօրը խորհուրդ տուած
էր :

Վանօցցայի իւր որդին տեսած ժամանակ
արձըկած ուրախութեան ձայնը վրէժխնդրու-
թեան՝ քան թէ սիրոյ ձայն մ'էր : Իրիկուն մը՝
երբոր Վատիկանի մէջ խրախճաններ կը տըր-
ւէին , եւ կարողոս Ը ու Աղեքսանդր Զ փոխա-
դարձ բարեկամութիւն կուխտէին , որ երկու-
քին ալ սրտէն հեռու էր , եւ կանխաւ դըր-
ժեալ երդումներ կընէին , Վանօցցայի կողմանէ
թղթաբեր մը Կեսարին նամակ մը բերեր էր , ո-
րուն մէջ կաղաչէր իրեն որ շուտով իւր լուն-

կարա փողոցի տունը դայ : Կեսար թղթաբերը հարցափորձեր էր , բայց անիկայ պատասխան տուեր էր թէ ինք բան մը չէր կրնար ըսել , եւ թէ Կեսար անձամբ գալով ամեն բան մօրը բերնէն կրնար իմանալ : Կեսար՝ ազատ ժամանակ մը գտած ին պէս՝ աշխարհականի զգեստ հագած ու լայն վերարկուի մը մէջ պլուելով՝ վատիկանէն դէպ 'ի Բէճինա—Քօէլի եկեղեցին դիմեց , որուն մօտ կը բնակէր տարփուհին , ինչպէս կը յիշեն ընթերցողք :

Կեսար՝ մօրը տանը մօտեցած ժամանակ՝ աւերման տարօրինակ նշաններ տեսաւ : Փողոցը կարասիներու փեկօրներովու թանկադին բեհեզներու ծուէններով ծածկուած էր ,

Դրան առջեւի փողքիկ պատշգամին տակ հասնելով տեսաւ որ պատուհանները կոտրտած էին , եւ պատուտած վարագոյրներն իր առջեւ կը ծածանէին : Այս խառնաշփոթ տեսարանէն բան մը չհասկընալով՝ տունէն ներս մտաւ եւ եւ բաղմաթիւ աւերեալ ու ամայի սենեակներէ անցաւ : Վերջապէս խուցի մը մէջ լոյս նըշմարելով՝ ներս մտաւ ու հոն մայրը գտաւ արծաթապատ ու փղոսկրաղարդ երեսոսէ սընտուկի մը բեկօրներուն վրայ նստած : Կեսարը տեսածին պէս , ելաւ կանգնեցաւ հերարձակ ու դալկադէմ , եւ եղած աւերումն իր ձեռքովը ցուցնելով՝

—Տես , Կեսար , ըսաւ , ահա նոր բարեկամներուդ դործը :

— Ի՞նչ կայ, մայր իմ, հարցուց կարդի-
նալը, այս խառնաշփոթութեան պատճառն
ի՞նչ է :

— Պատճառն այն է որ, պատանխանեց վա-
նոցցա կատաղութենէն ակրաները կրճատելով,
ձեր տաքցուցած օձն իր ակրաները ձեր վրայ
կոտրելէ վախնալով՝ եկաւ զիս խայթեց :

— Ո՞վ է այդ, գոչեց Կեսար, ըսէ ինձ, մայր
իմ, կերդնում յանուն Աստուծոյ որ կրկնապա-
տիկը կը հատուցանեմ անոր :

— Ո՞վ պիտի ըլլայ, ըսաւ վանոցցա, Կա-
րոլոսը թագաւորն է, որ իւր հաւատարիմ դաշ-
նակից Զուիցցերներուն ձեռքով այս բանն ը-
րաւ : Իմացեր են որ Մէլքիօրի ճամբորդու-
թիւն կընէ, ու ես ալ քանի մը խեղճ սպա-
սաւորաց հետ մինակ կը բնակիմ, եկան տանս
դռները խորտակեցին, որպէս թէ Հոովմ քա-
ղաքն յարձակմամբ առեր էին, եւ մինչդեռ կար-
դինալ վալէնթինօ իրենց տիրոջը կոչունք կու-
տար, իրենք անոր մօրը տունը կողոպտեցին
այնպիսի լրբութեամբ եւ նախատանօք, որոց-
մէ աւելի չէին կրնար ընել տաճիկներն ու սա-
րակինոսները :

— Աղէկ, աղէկ, մայր իմ, ըսաւ Կեսար,
հանգիստ եղիր, այդ նախատինքնարիւնով պի-
տի լուացուի. Մեր այդ կորուսածը բան մ'ը-
սել չէ այն մեծ կորուստին քով որ կրնայինք
ընել. հայրս ու ես, անտարակոյս եղիր, քեզնէ
առաճնուն բազմապատիկը կուտանք քեզ :

— Ես խոստմունք չեմ ուզեր, գոչեց Վա-
նոցցա, այլ վրէժխնդրութիւն :

— Մայր իմ, ըսաւ կարդինալը, կամ քու
վրէժդ կառնու՞մ, կամ որդւոյ անունը կը կոր-
սունցնեմ :

Այսպէս կեսար մայրը ապահովցնելով Վիւք-
րէսի պալատը տարաւ, որ Բէզարօ իշխանին
հետ ամուսնանալէն 'ի վեր ազատ կապէր, եւ
ինքը Վատիկան դարձաւ հրաման ընելով որ
մօրը տունն առջինէն աւելի շքեղութեամբ
զարդարուի : Հրամանը ճշդութեամբ կատար-
ուեցաւ, եւ այս նոր պերճութեան միջոցին էր
որ կեսար իւր մայրն առաջուան պէս քինալից
գտաւ : Ասկէց առաջ կուգար կեսարը տեսնե-
լուն պէս արձկած ուրախութեան ձայնը :

Որդին ու մայրը քանի մը խօսք միայն փո-
խանակեցին. յետոյ կեսար ձի հեծնելով Վա-
տիկան մտաւ, ուրկից երկու օր առաջ իբրեւ
պատանդ գուրս ելած էր : Աղեքսանդր այս փա-
խուստն առաջուց գիտնալով ոչ միայն հաւանու-
թիւն տուած, այլ նաեւ իբր դերագոյն քահա-
նայապետ իւր որդին կանխաւ արձկած էր ընելիք
երդմնազանցութեան մեղքէն. ուստի ուրա-
խութեամբ ընդունեց զայն, բայց խրատ տը-
ւաւ որ պահւըտի, քանզի շատ հաւանական
էր որ Կարոլոս Ը իւր պատանդը պահանջէր :

Արդարեւ առաւօտուն կարդինալ Վալէն-
թինօ չէր երեւցեր Վէլէթրիի մէջ :

Կարոլոս Ը զայն չտեսնելուն վրայ անհան-

գիտութիւնով՝ մարդ զրկեց իմանալու թէ ինչ պատճառաւ իր քով չէր երթար : Կեսարի բռնակաժ տունն երթալով իմացան որ իրիկուան ժամը երկուքին անկէ լելեր ու ալ չէր դարձեր : Այս լուրը թագաւորին ականջը հասածին պէս՝ անոր փախած ըլլալը կասկածեց, եւ սաստիկ զայրացմամբ երգմնազանցը բոլոր բանակին իմացուց : Այն ժամանակ զինուորները քսան լեցուն սայլերը յիշեցին, որոնց մէկուն մէջէն կարգինալն ամենուն աչքին առջեւ ոսկեղէն ու արծաթեղէն անօթներ հանած էր, եւ կարծելով որ միւսներուն մէջ ալ այնպիսի թանկագին բաներ կը գտնուին, սայլերուն վրայ խուժեցին եւ ամենն ալ կտոր կըտոր ըրին, բայց անոնց մէջ միայն աւագ ու քար գտան : Այս բանը կարգինալին փախուստը երկար ժամանակէ 'ի վեր նիւթուած ըլլալուն ապացոյց մ'ըլլալով, թագաւորին բարկութիւնը կրկնապատկեցաւ Պապին դէմ : Առանց ատեն կորսնցնելու՝ Ֆիլիբ տը Պռէս գերապայծառը, որ յետոյ Սալօայի գուքս եղաւ, Հռովմ զրկեց՝ իրեն նկատմամբ ցոյց տրուած խարդախ ընթացքին վրայ դժգոհութիւնը Սուրբ հօր յայտնելու համար : Բայց Պապը պատասխանեց թէ իւր որդւոյն փախուստէն ամենեւին տեղեկութիւն չունէր, եւ իւր սրտին անկեղծ ցաւը Նորին մեծափառութեան յայտնելով՝ կիմացնէր թէ անոր ուր ըլլալը չէր գիտէր, բայց որ եւ է պարագայի մէջ կրնար զին-

քըն ապահովցնել թէ Հոովմ չէր : Պապը այս անգամ չիտակ կը խօսէր : Կեսար՝ կարդինալ Օրսինօի հետ իր հողերէն մէկը քաշուած՝ երեսը կը պահէր : Պապին երկու պատգամաւորները , Նէփի ու Սութրի եպիսկոպոսները , այս լուրս Կարոլոս Ը ի տարին : Ժողովուրդն ալ իր կողմանէ թագաւորին դեսպան մը զըրկեց : Այս դեսպանը Հոովմի եկեղեցական ատեանին գահերէց Բորքարի գերապայծառնէր , որ կարդինալին երդմնազանցութեան վրայ հրովմայեցւոյ զգացած ցաւն ու գոգոհութիւնը պիտի յայտնէր : Կարոլոս Ը ունայն խօսքերով չէր կրնար գոհ ըլլալ , բայց կարեւորագոյն գործոց զբաղելու հարկադրած ըլլալով առանց կենալու ճամբան առաջ տարաւ դէպ 'ի Նաբօւի , ուր 1493 փետրուար 22 կիրակի օրը մը տաւ :

Չորս օր ետքը թշուառ ձէմ՝ որ Գափուա հիւանդացած էր , Նոր բերդ կոչուած տեղը վախճանեցաւ : Աղեքսանդր Զ անկէ բաժնուած ատեն հրաժեշտի կոչունքին մէջ այն հռչակաւոր թոյնին փորձը ըրած էր , զոր յետոյ կարդինալներուն վրայ ալ փորձել կը մտածէր , բայց արդարադատ վերադարձով մը ինքն ալ վերջապէս անոր արդիւնքը պիտի տեսնէր : Այս կերպով Պապը երկու ձեռքէ ալ ստակ կառնէր : Թշուառ երիտասարդին վրայ կրկնապէս չահիլ ուղեւով , անոր կեանքը հարիւր քսան հազար ֆրանքով Կարոլոս Ը ի , մեռելն ալ

Երեք հարիւր հազար Մաճառ ոսկիով Պայազի-
տի ծախեր էր :

Բայց երկրորդ վճարքը քիչ մը ուշացաւ .
որովհետեւ Տաճկաց ինքնակալը , ինչպէս որ
ընթերցողք կը յիշեն , եղբայրասպան ոսկին դի-
ակին փոխարէն պիտի տար . բայց Յէմի մար-
մինը կարողո՞ւ ըի հրամանաւ կայէթա թաղուած
էր :

Երբ կեսար Պորճիա այս լուրերն իմացաւ ,
մտածեց որ Գաղղիոյ թագաւորն իր նոր մայ-
րաքաղաքին մէջ հաստատուելու զբաղած եւ
բաղմադիմի մտածմանց մէջ ընկղմած ըլլալով
իրեն ետեւէն իյնալու ժամանակ չունէր . ուս-
տի Հռովմ դարձաւ , ու մօրը տուած խօսքը
կատարելու փութալով իւր վերադարձը վրէժ-
խընդրութեան գործերով նշանաւոր ըրաւ :

Կարգինալ Վալէնթինօ Սպանիացի մը կը
պահէր , որ իր հաճոյակատար սրիկաներուն
գլուխ կարգած էր . ասիկա երեսուն ու հինգ
կամ քառսուն տարեկան մարդ մ'էր , որոյ կեան-
քըն ընկերական ամեն օրինաց դէմ անդադար
ապստամբութիւն մ'էր . բանէ մը չէր քաջուեր .
բաւական էր որ աշխատութեան վարձքն ըն-
դունէր : Տօն Միքէլ Գօրէլիա , որ իր արիւն-
արբու գազանութեամբ հռչակաւոր եղաւ Մի-
քէլօթթօ անունով , կեսարի պէտք եղած մարդն
էր : Միքէլօթթօ անսահման անձնուիրութիւն
մ'ունէր կեսարի . նմանապէս կեսար ալ Մի-
քէլօթթօյի վրայ անսահման վստահութիւն մ'ու-

նէր : Վրէժխնդրութեան մէկ մասը կարդինալն անոր յանձնեց , միւսն իր վրայ առաւ :

Տօն Միքէլ Հոովմի մերձակայքը գտած բուր Գաղղիացիները խողխողելու հրաման ստացաւ , եւ խկոյն այս գործին ձեռք զարնելով , քիչ օրուան մէջ խիստ գոհացուցիչ կերպով 'ի գլուխ հանեց : հարիւրէն աւելի Գաղղիացի կողոպտուելով սպաննուեցան : Ասոնց մէջն էր նա եւ Սէն—Մալօ կարդինալին որդին , որ Գաղղիա կը դառնար , եւ որոյ վրայէն Միքէլօթթօ երեք հազար սկուդի դումար մը գտաւ :

Զվիցցերներուն կոտորածը կեսար իրեն պահած էր , քանզի Զվիցցերներն էին Վաւոցցայի տունը կողոպտողները : Պապը այս ազգէն հարիւր յիսուն զինուորի չափ ունէր իր ծառայութեանը մէջ , զորս ընտանեօք Հոովմ բերել տուած էր , եւ որոնք թէ՛ իրենց ամսականներովն եւ թէ՛ ճարպկութեամբ հարըստացած էին : Կարդինալն անոնց ամենն ալ ճամբելով հրամայեց որ մինչեւ քսանուչորս ժամ Հոովմէն , եւ մինչեւ երեք օր ալ հոովմէական երկիրներէն դուրս ելնեն : Խեղճերն՝ այս հրամանին հնազանդելու համար իրենց կնիկներովը տղոցմովը եւ կահ կարասեօքը Սուրբ Պետրոսի հրապարակը ժողովուած էին , յանկարծ կարդինալ Վալէնթինօ զանոնք երկու հազար Սպանիացիներու պաշարել տալով՝ հրաման րբաւ օր անոնց վրայ հրացան պարպեն եւ ամենն ալ որոյ հարուածներով սպաննեն :

Կեսար ու մայրն ալ պատուհանէ մը այս
ջարդը կը գիտէին : Այսպէս յիսուն վաթսուն
հոգի սպաննուեցան. բայց մնացածները միանա-
նալով սպանիչներուն գէմ կեցան , եւ կռուե-
լով տուն մը քաշուեցան : Հոն ամբանալով իւ-
րենք զիրենք քաջութեամբ պաշտպանեցին մին-
չեւ որ Պապն այս առիւնռուչս կոտորածն ի-
մանալով՝ իւր պահապան զօրաց հրամանատա-
րը զրկեց , որ գունդ մը զօրքով գնաց զանոնք
քաղքէն դուրս հանեց քառսուն հոգիի չափ
անձինք : Մնացածը հրապարակին կամ այն
տան մէջ սպաննուած էին :

Բայց այս ճշմարիտ վրէժխնդրութիւն մը
չէր , քանզի Կարոլոս Ը ի ամենեւին փնաս մը
չէր տար , որ տարիէ մ'ի վեր Պապին եւ անոր
ընտանեաց քաշած տառապանքին բուն եւ մի-
ակ հեղինակն էր : Ուստի Կեսար այս հասարակ
մեքենայութիւնները թողուց , որպէս զի աւե-
լի բարձր շահերով զբաղի, եւ իր բոլոր հանճա-
րովն խաւացի իշխանաց դաշնակցութիւնը վե-
րանորոգելու աշխատեցաւ , որ Սֆօրցայի բա-
ժանմամբը , Բիէռի աքսորմամբը ու Ալֆօնսի
փախչելովն աւրուած էր :

Այնպէս դիւրութեամբ այս գործը կատար-
ուեցաւ որ Պապն իսկ չէր յուսար : Վենետիկ-
ցիք Կարոլոս Ը ի խիստ մօտէն անցնիլը դողա-
լով տեսեր էին , եւ կը վախնային որ Նաբօլիի
տիրելէ ետեւ խաւիոյ մնացեալ մասն ալ նուա-
ճելու կելնէ : Միւս կողմանէ Նուդովիկ Սֆօր-

յա՛ Գաղղիոյ թագաւորին այնպէս շուտով Արակոնի տունը տապալելը տեսնելով՝ վախնալ սկսեր էր որ Աարոլոս իւր դաշնակիցներուն ու թշնամեացը մէջ ալ զանազանութիւն չգըներ : Մաքսիմիլիանոս ալ այնչափ զիջումներով շնորհած վայրկենական խաղաղութիւնն աւրելու պատճառ մը կը վնասուէր : Աւերջապէս Ֆէրտինանտ ու Իզապէլ Արակոնի կործանեալ տոհմին դաշնակից էին : Այնպէս որ, ամենն ալ՝ թէպէտ եւ տարբեր շահերով՝ վախնալ սկըսան, ու Աարոլոս Ը թագաւորը ոչ միայն Նաբոլէն՝ այլ բոլոր Իտալիայէն վաւերելու պէտքը միախորհուրդ որոշեցին, եւ դործն ի գլուխ հանելու համար ամեն հնարաւոր միջոցներով, դաշնակցութեամբ, դաւով, զինու զօրութեամբ աշխատելու ուխտ քրին : Ֆիօրէնցացիք միայն այս խորհրդին մասնակից ըլլալ չուզեցին : ու տուած խօսքերնուն հաւատարիմ կեցան :

Դաշնակցաց որոշած պայմաններուն համեմատ՝ դաշնակցութիւնը 23 տարի պիտի տեւէր, եւ արտաքին նպատակն էր Հռովմի քահանայապետին մեծափառութիւնն եւ քրիստոնէութեան շահերը պաշտպանել : այնպէս որ այս պատրաստութիւնները Տաճկաց գէմ խաչակրութիւն մը կրնային համարուիլ՝ թէ որ Պայագլիտի գեսպանն ամեն որոշմանց ներկայ չգտնուէր : Բայց քրիստոնեայ իշխաններն ամչնալով չհամարձակեցան Կոստանդնուպօլսոյ ինքնակալին անունը դաշնագրին մէջ անցունելը : Դաշնակիցք

երսուներ չորս հազար հեծելազոր ու քսան հա-
զար հետեւակէ բանակ մը պիտի յարուցանէ-
ին, եւ իւրաքանչիւր տէրութիւն իր բաժինը
պիտի ունենար, այնպէս որ Պապը չորս հա-
զար, Մաքսիմիլիանոս վեց հազար, Սպանիոյ
թագաւորը՝ Միլանի դուքսը՝ եւ վենետիոյ
հասարակապետութիւնը՝ ամեն մէկը ութ հա-
զար ձիաւոր պիտի տային։ Ամեն մէկ դաշնակից՝
դաշնագրին ստորագրուելէն մինչեւ վեց շաբաթ
չորս հազար հետեւակ պիտի պատրաստէր։ Ծո-
վեզերեայ տէրութիւնք ալ նաւատորմիղները
պիտի պատրաստէին։ Բայց բոլոր ծախքն ա-
մենուն մէջ պիտի բաժնուէր։

Գաշնագիրը 1495 ապրիլի 12 ին Շաղկա-
զարդի կիրակի օրը հրատարակեցաւ իտալիոյ
ամեն տէրութեանց եւ մասնաւորապէս Հռովմի
մէջ՝ մեծահանդէս տօներով։ Յայտնի պայման-
ներուն հրատարակութենէն ետեւ՝ դաշնակիցք
գաղտնի պայմաններն ալ սկսան գործադրել։
Գաղտնի պայմաններուն համեմատ՝ Ֆէրտինանտ
եւ իզապէլ վեց հարիւր ձիաւոր եւ հինգ հա-
զար հետեւակ զօրքով վաթսուն ցուկանաւ իս-
թիա պիտի դրկէին՝ Ալֆօնսի որդին հոնկէ առնե-
լու եւ վերստին Նաբօլիի գահը հանելու համար։
Այս գուռդերուն հրամանատարութիւնը Գօրտո-
վայի Պօնդալվէ կոմսին պիտի յանձնուէր, որն որ
կըրճնատայի առմամբը Եւրոպիոյ առաջին զօ-
րապետի համբաւ ստացած էր։ Վենետիկցիք
ալ Անթօնիօ Կրիմանիյի հրամանին տակ քառ-

սուն ցոկանաւէ բաղկացեալ նաւախուժքով մը
Գալապրիայի ու Նաբօլիի ծովափանցը վրայ
գտնուող Գաղղիացւոց բնակութիւնները պիտի
զարնէին : Միւանի դուքսը Գաղղիայէն հասած
ամեն օգնութիւն պիտի արգելուր եւ Օւլէանի
դուքսն ալ Ասթի քաղաքէն պիտի վոճաւ :

Իսկ Մաքսիմիլիանոս Գաղղիոյ սահմանները
պիտի քալէր . Պայազլիտալ մերթ Վենետիկցւոց
եւ մերթ Սպանիացւոց պիտի օգնէր դրամով ,
նաւախուժքով եւ զօրքով , երբոր Պարպէրիկօ
կամ Ֆէրտինանտ իրմէ օգնութիւն ուզէին :

Այս դաշնակցութիւնը կարողոս Ը ի մեծ
մտատանջութիւն պատճառեց , քանզի այն ե-
ռանդը որով Իտալիոյ ժողովուրդները զինքը
ընդունած էին , յանկարծ մարած էր . ինչ որ
հասարակօրէն կը պատահի այն աշխարհակալ-
ներուն որ աւելի բաղդ ունին քան թէ հան-
ճար , կարողոսի ալ պատահեցաւ : Նաբօլիի ու
Գալապրիոյ մէջ արմատացած իշխաններէն ի-
րեն կողմնակիցներ վաստկելու տեղ , որ ասոնց
առանձնաշնորհութիւնները հաստատելով եւ
իշխանութիւնը մեծցնելով միայն կրնար ըլլալ ,
անոնց սիրտը խոցած էր , ամեն պատիւ պաշ-
տօն եւ կալուած Գաղղիայէն իրեն հետ եկող-
ներուն շնորհելով . այնպէս որ տէրութեան ա-
մեն պաշտօններն օտարներու ձեռք անցած էին
Հեաեւաբար դաշնադրութիւնը հրատարակուե-
լուն պէս , Թրօբէ ու Ամէնթէա քաղաքները՝
զորոնք կարողոս Ը Բէսի իշխանին տուած էր ,

գլուխ վերուցին ու Արակոնի դրօշակը պար-
զեցին . նմանապէս հազիւ թէ Սպանիական
նաւախուժքը Գալապրիայի առջեւ տեսնուե-
ցաւ . Բէճճիօ քաղաքը՝ նոր կառավարութենէն
հինէն աւելի դժգոհ ըլլալով , դռները բացաւ .
ասկէց զատ , տօն Ֆրէտէրիկ , Ալֆօնսիեղբայրն
ու Ֆէրտինանտի հօրեղբայրը , որ Պրինսիչիէն
հեռացած չէր , Թարէնթօյի առջեւ տեսնուե-
լուն պէս՝ իբրեւ ազատարար ընդունուեցաւ :

Կարողոս Ը այս ամենը Նաբօլիի մէջ իմա-
ցաւ՝ երբոր արդէն ձանձրացեր էր իր նոր աշ-
խարհակալութենէն , զոր կարգի գնելու համար
իր կարողութենէն վեր աշխատութիւն կուզէր .
աչքերը դէպ 'ի Գաղղիա դարձուց , ուր յաղ-
թութեան եւ վերագարծի տօները զինքը կըս-
պասէին : Իրեն տրուած խորհուրդներուն հաւա-
նեցաւ , որ զինքը կատիպէին դէպ 'ի Գաղղիա
համբայ ելնել , որովհետեւ Քիւսիսէն Գերմա-
նացիք ու հարաւէն ալ Սպանիացիք , ինչպէս որ
ըսինք , իւր տէրութեան վրայ յարձկիլ կ'սպառ-
նային : Ուստի Պուրպուրեան գերդաստանէն
Ժիւլէր աը Մօնթանսիէն՝ փոխարքայ , Սկովտիոյ
Լթուարթ ընտանիքէն Տ'Օպինեին՝ Գալապրիոյ մէջ
պեղապահ , Էթիէն տը վէզ՝ Կայէթայի հրամա-
նատար , տօն Ժիւլիէն , Կայրիէլ տը Մօնֆօ-
քօն , Կիլեօմ տը վիլնէօվ , Ժօրժ տը Սիլլի ,
Պայլէի տը վիթրի ու Կրացիանօ Կուէրրա , Սան-
թօ—Սնճէօյի , Մանֆրէտօնիայի , Թրանիյի ,
Գաթանձարօյի , Աքուիլայի ու Սուլֆօնէյի կա-

աւարիչ անուանեց , Յետոյ Զվիցցերիններուն
կէսը , Կասքօններուն մէկ մասը եւ ութ հար-
իւր Գաղղիացի նիզակաւոր իր իրաւանց երես-
փոխանին , եւ հինգ հարիւր խաւացի զօրք ալ
Հռովմի քաղաքապետին , Բոսորէրի , Ֆայրիս
Գօլօննայի ու Անթօնիօ Սալէլլիի հրամանա-
տարութեան տակ թողլով , ինքը մայիսի 20ին
կէս օրէն երկու ժամ ետքը Նաբօլիէն ելաւ բա-
նակին մնացորդով , որ ութ հարիւր գաղ-
ղիացի նիզակաւորէ , երկու հարիւր աղնուա-
կան անձնապահէ , հարիւր զինեալ խաւացի-
ներէ , երեք հազար Զուիցցերցի հետեւակէ ,
հազար Գաղղիացիէ , եւ հազար Կասկոնէ կը
բաղկանար : Թօսքանայի մէջ ալ Գամիլ Վիթէ-
լին ու անոր եղբայրները գտնելու յոյս ունէր ,
որք իրեն երկու հարիւր յիսուն զինեալ մարդ
պիտի բերէին :

Կարողոս Ը Նաբօլիէն ելնելէն ութ օր ա-
ռաջ իւր քսէնպուրկի կարդինալին եղբայրը՝ Սէն
Բօլ գերապայծառը՝ Հռովմ ղրկեւ էր : Եր-
բոր անիկա ճանբայ կելնէր , ի ռնի արքե-
պիսկոպոսն ալ ետեւէն ղրկեց : Այս երկուքն
ալ Աղեքսանդր Պապը պիտի ապահովցնէին
թէ Գաղղիոյ թագաւորը միշտ իր բարեկամն
ըլլալու անկեղծ փափաք ու հաստատ կամք ու-
նէր : Կարողոս Ը ի բաղձանքը՝ Պապը զաշնակ-
ցութենէն զատել էր , որով իրեն հոգեւոր ու
ժամանակաւոր նեցուկ մը կունենար , բայց
այսպիսի տաքարիւն փառասէր ու քաջասիրտ

Յրիտասարդ թագաւոր մը՝ Աղեքսանդրի ու-
զած դրացին չէր կրնար ըլլալ։ Ուստի Պապն
ականջ չկախեց Կարոլոսի առաջարկութիւննե-
րուն, եւ վենետիկի Տօփէն ու Լուդովիկ Սֆօր-
ցայէն Հռոմի պաշտպանութեան համար խնդ-
րած գնդերը բաւական ըլլալու չափ թուով
դրկուած չըլլալուն՝ Սուրբ Հրեշտակապետի բեր-
դին մէջ շատ մը պաշար լցուց, զօրաւոր գունդ
մը պահապան դրաւ հոն, եւ Սէնթ—Անաս-
թաս կարդինալը Կարոլոս Ըն ընդունելու հա-
մար հոն թողլով ինքը Կեսարի հետ Օրվիէթէ
քաշուեցաւ։

Կարոլոս Ը միայն երեք օր Հռովմ կեցաւ.
վասնզի տեսնելով որ Աղեքսանդր Զ՝ իր աղա-
չանաց հակառակ՝ զինքը չէր սպասեր, յու-
սահատութեան մէջ ինկած էր։ Այս երեք ա-
ւուր մէջ Յուլիանոս Ռովէրէյի խորհուրդը մի-
տիկ ընելու տեղ, որ ժողով մը գումարել ու
Պապը գահընկէց ընելու նորէն խորհուրդ կու-
տար, Ռօմանցի հրամանատարներու յանձնեց
Թէրրաչինօյի ու Չիլիթա—Վէքիայի բերդերը,
եւ ինքը միմիայն Օսթին իր ձեռքը պահելով,
որ Յուլիանոսի տալ խոստացեր էր, քաղցրու-
թեամբ Պապը քովը կանչել մտածեց։ Ե-
րեք օրէն ետեւ Հռովմէն ելաւ, եւ զօրքը ե-
րեք գունդ բաժնելով գէպ 'ի Թօսկանա քա-
ղեց, եկեղեցւոյ երկիրներէն անցաւ ու ամսոյն
տասներեքին Սիէն հասաւ, ուր Ֆիլիբ Տը Գօ-
մին եկաւ զինքը գտաւ, զոր վենետիկոյ հասա-

Երիտասարդ Թագաւոր մը՝ Աղեքսանդրի ու-
զած դրացին չէր կրնար ըլլալ։ Ուստի Պապն
ականջ չկախեց Կարոլոսի առաջարկութիւննե-
րուն, եւ վենետիկի Տօփէն ու Լուդովիկ Սֆօր-
ցայէն Հռոմի պաշտպանութեան համար խընդ-
րած գնդերը բաւական ըլլալու չափ թուով
ղրկուած չըլլալուն՝ Սուրբ Հրեշտակապետի բեր-
դին մէջ շատ մը պաշար լցուց, զօրաւոր գունդ
մը պահապան դրաւ հոն, եւ Սէնթ—Անաս-
թաս կարդինալը Կարոլոս Ըն ընդունելու հա-
մար հոն թողլով՝ ինքը Կեսարի հետ Օրվիէթէ
քաշուեցաւ։

Կարոլոս Ը միայն երեք օր Հռովմ կեցաւ,
վասն զի տեսնելով որ Աղեքսանդր Զ՝ իր աղա-
չանաց հակառակ՝ զինքը չէր սպասեր, յու-
սահատութեան մէջ ինկած էր։ Այս երեք ա-
ւուր մէջ, Յուլիանոս Ռօվէրէյի խորհուրդը մը
տիկ ընելու տեղ, որ ժողով մը գումարել ու
Պապը գահընկէց ընելու նորէն խորհուրդ կու-
տար, Ռօմանցի հրամանատարներու յանձնեց
Թէրրաչինօյի ու Չիլիթա—Վէքիայի բերդերը,
եւ ինքը միմիայն Օսթին իր ձեռքը պահելով,
որ Յուլիանոսի տալ խոստացեր էր, քաղցրու-
թեամբ Պապը քովը կանչել մտածեց։ Ե-
րեք օրէն ետեւ Հռովմէն ելաւ, եւ զօրքը ե-
րեք գունդ բաժնելով դէպ 'ի Թօսկանա քա-
լեց, եկեղեցւոյ երկիրներէն անցաւ ու ամսոյն
տասներեքին Սիէն հասաւ, ուր Ֆիլիբ Տը Գօ-
մին եկաւ զինքը գտաւ, զոր վենետիկոյ հասա-

կապեառութեան արտաքոյ կարգի դեպքան զըր-
կած էր : Անկէ լուր առաւ թէ թշնամիք քա-
ռասուն հազար զօրքով իր վրայ յարձակելու կը
պատրաստուէին : Այս լուրը թագաւորին ու
բանակին ազնուականներուն չափէ դուրս ծի-
ծաղը շարժեց , որովհետեւ իրենց թշնամիները
մեծ դիւրութեամբ նուաճած ըլլալուն համար
աւարդական աչօք կը նայէին անոնց վրայ : Կը
կարծէին թէ բանակ մը որչափ ալ բազմաթիւ
ըլլար՝ չպիտի համարձակէր իրենց ճանքան խա-
փանել :

Այսու աճենայնիւ Կարոլոս Ը իրաց բուն
վիճակը տեսնելու ստիպուեցաւ , երբոր Սան—
թէրանցօ հասնելով իմացաւ որ որ ձիէ մարա-
ջախտին հրամանատարութեան ներքեւ եղած
վեց հարիւր նիզակաւոր եւ հազար հինգ հարիւր
Ձուիցցերցի յառաջապահ զօրքը Ֆօրնօվօ հա-
սած ժամանակնին դաշնակիցներն իրենց դէմ
դտած էին՝ Կիյատօլ ըսուած տեղը բանակած :
Մարաջախտն այս տեսնելուն պէս բանա-
կը կեցուց , եւ տեղւոյն բարձրութենէն ու
երկրին բնական ամուր դիրքէն օգուտ քաղե-
լով՝ հոն նստաւ : Պէտք եղած առաջին կար-
դադրութիւններն ընելէ ետեւ , փողար մը զըր-
կեց թշնամւոյն բանակը՝ Մանթուայի Մար-
քիզ Ֆրանսուա Տը Լօնզակին , որ դաշնակից
դնդերուն ընդհանուր սպարապետն էր , որ-
պէս զի թագաւորին բանակին ազատ ճան-
քայ եւ արժան գնով պարէն տայ . միւս կող-

Քէն Կարողութիւն սուրհակալ մը փութա-
ցուց, որպէս զի թնդանօթածիղդ ու վերջապահ
զօրքովը շուտ հասնի: Գաշնակիցը խռատփողա-
կան պատասխան մը տուած էին. քանզի վա-
րանմամբ կը խորհէին թէ արդեօք պատերազ-
մով մը Խաղիոյ համախուռն ղօրութիւնը վը-
տանդի մէջ դնեն, թէ ամեն բան աշուրնին
առնելով Գաղղիոյ թագաւորն եւ իր բանակը
ջնջելու փորձ փորձեն եւ աշխարհակալն իւր
նուաճած երկիրներուն աւերակաղը մէջ թա-
ղեն: Իսկ Կարողութիւն վերջին թնդանօթ-
ներուն Բօնթիչէլիի լերան վրայէն անցնիլը կը
դնէր. այս գործս զիւրին չէր, որովհետեւ
հոն կառուղի չըլլալուն, թնդանօթները բազկի
զօրութեամբ վեր հանելու եւ վար իջեցնելու
ստիպուած էին. իւրաքանչիւր թնդանօթ եր-
կու հարիւր մարդու կարօտ էր: Վերջապէս
բոլոր թնդանօթներն անվնաս Արինեան լե-
րանց միւս կողմն անցած ըլլալով, Կարողութիւն
արտորնօք դէպ 'ի Ֆօրնօլօ ճամբայ ելաւ, ուր
բոլոր բանակովը երկրորդ օրուան առտուն
հասաւ:

Ճիշտ մարաշախտին բանակած լերան գա-
գաթէն Գաղղիոյ թագաւորը թէ իր եւ թէ
թշնամուոյն բանակը կրնար տեսնել: Երկուքն
ալ թարօ գետին ուջ եղերքին վրայ կեցած է-
ին, ու բանակներուն վերջին սահմանը ըլլակ-
ներու գօտիէ մը ամիսթէպտրոնի ձեւով շըր-
ջապատուած էր. այնպէս որ երկուքին մէջ

դանուող միջոցն ընդարձակ առիարակ մ'էր , որ ձմեռնային յորդանոս հեղեղներուն իբրեւ սահման կը ծառայէր , բայց հիմա աւազուտ դաշտ մ'ըլլալով , թէ հեծելագօր եւ թէ հետեւակ գնդին հարկ եղած շարժամբ դղրդիւն անհնարին կըլլար : Բաց ասկէ , փոքրիկ անտառ մը՝ որ բլրակներուն արեւմտեան զառիւ վայրին կից էր , թշնամւոյն բանակէն դէպ 'ի Գաղղիացւոց բանակը կը տարածուէր , ու այն անտառին մէջն ալ Սթրատիացիք ամրացած ըլլալով՝ այն երկու օրուան մէջ՝ թագաւորին սպասած միջոցնին՝ Գաղղիական գնդերուն հետ արդէն քանի մ'անգամ զարնուեր էին :

Ապահով դիրք մը չէր ասիկա . Ֆօրնօվոյի վրայ նայող լեռան գագաթէն՝ ինչպէս որ ըսինք՝ երկու բանակն ալ կը տեսնուէր , եւ դիւրութեամբ իւրաքանչիւրին թուական զանազանութիւնը կրնար համրուիլ : Ուստի Գաղղիական բանակը՝ իտալիոյ մէջ պահած քաղաքներուն ու բերդերուն պահպանութեան համար ձգած այլեւայլ գումարտականերէն տկարացած ըլլալով , հազիւ ութ հազար զինուորի կը հասնէր , մինչդեռ Միլանօ—Վենետիկցի բանակը երեսունընիւթ հազար մարդ անոնցմէ աւելի էր : Կարողոս Ը հաշտութիւն ընել փորձել ուղեւով , Գօմինը , որ Թօսքանայի մէջ՝ ինչպէս որ ըսինք՝ իրեն ետեւէն հասած էր , Վենետիկցի հազարապետներուն խրկեց , զորս Գօմին իւր պատգամաւորութեան ատեն ձանչցած էր , եւ

անոնց վրայ մեծ ազդեցութիւն ունէր, քան զի ըստ արժանեացը զինքը կը յարգէին. Գօմին՝ յանուն Գաղղիոյ թագաւորին՝ թշնամի բանակին գլխաւորներուն պիտի իմացնէր որ իւր տէրը առանց փաստելու եւ փասելու սոսկ իր ճանբան շարունակել կը բաղձար. ուստի Լոմպարտիոյ այն գեղեցիկ դաշտերուն մէջէն անարգել անցնիլ կը խնդրէր. որ իր գտնուած բարձունքէն մինչեւ Ալպեան լեռանց ոտքը կը տարածուէին :

Գօմին՝ դաշնակից բանակը մեծ երկպառակութեան մէջ գտաւ : Միլանցւոց ու վենետկեցւոց միտքը թագաւորին անցնելու ճամբայ տալ էր առանց հետը դարնուելու. «զմեղ խիստ երջանիկ պէտք է սեպենք, կըսէին, թէ որ առանց ուրիշ մեծամեծ փաստեր հասցնելու խտալիայէն երթալու ըլլայ» . բայց Սպանիոյ ու Գերմանիոյ երեսփոխաններն իրենց դաշնակցաց պէս չէին խորհեր : Իրենց տէրը բանակին մէջ բնաւ գունդ չունենալով եւ պէտք եղած ծախքն ալ ըրած ըլլալով, պատերազմէ մը օգուտ քաղել կուզէին : Թէ որ պատերազմը վաստակէին, յաղթութեան պտուղը պիտի քաղէին. թէ որ կորսնցնէին, իրենց ամենեւին փաս չը պիտի հասնէր : Այս կարծեաց հերձուածին պատճառաւ պատասխանը երկրորդ օրուան մընաց, եւ որոշուեցաւ որ գիշերը լիակատար իշխանութեամբ նախագահ մ'ընտրելով երկրորդ օրը ժողով գումարեն : Այս բանակ-

պութիւնը երկու բանակին մէջ պիտի ըլլար :
 Թագաւորը գիշերը մեծ անհանգստութեամբ
 անցուց : Բոլոր օրը երկինք անձրեւ կ'սպառ-
 նար , ու ինչպէս որ ըսինք թարօ գետն արա-
 գութեամբ աճելով , եթէ այսօր ծանծաղ էր ,
 վաղուան օրը կրնար մեծ արգելք մ'ըլլալ . ուստի
 եւ պայմանաժամն ալ դուցէ Գաղղիական բա-
 նակին վիճակը վատթարացնելու համար խընդ-
 րուած էր Գիշերուան հաճնելուն հաւելի փոթո-
 րիկ մ'ելաւ որ գիշերային մթութեան մէջ Ա-
 բինեան լեռներն աղմուկով լեցուց , եւ եր-
 կինքը փայլակներով շողացուց : Առաւօտուն
 քիչ մը հանգարտած կերեւար , բայց թարօն
 որ առջի իրիկուն առուակ մ'էր , արդէն հեղե-
 ղի մը կերպարանք առած՝ ափունքէն դուրս կը
 յորդէր : Առտուան ժամը վեցին՝ թագաւորը
 զինեալ ու ձի հեծած՝ Գօմինը կանչեց ու հը-
 րաման տուաւ որ վենետիկցի հազարապետաց
 որոշած ժամանադրութեանը գտնուի . բայց հա-
 զիւ թէ այս հրամանս տուաւ , Գաղղիական բա-
 նակին աջ կողմէն բարձրագոյ աղաղաղակներ
 լսուեցան : Սթրատիացիք , երկու բանակին մէջ
 գտնուող անտառին անառիկ գիրքին վստահա-
 նալով՝ զօրաց կայանի մը վրայ յարձակած ,
 զամենն ալ խողխողած էին , ու իրենց սովո-
 րութեան համեմատ մեռելներուն զլուխն իրենց
 ձիուն թամբին աղեղնաձեւ գունտին վրայ դը-
 րած կը տանէին : Հեծելազօրաց գումարտակ մը
 ետեւէն ինկաւ , բայց վայրենի գազաններու

պէս իրենց պատապարան եղող անտառաց մէջ
մտնելով աներեւութացան :

Հաւանականաբար Սպանիացի ու Գերմա-
նացի զեասաններէն գրգռեալ այս յարձա-
կումը բոլոր բանակին վրայ վառօդի վը-
րայ ինկած կայծի մ'արդիւնքն ունեցաւ : Գօ-
մին ու Վենետիկցի հազարապետները ի-
րենց կողմէն զուր տեղ ջանացին երկու բա-
նակին պատերազմական խանդը զրպել . թե-
թեւ գունդերը , զարնուելու պատրաստ , ու
ինչպէս որ սովորութիւն էր այն ատեն , սոսկ
անձնական քաջասրտութեան զգացման մտիկ
ընելով կարծես թէ զիրենք իրկէսի մը մէջ
կարծելով՝ զինաչարժութեան փորձեր տալու
համար դաշտն իջան ու մէկդմէկու հետ կը կըռ-
ուէին : Երիտասարդ թագաւորն ալ անոնցմէ
օրինակ առնելով , սպարապետի պատասխա-
նատուութիւնը մոռցած եւ պարզ զինուորի-
պէս վարուիլ սկսած էր , երբ ձիէ մարաջախ-
տը , Գլօտ տը լա Շաթր իշխանազունը եւ Պ. Պ.
տը իրզ ու Տը լա Թրիմուշլ այս առաջին ե-
ռանդը խափանեցին , ու կարողոս Ը ին խոր-
հուրդ տուին որ իմաստութեամբ գործէ , որ-
պէս զի առանց պատերազմ փնտռելու եւ ա-
ռանց պատերազմէ փախչելու Թարօ գետն անց-
նին , թէ որ թշնամին գետէն անդին անցնելով
իրենց ճամբան խափանել չուզէ : Ուստի թագա-
ւորն իր արիասիրտ զօրապետներուն ողջա-
միտ խորհրդին հետեւելով՝ պատերազմական

վաշտերն այսպէս կարգադրեց :

Առաջին գունդը յառաջապահներէն եւ ուրիշ օգնական գունդէ մը կը բաղկանար . յառաջապահները երեք հարիւր յիսուն մարդ էին , եւ բանակին ամենէն ընտիր ու քաջասիրտ զինուորները կրնային համարուիլ ձիէ մարաջախտին ու ժաք փրփուլի հրամանատարութեան տակ . — օգնական գունդն երեք հազար Զվիցցերցի էր՝ Անժէլպէր տը Գլէվի եւ թագուհւոյն մեծ՝ ախոռասպետ Լօրնէյի առաջնորդութեան ներքեւ : Ասոնցմէ ետեւ երեք հարիւր աղեղնաւոր կուգային , որք հեծելազօրաց մէջ տեղը կենալով անոնց պիտի օգնէին :

Երկրորդ գունդը՝ որ բանակին բուն իսկ մարմինն էր եւ թագաւորն անձամբ կը կառավարէր , ժամն տը Լակոանժի հրամանին տակ զըտնուող թնդանօթածիգներէ , հարիւր ալնուական թիկնապահներէ , որոնց դրօշակիրն էր ժիլլ Գառօնէլ , էյմար տը Բրիյի հրամանին ներքեւ գտնուող արքունի տան պահապաններէն եւ Պ տը Գրիւսօլի առաջնորդութեան ներքեւ զըուած Սկուլտիացիներէ , երկու հարիւր ձիաւոր նետածիգէ եւ Գաղղիացի աղեղնաւորաց մնացորդէն կը բաղկանար :

Վերջապէս երրորդ կամ վերջապահ գունդը , որուն առջեւէն կերթալու բանակին կառավարն վեց հազար գըտտով , միայն երեք հարիւր զինեալ մարդ ունէր Պ. Պ. տը Լիզի ու տը լա Թրիմույի հրամանատարութեան ներքեւ ,

հաւայտ գունդը բանակին ամենէն տկար մասն էր :

Այս կարգադրութենէն վերջը , կարօրոս ը յառաջապահ գնդին հրաման տուաւ որ գետն անցնի : Հրամանը անմիջապէս կատարուեցաւ : Ֆորնօփօ աւանին դիմաց ջուրը ձիաւորաց մինչեւ բարձքը հասնելով , հետեւակներն ալ ձիերուն պօչէն բռնելով երթալու ստիպուած էին : Երբոր թագաւորը տեսաւ որ բանակին առաջին մասին վերջին ղինուորները գետինանդիի կողմն անցան , ինքն ալ առաջ քալեց մի եւ նոյն ճամբան բռնելով եւ մի եւ նոյն հունէն անցնելով , ու Պ. Պ. կիդի ու տը լա Թրիմուշի հրամայեց որ վերջապահ գնդով բանակին մարմնոյն ընթացքին հետեւին , ինչպէս որ բանակին մարմինը յառաջապահ գնդին հետեւած էր :

Հրամանը ճշգիւ կատարուեցաւ . առտուան ժամը տասնին բոլոր Գաղղիական բանակը Թարօյի ձախ եզերքին վրայ կը գտնուէր : Մի եւ նոյն կէտին , որովհետեւ թշնամեաց բանակին տրամադրութեամբը յանկարծ պատերազմ մը կրնար ժայթքիլ , կան կարասին՝ որ Օսէ տը Աիպէրաք զօրապետին տեսչութեան յանձնուած էր , վերջապահ գնդէն բաժնուելով ձախ կողմըն անցաւ :

Ֆրանսոսա տը կօնզակ , որ գաշնակից գրնդերուն ընդհանուր հրամանատարն էր , իր բանակը Գաղղիոյ թագաւորին չարժմանց համեմատ կարգապահած էր . իր հրամանով Գայաց-

յո կոմսը չորս հարիւր զինեալ մարդով ու երկու հազար հետեւակով վենետիկցի գնդին վերի կողմէն Թարօ գետն անցած՝ ու Վաղղիացոց յառաջապահ գնդին հետ զարնուելու վրայ էր, մինչդեռ ինքը աջ եզերքէն մինչեւ Ֆորնոփօ յառաջանալով կարողու ըի ճամբէն գետը պիտի անցնէր ու անոր վերջապահ գնդին վրայ պիտի յարձըկէր : Վերջապէս Սթրատիացիներն այս երկու ճամբուն մէջ տեղ կայնեցուց, ու պատուիրեց որ եթէ Վաղղիական բանակը գլխէն ու հտեւէն յարձկուած տեսնեն, մէկէն պետն անցնին եւ ուղղակի բանակին կողերուն վրայ արշաւեն : Բաց յայտ կարգադրութիւններէն Ֆրանսօսա տը կօնզակ ետ քաշուելու առթին մէջ ալ ամեն բան առաջուց ապահովուցած էր : Միւս ասիւնքին վրայ երեք պահեստի գումարտակ, որոնց մէկը բանակը պիտի սահպանէր վենետիկցի հազարապետաց վարչութեան տակ, ու միւս երկուքը՝ առաջինը Անթուան տէ Մօնթէֆէլթրօյի ու երկրորդը Աննիպալ Պէնթիփօլիօյի հրամանատարութեամբ՝ մէկմէկու փոփոխակի օգնելու եղանակաւ շարուած էին :

Կարողու ը բոլոր այս պատրաստութիւնս նշմարեց. տեսաւ խալաքուց խորագէտ պատերազմական շարժումները՝ որով այս ազգը աշխարհիս առաջին եւ ամենէն հռչակաւոր ռազմագէտները կը յարուցանէր. բայց վտանգէն խոյս տալու միջոց մը չգտնելով, թախան-

յիւլ անցնիլ եւ իրենց ճամբան շարունակել հը-
րամայեց։ Յանկարծ Գաղղիական բանակը՝ Գա-
լաղցո կոմսին՝ որ չորս հարիւր զօրքով ու եր-
կու հազար հետեւակով ճամբան կը խափանէր,
ու Ֆրանսոս տը Կօնզակին մէջ բռնուեցաւ,
որն որ մեր ըսածին պէս վերջապահ գնդին
հետեւէն ինկած էր վեց հարիւր զինեալ մար-
դով՝ որ բանակին ընտիր մասն էր։ Մթառա-
ցի գումարտակով մը, եւ հինգ հազարէն աւելի
հետեւակով։ Մինակ այս գունդը բոլոր Գաղ-
ղիական բանակէն հզօրագոյն էր։

Այսու ամենայնիւ, երբ Պ. Պ. ար Կիզ ու
Տը Լա Թրիմուշլ զիրենք այսպէս նեղը մտած
տեսան, իրենց երկու հարիւր զինեալ մարդոց
հրաման տուին որ մէկէն ի մէկ ետ դառնան,
մինչդեռ բանակին հակառակ ծայրը, այսինքն
գլուխը, ճիշտ մարաշախտին ու Թրիվիւսին հրա-
մանաւ զօրքն անշարժ կենալով նիզակներն կան-
գուն կը բռնէին։ Այս միջոցին, սովորութեան
համեմատ, թագաւորը բանակին կեդրոնը կեցած,
ազնուականաց ասպետութեան գէնքեր կը բաշ-
խէր. որք իրենց անձնական քաջութեամբը կամ
թագաւորին հետ ունեցած մտերիմ բարեկա-
մութեան առթիւ այս շնորհքին արժանանալու
իրաւունք ստացած էին։

Յանկարծ ահուելի բախիւն մը լսուեցաւ ե-
տեւէն։ Գաղղիացի վերջապահ գունդը Ման-
թուայի մարքիզին հետ կը զարնուէր։ Այս
իւրուին ատեն, իւրաքանչիւր ոք նիզակախա-

դու թեանց մէջ կգածին պէս, մէկ մարդու մը հետ միայն կը մարտնչէր . շատ մը նիզակ ջախջախեցաւ, մահաւանդ Իտալացի ասպետաց ձեռքին մէջ . քանզի ասոնց նիզակը թեթեւ լլալու համար մէջը պարապ էր . հետեւաբար ալ նուազ դիմացկուն: Զինաթափ եղողը սուրը կը քաշէր, եւ որովհետեւ մերիններէն խիստ բազմաթիւ էին, թագաւորը տեսաւ որ իր աջ թեւը մէկէն խորտակելով կրնային դաւ ու զինքը պաշարել: Մի եւ նոյն կէտին բանակին մէջ տեղէն սոսկալի աղաղակներ ելան: Սթրատիոնցիք դեսն անցնելով բանակին վրայ յարձկիլ կուղէին:

Թագաւորը վայրկենի մէջ իր գունդը երկուքի բաժնեց, ու մէկ մասը Պուրպօնի աղջկորդւոյն տուաւ, որպէս զի Սթրատիացւոց դէմ դնէ, միւսովն յառաջապահ գնդին օգնութեան հասաւ, եւ խառնամբօխ կռուին մէջ նետուելով թագաւորի պէս հարուածներ կուտար, բայց յետին զօրավարի մը պէս կը պատերազմէր: Վերջապահ գունդն ասկէ զօրանալով քաջութեամբ դէմ կեցաւ . թէպէտ եւ թշնամին մէկին դէմ հինգ էր, բայց այսու ամենայնիւ կռիւը տարօրինակ գազանական կատաղութեամբ շարունակեց:

Պուրպօնի աղջկորդին ընդունած հրամանին համաձայն Սթրատիացւոց վրայ դիմեց . բայց երիվարը չկրնալով սանձել, թշնամեաց բազմութեան մէջ մտնելով աներեւոյթ եղաւ:

Զօրապետին այս կորուստը՝ նոր հակառակորդաց արտաքոյ կարգի կերպարանքին ու մարտնչելու զարմանալի կերպին հետ միանալով, Գաղղիացի ընդդիմամարտներուն վրայ մեծ աղդեցութիւն ըրաւ. այնպէս որ վայրկենական շփոթ մ'իյնկաւ բանակին կեդրոնը, եւ ձիաւորներն ամիտփ կենալու եւ դէմ առ դէմ պատերազմելու տեղ ցիր ու ցան հղան։ Այս սխալ շարժումը վտանգաւոր հետեւանք կրնար ունենալ՝ թէ որ Սթրատիացւոց մեծագոյն մասը՝ անտէր եւ անպաշտպան մնացած կահ կարասին տեսնելով՝ թշնամոյն ետեւէն իյնալու տեղ՝ աւարառութեան զբաղած չըլլային։ Այսու ամենայնիւ գունդին հզօրագոյն մասը կը մարտնչէր եւ Գաղղիացի ասպետները նեղը կը ձգէր՝ իրենց ահաւոր վաղակաւորովն անոնց նիզակները կոտրելով։ Բարեբաղդաբար թագաւորը Մանթուայի մարքիզին յարձակումը ետ մղելով՝ իր ետեւը պատահածը տեսաւ, ու մէկէն ձիարչաւ բանակին կեդրոնին օգնութեան թռաւ, եւ արքունի տան աղնուականաց հետ Սթրատիացւոց ետեւէն ինկաւ։ Նիզակը խորտակած ըլլալուն՝ երկայն ուրն իր բոլորովքը փայլակի նման կը շողացնէր, այնպէս որ կամ ձին զինքն առնել տանելով Պուռպօնեան աղջկորդւոյն պէս, կամ թէ քաջասրտութեան վերջին ճիգ մը թափելով՝ զինքը մէկէն 'ի մէկ Սթրատիացւոց մէջ գետաւ. իր հետ միայն ունենալով ութ նորընտիր ասպետներ, իր զինակիրներէն մէկը՝ Անթուան—

Յէշ—Ամպիւս ու իր դրօշակակիրը, եւ իր ցըր-
ուեալ աղնուականներն իր քով ժողովելու համար
Գաւլէս, Գաւլէս, կը գոչէր. անոնք ալ վը-
տանգը կարծածնուն չափ մեծ չտեսնելով, վը-
րէժինդիր կասաղութեամբ պատերազմիլ սկը-
սան, եւ Սթրատիացւոց տուած հարուածները
տոկոսեօք ետ կը դարձնէին:

Յառաջապահ գնդին գործն ալ կը յաջողէր:
Գայացցօ մարբիզը, Գաղղիացւոցմէ խիստ ա-
ւելի բազմաթիւ բանակի մը գլուխ անցած՝ ա-
նոնց վրայ պիտի յարձկէր: Իսկզբան սարսափե-
լի կատաղութիւն ցոյց տուաւ, բայց առաջին
եռանդը շուտով պաղելով՝ տասն կամ տասներ-
կու քայլ Գաղղիացւոց գունդէն հեռու կեցած
դարնուելէ ետքը, առանց նիզակ մ'անդամ խոր-
տակելու ետ դարձաւ: Գաղղիացիք ետեւէն իյ-
նալ ուղեցին, բայց թիէ մարաջախտը վախ-
նալով որ չըլլայ թէ ասիկա յառաջապահ գուն-
դը կեդրոնէն հեռացնելու դարան մ'ըլլայ, ան-
չարժ կենալ հրամայեց: Բայց Զուիցցերցիք
ու Գերմանացիք՝ այս հրամանս չհասկնալով
կամ իրենց համար չկարծելով, մէկէն թըշ-
նամւոյն ետեւէն դիմեցին: Թէպէտ եւ ոտքով
կը քալէին, այսու ամենայնիւ հասան անոնց,
ու հարիւրի չափ մարդ սպաննեցին: Աս բանս
իրենց մէջ մեծ շփոթութիւն մը ձգելու բաւա-
կան եղաւ: Ոմանք դաշտին մէջ հոս հոն ցըր-
ւեցան, ոմանք ալ ջուրը նետուեցան գետն անց-
նելով իրենց բանակը հասնելու համար: Թիէ

հարաջախան այս տեսնելուն պէս՝ հարիւր զինեալ
հարդ զրկեց թագաւորին օգնելու համար, որ
սնուր քաջութեամբ պատերազմը շարունակե-
լով մեծամեծ վտանգներու մէջ կիյնար, եւ
ազնուական թիկնապահներէն այնպէս բաժնը-
ւած էր որ չէին կրնար իր ետեւէն հասնիլ,
որովհետեւ վտանգ եղած տեղը կը գիմէր Գու-
շէ՝ գոչելով, առանց նայելու թէ արդեօք ի-
րեն կը հետեւէին: Այլ սրովը չէր մարտնչեր,
որովհետեւ այն ալ նիզակին պէս խորտակած
էր. պատերազմական ծանր տապար մը ձեռ-
քըն առած կը կռուէր, որուն թէ սուր կողմովը
եւ թէ ծայրովը տուած հարուածը հաւասար
ապէս մահաբեր էր: Աթրատիացիք թագաւո-
րական տան պաշտօնեայներուն յարձակմանը
չկրնալով դէմ կենալ, ալ զիրենք պաշտպանե-
լու ճարերնին հատնելով փախստեան գիմեցին:
Այս միջոցին թագաւորը մեծ վտանգի մէջ էր.
քանզի փախստականաց ետեւէն չափէ դուրս
կ'յնալուն, յանկարծ զինքը անոնցմէ չրջապա-
տեալ տեսաւ, որոնք եթէ սրտասարսուռ ար-
հաւրօք մ'ապշած չըլլային, յանկարծ միանա-
լով կրնային թէ թագաւորը եւ թէ իւր ձին
կոխել եւ խղզել. բայց ինչպէս որ Գօմին կը-
սէ, — Աստուած պահածը աղէկ կը պահէ, —
Աստուած Գաղղիոյ թագաւորը կը պահէր:

Սոյն միջոցին վերջապահ գունդն ալ ոստ-
աիկ նեղութեան մէջ էր. թէպէտ եւ Պ. Պ. կիզ-
ու թրիմույլ կարելի եղածին չափ հաստատու-

Թեամբ դէմ կը կենային, բայց հաւանականաբար Թշնամեաց բազմութիւնէն պիտի ընկճէին՝ եթէ նոր օգնութիւն մը չհասնէր։ Նախ՝ Կարօյս Բ հասաւ, որ ալ փախստականաց հետ գործ չունենալով՝ դարձեալ պատերազմողներուն մէջ նետուեցաւ։ Երկրորդ՝ բանակին սպառազոյսներն հասան, որք Սթրատիացւոց յարձակումէն ազատած ըլլալով եւ Թշնամեաց փախուստը տեսնելով, ծառ կտրելու կացիւններով գինեալ՝ պատերազմողներուն մէջ նետուեցան, ձիերուն սրունքը կտրելով եւ դեռնաթաւաճ հիւստրաց զրահը ջախջախելով։

Խառլացիք չկրցան այս կրկին յարձակմանց դիմանալ։

Գաղղիական կաթաղութիւնը ռազմագիտական ամեն հնարաւոր հաշիւները կոչնչացնէր։ Գրեթէ դար մը կար որ Խառլացիք այսդիսի արիւնալից ու մոլեգին կռիւները մոռնալով տեսակ մը նիզակախաղութեան վարժուէր էին, որուն պատերազմի անուն կուտային։ Այն պէս որ Յռանսօս Կօնդակի ջանից հակառակ Խառլացւոց վերջապահ գունդերն ալ փախչիլ սկսան խուճապաւ, եւ մեծ աշխատութեամբ հեղեղը կանցնէին, որ պատերազմին ժամանակ թլած յորդ անձրեւէն առաւել եւս աճած էր։

Ոմանք կուզէին յաղթողներուն ետեւէն իջնալ ու հալածել, վասն զի այն աստիճան չիփթութիւն ինկած էր մէջերնին, որ Գաղղիացւոց ձեռքը մնացած պատերազմական դաշ-

տէն կը տեսնուէր խառն 'ի խուռն ամեն կողմ
փախչելին , որով Բարմայի ու Պէրչէթթոյի
ճամբայներն ամբողջով լցուած էր : Բայց ժիւ
մարաջախան ու Պ. Պ. Կիզ ու Թրիմուշ՝ որք
երեւակայական վտանգէ մը փախչելու կաս-
կած չէին կրնար տալ , թշնամին հալածելու
եռանդն արգիլեցին՝ դիտողութիւն ընելով որ
թէ՛ մարդիկ եւ թէ՛ անասունները շատ յոգ-
նած ըլլալով՝ հալածումն աւելի առաջ մղել
ուզելը՝ ձեռք բերուած յաղթութիւնը կրնար
վտանգի մէջ ձգել : Այս վերջին խորհուրդն ըն-
դունուեցաւ՝ Թրիվիւսի, Գամիլ Վիթէլլիյի ու
Ֆրանչէսկօ Սէքքօյի կարծեաց հակառակ , որք
յաղթութիւնն աւելի առաջ տանիլ կուզէին :

Թագաւորը Թարօյի ձախ եղբերքին վրայ փոք-
րիկ գիւղ մը գնաց , ու աղքատիկ տնակ մը քաշ-
ուելով զէնքերը մերկացաւ : Թերեւս ինքն ա-
մեն զօրապետներէն ու զինուորներէն աւելի
քաջութեամբ պատերազմած էր :

Գիշերը հեղեղն այնչափ աճեցաւ , որ եթէ
Իտալական բանակին սարսափը փարատած ալ
ըլլար , չպիտի կրնար Գաղղիական բանակին
ետեւէն իյնալ : Թագաւորը՝ այս յաղթութենէն
ետեւ փախչելու կերպարանք ունենալ չուզե-
լով բոլոր օրը պատերազմի պատրաստ վիճա-
կի մէջ կեցաւ , ու երեկոյին Մէտէչէնա գնաց
պառկելու , որ առջի գիշերը իջեւանած գիւ-
ղակէն մղոն մը հեռու ուրիշ փոքրիկ գիւղ
մ'էր : Բայց գիշերը մտածելով որ իր զինուո-

պատիւը բաւական բարձրացուցած էր՝ քառասպատիկ աւելի զօրաւոր բանակի մը յաղթելով, երեք հազար մարդ ջարդելով եւ օր ու կէս ալ թշնամոյն միջոց տալով որ վրէժն առնու, ուստի լուսնալէն երկու ժամ առաջ կրակ վառել տուաւ, որպէս զի թշնամին զինքը միշտ բանակին մէջ կարծէ, եւ ամեն մարդ առանց ձայնի ձի հեծնելով, բոլոր Գաղղիական բանակը՝ որ եւ է վտանգէ ազատ՝ իւր ընթացքը դէպ 'ի Պոռկո—Սան Տօնինո շարունակեց :

Այս միջոցին Պապը Հռովմ մտած էր, ուր իր քաղաքականութեան յարմարաւոր լուրերը չուտով հասնիլ սկսան : Իմացաւ որ Ֆէրտինանտ հազար կամաւոր զօրքով եւ խապէլի ու Ֆէրտինանտի զրկած բազմաթիւ ձիաւոր եւ հետեւակ Սպանիացի գունդերով Սիկիլիայէն Գալապրիա անցեր էր, եւ հռչակաւոր կօնդալդէ Գօրտօվա ալ իտալիա կը հասնէր, մեծ զօրապետի համբաւով, զոր Սէմինարայի պարտութիւնը քիչ մը պիտի նսեմացնէր : Գրեթէ մի եւ նոյն միջոցին Գաղղիականնաւախումբն Արաւկոնացուց նաւախումբէն զարնուեր էր : Վերջապէս դաշնակցաց կորսնցուցած Թարօյի պատերազմը Պապին համար յաղթութիւն մ'էր, որովհետեւ արդիւնքը իւր ռիսերիմ թշնամին Գաղղիա վերադարձնել էր : Պապը հասկնալով որ ալ կարողութեն վախնալիք մը չունէր, կոնդակ մը զրկեց անոր, երբոր Նովարայի օգնելու համար Թօրինօ կեցած էր, եւ իր քահանայապետ

տական իշխանութեամբը կը հրամայէր որ ինք
եւ իր բանակն խալիպէն դուրս ելնեն, եւ
Նաբօլիի տէրութեան մէջ ունեցած դուռներն
ալ յետս կոչէ մինչեւ տասն օր, ապա թէ ոչ զին-
քը պիտի բանադրէր եւ անձամբ իր առջեւ
դատուելու պիտի կոչէր :

Կարօլոս Ը պատասխանեց .

1. Պատար դաշնակցութեան գլուխ ըլլա-
լով՝ ինչպէս կրնար հրամայել իրեն որ խա-
լիպէն դուրս ելնէ, մինչդեռ դաշնակիցք ոչ
միայն իրեն ճամբայ տալ չէին ուղած, այլ
նաեւ, ինչպէս Նորին սրբութիւնը իմացած էր,
իւր Գաղղիա վերադարձն ալ արգիլելու փորձ
մ'ալ ըրեր էին :

2. Նաբօլիէն իր զօրքերը ետ քաշելն ամ-
բարչտութիւն կը համարէր, որովհետեւ Նորին
սրբութեան հաւանութեամբն ու օրհնութեամ-
բը հոն մտեր էր :

3. Անձամբ քրիստոնեայ աշխարհին մայ-
րաքաղաքը դատաստանի ներկայանալու խօս-
քին վրայ չափէ դուրս կը զարմանար . որով-
հետեւ դեռ վեց շաբաթ առաջ Նաբօլիէն դաւ-
նալուն, երբոր Նորին սրբութեան հետ տե-
ռակցիլ ուզեր էր իւր յարգանաց եւ հնազան-
դութեան փորձերը տալու համար, Նորին սրբ-
ութիւնը՝ փոխանակ իր խնդրած շնորհը տա-
լու, իր մօտենալը լսելուն պէս արտօրնօք Հը-
ռովմէն փախեր էր, ու ինքը ետեւէն հասնե-
լու ամեն ջանք ըրեր ու պարագ ելեր էր :

Այս վերջին յօդուածին մէջ Վարդուս Կը խոս-
տանար Նորին սրբութեան, որ եթէ ինքն ալ
այս անգամ իրեն սպասելու խօսք տար, իր
տէրութեան գործերը գոհացուցիչ կերպով կար-
գադրելէ ետեւ Հոռվի դասնայ եւ փափաքած
հապուցումը ընէ :

Վարդուս Ը ի պատասխանը որչափ ալ խրոխտ
ու հեգնական էր, այսու ամենայնիւ Պապին
տարօրինակ կոնդակին մասամբ մէջ հնազանդե-
լու հարկադրեցաւ պարտականելէն : Վարդուս Ըին
Զվիցցերիայէն նոր օգնութիւն մ'ալ հասաւ. բայց
իր ներկայութիւնը Վաղղիայ մէջ անհրաժեշտ
ըլլալուն, Նուդովիկ Կիթօրցայի հետ խաղաղու-
թիւնն ընել ստիպուեցաւ, որով Նախարարն ետ
կուտար, մինչդեռ Ժիլպէո Մօնթանսիէ ու
Օպինսի ալ՝ Վալապրիան, Պապի իգաթը ու Նա-
բօլին չկրնալով պաշտպանել, երսունուեր-
կու օր պաշարումէ վերջը 1496 յուլիս 20 ին
Սթէլլայի գաշնադրութիւնն ստորագրելու ըս-
տիպուեցան, որ Նաբօլիի ամեն քաղաք-
ներուն ու բերդերուն Ֆէրտինանտ Բ Նաբօլիի
թագաւորին ետ դարձուիրը կը պահանջէր :

Ֆերտինանտ Բ այս ամենը հազիւ երեք
ամիս կրցաւ վայելել, որովհետեւ յաջորդ
սկստեմբեր 7 ին հեշտամուլութենէ սպառելով
մեռաւ Վէսուվ լեռան ստորոտը Սօմմա բեր-
դին մէջ, եւ զինքն առողջացնելու համար իւր
կնոջ ամեն խնամքն անօգուտ եղան, որուն
դեղեցկութիւնը միայն պատճառ եղեր էր

այս հիւանդութեան :

Իր Ֆրետէրիկ հօրեղբայրը յաջորդեց իրեն . Աղեքսանդր օր քան զօր քահանայապետական գահին վրայ հաստատուելով՝ երեք տարուան միջոցին Նաբօլիի աթոռին հինգ թագաւոր յաջորդելը տեսեր էր : Այսինքն Ֆերտինանտ Ա. Ալֆօնս Բ, Կարոլոս Ը, Ֆերտինանտ Բ ու Ֆրէտէրիկ :

Բոլոր այս գահերու երեքումն ու թագաւորներու արագ յաջորդութիւնը Աղեքսանդր Զ ի համար խիստ շահաւոր էր , որովհետեւ ամեն նորընտիր վեհապետ օրինաւոր թագաւոր սեպուելու համար քահանայապետական յատուկ օրհնութեան կարօտ էր : Ասկէ կը հետեւէր որ Աղեքսանդր՝ թէ իշխանութեամբ եւ թէ վարկուժով այս ամեն փոփոխութիւններէն օգուտ կը քաղէր , քանզի այնչափ սիմոնիականութիւններ ընելէ վերջը՝ չէ թէ միայն Միլանու դքսէն , Վենետիոյ ու Ֆիօրէնցայի հասարակապետութիւններէն , որ իր դաշնակիցներն էին , հետզհետէ եկեղեցւոյ գերագոյն գլուխ ճանչցուած էր , այլ նաեւ Նաբօլիի գահին յաջորդող հինգ թագաւորներէն յաջորդաբար պաշտուած էր : Ուրեմն Պապը խորհեցաւ որ իր գերդաստանին իշխանութեան հիմունքը ձգեւելու ժամանակն հասած էր , մէկ կողմանէ Կանդիոյ դքսին վրայ կրթնելով , որ աշխարհային ամենէն բարձր աստիճանները պիտի ընդունէր , մինչդեռ Լեհար Պօրճիա ալ ամեն

եկեղեցական գերագոյն պաշտօններու պիտի կոչուէր : Պապն այս նոր խորհուրդը չորս Սպանիացի կարդինալ ձեռնադրելով ապահովցուց, որովհետեւ սուրբ ժողովին մէջ իւր հայրենակից կարդինալներուն թիւը քսաներկուքի հասնելով, քուէարկութեանց ատեն մեծագոյն մասը կերպով մը ապահովապէս կրնար վաստկիլ :

Քահանայապետական քաղաքականութեան առաջին պէտքն էր՝ Հռովմայ բոլորովորէն մաքրել այն ամեն փոքրիկ իշխաններէն՝ որք եկեղեցւոյ փոխանորդք կը կոչուէին, եւ զորս Աղեքսանդր՝ պապութեան ձեռնակապքը կանուանէր : Արդէն տեսանք որ այս գործիս ձեռք զարկած էր Օրսինիները Գօլօննաներուն դէմ յարուցանելով, երբ Կարոլոս Ը ի ձեռնարկութիւնը զինքն ստիպեց իր խելքին եւ տէրութեան բոլոր զօրութիւնը մէկտեղ ժողգելով իւր անձին ապահովութիւնը հոգալ :

Բայց Օրսինիները՝ որ Պապին հին բարեկամներն էին, անխոհեմութեամբ Գաղղիացւոցմէ կաշառուելով՝ անոնց հետ մէկտեղ Նաբօլիի տէրութեան մէջ մտած էին, այնպէս որ Վիրճինիօ, այս հզօր գերդաստանին գլխաւորներէն մէկը, պատերազմի ատեն բռնուելով Ֆէրտինանտ Բ ին քով գերի ինկեր էր : Ասիկա Աղեքսանդրի համար բարեպատեհ առիթ մ'էր : Նաբօլիի թագաւորն ըստիպեց որ իր 1496 յունիս 1 էն 'ի վեր ապրե-

տամբ հրատարակած մարդը թող չտայ, եւ յաջորդ հոկտեմբեր 26ին, այսինքն Զրեւոեթիկի թաղաւորութեան սկիզբները, որուն իրմէ թագաւորականառանձին իշխանութիւն ստանալու պէտքը գիտէր, գազանի ժողովին մէջ վիճիմի Թրսինի ու անոր քուրը գերդաստանին ընչիցը յարքունիս պրաւուելուն վճիռը առաւ : Կնչքերը գրաւուած հրատարակելը բաւական չէր, կարուածառէրերն ալ արտաքսել հարկ ըլլալով, Գօլօննաներուն հրաւէր կարդաց ըսելով թէ իւր բարեկամութեան մէկ փորձը տալ ուղելով իրենց, այս վճիռը՝ իր որդւոյն՝ Զրանսօայի, Կանախոյ դքսին հրամանին տակ իրենց վազելմի թշնամեացը գէժ գործադրելու հրաման կուտար իրենցը : Ասանկով իր գրացիներն իրարու ձեռքով կը ախրաքնէր, մինչեւ որ անխտանգ կարենար յաղթագն ու յաղթուողը բնաջինջ ընել :

Գօլօննաները առաջարկութիւնն ընդունեցին, ու Կանգիոյ գաւթնը եկեղեցւոյ սպարապետ անուանեցաւ : Իշխանութիւն մը, որոյ պատուանշաններն իւր հայրը քահանայապետական զգեստներն հագած Հոռվմ Ս. Պետրոսի եկեղեցւոյն մէջ իրեն յանձնեց :

Գործերը նախ Ս. Պետրոսի Չի յուսացածին պէս առաջ գացին, ու գեռ տարին չվերջացած՝ քահանայապետական բանակը Թրսինիներուն սեփական պալատներուն ու բերդերուն մեծ մասին տիրեց, այնպէս որ, ասոնք զիրենք բոլորովին կորուսեալ կը համարէին, եւ ասանց մեծ

յոյս մ'ունենալու Կարողոս Բի դիմած էին .
բայց անիկայ որչափ ալ որ իրանձնական գոր-
ծերովն զբաղած էր եւ զինու զօրութեամբ
չէր կրնար նպաստել, այսու ամենայնիւ օգնու-
թեան հասաւ, իրենց քով զրկելով Վիրճի-
նիօյի որդի Կարողոս Օրսինին՝ որ իր քով գե-
րի էր, ու Գաւէլ Վիթէլիյի եղբայրը Վիթէ-
լօցցօ Վիթէլիին, այն երեք խառնացի քաջ զօ-
րավարներէն մէկը՝ որք վարձով իրեն զինուորած
ու Թարօյի անցքին ժամանակ պատերազմած
էին : Այս երկու զօրավարները, որ քաջու-
թեան ու ճարպիկութեան կողմէ խիստ հռչա-
կաւոր էին, Կարողոս Բի առատաձեռնու-
թեան շնորհիւ մեծագումար ստակ կը բերէին
հետերնին . այնպէս որ Չիթթա Տէ Գասթէլլօ
համնելնուն պէս, որ իրենց փոքրիկ իշխանու-
թեան կեդրոնն էր, զօրաժողովի հրաւէր կար-
գացին, եւ ահա բոլոր ժողովուրդը խմբովին
իրենց գլխաւին տակ ժողովեցաւ : Աստի քիչ
աւուր մէջ փոքրիկ բանակ մը կազմեցին . եւ
որովհետեւ Գաղզիացւոց քով դառնուած ատեն-
նին մասնաւոր ուսմունք ըրած էին անոնց
զինուորական կազմութեան վրայ, որով խառ-
նացիներէն շատ գերազանց էին, մի եւ նոյն
կարգադրութիւններն իրենց բանակին մէջ մը-
տուցին : Այսինքն թնդանօթները գործածելու
կերպը գիւրացուցին, եւ հասարակ զէնքի տեղ
Զվիցցերացւոց գործածածին նման՝ բայց երկու
ոտք աւելի երկայն՝ նիզակներ տուին իրենց

զօրաց ձեռքը : Այս փոփոխութենէն ետքը վիթէլլօցցօ վիթէլլի երեք չորս ամիս իր մարդիկը նոր զինուոց գործածութեանը վարժեցուց, Յետոյ երբոր զանոնք բաւականապէս կրթուած գտաւ, Բէրուզ, Թօտի, Նարնի քաղաքներէն ալ օգնութիւն գտնելով, որոնք կը վախնային որ Օրսինիներէն ետեւ կարգը իրենց կուգայ, ինչպէս որ Գօլօննաներէն ետեւ կարգը Օրսինիներուն եկած էր, Պրաշչիանօյի վրայ քալեց, զոր Իւրպէնի դուքսը պաշարած էր, եւ զոր վերոյիշեալ դաշնադրութեան շնորհիւ առժամանակեայ կերպիւ վենետիկցիք պապին տուած էին :

Վենետիկցի զօրապետը՝ վիթէլլօցցօ վիթէլլի իր վրայ գալը իմանալուն պէս, աճապարեց, եւ ճամբուն կէսը անոր խնայելով՝ ինքնախ անոր դէմ ելաւ : Երկու բանակները Սօրիանօյի ճամբուն վրայ իրար դիմաւորելով՝ յանկարծ սաստիկ կռիւ մը սկսան : Քահանայապետական բանակն ութ հարիւր Գերմանիացիներու գունդ մ'ունէր, որուն վրայ Իւրպէնի ուկանդիոյ դքսերը բոլոր յոյսերնին դրած էին, որովհետեւ աշխարհիս ամենէն քաջամարտիկ զինուորներն էին : Բայց վիթէլլօցցօ վիթէլլի այս ընտիր զօրաց դէմ իր հետեւազազօրը դրաւ, որք իրենց ահարկու նիզակներովը զանոնք կը շամբրէին, որովհետեւ Գերմանացւոց զէնքերը չորս ոտք աւելի կարճ ըլլալով չէին կրնար ասոնց հարուածին դէմ հար-

ուած հատուցանել : Միանգամայն իր թեթեւ
թնդանօթներն ալ բանակին կողերը կը ծեծէին,
եւ արագընթաց շարժմամբ ու անվրէպ հար-
ուածներով թշնամեաց թնդանօթները կը լուե-
ցնէին : այնպէս որ երկար ընդդիմութենէ մ'ե-
տեւ , որ այնպիսի հզօր միջոցներու դէմ կըռ-
ուող բանակէ մը չէր յուսացուէր , քահանա-
յապետական զօրքերը փախչիլ սկսան դէպ 'ի
թօնչիլիօնէ , իրենց հետ տանելով լանգիոյ դուքսը՝
որ նիզակով մը դէմքէն վիրաւորուած էր , եւ
Ֆապրիս Գօլօննան ու Քահանայապետական նը-
ւիրակը : Իսկ Իւրպէնի դուքսը , որ բանակին
ետ քաշուիլը պաշտպանելու համար վերջապահ
զնդով կը պատերազմէր , յաղթեալ բանակին
բոլոր թնդանօթներուն ու կահ կարասեաց հետ
գերի բռնուեցաւ :

Այս մեծ յաջողութիւնը Վիթէլլօցօ վի-
թէլլին չփքացուց եւ իր գտնուած վիճակին
վրայ չկուրցուց . հասկցաւ որ ինքն եւ Օրսի-
նիններն այսպիսի պատերազմ մը յառաջ վարելու
համար խիստ տկարէին , եւ բանակին փոքրիկ
զանձն սպառելուն պէս՝ բանակն ալ սլիտի ան-
հետանար : Ուստի իր յաղթելուն վրայ զղջա-
ցած ի պէս՝ այնպիսի առաջարկութիւններ ը-
րաւ , որ եթէ յաղթուած ըլլար՝ թերեւս չէր ըն-
դուներ : Առաջարկած պայմանները Պապէն
խկոյն ընդունուեցան , որ այն օրերը լուր ա-
ռեր էր թէ Թրիվիւլսի երեք հազար Զուիցցեր-
ցի զօրքով Ալպեան լեռներն անցեր ու նորէն

խտալիա մտեր էր, եւ կը վախնար որ չըլլայ թէ խտալացի զօրապետին բերած զօրքը Գաղ-
ղիոյ թագաւորին յառաջապահ գունդն ըլլար։
Ուստի որոշուեցաւ որ Օրսինիները եօթանա-
սուն հազար ֆիօրին վճարեն իբր պատերազմի
ծախք, ու բոլոր պատերազմի գերիները բաց
'ի դքսէն՝ իրարու ետ տրուին առանց փրկա-
նաց։ Եօթանասուն հազար ֆիօրինի վճարումն
ապահովցնելու համար՝ Օրսինիները Անկուիլլա-
րայի եւ Չէրվէթթի բերդերն Սֆօրցա ու Սան —
Սէվէրինօ կարգինալներուն գրաւ տուին։ Բայց
որոշեալ օրը հասնելուն՝ պէտք եղած ստակը
չունենալով, իրենց քով գերի գտնուող Իւրպէն
դուքսը 40,000 տուքաթի տեղ հաշուելով, որ գը-
րեթէ խոստացեալ գումարն ըսել էր։ Աղեք-
սանդը Զի յանձնեցին, որ այս անգամ պայմա-
նադրութեանց անաչառ պահպանող հանգիսա-
նալով, իւր զօրապետին վճարել տուաւ վե-
րոյիչեալ փրկանքը՝ որ իր թշնամիներուն տա-
լու պարտական էր։

Միւս կողմանէ Պապն ալ Վիրճինիօի դի-
ակը տուաւ Կարոլոս Օրսինիի ու Վիթէլլօցօ
Վիթէլլիի, վասն զի տարօրինակ դիպուածով
մը դաշնագրութեան ստորագրութենէն ութ օր
առաջ այս խեղճ գերին վախճանած էր մի եւ
նոյն հիւանդութեամբ՝ որով Պայագիտի եղբայրը
մեռած էր, եթէ նմանակցութենէն կրնայ դու-
շակուիլ։

Հաշտութեան դաշնագիրը նոր ստորագրուեր

էր, Բրօսքէր Գօլօննա ու Կօնզալվ ալ Գօր-
տու՝ զորս Պապը Ֆրէտէրիկէն խնդրած էր,
Նաբօլիցի ու Սպանիացի զօրքերէ կազմուած
բանակով մը Հռովմ հասան։ Աղեքսանդր ալ
շիրնալով զանոնք Օրսինիներուն դէմ գործա-
ծել, անօգուտ տեղը կանչած չըլլալու հա-
մար՝ Սլթի քաղաքը ետ առնելու գործածեց։
Կօնզալվ այս գործը յաջողութեամբ ղլուխ հա-
նելուն փոխարէն Պապին ձեռքէն ոսկեղէն վար-
դէն ընդունելու արժանացաւ, որ նորին սրբու-
թեան շնորհած ամենէն մեծ պատիւն ըսել էր
Ասով Կօնզալվ՝ Մաքսիմիլիանոս կայսեր, Գազ-
դիոյ Թագաւորին, Վենետիոյ մեծ դքսին եւ
Մանթուայի մարքիզին պատուակից եղաւ։

Այս գէպերուն միջոցին վերափոխման առ-
նը վրայ հասաւ՝ որուն Կօնզալվ ալ մասնակից
ըլլալու հրաւիրուեցաւ։ Ուստի իր պալատէն
ելնելով քահանայապետական ձիաւորները դի-
մաւորելու եկաւ, ու Կանդիոյ դքսին ձախա-
կողմը կեցաւ, որ իր անձնական գեղեցկու-
թեամբն ամենուն աչքը վրան կը քաշէր։

Իր մանկաւիկներն ու սպասաւորներն այն-
պէս չքեղ հագուած էին, որ եկեղեցական մե-
ծաշուք հանդէսներու առաջին քաղաքն եղող
Հռովմ քաղաքին մէջ մինչեւ այն օրն երբէք
նմանը չէր տեսնուած։ Մանկաւիկներն ու
սպասաւորները Թաւիշէ ծածկոյթներով զգես-
տաւորեալ երիվարներ հեծած էին, որոնց ար-
ծաթաթել ծոպերուն մէջ տեղ տեղ մի եւ նոյն

մետաղէ բոժոժներ կախուած էին : Իսկ ինքը, ոսկեհուռ հանդերձ մը հազած էր, ու վիզն արեւելեան ամենէն գեղեցիկ ու խոշոր մարգարիտներէ մանեակ մը կար, որ մինչեւ այն ատեն քրիստոնեայ իշխանի մը վրայ տեսնուած չէր, եւ գլխարկին բոլորովին ոսկի շղթայ մը կար, որուն վրայի ադամանդներուն ամենէն փոքրը քսան հազար Մաճառ ոսկիէ աւելի կարժէր : Այս կարգէ դուրս շքեղութիւնն աւելի աչքի կը դարձնէր Անսար Պորճիայի պարզ եւ անզարդ ծիրանիէ վերարկուին քով : Ասոր արդիւնքն այն եղաւ, որ Անսար առաւել եւս նախանձելով իր եղբօրը վրայ, ատելութիւնն ալ եւս աւելի բորբոքեցաւ, մանաւանդ երբ անոր ամեն անցած տեղերէն գովեստներ լըսեց անոր գեղեցկութեանն ու պերճութեանը վրայ : Այս վայրկեանէն Արդինալ Վալէնթինո մտքին մէջ որոշեց այս մարդուն կեանքը դաւել, որ իր փառասիրութեանը սիրոյն ու ամբարտաւանութեան ճամբուն վրայ խոչընդոտ կըլլար : — Իսկ Աանդիոյ դուքսին դալով, — կըսէ Թօմազօ պատմագիրը, — ստուգիւ այն տարաբաղդիկ երիտասարդը մեծ իրաւամբ այս տօնին առթիւ՝ իր չնաշխարհիկ գեղեցկութեան ու շքեղութեանն մեծ յիշատակ մը ձգեց ժողովրդեան մէջ, որովհետեւ իւր յուղարկաւորութենէն առաջ վերջին հանդէսն էր այս :

Լիւքրէս այս հանդէսին մասնակցելու պատ-

ճառանօք Հոովմ եկած էր, բայց իր բուն
միտքը, ինչպէս որ պիտի տեսնենք քիչ մը
ետքը, իւր հօրը ձեռքը փառասիրութեան նոր
գործիք մ'ըլլալ էր :

Պապը իւր որդւոյն սոսկ արտաքինայարդար
գոռոզ եւ ունայն յաղթանակովը գոհ չըլլա-
լով, ու Օրսինիներուն պատերազմն ալ ուղածին
պէս Հյաջողելով, իր առջինեկին հարստութիւ-
նը բազմապատկելու համար, իր ատենախօ-
սութեան մէջ կալիքստոս Պապին համար ը-
րած մեղադրանքը ինք գործադրել որոշեց, այ-
սինքն եկեղեցական նահանգներէն Պէնէվէնթ,
Թէրրաչինօ ու Բօնթէքօրվօ քաղաքներն ան-
ջատելով գքսութիւն մը կազմել, որ իբր սե-
փական վիճակ անոր պիտի տրուէր : Այս ա-
ռաջարկութիւնը ժողովին մէջ ամենեւին ընդ-
դիմութիւն չգտաւ, որովհետեւ ինչպէս որ ար-
դէն ըսինք՝ այն միջոցին կարգինալներու ժո-
ղովը բոլորովին Աղեքսանդր Զի կողմնակից
էր : Եղբօրը տրուած այս մեծ շնորհքը բոլո-
րովին զայրացուց զկեսար, որ հայրական չը-
նորհաբաշխութեանց մէջ չմոռցուելով՝ Ֆրէ-
տէրիկի քով ծիրանակիր նուիրակ կոչուած
էր, եւ յանուն Պապին թագն իր ձեռքովն ա-
նոր գլխոյն վրայ պիտի դնէր :

Իսկ Լիւքրէս՝ այս տօնախմբութեան օրերը
հօրն եւ եղբարցը հետ անցունելէն հտքը՝ Սուրբ
Սեքստուսի վանքը քաշուեցաւ, եւ այս առանձ-
նութեան բուն պատճառը ոչ ոք կրցաւ գիտ-

նաւր : Կիսարի պաղատանքն ալ զուր ելան , որ իր քրոջը վրայ տարօրինակ եւ անբընական սէր մ'ունենալուն , կաղաչէր անոր որ իր Նաբօլի երթալուն երկրորդ օրը դռնէ աշխարհէն հրաժարէր : Քրոջը յամառութիւնը ղինքը խոր խօցեց , որովհետեւ Կանդիոյ դքսին թափորի ժամանակ ցրցուցած պերճութեան օրէն 'ի վեր ազգապիղծ սիրուհւոյն իրմէ պաղիւնչմարեց , եւ իր հակառակորդին դէմ ունեցած ատելութիւնն այնպէս ոաստկացաւ , որ ալ ինչ եւ է կերպիւ անոր կեանքը վերցնել որոշելով նոյն իրիկունը իր սրիկայներուն գլխաւորը կանչել տուաւ :

Միքէլօթթօ վարժուած էր այսպիսի դաղտնածածուկ պաշտօններու , որք կամ սիրահարութեան մը նպատակու եւ կամ վրէժխնդրութիւն մը կատարելու նպատակ ունէին : Այս երկու պարագայներուն մէջ ալ առատ վարձատրութեան յուսով ժամադրեալ միջոցին անվրէպ գնաց իր պաշտպանը գտաւ :

Կեսար Պօրճիա ընդարձակ կրակարանի մը մոյթին կրթնած ղինքը կսպասէր . այսանդամ կարդինալական ծիրանւոյն ու փեղոյրին տեղ սեւ թաւշէ բաճկոնակ մը հագած էր , որոյ կիսաբաց ձեղքերէն մի եւ նոյն գունով արնդուսէ զգեստ մը կը տեսնուէր : Մէկ ձեռքը մեքենայաբար ձեռնոցներուն հետ կը խաղար իսկ միւսը թունաւոր դաշոյնի մը երախտկաւը կը շոյէր , զոր միշտ հետը կը կրէր : Ասի-

կայ կարգինալին գիշերային արշաւանաց ըզ-
գեստներ : Միքէլօթթօ գինքն այն կերպարան-
քով տեսնելուն վրայ չզարմացաւ , միայն թէ
իր աչքերը սովորականէն աւելի չարագուշակ
բոցեր կարճկէին , ու հասարակօրէն գունատ
այտերը կապուտակ գոյն մ'առած էին : Միքէ-
լօթթօ կեսարու վրայ նայուածք մ'արձկելով
հասկցաւ թէ իր եւ անոր մէջ ահռելի գործ-
մը պիտի կատարուէր :

Կեսար աչք ըրաւ որ դուռը գոցէ : Միքէ-
լօթթօ հնազանդեցաւ , ու վայրկեան մը լուռ-
թենէ ետեւ , որոյ միջոցին Պօրճիայի աչքերը
կարծես թէ դիմացը կանգուն ու գլխիբաց կե-
ցող անհոգ սրիկային սրտին խորերը թափան-
ցել կուզէին :

— Միքէլօթթօ , ըսաւ այնպիսի ձայնիւ մը ,
որուն մէջ սրտին յուզմունքը յայտնող միմիայն
նուրբ եւ կծու հեգնութիւն մը կը նշմարուէր .
այս զգեստս ինչպէս կը գտնես :

Սրիկայն որչափ որ սովորած էր իր տիրո-
ջը պտուտաւոր խօսքերուն , զորս իր բուն միտ-
քը յայտնելէ առաջ կը գործածէր , այս անյու-
սալի հարցման առջեւ 'ի սկզբան լուռ կեցաւ ,
եւ հազիւ քանի մը վայրկեանէ վերջը կրցաւ
պատասխանել .

— Խիստ աղէկ , տէր իմ . այդ զգեստով ձեր
վսեմութիւնը գործադետի մը կերպարանքն ու-
նի , ինչպէս որ քաջասրտութիւնն արդէն ու-
նի :

— Ձեր այդ կարծեաց վրայ խիստ դո՛ւ եմ,
ըսաւ Կեօար : Գիտե՞ս արդեօք ի՞նչ պատճառա-
ւայս զդեօտս մի միայն զիշերը կրնամ հադ-
նիլ , իսկ ցերեկը կարդինալական հանդերձ ու
փեղոյր կրելու հարկադրեալ եմ , եւ եկեղեցիէ
եկեղեցի ու ժողովքէ ժողովք վազելով ժամա-
նակս կանցունեմ՝ փոխանակ պատերազմական
դաշտի մը վրայ փառաւոր բանակ մը կառա-
վարելու , որոյ մէջ դու քանի մը ողորմելի
սրիկաներու գլուխ ըլլալու տեղ , ինչպէս
որ գիտես , զօրավարի մը պաշտօն կրնաս վա-
րել :

— Այո՛ , տէր իմ , — պատասխանեց Միքէ-
լօթթօ , որ Կեօարի առաջին խօսքերէն միտքը
հասկցեր էր . — այդ ամենուն պատճառը Մօն-
սինեօր Զրանսօան է , Կանդիոյ ու Պէնէվանի
դուքսը , ձեր մեծ եղբայրը :

— Գիտե՞ս , կրկնեց Կեօար դառն ժպիտով
մը եւ զլիսովը հաւանութեան նշան մը տալով
սրիկային . գիտե՞ս , ո՞վ է այն որ հարստութիւն
ունի՝ բայց հանձար չունի , աղաւարտ ունի՝
բայց գլուխ չունի , սուր կը գործածէ՝ բայց
ձեռք չունի :

— Դարձեալ Կանդիոյ դուքսն է , ըսաւ Մի-
քէլօթթօ :

— Գիտե՞ս , շարունակեց Կեօար , ո՞վ է այն
որ անդադար իմ փառասիրութեանս , բաղդիս
ու սիրոյս ճամբուն վրայ ինձ խոչընդոտ կըլ-
լայ :

— Գարձեալ կանգիոյ դուքսն է ըսաւ Մի-
քէլօթթօ :

— Ուրեմն ինչ պէտք է ընել, հարցուց կե-
սար :

— Պէտք է մեռցնել, պատասխանեց սրիկան
պաղուծեամբ :

— Ես ալ այդպէս կը մտածեմ, Միքէլօթթօ,
ըսաւ կեսար քայլ մը դէպ անոր կողմը յառա-
ջանալով ու ձեռքէն բռնելով. կը ցաւիմ որ
այս բանս աւելի առաջ չխորհեցայ, որովհե-
տեւ եթէ անցեալ տարի Գաղղիոյ թագաւորին
իտալիայէն անցած ժամանակ՝ ձեռքս գաւա-
զան ունենալու տեղ՝ մէջքս սուր կրէի, հիմայ
ընդարձակ երկրի մը իշխան կըլլայի: Պապն
իւր գերդաստանը մեծցնել կուզէ, ասիկայ
յայտնի է. բայց ձեռք առած միջոցներուն մէջ
կը սխալի. զիս դուքս ու եղբայրս կարդինալ
անուանել պէտք էր: Եթէ զիս դուքս ըրած
ըլլար, տարակոյս չկայ որ իւր իշխանութեա-
նը հետ անվեհեր սիրտ մը միացուցած կըլլա-
յի. ով որ երկիրներ ու թագաւորութիւններ
ձեռք բերելու կելնէ, ճամբուն վրայ գտնուած
արգելքները պէտք է առ ոտն կոխէ, եւ ան-
երկիւղ համարձակութեամբ՝ առանց իր մար-
մինը խնայելու՝ սայրասուր փուշերու վրայէն
անցնի: Պէտք է որ աչքերը գոցած, դէպ իր
բաղդն յառաջանալու համար, սրոյ կամ դա-
շոյնի հարուածներ տայ: Ձեռքն իր արեանը
մէջ անգամ թաթաւելէ վախնալու չէ: Վեր-

Ջապէս, Հռոմուլոսէն սկսեալ մինչեւ ցՊայազիտ, մեծամեծ տէրութեանց հիմնադիրն երուն օրինակին հետեւելու է, որոց երկուքն ալ եղբայրասպանութեամբ միայն կրցան թագաւոր ըլլալ: Օն ուրեմն, Միքէլօթթօ, ես ալ քու ըսածիդ պէս որոշեցի, վճիռս անդարձ է: Հիմա ըսէ նայիմ, գիտնա ինչո՞ւ համար քեզ կանչել տուի. կրնամ քու վրադ վստահ ըլլալ:

Ինչպէս որ յայտնի կը տեսնուէր, Միքէլօթթօ, որ իր բաղդին յաջողին այս եղեռնագործութեան վրայ դրեր էր, պատասխանեց Կեսարի թէ իր ամեն հրամանները կատարելու պատրաստ է, բաւական է որ սպանութեան ժամանակը տեղն ու կերպը ցուցնէ իրեն: Կեսար պատասխան տուաւ թէ բնականաբար ժամանակը խիստ մօտ ըլլալու էր, որովհետեւ ինքը Նաբօլի երթալու վրայ էր. իսկ տեղն ու կերպը պարագայներէն կախում ունէին, ուստի երկուքն ալ իրենց կողմանէ բարեպատեհ ժամ պէտք էր փնտռէին:

Այս որոշման երկրորդ օրը Կեսար իմացաւ որ իր ճանապարհորդութիւնը յունիս 13 հինգշաբթի օրն ըլլալ որոշուեր է. միանգամայն իր մօրմէն հրաւէր ստացաւ յունիս 14 ին իր տունը ճաշելու: Այս ճաշն իր մնաք բարով ըսելուն առթիւ 'ի պատիւ իւր պիտի տրուէր: Միքէլօթթօ գիշերուան ժամը տասնըմէկին պատրաստ գտնուելու հրաման ընդունեց:

Սեղանը բացօթեայ տեղ մը Սէն—Բիէր—էս
—Լիէնի քով վանօցցայի մէկ գեղեցիկ այգիին
մէջ պատրաստուած էր : Կոչնականներն էին
Կեսար Պօրճիա՝ այս հանդէսին գլուցադնը ,
Կանդիոյ դուքսը , Ըսքուիլլաչէյի իշխանը , ա-
նոր կինը Տօնա Սանչիա , Մօն—Բէալ կարդի-
նալը , Ֆրանսոա Պօրճիա , Կալլիքստոս Գի որ-
դին՝ տօն Ռօտրիկ Պօրճիա՝ առաքելական պա-
լատին հրամանատարը , տօն Կօտֆրօա՝ Ժան
Պօրճիա կարդինալին եղբայրը , որ այն ատեն
Բէրուզ նուիրակ էր , եւ վերջապէս տօն Սե-
ֆօնս Պօրճիա՝ Պապին եղբօրորդին : Ուստի
բաց ՚ի Լիւքրէսէն , որ իր առանձնութիւնը ձը-
գել չէր ուզեր , Պապին բոլոր ընտանիքը հոն
էր :

Ճաշը խիստ փառաւոր էր : Կեսար զինքը
սովորականէն աւելի զուարթագէմ ցուցուց :
Իսկ Կանդիոյ դուքսն երբէք այնպէս ուրախ ե-
րեւցած չէր :

Կերակուրին միջոցին դիմակաւոր մարդ մը
նամակ մը բերաւ անոր . դուքսն ուրախութե-
նէն կարմրելով՝ նամակին կնիքը բրցուց ու կար-
դալէ ետեւ ըսաւ . — Պիտի երթամ : — Յետոյ
ղգուչութեամբ բաճկոնակին գրպանին մէջ պա-
հեց : Բայց որչափ որ ամենուն աչքէն զայն
ծածկելու փութաց , այսու ամենայնիւ Կեսար
դադտագողի նայուածք մը նետելով՝ կրցաւ իր
քրօջը Լիւքրէսի գիրն ըլլալը ճանչնալ : Նա-
մակաբերն այս պատասխանն առնելով ետ քաշ-

ւած էր, բայց կետարէն զատ ոչ ոք ուշադրութիւն ըրած էր իրեն։ Այն ատենները սովորութիւն կար որ սիրոյ նամակները կամ դիմակաւոր մարդիկ եւ կամ քողածածուկ կանայք կը բերէին։

Ժամը տասնին սեղանէն ելան, ու մեղմիկ հովմը փչելուն համար քիչ մ'ատեն ալ վանօցցայի տունը հովանաւորող յաղթ սոճիներուն տակ պտըտեցան։ Բայց կեսար վայրկեան մ'ալ իր եղբայրն աչքէ չկորսնցուց։ Ժամը տասնեւմէկին կանգիոյ դուքսը մօրմէն հրաժեշտ խնդրեց։ Կեսար ալ նոյնպէս ըրաւ, պատճառ բռնելով որ այն իրիկունը վատիկան երթալով իր հրաժարական ողջոյնը Պապին պիտի մատուցանէր։ Որովհետեւ առաւօտուն կանուխ ճամբայ ելնելու ստիպուած ըլլալուն՝ չպիտի կրնար իր պատաւորութիւնը հետեւեալ օրը կատարել։ Այս պատճառանքը հաւանական էր, որովհետեւ Պապը միշտ կէս գիշերէն երկու երեք ժամ ետքը կը պառկէր։

Երկու եղբարք մէկտեղ դուրս ելան, ու դրան առջեւ սպասող երիվարները հեծնելով, քովէ քով մինչեւ Պօրճիայի պալատը հասան, ուր այն ատեն Ասկանիօ Սֆօրցա կարգինալը կը բնակէր, քանզի Աղեքսանդրի Պապ ընտրուելուն առջի օրն ընծայ ընդունած էր անկէ։ Հոն կանգիոյ դուքսը եղբօրմէն բաժնուեցաւ խնդալից դիմօք ըսելով անոր թէ տուն երթալէ առաջ քանի մը ժամ պիտի անցունէր

գէղեցիկ տիկնոջ մը հետ, որ իրեն կապասէր :
կեսար՝ Կանդիոյ դքսին պատասխանեց թէ ա-
զատ էր ուղածն ընելու, եւ գիշեր քարի մաղ-
թեց : — Կանդիոյ դքսին բռնած ճամբան Սուրբ—
Սեբաստի մենաստանը կելնէր, ուր՝ ինչպէս
ըսինք՝ Լիւքրէս առանձնացած էր : Այս տես-
նելուն պէս՝ իր կասկածներն ստուգուեցան եւ
ինքը վատիկան երթալով Պապէն հրաժեշտ ու
օրհնութիւն ընդունեց :

Այս վայրկեանէս սկսեալ, մեր պատմելիք
սոսկալի դէպքին բոլոր պարագաները մութ են՝
մութի մէջ կատարուելնուն պատճառաւ : Բայց
ահաւասիկ ամենուն հաւտացածը :

Կանդիոյ դուքսը Կեսարէն բաժնուելէ ետեւ՝
իր քովը գտնուող մարդիկը ճամբելով սոսկ մէկ
հաւատարիմ սպասաւորը պահեց, որոյ հետ դէպ
ի ձիւտէքքա հրապարակը ճամբայ ելաւ : Հոն
հասած ժամանակ զիմակաւոր մարդը գտաւ,
որ ճաշին ժամանակ իրեն հետ խօսած էր, ու
սպասաւորին հրամայեց որ ալ ետեւէն չգալով՝
հրապարակին մէջ զինքն սպասէ, եւ ըսաւ թէ
երկու ժամէն ինքը պիտի գայ ու մէկտեղ տուն
պիտի դառնան :

Որոշուած ժամուն Կանդիոյ դուքսն եկաւ,
ու զիմակաւոր մարդը ճամբելով՝ դէպի իր
պալատը ճամբայ ելաւ : Բայց հաղիւ թէ հրէից
կէթթօ կոչուած փողոցին անկիւնը դարձաւ,
ճիւղորէ մը առաջնորդեալ չորս հետեւակ իր
Վրան յարձկեցան : Կարծելով թէ գող են կամ

զինքն ուրիշ մէկը կը կարծէին , Կանդիոյ դուքսըն իր անունը տուաւ : Բայց այս անունը մարդասպաններուն դաշոյնի հարուածները դադրեցնելու տեղ կրկնապատկեց , ու Կանդիոյ դուքսն իր սպասաւորին հետ արհնչուայ գետին փռուեցաւ :

Այն ատեն ճիւղորդ՝ որ անշարժ եւ անկարեկիր այս սպանութեան կատարուիլը տեսած էր , երիվարը ետ ետ քշելով դիակին մօտեցուց , ու չորս մարդասպանները դուքսին մարմինը ճիւղն դաւակին վրայ դնելով , ու քովէն քալելով որպէս զի չիյնայ , Սանթա—Մարիա—ին—Մօնթիչէլլի եկեղեցին հանող փողոցը մտան : Իսկ մեռեալ կարծուած ողորմելի սպասաւորը քարայտակին վրայ ձգեցին . սակայն քանի մի վայրկեանէն սպասաւորը քիչ մ'ուժ առնելով , արձկած հեծութեան ձայներն աղքատ տնակի մը բնակիչներէն լսուեցան , որ զինքը վերցնելով անկողնի ռը մէջ պառկեցուցին , եւ քիչ մը վերջը հողին փչեց , առանց կարենալու տեղեկութիւն մը տալ մարդասպաններուն եւ եղած սպանութեան վրայ :

Դուքսին պալատը բոլոր գիշերն եւ յաջորդ օրուան առտուն զինքը սպասեցին . յետոյ ակրնկալութիւնն երկիւղի , եւ երկիւղն ալ իրարանցումի փոխուեցաւ : Գնացին Պապին իմաց տուին որ Կանդիոյ դուքսը մօրը տունէն ելնելէն ետեւ ալ իր պալատը չէր դարձած : Այսու ամենայնիւ Պապն այն օրը մինչեւ իրի-

կուն ինքզինք քաջալերելու ջանաց յուսալով որ տղան սիրահարական արկածի մը մէջ գըտնուելով ցերեկը վրայ հասեր էր եւ գտնուած տեղէն ելնելու համար գիշերուան մութին վերադառնալուն կապասէր, որպէս զի մարդմէ չտեսնուելով ետդառնայ : Բայց գիշերն ալ ցերեկուան պէս առանց լուրի անցաւ, այնպէս որ երկրորդ օրը Պապը տանջուելով չարագուշակ նախազգացումներէ, եւ ժողովրդեան շըշուկէն՝ որ մեծամեծ աղէտները բարձրաձայն կը գուժէ, խորին յուսահատութեան մէջ ինկաւ : Իր հառաչանաց ու հեծեծանաց ժամանակ առջեւն ելնողին ուրիշ բան մը չէր կրնար ըսել՝ բայց եթէ այն հազարումէկ անգամ կրկնուած խօսքերը . — Թող փնտռեն, թող փնտռեն, ու թող իմանան թէ դժբաղդ երիտասարդն ինչպէս մեռեր է :

Իսկոյն խուզարկութիւններն սկսան, որովհետեւ ինչպէս որ ըսինք՝ Կանդիոյ դուքսն ամենուն սիրելի էր : Քաղքին մէջ որչափ ալ խուզարկութիւն ըրին, սպաննուած մարդուն դքսին սպասաւորն ըլլալէն զատ ուրիշ բան չկրցան իմանալ : Տիրոջը՝ բնաւ հետքը չկար. ուստի մտածեցին իրաւամբ որ անոր մարմինը Տիրերիս գետը նետուած էր, եւ Բիբէթթա փողոցէն սկսեալ գետեզերքն աչքէ անցուցին, եւ մեն նաւավարներն ու ձկնորսները հարցաքննելով թէ արդեօք իրենց տունէն կամ նաւակէն կրցեր էին տեսնել նախընթաց երկու

գիշերներուն մէջ գետեզերքին վրայ պատահած գէպքերը : Առջի բերան ամեն հարցուխորձ պարտապ ելաւ , բայց Յանթանօնէ փողոցին գլուխը հասնելուն՝ մարդ մը գտան որ ամսոյն 14 էն 15 ի գիշերուան մէջ իրենց խուզարկութեանց համապատասխանող գէպք մը պատահիլը տեսեր էր : Ասիկայ թէօրժ անուամբ Սքլափուն մ'էր , որ գետին վրայէն նաւակով Րիբէթթա փողոցը փայտ կը տանէր : Ահա իր խօսքերը .

« Չարեքշաբթի իրիկուն , բաւաւ , փայտը նաւակէն գետեզրը հանեցի , ու ես մակոյկիս մէջ՝ գիշերային զովութենէն օգուտ քաղելով՝ նստած կը հսկէի որպէս զի չըլլայ թէ գետեզրը պարպած փայտս ուրիշ նաւակ մը բեռցնելով տանին , կէս գիշերն երկու ժամ անցած , տեսայ որ Սէն—Թէրօմ եկեղեցւոյն ձախակողմեան նեղ փողոցէն երկու մարդ գուրս ելան , ու քալելով մինչեւ փողոցին մէջ տեղը հասան : Իրենց ամեն կողմը մտադիր զգուշութեամբ նայելէն յայանի կերեւէր որ հասկնալ կուզէին թէ փողոցէն մարդ կանցնէր . երբոր տեսան որ մարդ չկար , միւսանգամ նեղ փողոցը մտան , ուսկից երկու ուրիշ մարդիկ ելան , մի եւ նոյն զգուշութեամբ չորս կողմ նայեցան , եւ ամեն բան ուզածնուն պէս գտնելով՝ նշան ըրին իրենց ընկերներուն որ քովերնին դան :

Այն ատեն մարդ մը առաջ անցաւ՝ մոխրագոյն կարմրախտոյտ երիվար մը հեծած , ո-

րոյ դաւակին վրայ մեռելի դիակ մը դրուած էր, եւ գլուխն ու թեւերը մէկ՝ ու ոտքերը միւս կողմէն կախուած էին, ու առջի եկող երկու մարդիկն անոր ձեռքերէն ու ոտքերէն կը բռնէին: Երեք մարդիկ գետին քով մօտեցան, մինչդեռ միւս երկուքը փողոցը կը պահպանէին, ու դեռեղեքքին այն կողմը յառաջանալով, ուր քաղքին առուն ճիւղերէն կը թափի, ճիւղերը երկուքին դաւակը դէպ 'ի գետը դարձուց, ուր երկու մարդիկը որ իր քովէ էին, մէկը ոտքերէն միւսը ձեռքերէն դիակը բռնելով՝ երեք անգամ ճօճեցին եւ ամենայն զօրութեամբ գետը նետեցին: Զիւղերը դիակին ջուրը իյնալուն ձողփիւնը լսելով հարցուց. — Ընցա՞ւ. — միւսներն — Այո՛ տէր, — պատասխանեցին: Այն ատեն ետին դառնալով տեսաւ որ մեռելին վերարկուն ծովուն վրայ կը ծփէր, այն լողացող սեւ բանին ինչ ըլլալը հարցուց. — Իր վերարկուն է, տէր իմ, ըսաւ անոնմէ մէկը: Այն ատեն միւսը քարեր ժողվելով վերարկուին տեսնուած տեղը մօտեցաւ, ու անոր վրայ նետելով՝ ջուրին տակն իջեցուց դայն: Այս ընելէն ետեւ ետ քաշուեցան ու վայրկեանի չափ մեծ փողոցը քաշելով Մէն—Քաք հանողնեղ փողոցը մտան: Այսէ իմ ամեն տեսածո, եւ հետեւաբար ձեր ամեն հարցմանցը տալիք պատասխաններն:

Այս խօսքերուն վրայ, որ ամենուն յոյսը կը ցրէր, Պապին սպասաւորներէն մէկը Սքլաւոնին դառնալով ըսաւ թէ ինչպէս կրնար ըլ-

լալ որ այսպիսի ոճրագործութեան մ'ականատես
ըլլալով կառավարութեան բան մը չէր իմա-
ցուցեր : Բայց անիկայ պատասխանեց որ գետին
վրայ նաւավարութիւն ընելէն 'ի վեր հարիւ-
րաւոր անգամ մեռած մարդկանց մի եւ նոյն
կերպով Տիբերիս գետը ձգուիլը տեսեր էր , եւ
ոչ ոք անոնց վրայօք խուզարկութիւն մ'ըրած
էր : Ինքն այնպէս համոզուած էր օր այսդիւ-
կին ալ նոյնը պիտի պատահէր , եւ չէր ուզած
ասոր վրայ խօսք բանալ , կարծելով որ անց-
եալին պէս այս ալ անփոյթ մոռացութեան մէջ
պիտի իյնար :

Այս տեղեկութեանց վրայ , Պապին սպա-
ռաւորները գետին վրայ նաւարկող առէն ձրկ-
նորսներն ու նաւավարները կանչեցին , ու դքսին
մարմինը գտնողին մեծ վարձք խոստացած ըլ-
լալով , հարիւրէն աւելի մարդ ասոր ետեւէն
եղան , ու նոյն օրը , որ ուրբաթ էր , իրիկուն
չեղած , ջուրէն երկու մարդ հանեցին , որոնց
մէկը տարաբաղդ դուքսն ըլլալը շուտով ճանչ-
ցուեցաւ :

Դիակը տեսնուելուն պէս մահուանը պատ-
ճառն ալ երեւան ելաւ : Ինն վէրք առած էր ,
գլխաւորաբար վիզէն , որուն շնչերակը կտրած
էր : Բայց զգեստներուն չէին դպած : Իր բաճ-
կոնաէն ու վերարկուն վրան էր , ձեռնոցները
մէջքը , եւ ստակը քսակին մէջ : Ուրեմն դուք-
սը վրէժխնդրութեան զոհ եղած էր եւ ոչ ա-
ւազակութեան :

Դիակը կրող նաւակը Տիրերիսի վրայէն մինջեւ Սուրբ—Հրեշտակապետի բերդը գալով՝ մեռելը հոն հանեց : Շուտ մը դքսին պալատէն թափօրին օրը հազած շքեղազարդ հանդերձը բերին , զայն զգեցուցին եւ եկեղեցւոյ մեծաւորութեան պատուանշաններն ալ քովը դրին : Բոլոր օրը հոն մնաց , բայց յուսահատ հայրը չի համարձակեցաւ երթալ զայն տեսնել : Վերջապէս երբոր գիշեր եղաւ , իր ամենէն հաւատարիմ ու արժանի օպասաւորները՝ պապորդիի մը արժանի եղած մեծաշուք յուղարկաւորութեամբ Տիրամայր — Ժողովրդեան կոչուած եկեղեցին փոխադրեցին :

Այս միջոցին , Վեսար Պօրճիա , իր արիւնշաթաթաւ ձեռքը թագաւորական թագը Արակօնի Ֆրէտէրիկ թագաւորին գլուխը կը դնէր :

Այս հարուածը Աղեքսանդր Զի սիրտն 'ի խոր խոցեց : Առջի բերան՝ որմէ կասկածիլը չգիտնալով՝ ամենասաստիկ հրամաններ հանեց որ մարդասպանները փնտռուին : Բայց կամաց կամաց արիւնռուշտ ճշմարտութիւնն իր առջեւ կանգնեցաւ : Տեսաւ որ իր տունը դարնող հարուածն իր տունէն կելնէր , այն ատեն յուսահատութիւնը մոլեգնութեան փոխուեցաւ : Խենթի նման վատիկանի սենեակներուն մէջ վազվզել սկսաւ , ու պատառեալ զգեստներով՝ գլուխը մոխիր ցանած՝ կարդինալներուն ժողովատեղին երթալով՝ հեծեծանօք իր անցեալ կենաց անկարգութիւնները խոստովանեցաւ , եւ իր

արիւնէն իր արեան կրած հարուածն Աստուծոյ
արդար պատուհասը համարեց : Յետոյ պալա-
տին ամենէն առանձին ծածուկ ու մթին մէկ
սենեակը քաշուեցաւ ըսելով թէ անօթի կու-
ղէր մեռնիլ : Իրաւցնէ վաթսուն ժամէն աւելի
ոչ կերակուր կերաւ , ոչ ալ գիշերը քնացաւ ,
իւր կենացը խնայելու համար դուռը դարնելով
իրեն պաղատողներուն՝ կանացի հեծութեամբ
եւ առիւծի մռնչմամբ կը պատասխանէր : Ժիւ-
լի Ֆառնէզէ՝ իր նոր հարճը՝ որ գեղեցիկ ձիւ-
լիա կը կոչուէր , ալ չկրնալով դայն ամօքել ,
անոր կռկնակի սիրով սիրած Վիւքրէս աղջիկը
գնաց բերաւ , որպէս զի գայ եւ հօրը մահա-
բեր յամառութեան յաղթէ : Վուքրէս ելաւ իր
առանձնարանէն , ուր կանդիոյ դուքսին վրայ
կուշար , եւ եկաւ իր հայրը մխիթարելու : Ի-
րօք ալ անոր ձայնէն դուռը բացուեցաւ , եւ
այն ժամանակ միայն Սէկօվի կարդինալը՝ որ
մէկ օրէ 'ի վեր դրան առջեւ ծունդ չոգած կը
կենար աղաչելով նորին սրբութեան որ սիրտ
առնէ , կերակուր ու դինի բերող սպասաւոր-
ներուն հետ հազիւ կրցաւ ներս մտնել :

Պապը երեք օր ու երեք գիշեր Վուքրէսի
հետ առանձնացաւ . յետոյ հասարակութեան ե-
րեւցաւ , եթէ ոչ բոլորովին մխիթարուած ,
դռնէ հանդարտ գէմքով . վասն զի կարդինալ
կուիշիարտինի կը հաստատէ թէ աղջիկն իրեն
իմաց տուած էր որ մարդասպանին առջեւ , որ
քիչ ատենէն պիտի գար , զոհ , եղողին վրայ

ունեցած չափազանց սէրը ցուցնելը կրնար իրեն փոանդաւոր ըլլալ :

Այսու ամենայնիւ կեսար Պորճիա դեռ Նաբօլի կը կենար , որպէս զի հօրը կսկիծը փառատելու ժամանակ տայ , միանգամայն իրեն յանձնուած նոր բանակցութիւն մը յաջողութեամբ գլուխ հանէ . որն որ ուրիշ բան չէր , բայց եթէ Լիւքրէսին ու Ալֆօնս Բի բնականորդի Սալէրնի իշխանն ու Պիչէլլիյի գուքս Արալիօնացի Տօն Ալֆօնսին հետ ամուսնացնելու առաջարկութիւն մը : Լիւքրէս՝ Բէզարօ իշխանին հետ ամուսնացեր էր , բայց այնպիսի հօր մը աղջիկ էր , որ երկինքէն կապելու եւ արծրկելու իշխանութիւն ընդունած էր : Ուստի նոր նշանած մը պատրաստուելուն պէս՝ առաջին ամուսնութիւնը պիտի քակուէր , եւ այս ալ մեծ քան մը չէր Պապի մը համար : Ագեքսանդր քաջ քաղաքագէտ մ'ըլլալով իր աղջիկն անօգուտ փեսայի մը հետ ամուսնացած ձգել չէր ուզեր :

Օգոստոս ամսոյն վերջերն իմացուեցաւ որ քահանայապետական դեսպանը նորընտիր թագաւորին քով իր պատգամաւորութիւնը Պապին ուղածին պէս լմնցուցեր՝ Հռովմ պիտի գար , իրօք ալ սեպտեմբեր 5ին՝ այսինքն Կանդիոյ դքսին մահուընէն հազիւ երեք ամիս ետքը Հռովմ մտաւ : Երկրորդ օրը՝ ամսոյն 6ին՝ Սանթա—Մարիա—Նովէլլա եկեղեցիէն ելնելով , որոյ դրան առջեւ ըստ սովորութեան կարդինալ-

ներն եւ Սպանիոյ ու Վենետիկի զեապանները ձի հեծած զինքը կապասէին, Վատիկան գնաց, ուր Նորին սրբութիւնը ժողով գումարած էր : Ժողովատեղին մտած ժամանակ՝ Պապէն սիրալիր ընդունելութիւն գտաւ , որ ըստ սովորութեան զայն օրհնելով համբուրեց : Յետոյ դարձեալ կարգինալներուն ու զեապաններուն ընկերակցութեամբն իր բնակարանը տարուեցաւ, ուր առանձին մնալուն պէս , նորէն Պապին քով դնաց : Ժողովին մէջ ամենեւին չէին խօսակցած իրարու հետ , եւ որդին ու հայրը հազար ու մէկ բան ունէին իրարու շրուցելիք , բայց ոչ կանգիոյ դքսին վրայօք , ինչպէս որ ընթերցողք կրնան կարծել . վասն զի ոչ այն օրը եւ ոչ ետքը այն տարաբաղդ երիտասարդին խօսքը չեղաւ , որպէս թէ երբէք աշխարհ եկած չըլլար :

Բայց կեսար բարի լուրեր կը բերէր : Ֆրէտէրիկ Թագաւորն՝ առաջարկեալ ամուսնութեան կը հաւանէր : Ուստի Սֆօրցայի ու Ղուքրէսի ամուսնութիւնը լուծուեցաւ անկարողութեան պատճառանօք : Նաեւ Ճէմի դիակը գերեզմանէն հանելու արտօնութիւն կը շնորհէր , որն որ , ինչպէս մեր ընթերցողք կը յիշեն , երեք հարիւր հազար Մաճառ ոսկի կարժէր :

Այն ատեն , կեսարի ուղածին պէս , կանգիոյ դքսին տեղ ինքը Պապէն ետեւ ամենազօր եղաւ : Հռովմայեցիք քիչ ատենուան մէջ տեսան որ այս փոխարքայութեան շնորհիւ

Հոռվմ գէտ 'ի բարուց ապականութիւնն հըս-
կայաքայլ նոր ընթացքով մը կը յառաջանար :
Ամեն կողմ դիմակաւոր խումբեր , պարահան-
դէսներ ու խրախճաններ կը տեսնուէր . Կեսար
ալ կարդինալական ծիրանին մէկդի նետելով ,
որոյ գոյնը գուցէ զինքը կը յոգնեցնէր , գաղ-
ղիական զգեստներ հագած կը պտըտէր , թա-
գաւորի մը պէս ետեւէն կարդինալներու դես-
պաններու եւ թիկնապահներու բազմութիւն
մը տանելով : Անանկ որ քահանայապետա-
կան քաղաքն իբրեւ պոռնիկ մ'իր զեղխու-
թեանցն ու անառակութեանց մէջ թողուած ,
ոչ Ներոններու եւ ոչ Հելիոկարալներու օ-
րով , կըսէ վիթէրպոյի կարդինալը , երբէք
այսչափ ստահակ , այսչափ զեղխ եւ այսչափ
արիւնարբու եղած չէր : Երբէք այսչափ չարիք
չէին տեղացած իր վրայ . երբէք այսչափ մատ-
նիչք զինքը չէին անպատուած , երբէք այսչափ
սիկարեւաններ ու դահիճներ զինքը չէին ամբչ-
ցուցած : Գողերուն թիւն այնչափ մեծ եւ ա-
նոնց յանդգնութիւնն ալ այնչափ սաստիկ էր ,
որ մարդ չէր կրնար քաղքին գոներէն դուրս
ելնել : Շատ չանցաւ քաղքին մէջ ալ ապահո-
վութիւն չմնաց : Ոչ առան եւ ոչ աշտարակ
կարող չէին մարդ պաշտպանելու : Իրաւունք
ու արդարութիւն չմնաց : Բսկին , բռնութիւնն
ու հաճոյքը միայն կը թագաւորէին :

Այս հանդէսներուն պատճառաւ ոսկին իբ-
րեւ բովի մէջ կը հալէր , ու երկնից մէկ ար-

Հռովմ դէպ 'ի բարուց ապականութիւնն հրակայաքայլ նոր ընթացքով մը կը յառաջանար : Ամեն կողմ դիմակաւոր խումբեր , պարահանդէսներ ու խրախճաններ կը տեսնուէր . կեսարալ կարդինալական ծիրանին մէկդի նետելով , որոյ գոյնը գուցէ զինքը կը յոգնեցնէր , գաղղիական զգեստներ հագած կը պտըտէր , թագաւորի մը պէս ետեւէն կարդինալներու դեսպաններու եւ թիկնապահներու բազմութիւն մը տանելով : Անանկ որ քահանայապետական քաղաքն իբրեւ պոռնիկ մ'իր զեղխութեանցն ու անառակութեանց մէջ թողուած , ոչ Ներոններու եւ ոչ Հէլիոկարալներու օրով , կըսէ Վիթէրպոյի կարդինալը , երբէք այսչափ ստահակ , այսչափ զեղխ եւ այսչափ արիւնարբու եղած չէր : Երբէք այսչափ չարիք չէին տեղացած իր վրայ . երբէք այսչափ մատնիչք զինքը չէին անպատուած , երբէք այսչափ թիկարեաններ ու դահիճներ զինքը չէին ամբլցուցած : Գողերուն թիւն այնչափ մեծ եւ անոնց յանդգնութիւնն ալ այնչափ սաստիկ էր , որ մարդ չէր կրնար քաղքին գոհերէն դուրս ելնել : Շատ չանցաւ քաղքին մէջ ալ ապահովութիւն չմնաց : Ոչ տուն եւ ոչ աշտարակ կարող չէին մարդ պաշտպանելու : Իրաւունք ու արդարութիւն չմնաց : Ոսկին , բռնութիւնն ու հաճոյքը միայն կը թագաւորէին :

Այս հանդէսներուն պատճառաւ ոսկին իբրեւ բովի մէջ կը հալէր , ու երկնից մէկ ար-

գարադատ լատովն Աղէքսանդր ու կեսար
սկսան նոյն իսկ այն անձանց հարստութեանն
աչք տնկել, որոց սիմոնականութեամբն իրենք
այս բարձր աստիճաններուն հասած էին: Ըս-
տակ կոխելու այս առաջին նոր օրինակ փորձը
Գօղէնցայի կարգինալին վրայ բրին: Ահաւասիկ
ինչ առթիւ:

Քանի մը ժամանակ առաջ Փօրթուկալի
թագին վերջին ժառանգն եղողուխտեալ մայ-
րապետի մ'ամուսնութեան արտօնագիր շնորհ-
ուած էր, որով մայրապետը Փօրթուկալի
վերջին թագաւորին անհարազատ որդիներէն
մէկուն հետ ամուսնացեր էր: Այս ամուսնու-
թիւնն Սպանիոյ Ֆէրտինանտ թագաւորին եւ
թագուհւոյն շահուցը խիստ վնասակար ըլլալով,
դեսպաններ ղրկեցին Աղէքսանդր Զի եւ դառ-
նապէս գանգատեցան ճիշդ այն միջոցին որ
Արալօնի տան եւ Սուրբ—աթոռոյն մէջ խնա-
մութիւն մը հաստատուելու վրայ էր: Աղէք-
սանդր գանգատին պատճառն հասկնալով, գոր-
ծը կարգադրել խոստացաւ: Ուտի այն արտօ-
նագրէն տեղեկութիւն ունենալն ուրացաւ, ո-
րուն ստորագրութեանը համար 60,000 տուքադ
ստացեր էր, եւ առաքելական հրովարտակնե-
րու քարտուղար Գօղէնցայի արքեպիսկոպոսն
աճառասանութեան ենթարկեց՝ իբրեւ սուտ
արտօնագիր տուող: Այս ամբաստանութեամբ
Գօղէնցայի արքեպիսկոպոսը Սուրբ—Հրեշտա-
կապետի բերդը տարուելով բանտարկուցաւ:

Բայց որովհետեւ այս տեսակ ամբաստանութիւն մ'ապացուցանելը դիւրին բան չէր, մանաւանդ թէ որ արքեպիսկոպոսը յամառելով պնդելու ըլլար թէ արտօնագիրն իրօք Պապէն շնորհուած էր, ուստի խորհեցան այնպիսի դաւ մը գործածել, որ անտարակոյս կրնար յաջողիլ:

Իրիկուն մը կարդինալ Վալէնթին՝ արքեպիսկոպոսին բանտը գնաց մտաւ՝ այն անկեղծ ու սիրազգած զէմքով, զոր խիստ վարպետ կերպիւ գիտէր կեղծել՝ երբոր պէտք ըլլար, եւ Պապին գտնուած տագնապալից վիճակը յայտնելով, ըսաւ որ միայն ինքը՝ արքեպիսկոպոսը՝ զոր Նորին սրբութիւնն իր ամենէն մտերիմ բարեկամը կը ճանչնար, կրնար զինքը այն տագնապէն ազատել:

Արքեպիսկոպոսը պատասխան տուաւ թէ պատրաստ էր Նորին սրբութեան ամեն հրամանները կատարել:

Այն ատեն կեսար Պօրճիա սեղանին միւս կողմը նստելով, որուն վրայ բանտարկեալն արմուկը կրթնցուցած նստեր էր, Սուրբ—աթոռին դժուար ու նեղ կացութիւնն անոր առջեւ դրաւ: Արակօնի տան հետ լիւքրէսի ու Ալֆօնսի ամուսնութեամբ ամենակարեւոր խնամումութիւն մը հաստատուելու ժամանակ՝ չէր կրնար Ֆէրտինանտի զրուցուիլ թէ Պապը քանի մը ողորմելի ոսկիներու համար այնպիսի արտօնագիր մը ստորագրեր էր, որ էրկանն թւ կը-

նոջը մէջ կը միացնէր թագի մ'ամեն իրաւունքները, որոց վրայ Ֆէրտինանտ ու Իզապէլ սոսկ աշխարհակալութեան իրաւունք մը կրնային ունենալ: Այսպիսի խոստովանութիւն մը կրնար բանակցութիւնները խզել, եւ քահանայապետական տունն ալ իր մեծութիւնն աւելցնելիք պատուանդանին զարնուելով կործանիլ:

Ասկէց կրնար Գօզէնցայի արքեպիսկոպոսը հասկընալ թէ Պապն ինչ կ'սպասէր իր անձնուէր բարեկամութենէն: Այսինքն պարզապէս խոստովանիլ որ այն արտօնագիրն ինք տուած էր: Եւ որովհետեւ այսպիսի յանցանքի մը վճիռը միայն Աղէքսանդր Զի կիյնար տալ, ամբաստանեալը կրնար կանխաւ ապահով ըլլալ որ տրուելիք վճիռն ալ բոլորովին հայրական պիտի ըլլար: Ասկէց զատ՝ վարձատրութիւնն ալ վճռոյն հետ մի եւ նոյն ձեռաց մէջ էին, եթէ վճիռը հայրական էր, փոխարէն վարձատրութիւնն ալ թագաւորական պիտի ըլլար, վասն զի կարգինալի տիտղոսով եւ իբրեւ քահանայապետական նուիրակ՝ Լիւքրէսի ու Ալֆօնսի ամուսնութեան ներկայ պիտի գտնուէր: Այս շնորհն ալ խիստ արժանի էր իրեն, որովհետեւ մի միայն իր անձնուիրութեամբը պիտի կրնար ամուսնութիւնը կատարուիլ:

Գօզէնցայի արքեպիսկոպոսը գիտէր ինչ տեսակ մարդոց հետ գործ ունենալը: Աղէկ հասկըցեր էր որ իրենց նպատակին հասնելու համար ամեն միջոց լաւ էր իրենց համար: Ա-

դէկ դիտէր որ տեսակ մը փռչի կը գործածէին
որ չաքարի համն ու հոտն ունէր, եւ կերակ-
րոց հետ խառնուած ժամանակ անհնարէր նշմա-
րել, եւ իրենց բաղձանաց համեմատ, առանց
յայտնի նշան կամ հետք մը ձգելու՝ արագ կամ
յամբ մահ մը կը պատճառէր։ Գիտէր այն թու-
նաւոր բանալիին գաղտնիքը, որ միշտ Պապին
վառարանին վրայ կը կենար, այնպէս որ, երբ
Նորին սրբութիւնն իր գաղտնեացը հաղորդ
եղող սպասաւորներէն կամ պաշտօնեայններէն
մէկն սպաննել ուզէր, կը հրամայէր անոր որ
այն բանալիով այս ինչ պահարանը բանայ։ Բա-
նալոյն երախակալն անտեսանելի սլաք մ'ունէր,
եւ պահարանին փականքն ալ դժուարութեամբ
բացուելուն, մարդը կ'ստիպուէր ուժով մը
բանալին դարձնել։ այն ատեն ձեռքը քիչ մը
կը սկրդէր։ Բայց վէրքը մահացու էր։ Գիտէր
վերջապէս որ Վեսար մատնի մը կը կրէր որ եր-
կու առիւծու գլխէ կը բաղկանար, եւ երբոր
բարեկամի մը ձեռքը սեղմէր, մատնիին քարը
ներս դառնալով՝ առիւծին ախտաներն իժի ախ-
ոյ կը դառնային, եւ բարեկամը Պօրճիան ա-
նիծելով կը մեռնէր։ Արքեպիսկոպոսն ասոնք
գիտնալով հանդերձ, կէս մը վախէն, կէս մ'ալ
վարձատրութեան յուսով չլացած, իրեն եղած
առաջարկութիւնը կատարեց։ Վեսար Վատիկան
դարձաւ այն թանկագին թուղթով, որուն մէջ
Գօզէնցայի արքեպիսկոպոսը կը խոստովանէր
թէ թագաւորազուն մայրապետին չ'որոշուած

արածնադիրը մի միայն ինք տուած էր :

Երկու օր ետքը , Պապը՝ արքեպիսկոպոսին տուած ապացոյցներուն շնորհիւ՝ Հոովմի քաղաքապետին , առաքելական սենեկին ունկընդիր դատաւորին , փաստաբանին եւ արքունի գանձուց հոգաւարձունին ներկայութեամբ Գօզէնցայի արքեպիսկոպոսին վճիռը տուաւ , որով զայն իր ամեն եկեղեցական պատիւներէն ու շահերէն կը զրկէր , աստիճաններէն ու կարգէն կը ձգէր եւ ունեցած հարստութիւնն ալ յարքունիս կը գրաւէր : Իսկ իր անձը քաղաքական դատաւորին պիտի յանձնուէր : Երկու օր ետքը քաղաքական դատաւորը Պապէն ընդունած պատուէրը գործադրելու համար բանտը դնաց՝ հետը ատենադպիր մը , երկու սպասաւոր ու չորս ալ պահնորդ տանելով : Ատենադպիրը ձեռքը բռնած թուղթը բանալով դատակնիքը կարդաց : Երկու սպասաւորք ծրար մը քակեցին , ու բանտարկեալն եւ սլիսկոպոսական զգեստներէն մերկացնելով , ձերմակ հաստ կտաւէ պատմութեան մը որ հպարիւ ծունկերը կը հասնէր , նոյն կտաւէ վարտիք մը , եւ զոյգ մը խոշոր կոշիկ հագուցին : Վերջապէս պահնորդք ալ զինքը բռնելով Սուրբ — Հրեշտակապետի բերդին ամենէն խորունկ եւ խաւարին բանտը տարին , ուր գտնուած բոլոր կարասին՝ փայտէ խաչելութիւն մը , սեղան մը , աթոռ մը եւ անկողին մ'էր : Զբաղանքի համար ալ կանդեղ մը , Աստուածաշունչ մ'եւ

Եւստակիոսը մը տուին իրեն : Կերակուրը՝ երկու լիտր հաց ու տակառակ մը ջուր էր , նաեւ շիշ մ'ալ ձէթ կանդեղին համար , զորս երեք օրն անգամ մը կը նորոգէին :

Տարի մը դժբաղդ արքեպիսկոպոսը հոն մնալէ ետեւ յուսահատութենէն հոգեվարքի տալնապին մէջ թեւերը կրծելով մեռաւ :

Այն խաւարտչին բանտն իջած օրէն Պապը դատաւարտելոյն բոլոր հարստութիւնը Կեսար Պօրճիայի շնորհեց՝ այս գործն այնպէս վարպետութեամբ առաջ տարած ըլլալուն համար :

Պապին եւ իր ընտանեաց զբօսանքը մինակ որսորդութիւն , պարահանդէս եւ դիմակաւոր խաղերը չէին : Երբեմն տարօրինակ տեսարաններ ալ կուտային : Ասոնց երկուքը միայն յիշատակենք : Մէկը կտտամահ սպանութիւն մ'էր , միւսն ալ անասնազուգութիւն : Բայց երկուքին վրայ ալ այնպիսի մանրամասն պարագաներ կան , զորս չենք ուզեր որ մեր երեւակայութեան ծնունդ համարին : Ուստի բառ առ բառ Պիւրչարի անուն լատիներէն լրագրէն կը թարգմանենք :

« Այս միջոցիս (այսինքն 1499 տարւոյն սկիզբները) , Գօրսէթթա անուն պոռնիկ մը բանտ դրուեցաւ : Ասիկա Մաւրիտանացի տարվաւոր մ'ունէր , որ կնկան զգեստ հագած զինքը տեսնելու կուգար , եւ այս ծպտեալ կերպարանքին համար Սպանիացի Պարպարուհի կը կո-

չէին զայն : Այս գայթակղութիւնը քաւելու համար, երկուքն ալ քաղաք բերուեցան, կինն առանց շապիկի եւ վարտիքի՝ միայն Մաւրիտանացւոյն պատմութեանը հագած, որուն եւ ոչ մէկ կոճակը կոճկուած ըլլալուն՝ առջեւի կողմը բաց էր : Տարիաւորին ալ կնկան զգեստ հագուեցեր, ձեռներն ետին կապեր, շրջազգեստը մինչեւ մէջքը վեր քաշեր էին, այնպէս որ մարմնոյն մեղապարտ մասն ամենուն աչքին առջեւ էր : Այս կերպով բոլոր քաղաքը պտրտելէ ետեւ՝ Գօրսէթթա Մաւրիտանացւոյն հետքանորդը կուեցաւ . բայց յաջորդ ապրիլ 7ին, Մաւրիտանացին դարձեալ բանտէն հանուելով՝ երկու աւագակաց հետ Շաղկազաշտ կոչուած տեղը տարուեցաւ : Երեք դատապարտելոց առջեւէն խոտորնակի էշ հեծած դահիճ մը կերթար, ձեռքը երկայն գաւազան մը բռնած, որուն ծայրը հրէի մ'արիւննալից ծննդական անդամները կախուած էին, զոր 'ի պատիժ քրիստոնեայ կնկան մը հետ հաղորդակցութիւն ունենալուն կտրեր էին : Սպանման տեղը հասնելով՝ երկու գողերը կախուեցան : Իսկ թշուառ Մաւրիտանացին փայտակոյտէ շրջապատեալ սիւնի մը կապեցին որ այրեն : Բայց յորդ անձրեւ մը վերայ գալով, դահիճին կրակ տալու ամեն ճիգը պարապ հանեց : »

Աս յանկարծական գէպքը, զոր ժողովուրդը հրաշքի տեղ դրաւ, Լիւքսեմբըրկեց սպանման ամենէն հետաքրքրաշարժ մասը տեսնելէ :

Բայց հայրն այս զրկման փոխարէն զայն աւելի
դուարձացնելու համար ուրիշ տեսակ տեսարան
մը պատրաստած էր : Սակայն կանխաւ կիմա-
ցընենք ընթերցողին , որ այս յետագայ քանի
մը տողերք բարեմիտ Պիւրչար գերմանացւոյն
օրագրին թարգմանութիւնն են , որ ամենէն
արիւնշալից ու լպիրշ գէպքերն իբրեւ օրըս-
տօրէական եղելութիւններ տեսնադպրի մը
անդգածութեամբ կը հրատարակէր՝ առանց իր
կողմէն գիտողութիւն կամ խորհրդածութիւն
մ'աւելցընելու :

« Նոյեմբեր տասնեւմէկին , գիւղացի մը
երկու մատակ ձիերու վրայ փայտ բեռցուցած
Հոովմ կը մտնէր : Սուրբ—Պետրոսի հրապարա-
կէն անցած ժամանակ՝ Նորին սրբութեան ըս-
պասաւորները վազեցին , մատակներուն փոկերը
կտրեցին , եւ անասնոց վրայի համետին հետ
փայտերն ալ գետինն ինկան : Ս.ին երկու մա-
տակներն եւ պալատին ու դրան մէջ տեղը
դանուած գաւիթը տարին : Անմիջապէս ակոռ-
ներուն դռները բացուեցան , եւ ահա չորս
սանձարձակ երիվար մատակներուն վրայ ուլա-
ցան , եւ սաստիկ վրնջմամբ՝ աքացելով խած-
նելով խեղճ մատակները վիրաւորելէ ետեւ՝ ա-
նոնց վրայ ելան : Պապն ու տիկին լիւքրէս
պալատին դրանը վրայի պատուհանէն այս կը-
ռիւն եւ հետեւանքը տեսնելով չափէ դուրս
դուարձացան : »

Սենք ալ Պիւրչարի պէս , խորհրդածու-

թիւն չենք ըներ այս դէպքին վրայ :

Սակայն Գօգէնցայի արքեպիսկոպոսին նը-
կատմամբ Կեսար Պօրճիայի գործածած դուր՝
փափաքուած արդիւնքն առաջ բերաւ : Իդա-
պէլ ու Ֆէրտինանա ալ չէին կրնար Աղեքսան-
դըր Զի վրայ ձգել այն արտօնագրին ստորագ-
րութիւնը՝ որուն համար զանգատած էին Ռատի
Լիւքսէսի ու Ալֆօնսի ամուսնութեան արգելք
չմնաց : Այս բանը մեծ ուրախութիւն պատճա-
ռեց Պապին , որ այս առաջին ամուսնութեան
մեծ կարեւորութիւն կուտար իբրեւ նախըն-
թաց երկրորդ ամուսնութեան մը , զոր Կեսա-
րու ու Ֆրէտէրիկի Տօննա Գարլօթթա աղջկանը
մէջ կառարել կը յուսար :

Արդարեւ Կեսար իր եղբօրը մահուընէն 'ի
վեր ըրած գործերովը ցուցուցեր էր որ եկե-
ղեցական կենաց համար կոչում չունէր , այն-
պէս որ՝ մարդ չզարմացաւ երբոր առաւօտ մը
Աղեքսանդր Զ իր կարգինալներուն ժողովը գու-
մարած ատեն՝ Կեսար ներս մտաւ , եւ հօրը
դառնալով ըսաւ թէ իր մանկութեան տարիներ-
էն 'ի վեր իր բնական յօժարութեամբն ու
հանճարովն աշխարհական գործերու միտում
ունէր , եւ միայն Նորին սրբութեան բացար-
ձակ հրամանին հնազանդելու համար զինքը եւ
կեղեցւոյ տուեր , կարգինալական ծիրանին եւ
ուրիշ պատիւներն եւ վերջապէս սարկաւա-
գութեան սուրբ աստիճանն ընդունել էր , եւ
թէ հասկնալով որ իր հասակին եւ կացութեան

մէջ՝ որչափ անպատեհ էր իր ցանկութեանցը հետեւիլ, այնչափ ալ անկարելի էր անոնց դէմ դնել: Խոնարհաբար կաղաչէր զՆորին սրբութիւնը, որ իր անյաղթելի միտմանց զիջանելով՝ հրաման տայ իրեն եկեղեցական աստիճաններն ու զգեստները թողուլ, եւ աշխարհային կենաց մէջ մտնելով՝ օրինաւոր ամուսնութիւն մը կատարել: Միանգամայն խնդրեց բարձրապատիւ կարգինալներէն որ իրեն համար միջնորդեն առ Նորին սրբութիւնն, որուն իր ազատ կամօքն ետ դարձնել կը խոստանար բոլոր ընդունած եկեղեցական պատիւները, աստիճանները, կալուածները, եկեղեցիներն ու մենաստանները: Կարդինալները Կեսարի խընդրանաց իրաւունք տալով՝ միաբերան Պապին թողուցին այս գործոյս որոշումը: Պապը, ինչպէս յայտնի է, իբրեւ բարեգութ հայր, որդւոյն բնական յօժարութիւնները բռնաբարել չուզելով, անոր խնդրուածքն ընդունեց: Կեսար կարդինալական ծիրանին հանեց, որինչպէս իր պատմիչը Թօմազօ կըսէ արեան գոյնէն զատ ուրիշ յարաբերութիւն մը չունէր անոր հետ:

Այս հրաժարումը շատ հարկաւոր էր, եւ կորսնցընելու ժամանակ չկար: Կարողոս Ը, օր մը ուշ ատեն յողնած որսէ դառնալով, գլուխը պաղ ջրով լուաց, սեղան նստաւ, եւ կերակուրէն անմիջապէս ետքը կաթուածահար մեռաւ, թագաւորական գահն իր յաջորդին՝

բարեմիտ լուգովիկոս ժֆիթողով, որ երկու մեծ տկարութիւն ունէր, երկուքն ալ իրարմէ ձախորդ: Առաջինն էր աշխարհակալութիւններ ընելու հաճոյքը. երկրորդն ալ դաւահներ ունենալու բաղձանքը: Ա. Ղեքսանդր, որ ամեն քաղաքական փոփոխութեանց ուշադիր էր, մէկէն տեսեր էր որ լուգովիկոս ժֆիթ դահակալութենէն մեծ օգուտ կրնար քաղել, որովհետեւ Գաղղիոյ նոր թագաւորն իր կրկին բաղձանաց կատարման համար իր ձեռնառութեանը կարօտութիւն պիտի ունենար: Իրօք ալ լուգովիկոս ժֆ Պապին աշխարհական օգնականութեանը պէտք ունէր Միլանի դքսութեան վրայ քաշելու համար, որուն վրայ ժառանգական իրաւունք ունէր՝ ինչպէս որ ըսինք՝ իր մեծ մօրը Վալէնթին Վիսքօնթիի՝ կողմանէ. եւ հոգեւորական օգնութեանն ալ պէտք ունէր՝ իր կինն արձկելու համար, որ լուգովիկոս ժԱին Յովհաննա աղջիկն էր, եւ չափէ դուրս տղեղ ու ամուլ էր, բայց հօրմէն վախճալուն համար ամուսնացեր էր անոր հետ: Ա. Ղեքսանդրը պատրաստ էր այս ամեն բաները լուգովիկոս ժֆի շնորհելու, եւ որ առաւելն է՝ կարգինալական փեղոյր մ'ալ անոր ժօրժ Ամպուազ բարեկամին տալու, թէ որ Գաղղիոյ թագաւորն իր բոլոր ազդեցութեամբ հաճեցնէր ծաղկահասակ Տօնա Գարլօթթա օրիորդը, որ Գաղղիոյ արքունեաց մէջ էր, իր կեսար որդւոյն հետ ամուսնանալու:

Արդ, կեսար կարդինալութեան ծիրանին ձգած եւ իր փառասիրութեան վաղեմի եւ անդրդուելի նպատակն եղող աշխարհական ըզդեմտն հազած օրն այս բանակցութիւնները շատ յառաջացած ըլլալով, լուղովիկոս ԺԲի դեպան վիլնէօվ իշխանը՝ որ վկեսար Գաղղիա պիտի տանէր, Հռովմ հասաւ ու անոր ներկայացաւ, որ ամիսի մը չափ իր սովորական պերճասիրութեամբն եւ իրեն պէտք եղած անձանց յոյց տուած ամեն տեսակ փաղաքշանօք պատուեց զայն Հռովմի մէջ։ Յետոյ ճանբայ ելան Պապին սուրհանդակէն առաջնորդեալ, որ ամեն անցնելիք քաղաքներն հրաման տարաւ որպէս զի ամեն տեսակ յարգանաց եւ պատուոյ ջոյցերով ընդունին։ Գաղղիոյ մէջ ալ մի եւ նոյն հրամանները տրուած ըլլալով, բարձրադասիւն ուղեւորներուն անյալիսի բազմաթիւ պահապանաց խումբ մը տրուած էր, եւ այնչափ խուռն բազմութիւն մը զանոնք տեսնելու դիմած էր, որ կեսարի ուղեկիցները փարիզէն անցնելէ ետեւ՝ գրեցին Հռովմ թէ Գաղղիոյ մէջ ոչ ծառ, ոչ տուն, ոչ պատ տեսած էին, այլ միայն մարդիկ, կանայք եւ արեգական ճառագայթներ։

Թագաւորն որսի ելնելու պատրուակաւ քաղքէն երկու մղոն հեռու իր հիւրն ընդունելու գնաց։ Հոն, որովհետեւ գիտէր որ կեսար կարդինալութեան ատեն կրած վալէնթիւնօ անունը շատ կը սիրէր, եւ ետքն ալ կոմ-

սի տիտղոսով զայն կը կրէր , թէպէտ եւ այս պատուանունն իրեն շնորհող արքեպիսկոպոսութենէն հրաժարած էր , Տօֆինէ գաւառին վալանս քաղքին ղքսութեան տիտղոսը շնորհեց անոր քսան հազար ֆրանք եկամուտով : Այս փառաւոր ընծայն ընելէ ու երկու ժամու չափ հետը խօսակցելէ ետեւ՝ զատուեցաւ անկէ , որպէս զի պատրաստուած մեծաշուք հանդիսիւ քաղաք մտնէ :

1498 տարւոյն դեկտեմբերի տասնեւութեւ բորդ չորեքշաբթի օրն էր որ Կեսար Պօրճիա Շինօն քաղաքը մտաւ՝ թագաւորի մ'աղջկան հետ ամուսնանալու գացող Պապորդուոյ մ'արժանավայել փառաւորութեամբ :

Թափօրը կը բաղկանար նախ քսանեւչորս ջորիէ , որք դքսին ղինանշաններովն ու չիկակարմիր ծածկոցներով զարդարուած էին , եւ քանդակագործ արկղեր եւ փղոսկրազարդ եւ արծաթապատ սնտուկներ կը տանէին : Ասոնց ետեւէն ուրիշ քսանեւչորս ջորիներ կուգային Գաղղիոյ թագաւորին ղինանշաններովն եւ դեղին ու կարմիր ծածկոյթներով զարդարուած : Ասոնց ալ ետեւէն ուրիշ տասն ջորի կերթային կարմրանիշ դեղին սնդոյով ծածկուած . վերջապէս ուրիշ տասն ջորիներ ալ կուգային ոսկերիդ բեհեզներով զարդարուած , որոց երիզներուն մէկը մանրաթել ոսկիէ եւ միւսը ողորկ ոսկիէ էր :

Թափօլի : առջեւէն գացող այս եօթանաս

սուն ջորիներուն ետեւէն տասնեւվեց հատ դե-
ղեցիկ պատերազմական նժոյգներ կուգային՝
նոյնչափ հետեւակ ախոռապետներէ ընկերաց-
եալ, որ անոնց երասանակէն բռնած քովերնէն
կերթային : Ասոնց կը յաջորդէր տասնեւութ
որսական գեղազատներ , որոնց վրայ տասնեւ-
չորսէն մինչեւ տասնեւվեց տարեկան տասն
եւ ութ մանկլաւիկ հեծած էին , որոց տասնեւ-
վեցը կարմիր թաւիչէ ու երկուքն ալ ոսկե-
հոռն բեհեղէ զգեստներ հագած էին : Այս
երկու տղոց , որ ամենէն գեղեցիկն էին , հա-
մազգեստին ծանրագին պերճութիւնն եւ միւս-
ներուն վրայ տրուած առաւելութիւնն՝ ամե-
նուն մտքին մէջ , եթէ պէտք է հաւատալ Պը-
րանթօմի , տարօրինակ կասկածներ յարոյց :
Վերջապէս այս տասնեւութ երիվարներուն ե-
տեւէն վեց գեղեցիկ մատակ ջորի կուգային ,
կարմիր թաւիչով համետեալ, եւ կարմիր թաւ-
չէ զգեստներով վեց սպասաւորներէ առաջ-
նորդեալ :

Նրբորդ խումբը կը բաղկանար նախ երկու
ոսկեթել բեհեղէ ծածկոյթով ջորիներէ , որոց
ամեն մէկը երկերկու սնտուկ կը կրէին . ա-
սոնց մէջ էին դուքսին գանձը , նշանածին բե-
րած անդամանդները եւ իր Ս. հօրը կողմէն
բարեմիտ լուղովիկոս թիւի զրկուած մասունք-
ներն ու կոնդակները : Ասոնց ետեւէն կերթա-
յին ոսկեղէն ու արծաթեղէն զգեստներով քը-
ստն ազնուականք , որոց մէջ էին Բօլ ժօրտան

Օրսինօ եւ քանի մ'ալ եկեղեցական կարգէ պարոններ ու ասպետներ :

Յետոյ երկու թմբկահար , երեքլարեան քնար մը եւ չորս զինուոր կուգային՝ արծաթէ շեփոններ ու փողեր հնչեցնելով : Ասոնց ետեւէն կէս մը կարմիր թաւիշէ կէս մ'ալ դեղին մետաքսէ զգեստներ հագած չորս սպասաւորներու մէջ տեղէն կուգային ժէօրօ Ամպուազու Վալանթինօայի պերճապատիւ դուքսը , որ հիպարանոց ոսկեսարսնոյգի մը վրայ հեծած , եւ ոսկեով ու ծանրագին քարերով բառուած կարմիր մետաքսէ զգեստ մը հագած էր : Գլխարկին վրայ երկու կարգ ուղունած եւ յակինթ քարերու շարքն այնպիսի փաղփիւն մը կարձկէր , որ տեսնողները Հագարումէկ գիշերներուն մէջ յիշուած կարկեսանները կը կարծէին : Ասկէ դատ , սլարանոցը կրած մանեակն երկու հարիւր հազար ոսկի կարծէր : Այլ խօսքով , մինչեւ կոշիկները մարգրտով բառուած եւ ոսկի ժապաւէններով զարդարուած էին , իսկ հեծած ձին հրաշարուեալ ոսկի տերեւներէ զրահով մը ծածկուած էր , որոց մէջէն ծաղիկներու պէս մարգրտէ փունջեր ու յակինթի ողկոյղներ դուրս կը թափէին :

Վերջապէս այս փառաւոր թափորին իբրեւ վերջապահ՝ դքսին ետեւէն կարմիր ծածկոյթներով եւ իր զինանշաններով զարդարուած քսան եւ չորս ջորիներ կերթային , որքանոր արծաթէ սպասանները վրաններն եւ կարասիները կը կրէին :

Բայց այս հեծեալ թափորին հրաշալի չը-
քեղութեան կերպարան մը տուողն այս էր, որ
ջորիներուն ու ձիերուն ոտուրներն ոսկիէ պայ-
տեր դամուած էին՝ այնպիսի խախուտ կեր-
պիւ, որ երեք չորրորդէն աւելին ճանբան մը-
նացին։ Կեսարի այս ղեղխութիւնը շատ մարդ
մեղադրեց, որովհետեւ թագաւորներու թագին
գործածուած մետաղ մը ձիերուն ոտքին ներ-
քեւ դնելը մեծ յանդգնութիւն կը համարէին։

Սակայն այս մեծաշուք հանդէսը չկըր-
ցաւ այն նպատակին հասնիլ՝ որուն համար կը
կատարուէր։ Որովհետեւ երբ Տօննա Քարլօթ-
թայի իմացուցին թէ Կեսար Պօրճիա իրեն հետ
ամուսնանալու յուսով Քաղղլիա եկած էր, պա-
տախտան տուաւ թէ ինք երբէք յանձն չառ-
նուր ամուսնանալ ոչ միայն քահանայի, այլ եւ
քահանայի մը որդւոյն հետ, ոչ միայն մարդաս-
պանի, այլ եւ եղբայրասպանի մը հետ․ ոչ մի-
այն ծննդեամբը վատանուն, այլ եւ բարուքն
ու գործերովն աւելի վատանուն մարդու մը
հետ։

Բայց Կեսար Պօրճիա, այս գոռոզ արաիո-
նուհւոյն տեղ ուրիշ ազնուատոհմ իշխանուհի
մը գտաւ իրեն կին ըլլալու յանձնառու։ Այն
էր Նավարրայի թագաւորին աղջիկ տ'Ալպրէթ
օրիորդը։ Հարսնիքը մայիսի 10 ին կատար-
ուեցաւ, այն պայմանով որ Պապը երկու հա-
րիւր հազար տուքաթ պիտի տար հարսին, եւ
եղբայրն ալ կարգինալ պիտի ձեռնադրէր Հո-

գեղալստեան երկրորդ օրը վալէնթինօս գո-
րը Սրբոյն—Միքայէլի ասպետութեան կարգն
ընդունեցաւ, որ Լուգովիկոս ԺԱէն սահման
ուած, եւ այն ատենները Պաղղիոյ թաղաւո-
րաց ամենէն յարգի պատուանշանն էր։ Այս աս-
մուսնութեան լուրը՝ որ Լուգովիկոս ԺԲի գաշ-
նակցութիւնը կապահովէր Հռովմայ, մեծ ու-
րախութեամբ ընդունուեցաւ Պապէն, որ իսկոյն
բոլոր քաղքին մէջ ճրագալոյց եւ հրախաղու-
թիւն հրամայեց։

Լուգովիկոս ԺԲ՝ իր Ժան տը Յրանս կինն
արձկելու արտօնութիւն ստանալուն համար
Պապին շնորհապարտ ըլլալէ զատ, Իտալիոյ վը-
րայ սնուցած խորհուրդներն ալ առաջ տանե-
լու համար Պապն իրեն գաշնակից ունենալն
անհրաժեշտ կը համարէր։ Սւտի վալէնթինօս
գքսին խոստացաւ որ Միլան մանելուն պէս՝
երեք հարիւր նիզակաւոր պիտի դնէր իր հրա-
մանին տակ, որպէս զի Պաղղիոյ գաշնակից-
ներէն զատ որու դէմ որ ուզէ՝ իր մասնաւոր շա-
հրէց համար դործածէ։ Իսկ Միլան քաղաքն
առնելու գործին գալով, անոր ալ ձեռք պի-
տի դարնուէր երբոր Լուգովիկոս ԺԲ վենե-
տիկցւոց նիզակակցութեանը կամ չէզոքու-
թեանը վրայ վստահութիւն ունենար։ Արդէն
վենետիկցւոց գեսպաններ զրկելով խօսք տը-
ւեր էր որ Լօմպարտիան նուաճելուն պէս՝
Գրէմօնէ ու Կիէրա տ'Ատտա քաղաքներն իրենց
դարձունէ։

Ամեն բան դրոշն Աղէքսանդր Զիւստա-
սէր քաղաքականութեան կօդնէր, բայց աչ-
քը Գաղղիայէն Իտալիոյ կեդրոնին վրայ դար-
ձընելու հարկադրեցաւ : Ֆիօրէնցայի մէջ մարդ
մը կար առանց իշխանութեան, առանց թագի,
առանց սրոյ, որ իր հանձարէն զատ զօրու-
թիւն, իր վարուց մաքրութենէն զատ սպառա-
զինութիւն, խօսքէ զատ փաստողական դէմք
մը չունենալով, ամեն թագաւորներէն զուք-
սերէն ու իշխաններէն աւելի իրեն փաստակար
բլլալ կ'սկսէր, Այս մարդը Հերոնիմոս Սափօ-
նարօլէ անուն խեղճ Գոմինիկեան կրօնաւորն
էր, որ Լօրան Մէտիչիի արձակում տալ չէր ու-
զած իր հայրենեաց ազատութիւն չնորհել չու-
ղելուն համար :

Հերոնիմոս Սափօնարօլէ անդրալեռնակա-
նաց իտալիա արշաւելը մարդարէացեւ էր, եւ
կարողոս Ը Նարօլին նուաճեց : Հերոնիմոս Սա-
փօնարօլէ կարողոս Ը ին առաջուց իմաց տուեր
էր որ Աստուծոյն ընդունած աշատարարի պաշ-
տօնը չկատարելուն համար գլուխը մեծ չա-
րիք մը պիտի դար, եւ կարողոս Ը մեռաւ :
Վերջապէս այն մարդուն նման՝ որ սուրբ քաղ-
քին բոլորտիքը պտըտելով ութ օր բարձրաձայն
գոչեր էր. « վայ քեզ Երուսաղէմ » եւ իննե-
րորդ օրն ալ « վայ ինձ »՝ աշաղակեր էր, Սափօ-
նարօլէ իր անկումն ալ մարդարէացաւ : Բայց
վերահաս վտանգին առջեւ բնկրկելու անկարող
Բլալով, Ֆիօրէնցայի վերանորոգիչը սուրբ Պետ-

թոսի դահին վրայ բազմող ապիրատութեան հակային վրայ յարձկելէ ետ չկեցաւ . այնպէս որ, ամեն անգամ նոր անառակութիւն մը տեսածին պէս՝ որ լրբաբար յայտնապէս կը գործուէր կամ ամօթահար դիշերուան մութին մէջ կը ծածկուէր, ժողովրդեան մատնանիշ ցուցուցեր եւ իր նզովներովը հալածեր էր քահանայապետական զեղիութեան ու փառասիրութեան զաւակը : Այսպէս չարաչար խայտառակներ էր Աղէքսանդր Զի ճուլիա Ֆարնէզէ գեղուհոյն հետ կապած նոր սէրը , որ ապրիլ ամսոյն մէջ զաւակ մ'ալ աւելցուցեր էր Պապին ընտանեաց մէջ . Կանդիոյ դքսին սպանութիւնը, ազգապղծի մը նախանձէն առաջ եկած այն եղբայրասպանութիւնն ալ տնիծելով դատապարտեր էր : Վերջապէս դաշնակցութենէ դուրս մնացած հայրենակիցներուն յայտնի կը ցուցնէր իրենց գլխուն գալիքը , երբոր Պօրճիաները՝ փոքրիկ դքսութիւններուն տիրելէ ետեւ՝ մեծ դքսութեանց ու հասարակապետութեանց վրայ յարձակէին : Ուստի կրօնաւորը միանգամայն հոգեւոր եւ քաղաքական թշնամի էր Աղէքսանդր Զի , եւ պէտք էր անոր ձանձրալի եւ սպառնալից ձայնն անպատճառ խեղդել :

Սակայն Պապին գորութիւնը որչափ ալ մեծ ըլլար , այսպիսի խորհուրդ մը գործադրելը դիւրին բան չէր : Սպփօնարօլէ ազատութեան խստակրօն սկզբունքը քարոզելով , նոյն իսկ հաբուստ եւ հեշտառէր Ֆիօրէնցայի մէջ մեծ

կողմնակցութիւն մը չահեր էր՝ Բիանճիօնի՝ այսինքն Ապաշխարողք անուամբ : Այս խումբը տէրութիւնն ու եկեղեցին վերանորոգելու փափաքող քաղաքացիներէ կը բաղկանար, որք Մէտիչիները հայրենեաց բռնաւոր եւ Պօրճիաներն ալ հաւատոյ խախտիչ ամբաստանելով կը խնդրէին որ հասարակապետութիւնն իր ժողովրդական սկզբան, կրօնքն ալ իր նախկին պարզութեան վերածուի : Արդէն այս կէտերուն առաջինին մէջ մեծ յառաջագիմութիւն ըրած էին, որովհետեւ հակառակ միւս կուսակցութեանց, որք էին Արրապպիաթի կամ Կատաղիք ըսուածները, որ Ֆիօրէնցայի ամենէն հարուստ եւ ազնուազարմ երիտասարդներէն կը կը բաղկանային եւ սակաւապետական կառավարութիւն մը կուղէին, եւ Պիճի՝ այսինքն Գորչք ըսուածները՝ որ Մէտիչներուն վերադարձը կուղէին, եւ խաւարի մէջ մեքենայելուն համար այսպէս կոչուեցան, հակառակ այս երկու կուսակցութեանց, այլ եւ այլ կառավարութեանց ներքեւ գործուած յանցանքներուն ու ոճիրներուն թողութիւնը, Պայլութեան ջնջումը, որ ազնուապետական իշխանութիւն մ'էր, հաշարութ հարիւր քաղաքացիէ գերադոյն ժողովի մը հաստատութիւնը, եւ վիճակարկութեան կամ սակաւապետական ընտրութեանց լեղ ժողովրդական ընտրութեանց հաստատութիւնը ձեռք բերեր էին :

Առաջին գործը որ Աղէքսանդր Զ ըրաւ

Սալօնարօլէի աճեցուն զօրութեան դէմ, զայն հերետիկոս հրատարակել, եւ իրրեւ այն՝ քարոզութենէ արգիլելն եղաւ : Բայց Սալօնարօլէ այս արգելքը պարապ հաներ էր՝ իր տեղը Տոմինիկոս Պօնփիլիքի Տէ Բէշիա աշակերտն ու բարեկամը քարոզիչ դնել տալով : Ասով վարդապետին սկիւրունքներն ուրիշ բերնով մը կը քարոզուէին, եւ նոյն սերմնուրիշի ձեռօք ցանւելով դարձեալ պարարտ եւ բեղմնաւոր երկրի մը վրայ կիյնար : Առկէ զատ, Սալօնարօլէ լուսթիւն պահելէ յոգնած՝ Պեղադիոս Պապին վճռոյն համեմատ՝ որ անիրաւ բանադրանքն ապարդիւն եւ անկէ զարնուողն արձակմանիակ անկարօտ կը համարէր, ապագային մեծ օրինակ մը տուաւ, որուն լուսեր ալ յաջողութեամբ հետեւեցաւ՝ քսանուերկու տարի ետքը Վիթթէմպերկի մէջ լեւոն Ժ Պապին բանադրանքի կոնդակն այրել տալով : Ուտի 1597 ին ծննդեան օրը հրապարակաւ յայտարարութիւն ըրաւ թէ իր գլխոյն բարուց ապականութեանը պատճառաւ Տէրը ազգերէր իրեն որ հնազանդութեան լուծը թօթափէ. եւ նորէն քարոզ տալ սկսաւ մայր եկեղեցոյն մէջ՝ աւելի եւս յաջողութեամբ, վասն զի, անիրաւ հալածանքը՝ որ միշտ համակրութիւն կազգէ ժողովրդոց, իր խօսքերուն աւելի մեծ ազդեցութիւն մը կուտար :

Այլ քսանդր Չ ապոստամբը պատկելու համար Ֆիօրենցայի արքեպիսկոպոսական գիովանօրէ

Լէօնար Մէտիչիի գրեց . նա ալ Հռովմէն ընդու-
նած հրամանին հնազանդելով կոնդակ մը հրա-
տարակեց , որպէս զի հաւատացեալք Սալօնա-
բօլէի քարոզները մտիկ չընեն : Այն կոնդակին
խօսքին նայելով , բանադրելոյն քարոզը մտիկ
ընողները խոստովանանքէ եւ հաղորդութենէ
պիտի զրկուէին , եւ մեռած ատեննին ալ իր-
բեւ հերետիկոս , որովհետեւ հերետիկոսի մը
հետ հոգեւոր հաղորդակցութիւն ունեցած էին ,
մարմիննին վանդակի մը վրայ գետնաքարչ տար-
ւելով գերեզմանէ զուրկ պիտի թողուէին : Սա-
լօնարօլէ իր մեծաւորին կոնդակին գէմ ժո-
ղովրդեան եւ աւագաժողովոյն բողոքեց , եւ
այս երկու իշխանութիւնները միանալով , 1498
տարւոյն սկիզբները արքեպիսկոպոսական փո-
խանոթդին հրամայեցին որ երկու ժամուան մէջ
Ֆիօրէնցայէն դուրս ելնէ :

Լէօնար Մէտիչիի վռնաուիլը Սալանարօլէի
համար նոր յաղթութիւն մ'եղաւ : Ուստի իր
միշտ աճող ազդեցութիւնը բարուց լաւութեան
դործածել ուզելով , բարեկենդանին վերջին
օրը՝ որ մինչեւ այն ատեն աշխարհական զը-
ուարճութեանց նուիրուած էր , ապաշխարու-
թեան աւուր փոխարկել որոշեց : Իրօք ալ բա-
րեկենդանին յաջորդ երեքշաբթի օրը , բազմա-
թիւ աղայոց ամբոխ մը մայր եկեղեցւոյն առ-
ջեւը ժողովուրդելով , խումբ խումբ բաժնուեցան
եւ բոլոր քաղքին մէջ տունէ տուն պտրտելով
անբարոյական գրքերը , հեշտագրդիւ պատ-

Միանգամայն Պապը նոր կոնդակով մը աւա-
գաժողովին իմաց տուաւ որ եթէ հերետիկո-
սապետին ձայնը չարգիլեն, քահանայապետա-
կան երկրին մէջ գտնուող Ֆիօրէնցացի վաճա-
ռականներուն բոլոր ինչքերը յարքունիս պիտի
գրաւուին, եւ հաստրակապետութիւնն ալ իբ-
րեւ եկեղեցւոյ հոգեւոր եւ ժամանակաւոր թըշ-
նամի պիտի բանադրուի : Աւագաժողովը Գաղ-
ղիայէն լքեալ, եւ տեսնելով որ Հռովմայնիւ-
թական զօրութիւնը հսկայաքայլ կը յառաջադի-
մէ, այս անգամուս ստիպուեցաւ տեղի տալ,
եւ Սալօնարօլէի հրամայեց որ քարոզէլէ դադ-
րի : Սալօնարօլէ հնազանդեցաւ, եւ պերճա-
խօս ու անյողգողդ ճառով մ'իր ունկնդիրնե-
րուն հրաժարական տուաւ :

Այսու ամենայնիւ Սալօնարօլէի քաշուիլը՝
փոխանակ յուզմունքը հանդարտեցնելու՝ աւե-
լի բորբոքեր էր : Վատարուած մարդարէու-
թիւններուն վրայ կը խօսէին : Վարդապետէն
աւելի եռանդուն հեռաւորներ, ներշնչութենէ
հրաշքի անցնելով, բարձրաձայն կըսէին թէ
Սալօնարօլէ իր հակառակորդին առաջարկերէ
մայր եկեղեցւոյ գետնադամբաններն իջնել 'ի
միասին, եւ իր վարդապետութեան ճշմարտու-
թիւններն ապացուցանելու համար մեռել մը
յարուցանել, եւ եթէ հակառակորդն ալ նոյն
հրաշքը գործէ, ինքզինք յաղթուած հրատա-
րակել : Այս զրոյցներն եղբայր Ֆրանսօսա Եր
Բոյլին ականջը հասաւ : Եւ որովհետեւ այնպի-

սի կրքոտ եւ մոլեռանդ մարդ մ'էր , որ իր
դատին համար կեանքն իսկ զոհելու պատրաստ
էր , խոնարհաբար յայտնեց որ զինքը մեծ մե-
ղաւոր մը ճանչցած ըլլալով , չէր կրնար յուսալ
որ Աստուած հրաշագործութեան շնորհ պար-
գեւած ըլլայ իրեն . բայց Սալօնարօլէի հետ
բորբոքեալ խարոյկի մը վրան ելնելու հրաւէր
կարդաց : Գիտէր թէ պիտի մեռնէր ինքը , բայց
գոնէ կրօնից վրէժը պիտի առած ըլլար , ա-
ղէկ գիտնալով թէ փորձիչն ալ իրեն հետ պի-
տի կորսուէր , որ իր եւ այնչափ հոգիներու
յաւիտեանական կորստեան պատճառ կըլլար :

Եղբայր Ֆրանսօայի առաջարկութիւնը Սա-
լօնարօլէ իմացաւ , բայց առաջին հրաւէրն ին-
քը կարդացած չըլլալուն՝ երկրորդը ընդունե-
ցաւ . բայց իրաշակերտը՝ եղբայր Տոմինիկոս Պօն-
վիչինի իւր վարպետին ղօրութեան վրայ աւելի
վստահ , յայտնեց որ պատրաստ էր կրակի փոր-
ձը իր վարդապետին տեղ ընդունելու , ապահով
ըլլալով որ Աստուած իւր մարդարէին բարե-
խօսութեամբ հրաշք մը կը գործէր : Իսկոյն բո-
լոր Ֆիօրէնցայի մէջ ձայն ելաւ որ մահացու
հրաւէրն ընդունէր է : Սալօնարօլէի կողմնա-
կիցները , որոց ամենն ալ ըսածնուն համոզ-
ւած էին , իրենց դատին յաղթանակելուն վրայ
չէին կասկածիր : Թշնամիներն ալ կուրախա-
նային տեսնելով որ հերետիկոս մը ինքզինք
հրոյ պիտի մատնէր : Վերջապէս անտարբերնե-
րն ալ այս հանդիսաւոր փորձին մէջ սարսա-

փերի կերպիւ շահաւէտ տեսարան մը կը նկատէին :

Եղբայր Պօնոփիչինի տէ Բէշիայի անձնուիրութիւնը եղբայր Ֆրանսօս տը Բոյլի բանին չէր դար . սոսկալի մահուամբ մեռնելու կը յօժարէր , բայց Սալօնարօլէն ալ հետը մեռցնելու պայմանաւ : Եղբայր Պօնոփիչինի պէս անըջան աշակերտի մը մահն իրեն ինչ շահ կրնար բերել , վարպետը դարնել պէտք էր . վարդապետութեան գլուխը պէտք էր իրեն հետ կործանել : Ուստի իմացուց որ միայն Սալօնարօլէի հետ խարոյկ ելնել կուզէ , եւ չընդունիր որ այսպիսի սարսափելի խաղ մ'ինք անձամբ խաղացած ժամանակ , իր հակառակորդը փոխանորդի մը միջոցաւ խաղար :

Այս միջոցին անյուսալի բան մը պատահեցաւ : Եղբայր Ֆրանսօս տը Բոյլի տեղ , որ միայն վարպետին հետ մրցիլ կուզէր , երկու Ֆրանչիսկեան կրօնաւորներ ելան ու աշակերտին հետ մրցիլ յանձն առին : Առոնք էին եղբայր Նիքօլատէ Բիլլի ու եղբայր Անտրէ Բօնդինէլլի : Իսկոյն Սալօնարօլէի կողմնակիցներն իրենց հակառակորդներուն հասած այս օգնութիւնը տեսնելով , խմբովին իրենք ալ փորձը կրելու դիմեցին : Ֆրանչիսկեանք ալ չուզեցին ետ մնալ , ամեն մարդ եռանդեամբ իր ուզած կողմը բռնել սկսաւ : Բոլոր Ֆիօրէնցա կարծես թէ յիմարանոց մը դարձեր էր . իւրաքանչիւր ոք խարոյկ կը փնտռէր , եւ կրակէ անցնիլ կուզէր :

Եւ ոչ միայն այրերն իրարու ասպարէզ կը կարգային , այլ եւ կանայք եւ տղայք հրափորձութենէ անցնիլ կուղէին : Վերջապէս աւադաժողովն առաջին հակառակորդներուն իրաւունքը պահելով՝ հրամայեց որ այս տարօրինակ մենամարտը՝ միայն եղբայր Գօմինիկոս Պօնոփչինիի ու եղբայր Անդրէաս Բօնտիչէլիի մէջ տեղի ունենայ : Տասն քաղաքացի այս գործին պարադաները պիտի որոշէին : Իսկ օրն 1498 ապրիլ 7 եւ տեղն ալ պալատին հրապարակը որոշուեցաւ :

Այս սրցումին համար նշանակուած դատաւորներն ամեն բան խղճի մտօք պատրաստեցին : Անոնց խնամօքը սահմանեալ տեղը փայտակոյտ մը կանգնեցաւ , որուն բարձրութիւնն ինն , լայնքը տասն եւ երկայնութիւնն ութսուն ոտք էր : Փայտակոյտին վրայ , որ դիւրապառ խռիւներով ու փայտի խուրճերով ծածկուած եւ փայտէ պատուարներով պարփակեալ էր , գրեթէ երկու ոտք լայնութեամբ եւ եօթանասուն ոտք երկայնութեամբ երկու նրբաշաւիղ շինուած էր , որուն մուտքը լանցիներուն ժողովարանէն էր , եւ ելքը միւս կողմէն : Ժողովարանն ալ տախտակորմով մ'երկուքի բաժնուած էր , որպէս զի իւրաքանչիւր ախոյեան պատրաստուելու համար սենեակ մ'ունենայ , ինչպէս որ թատրոնի մէջ իրաքանչիւր դերասան իր հագուելու խցիկն ունի : Միայն սա տարբերութեամբ որ հոս բացուելիք ողբերգութիւնը կեղծիք չէր :

Յրանչիսկեանք հրապարակը հասան, եւ առանց կրօնական ցոյց մը տալու՝ իրենց համար պատրաստուած սենեակը մտան, մինչդեռ Սափօնարօլէ ընդհակառակն թափօրով եւ եկեղեցական զգեստով եկաւ՝ պատարագը նոր մատուցած եւ տէրունական նշխարքն ալ ձեռքը բռնած, որ բիւրեղեայ տապանակի մը մէջ դրուած ըլլալուն ամեն մարդ կրնար տեսնել։ Իսկ եզբայր Տոմինիկոս Բէշիա՝ այս հանդէսին դիւցազնը՝ ձեռքը խաչելութիւն մը բռնած՝ անոր ետեւէն կուգար, ու բոլոր Դոմինիկեան կրօնաւորք ալ ձեռքերնին կարմիր խաչ մը բռնած սաղմոս երգելով ետեւէն կը քալէին։ Ասոնցմէ ետքն ալ իրենց կողմնակից նշանաւոր քաղաքացիք ձեռքերնին ջահեր բռնած կուգային, եւ իրենց դատին յաջողութեանը վրայ վըստահ ըլլալով՝ փայտակոյտը ձեռքովն բռնկեցնել կուգէին։ Հրապարակին մէջ այնչափ մարդ լցուած էր, որ հոն չսեղմելով՝ չըջակայ փողոցները կը քշուէին։ Տուներուն դռներն ու պատուհաններն իրարու վրայ դիզուած գլուխներէ չէին երեւնար։ Պատշգամները մարդով ծածկուած էին։ Եկեղեցւոյն գմբեթին ու զանգակատան սարահարթ տանիքին վրայ անդամ հետաքրքիրներու բազմութիւն լցուած էր։

Սակայն փորձին կատարելու ատենը Յրանչիսկեանք այնպիսի դժուարութիւններ յարուցին, որովք իրենց ներկայացուցած ախոյեանին վախնալն ու տկարանալը յայտնի տեսնուէր։

Ասոնց առաջին վախն այն էր որ եղբայր Պօնվիլինի կրնար կախարդ մ'ըլլալ, ու վրան յուռութեամբ համայ մ'ունենալով ինքզինք կրա-
կէն պահպանել: Ուստի պահանջեցին որ իր ամեն
զգեստները մերկանալով ուրիշ լաթեր հագնի
եւ վկայներն ալ ազէկ մը դանոնք աչքէ ան-
ջընեն: Այսպիսի նուաստացուցիչ կասկածանաց
առջեւ եղբայր Պօնվիլինի երբէք չդժկամակե-
ցաւ. շուտ մը յապիկը, զգեստն ու կնիւ-
ղը հանեց: Բայց երբ Ֆրանչիսկեանք անսան որ
Սալօնարօլէ ձեռքի տապանակն անոր կը յանձ-
նէր, սրբազան նշխարքն այրելու վտանգի մէջ
դնելը սրբապղծութիւն է ազադակեցին ամեն-
քը միաբերան, եւ թէ ասիկա իրենց պայ-
մանագրութենէն դուրս բան մ'ըլլալով, եթէ
Պօնվիլինի այս գեթընական օգնութենէն չը-
րաժարի, իրենք ալ հրաժարութենէ ետ կը
քաշուին: Սալօնարօլէ պատասխանեց թէ դար-
մանալու բան մը չկար. հաւատոյ ախոյեանն
իր յոյսն Աստուծոյ վրայ դրած ըլլալով կրնար
իր ազատիչ Տէրը ձեռացը մէջ կրել: Այս պա-
տասխանը Ֆրանչիսկեանները գոհ չընելով՝ ի-
րենց պահանջումէն ետ չկեցան: Սալօնարօ-
լէ ալ իւր իրաւանց մէջ անգրգուելի մնաց,
այնպէս որ չորս ժամ վիճելէ ետքը, ոչ ոք զի-
ջանիլ ուղեւորով, գործերը մի եւ նոյն վիճակին
մէջ մնացին: Այս միջոցին ժողովուրդը, որ
արշալուսէն 'ի վեր փողոցներուն մէջ, սլափո-
ղափներուն ու տանիքներուն վրայ խռնած՝ սնո-

թի ծարաւ կ'սպասէր, կարճատիւ սկսաւ, եւ անհամբերութիւնը տրտունջի փոխուելով մինչեւ ախոյեաններուն ականջը հասաւ, այնպէս որ Սաւփնարօլէի կողմնակիցները՝ վստահ անոր հրաշագործութեան վրայ՝ կաշաչէին անոր որ ամեն զիջում ընէ :

Սաւփնարօլէ պատասխան տուաւ որ եթէ ինքըն ընել ուզէր այս փորձը, դիւրութեամբ կը զիջանէր, բայց ուրիշ մ'իւր անձը վստահի մէջ դնելուն համար ամեն զգուշութիւն պէտք էր գործածել : Երկու ժամ ալ անցաւ, որոյ միջոցին իր կողմնակիցքը զուր տեղ ջանացին զինքը համազելու : Վերջապէս իրիկուն ըլլալով, անհամբեր ժողովրդեան քրթմնջիւնը եւս քան զեւս մեծնալով, եւ սպառնալեաց փոխուելով, Պօնփիչինի իմաց տուաւ ժողովրդեան որ մինակ խաչելութիւն մը ձեռքը բռնած խարոյկին մէջէն անցնելու պատրաստ էր : Այս խընդիրը չէր կրնար մերժուիլ . ուստի եղբայր Բօնտինէլլի ալ ստիպուեցաւ առաջարկութիւնն ընդունիլ : Ժողովրդեան իմաց տրուեցաւ որ ախոյեաններն համաձայնեցին եւ փորձը պիտի կատարուէր : Այս ծանուցման վրայ ամբօխը հանդարտեցաւ իւր երկար սպասման պարապ չելնելուն յուսովը : Բայց նոյն միջոցին ահեղ փոթորիկ մ'եղնելով՝ այնպիսի տեղատարափ անձրեւ մը գալ սկսաւ, որ վայրկեանի մէջ նորավառ խարոյկին կրակը մարեց, եւ ալ անկարելի եղաւ զայն վառել : Այն ժամանակէն

Ժողովուրդը կարծելով որ խաղ մ'էր այս , ջերմեռանդութիւնը արհամարհանաց փոխուեցաւ , եւ փորձին կատարման այսչափ երկարելուն պատճառ եղող դժուարութեանց ո՞ր կողմէն գալը չգիտնալով , պատասխանատուութիւնը երկու ակոյեաններուն վրայ ձգեց : Աւագա-
 Ժողովն ասոր ներքեւէն ծագելիք անկարգու-
 թիւնները նախատեսելով հրամայեց բաղմամբ
 բոխ Ժողովրդեան որ ետ քաշուին . բայց Ժո-
 լովուրդը մտիկ չընելով տեղէն իսկ չշարժե-
 ցաւ , ու յորդանոսան անձրեւին սաստկութեան
 հակառակ ակոյեաններուն դուրս ելնելը կը
 պահանջէր : Բռնտինէլլի դուրս հանուեցաւ ու
 իր տեղը տարուեցաւ ծաղրական չչիւններու եւ
 աղաղակներու մէջէ անցնելով եւ քարկոծու-
 թեամբ հալածուելով : Իսկ Սափօնարօլէ՝ իր
 քահանայական զգեստին եւ ձեռքի սուրբ խոր-
 հրդին շնորհիւ ամբոխին մէջէն խաղաղու-
 թեամբ անցաւ , որ բորբոքեալ խարոյկին մէ-
 ջէն անցնելու չափ նշանաւոր հրաշք մ'էր :

Բայց մի միայն Ս. խորհրդին վեհութիւնն էր
 որ զՍափօնարօլէ պաշտպանեց , վասն զի անկէ
 ետքը սուտ մարգարէի մը տեղ դրուեցաւ :
 Ժողովուրդը երկար ժամանակէ 'ի վեր Սափ-
 օնարօլէն ստախօս ու կեղծաւոր հռչակող Ար-
 քապիաթներու կուսակցութենէն գրգռեալ , ա-
 կամայ թոյլ տուեր էր զայն որ իւր վանքը
 վերագարձեր էր : Սրկրորդ օրը որ Ծաղկաղար-
 դի կիրակին էր , Սափօնարօլէ ինքզինք արդա-

քննելու համար բեմն ելաւ , բայց հայհուհներու , թշնամանաց , եւ ծիծաղալից աղաղակներու մէջ չկրցաւ վայրկեան մը լռութիւն ձեռք բերել : Շատ չանցաւ ծաղրալից դոչիւններն սպառնալեաց փոխուեցան : Սալօնարօլէի ձայնը տկար ըլլալով չէր կրնար այն ժխորին մէջ լռելի ընել . ուստի ամպիոնէն իջաւ աւանդատունը գնաց , ահկէց ալ վանքը քաշուելով խցիկին մէջ առանձնացաւ : Նոյն կէտին աղաղակ մը լսուելով բոլոր հոն գտնուողներէն կրկնուեցաւ . — Սուրբ — Մարկոսի վանքը : Սուրբ — Մարկոսի վանքը : Ապստամբական խումբը երթալով փողոցներուն մէջ ստուարացաւ խաժամուժ ամբոխէն , եւ կոհակադէզ ծովունման վանքին սպատերը ծեծել սկսաւ : Շատ չանցաւ վանքին դռները՝ որ ամբոխին մօտեցած ժամանակ փակուեր էին , բազմութեան բռնն զօրութենէն խորտակեցան : Վայրկենի մէջ ամբոխը բոլոր վանքին մէջ տարածուեցաւ , եւ Սալօնարօլէ ու իր երկու աշակերտները՝ Դոմինիկոս Պօնվիչինի ու Սեղբեստրոս Մարուֆֆի՝ իրենց խուցերէն հանուելով խառնամբոխ բազմութեան մէջէն բանաւ տարուեցան : Ժողովուրդը՝ որ թէ իր համակրութեան եւ թէ ատելութեան մէջ միշտ ծայրայեղ է , դանոնք կտոր կտոր ընել կուզէր , բայց զինքը հանդարտեցուցին խօսք տալովոր բանտարկելոց ինքնայօժար կամօք չուղած փորձը բռնի դժբաղդիւ տան :

Աղէքսանդր Զ, ինչպէս որ գիւրին է գու-
շակել, այս արագ եւ տարօրինակ փոփոխու-
թեան մէջ եթէ ոչ անձամբ՝ դոնէ իր ազդե-
ցութեամբը մատ ունէր։ Սալօնարօլէի անկու-
մըն ու բանտարկութիւնն իմանալուն պէս՝ պա-
հանջեց զայն, իմացնելով թէ անոր դատա-
տանը եկեղեցական իշխանութեան կը վերա-
բերէր։ Պապն իր այս պահանջման հետ առատ
ներողութիւններ ալ զրկած էր․ բայց աւագա-
ժողովը դարձեալ որոշեց որ Սալօնարօլէի դա-
տը Ֆիօրէնցա տեանուի, եւ յանցաւորը բոլո-
րովին քահանայապետական իրաւասութենէն
չորթած չերեւնալու համար, խնդրեց Պապէն
որ Ֆիօրէնցայի դատատանական ատեանին
մէջ իր կողմանէ երկու եկեղեցական դատաւ-
որ աւելցնէ։ Աղէքսանդր Զ տեսնելով որ մե-
ծաշուք հասարակապետութենէն ասկէց աւելի
բան մը չպիտի կրնար ձեռք բերել, Վենետիկի
Յովակիմ Թուրրիանօն՝ որ Դոմինիկեան կրօ-
նաւորաց ընդհանրական մեծաւորն էր, եւ Ֆը-
րանսօս Ռամօլիւնի իրաւագէտը Ֆիօրէնցա դի-
կեց։ Ասոնք իրենց տալիք վճռոյն պատճէնը
հետերնին տարին, որ Սալօնարօլէ եւ իր հա-
մախոհները հերետիկոս, հերձուածող, սուրբ
եկեղեցւոյ հալածիչ եւ ժողովրդեան մօլորե-
ցուցիչ կը հրատարակէր։

Մնաց որ, Ֆիօրէնցացւոց իբրեւ դատաւոր
իրենց իրաւանց վրայ պնդելը՝ գործին երեւոյ-
թըն ազատելու համար ունայն ցոյց մ'էր։ Ատ-

եանն ութ անգամէ կը բաղկանար , ամենն ալ Սափօնարօլէի սաստիկ թշնամի : Դատաստանը չարչարանք տալով սկսան , Սափօնարօլէ մարմնով տկար , դիւրագրգիռ ու ջղային կազմը , մ'ունենալով ճողանի տանջանքին չկրցաւ հանդուրժել : Երբոր դահիճը գատաւներէն կապած գետնէն վեր բարձրացուց եւ երկու ոտք բարձրութեամբ վար ձգեց , Սափօնարօլէ ցալին սաստկութենէն յաղթուած՝ քիչ մը հանգիտ գտնելու համար խոստովաներ էր թէ իր մարդարեութիւնները պարզ կարծիքներ էին : Բայց բանտը դառնալուն պէս բողոքեց այս խոստովանութեան դէմ , ըսելով թէ իր զգայարանաց տկարութիւնն եւ տանջանաց տոկալունկարողութիւնը բերնէն այդ սուտը դուրս հաներ էին . ճշմարիտն այս էր որ Աստուած շատ անգամ իր մօպւորական յափշտակութեանց մէջ իրեն երեւցեր եւ իր ըսած բաներն իրեն յայտներ էր : Այս նոր բողոքը դարձեալ գինքը տանջանաց մասնեց . բայց չարչարանաց միջոցին Սափօնարօլէ նորէն ցալին սաստկութենէն յաղթուեր եւ իր խօսքը ետ առեր էր : Սակայն կտպերէն արձակուելուն պէս՝ դեռ տանջանաց մահճին վրայ պառկած , նորէն ըսաւ թէ իր խոստովանութիւնները դահիճներուն գործն ըլլալով՝ մեղքը անոնց գլխոյն վրայ կիյնար : Իսկ ինքն իր ամեն ջսածին եւ ըսելիքներուն դէմնորէն կը բողոքէր : Իրօք խոշտանդանքն երրորդ անգամ մ'ալ անոր բերնէն նոյն խոստովանու-

թիւնն առեր էր, եւ դադրելուն պէս դարձեալ նոյն բողոքը յաջորդէր էր. անանկ որ դատաւորները զայն ու իր երկու աշակերտները կրակի դատապարտելէ ետեւ, որոշեցին որ իր խոստովանութիւնն ըստ սովորութեան խարոյկին վրայ բարձրաձայն չկարդացուի, քանզի անտարակոյս էին որ այս անգամ ալ ուրիշ անգամներու պէս հրապարակաւ սուտ պիտի հանէր, որն որ ամբօխին յեղյեղուկ միտքը ճանչցողին համար գէշ արդիւնք մը կրնար ունենալ:

Մայիս 23ին ժողովրդեան խոստացուած փայտակոյտը պալատին հրապարակին մէջ դարձեալ կանգնեցաւ, եւ ամբօխը՝ երկար տեսնէ 'ի վեր սպասած տեսարանէն այդ անգամ ղուրկ չեկնելուն հաւասար ըլլալով՝ հոն դիմեց: Առաջընկալն ժամը տասնեւմէկին միջոյնները՝ Հէրոնիմոս Սալօնարօլէ, Դօմինիկոս Պօնափիչինի եւ Սեդրեսարոս Մարուֆֆի սպանման անդը տարուեցան, եւ եկեղեցական դատաւորաց ձեռք իրենց քահանայական պատիճաններէն ձգուելէ ետեւ, մեծ փայտակոյտի մը վրայ երեքն ալ մի եւ նոյն ցիցին կապուեցան: Այն ատեն Բանեանօլի եպիսկոպոսը դատապարտելոց իմաց տրուաւ որ զիրենք եկեղեցիէն կը բաժնէր. — Զինւորեալ եկեղեցիէն», հարցուց Սալօնարօլէ, որ այն ժամէն մարտիրոսութեան շնորհիւ յաղթական եկեղեցին կը մտնէր: Այս եղաւ դատապարտելոց վերջին խօսքը: Վասն զի նոյն միջոցին Սալօնարօլէի անձնակաւ թշնամի Արապի-

աթօ մը խարոյկին բոլորտիքը շարուած զինուոր-
ներուն կարգն անցնելով, դահճին ձեռքէն ջա-
հը յափշտակեց, ու ձեռքովը փայտակոյտին
չորս կողմէն կրակ տուաւ : Սափօնարօլէ եւ ա-
շակերտքը մօխին բարձրանալը տեսնելուն
պէս՝ սաղմոսերգութիւն մ'սկսան, բոցերն ար-
դէն իրենց ատրաշէկ քողովը զանոնք ամեն կող-
մէ պատեր էին՝ կրօնական երգերուն ձայնը դեռ
կը լսուէր, որ գնաց անոնց համար երկնքի գու-
ռը բաղխեց :

Այսպէս Ազէքսանդր Զ իր ամենէն տնաւոր
թշնամիէն աղաթեցաւ : Քահանայապետական
վրէժխնդրութիւնը՝ դատապարտեալները մինչեւ
իրենց մահուընէն վերջն ալ հալածեց : Աւագա-
ժողովը՝ Պապին թախսանձանացը զիջանելով՝
հրաման տուեր էր որ մարգարէին եւ աշակեր-
տացը մօխիրներն Արնօ գետը նետուին : Բայց
քանի մը կիսավառ ոսկրներ դտնուելով նոյն իսկ
զինուորներէն՝ որ ժողովուրդը խարոյկին մօ-
տենալէ արգիլելու պաշտօնն ունէին, խնամով
պահուեցան, եւ այս սուրբ մասունքը, կրակէն
սեւցած, մինչեւ ցայսօր հաւատացելոց ջերմե-
ռանդութեանը կը ներկայացուին, որք եթէ
Սափօնարօլէն մարգարէ չեն համարիր, գէթ իւր-
եւ մարտիրոս կը յարգեն :

Սակայն գաղղիական բանակը Ժաք Թրի-
վիւլսի հրամանատարութեամբ երկրորդ անգամ
Ալպեան լեռներէն անցնելու կը պատրաստուէր :
Լուդովիկոս ԺԲ թագաւորը՝ Կեսար Պօրճիան

ու Յուլիանոս Ռօվէրէն բոնի հաշտեցուցած ըլ-
լալով, մինչեւ Վիոն անոնց ընկերացաւ, եւ
մայիս ամսոյն սկիզբները նախ յառաջապահ
գունդը, քիչ մ'ետքն ալ բուն բանակը ճանաչ
հաննց։ Այս երկրորդ աշխարհակալութեան
համար Վաղղիոյ թագաւորին դօրութիւնը հա-
զար վեց հարիւր նիզակաւոր, հինգ հազար
Ձուխցեցեցի, չորս հազար կապքոն եւ Վաղղիոյ
ամեն կողմերէն ժողովուած երեք հազար հինգ
հարիւր հետեւակ զօրքէ կը բաղկանար։ Օգոս-
տոս 13ին, այս տասնեւհինգ հազարն չափ մար-
դէ կազմեալ բանակը, որ իր շարժումները
վենետիկցւոց շարժումներուն համեմատ պիտի
կարգադրէր, Սրէցցոյի պարիսպներուն ներքեւ
հասնելով քաղաքը պաշարեց։

Լուդովիկ Ըսֆօրցա՝ գաղղիացիներն Իտա-
լիա հրաւիրելուն անխնամութեան պատժը կը-
րելով՝ սարսափելի կացութեան մը մէջ կը գըտ-
նուէր։ Դաշնակիցներուն վրայ դրած յոյսը բո-
լորովին պարասպելաւ. քանզի անոնցմէ ոմանք
իրենց ներքին գործերով զբաղեալ էին, ոմանք
ալ Միլանի գքսին հզօր թշնամիէն կը վախնա-
յին։ Իրօք ալ Մաքսիմիլիանոս, որ իրեն չորս
հարիւր նիզակաւոր զրկել խոստացեր էր, Լու-
դովիկոս ԺՅի հետ ընդմիջած թշնամութիւն-
ները նորէն սկսելու տեղ, տէրութեան դէմ
ապստամբ հրատարակուած Ձուխցեցիներուն
հետ պատերազմելու համար Սուապի ակումբին
հետ դաշնակցեր էր։ Յիօրէնցացիք երեք հա-

րիւր ձիաւոր ու երկու հազար հետեւակ զօրք տալ խոստացեր էին թէ որ Բիւլա քաղաքն ետ առնելու օգնէր իրենց , բայց Լուդովիկոսի ըսպառնալիքէն վախնալով խօսքերնին ետ առին ու չէզոք մնալ խոստացան : Վերջապէս Ֆրէտէրիկ իր զօրքերն իր աէրութեան համար պահելով իր խոստմանը հակառակ ոչ մարդ , ոչ դրամ եւ ոչ ուրիշ օգնութիւն մը ղրկեց . քանզի իրաւամբ կը մտածէր որ Միլան առնուելուն պէս Նաբօլին պաշտպանելու պիտի ստիպուէր : Ուստի Լուդովիկ Սֆօրցա իր սեփնական զօրութեամբը միայն մնաց :

Բայց քաջ զէնք գործածող ու խորամանկ մարդ մ'ըլլալուն , մէկէն 'ի մէկ չվհատեցաւ . շուտով Մենօնէ , Նօվարա եւ Ալէքսանդրիա քաղաքներն ամրացուց , Քանի մը գունդ զօրքով Գայյացօն Միլանի գաւառին այն կողմը ղրկեց՝ որ վենետիկի երկրին սահմանակից էր , եւ իր բոլոր ուժը Բօ գետին վրայ գումարեց : Բայց այս ամեն նախազգուշութիւնները դադդիական զօրաց թափին ուժգնութեան առջեւ անօգուտ եղան : Քանի մ'աւուր մէջ Արէցցօ , Նօնօնէ , Նօվարա , Վօկիէրա , Գասթէլնուօլօ , Բօնթէ—Գօրօնա , Թօրթօնէ ու Ալէքսանտրիա քաղաքներն առնուեցան , եւ Թրիվիւս զօրապետը Միլանի վրայ քալեց :

Լուդովիկ Սֆօրցա գաղղիացւոց այս արագ աշխարհակալութիւնն ու անընդհատ յաղթութիւնները տեսնելով , եւ մայրաքաղաքին մ

դիմանալէ յոյսը կտրելով, որոշեց Գերմանիա քաշուիլ իր որդւոյը, կարդինալ Աքքանիօ եղբօրը եւ իր գանձունն հետ, որ ութ տարուան մէջ մէկ միլիոն հինգ հարիւր հազար տուքադէն երկու հարիւր հազարի իջեր էր: Բայց մեկնելէն առաջ Միլանի բերդին պահպանութիւնը Պէրնարտինօ Տա Գօրթէյի յանձնեց: Բարեկամներն ՚ի զուր ջանացին ղինքը համուել որ այս մարդուն չվտահի. ՚ի զուր իր Աքքանիօ եղբայրը յանձն առաւ մինչեւ յետին չունչն այն բերդին մէջ դիմանալ: Լուդովիկ չուզեց միտքը փոխել, եւ սեպտեմբեր 2ին ճանքայ ելաւ, երեք հազար հետեւակ եւ քանի մ'ամիս պաշարման դէմ դնելու համար պէտք եղածին չափ պաշար ստակ եւ ուտելիք թողլով բերդին մէջ:

Ճանքայ ելնելուն երկրորդ օրը գաղղիացիք Միլան հասան, եւ տասն օր ետքը Պէրնարտինօ Տա Գօրթէ՝ առանց իրեն դէմ թընթանօթ մը նետուելու բերդը յանձնեց: Քսան ու մէկ օր բաւական եղեր էին գաղղիացւոց՝ Լուդովիկ Սֆօրցայի մայրաքաղաքին բոլոր ամբոթիւններն ու անոր իշխանութեան երկիրները գրաւելու:

Լուդովիկոս ԺԲ Լիոն քաղաքէն իր ղինուց յաջողման աւետիսն առնելով՝ չուտով Միլան եկաւ, ուր անկեղծ ուրախակցութեան ցոյցերով ընդունուեցաւ: Ամեն աստիճանի քաղաքացիք դռներէն դուրս ելեր եւ երեք հազար

մզոն տեղ զինքը գիմաւորելու գացեր էին . քառասուն տղայք ալ ոսկեճամուկ եւ մետաքսեայ զգեստներ հագած առջեւէն կերթային՝ յամանակին բանաստեղծներէն շինուած տաղեր երգելով , որ զինքը փրկիչ թագաւոր եւ ազատութեան հրեշտակ կանուանէին : Միւրանցւոյ այս մեծ ուրախութեան պատճառը լուզովիկոս ԺԲի կողմնակիցներուն յառաջուց տարածած այն զրոյցն էր թէ Վաղղիոյ թագաւորը շատ հարուստ ըլլալուն՝ ամեն տուրք պիտի վերցնէր : Իրօք ալ յաղթողը քաղաք մանելուն երկրորդ օրը տրոյց թեթեւ նուաղում մ'ըրաւ , բազմաթիւ ազնուական Միւրանցւոյ մեծամեծ շնորհներ բաշխեց , ու Թրիպլիւսն ալ այս արագայաղթ եւ փառաւոր պատերազմին համար վարձատրել ուզելով՝ Վիկապանօ քաղաքն անոր տուաւ :

Կեսար Պօրճիայ , որ իտալական մեծ կողուպուտէն բաժին մ'ունենալու համար լուզովիկոս ԺԲի ետեւէն կը պատըտէր , երբոր առաջարկեալ նպատակին հասնիլը տեսաւ , իրեն ըրած խոստումը յիշեցուց : Վաղղիոյ թագաւորն իր հանրածանօթ ուղղութեամբը փութացաւ իր տուած խոստումը կատարել : Նոյն վայրկենէն Կեսար Պօրճիայի արամադրութեան յանձնեց երեք հարիւր նիզակաւոր՝ իւլէս տ'Ալլէկրի հրամանատարութեամբ , եւ չորս հազար Զուիցցերցի ալ Տիժօնի Պայլն հրամանին ներքեւ դրաւ՝ եկեղեցւոյ փոխանորդներուն թիւը պակսեցնելու :

լու գործին օգնելու համար :

Տեսարանն ելած այս նոր անձերուն սկզբ-
լալը բացատրենք մեր ընթերցողաց :

Կէլֆեանց ու Ճիպէլեանց անվերջանալի
պատերազմներուն ժամանակ եւ Պապերուն ալ
Ավինեօն քաղաքը տարագրուած բաղամանայ
միջոցին , Ռօմանիոյ քաղաքներուն ու բերդե-
րուն մեծագոյն մասը փոքրիկ բռնաւորներու
ձեռք անցած կամ յափշտակուած էին , եւ ա-
սոնցմէ շատը Գերմանիոյ կայսրութենէն հաս-
տատութիւն ստացած էին իրենց նոր ստաց-
ւածքը կառավարելու : Բայց Գերմանիոյ ազդե-
ցութիւնն իստալիոյ վրայէն վերնալէ , եւ պա-
պերուն ալ շոտվմը քրիստոնեայ աշխարհին
կեդրոնն ընելէ 'ի վեր , բոլոր այս փոքրիկ իշ-
խաններն՝ իրենց առջի նեցուկը կորսնցնելով՝
Սուրբ—Աթոռին հետ միացեր , քահանայա-
պետական ձեռքերէ իրենց իշխանութեան նոր
հաստատութիւն ստացեր , եւ տարեկան տուրք
մը վճարելով՝ դքսի կոմսի կամ իշխանի տիտ-
ղոսներն եւ եկեղեցւոյ փոխանորդի ընդհանուր
անունը կրնդունէին :

Աղէքսանդր Զ՝ եօթը տարիէ 'ի վեր՝ այ-
սինքն սուրբ Պետրոսի դահն ելնելէն 'ի վեր՝
այս պարոններուն ամէն մէկուն գործերն աւ-
շարժումները մանրամասնաբար զններ , եւ իւ-
րաքանչիւրին առ իրենց վեհապետն ունեցած
հպատակութեան պայմաններուն եւ դաշնադ-
րութեանց հակառակ մանր մունր զանցառու-

թիւները դտեր էր : Ուստի այս գործիս համար
յատուկ ատեան մը կազմել տալով , իր զանգա-
տներն անոր ներկայացուց եւ դատաւորներէն
վճիռ ատացաւ որ եկեղեցւոյ փոխանորդներն ի-
րենց արտօնութեանց պայմաններէն չեղած ըլ-
լալով՝ իշխանութենէ կլինային եւ իրենց ձեռքն
եղած երկիրները Սուրբ—Սթոպին կը դառնային :
Բայց որովհետեւ Պապն այնպիսի մարդոց հետ
գործ ունէր , որոց համար այնպիսի վճիռ տա-
լը դիւրին բայց գործագրելը չատ դժուարին
էր , ուստի նորընտիր վալէնթինօսա դուքսն
ընդհանուր զօրապետ անուանելով՝ վճռոյն գոր-
ծագրութիւնն անոր յանձնէր էր :

Այս իշխաններն էին՝ Բիմիլիի Մալաթէս-
թիները , Բէզարօյի Ըսֆօրցաները , Ֆայէնցայի
Մանֆրէտիները , Իմօլայի ու Ֆօրլիի Բիարդի-
ները , Գամէրինօյի Վարանիները , Իւրպէնի
Մօնթէֆէլթրիները , ու Սէրմօնէթթայի Գայէ-
թանօները :

Սահայն վալէնթինօսա դուքսը , իր ազգա-
կան եւ դաշնակից Լուդովիկոս ԺԲին իր վրայ
ունեցած բարեկամութիւնը ջերմ պահելու հա-
մար , ինչպէս որ ըսինք , անոր Միլան քաղա-
քը գտնուած ժամանակ հետը կեցեր էր : Բայց
ամսէ մ'ետքը Գաղղիոյ թագաւորը դէպ իր
մայրաքաղաքն ուղեւորելով , վալէնթինօսա
դուքսը հրամայեց իր ձեռքն եղած զինուորնե-
րուն եւ Զուիցցերցիներուն որ Բարմայի ու Մօ-
տէնայի մէջ տեղն երթան եւ իրեն սպասեն :

Իսկ ինքը սուրհանդակով Հռովմ գնաց իր ունեցած գիտաւորութիւնները բերնով հօրը յայտնելու եւ անոր վերջին որոշումն ստանալու համար :

Հռովմ հասած ժամանակ իր Լիւքրէս քրոջը փարթամութիւնը չափէ դուրս մեծցած գըտաւ , ոչ թէ իր Ալֆօնս էրկանը կողմէն , որուն ապագան Լուդովիկոս ԺԲ թագաւորին յաջողութեանց շնորհիւ ապահովցած էր , եւ այս բանս Աղէքսանդրի եւ անոր մէջ պաղութեան պատճառ եղած էր , այլ իր հօրը կողմանէ , որուն վրայ Լիւքրէս այս միջոցիս սքանչելի ազդեցութիւն մ'ունէր : Պատը՝ Լիւքրէս Պօրճիան Սբօլէթէ քաղքին ու Ղքսութեան կառավարչուհի անուաններ էր՝ անոր վերաբերեալ ամեն իրաւունքներով հարկերով ու մուտքերով : Այս պաշտօնն անոր զօրութիւնն ու դիրքն անչափ մեծցուցեր էր , որ դուրս ելած ժամանակ երկու հարիւր ազնուական տիկնայք եւ անպետներ ուղեկից ունէր իրեն , ամենն ալ հեծեալ : Ասկէց զատ հօրն իր վրայ ունեցած կրկնակի սէրն ալ գազանիք մը չըլլալով , Սկեզեցւոյ առաջին կարգի աստիճանաւորները , Վատիկանի յաճախորդները , եւ Նորին սրբազնութեան մօտերիմներն անոր ամենախոնարհ ծառայներն եղեր էին : Այնպէս որ՝ զահաւորակէն կամ ձիէն իջած ժամանակ կարդինալները ձեռքէն կը բռնէին , ու արքեպիսկոպոսներն անոր սենեակներուն մէջ պատարագելու պատիւն իրարմէ կը խլէին :

Ասկայն պէտք էր որ Վիքրէս Հոովմէն
մեկնէր իր նոր իշխանութեան երկիրները կա-
ռավարելու համար . բայց հայրը որովհետեւ չէր
կրնար իր սիրելի դուստրէն երկար ատեն հեռու
մնալ , միտքը դրաւ որ Նէրի քաղաքը նորէն
իր ձեռքն անցունէ , զոր ժամանակաւ , ինչ-
պէս որ ընթերցողք կը յիշեն , Ասքանիօ Սֆօր-
ցայի ընծայ տուեր էր՝ քուէ մ'ալ աւելի վաս-
տրկելու համար : Ասքանիօ՝ իր եղբօրը՝ Միլանի
դքսին բաղդին յարելով , բնականաբար այս
քաղաքը կորսնցուցեր էր . եւ որովհետեւ Պա-
պը զայն նորէն պիտի առնուր , հրաւիրեց իր
Վիքրէս դուստրը որ հոն դայ զինքը գտնէ եւ
քաղաքին առման տօնախմբութիւններուն ներ-
կայ գտնուի :

Հօրը բաղձանքն անյատապ կատարելու մա-
սին Վիքրէսի ցոյց տուած փոյթը նոր պար-
գեւ մ'ալ ձեռք անցունելու ծառայեց , այն է
Վայէթանօներուն ժառանգութիւնն եղած Սէր-
մօնէթա քաղաքն իր շրջակայ երկիրներով :
Այս պարգեւը նախ ծածուկ մնաց , որովհե-
տեւ նախ նոյն երկրին երկու տերերը մէջ տե-
ղէն վերցնելու էր , որք էին առաքելական զրա-
րապետ Գեր . Ճաքօմօ Վայէթանօ եւ միւսը մե-
ծամեծ յոյսերով լի Բթօսքէրօ Վայէթանօ ա-
նուն գեոահասակ ատպետ մը : Ասոնց երկուքն
ալ Հոովմ կը բնակէին . մէկն իր գտնուած դիր-
քին , միւսն ալ իր քաջասրտութեանը վրայ վա-
տահանալով , Նորին սրբութեան սիրելի կը

կարծէին զիրենք, եւ բնաւ կասկած մը չունէին : Ուստի գործը գլուխ հանելու համար մեծ գոռարութիւն մը չկար : Արդարեւ, Աղէքսանդր Հռովմ դառնալուն պէս, չգիտցուիր ինչ յանցանքի պատժուակաւ՝ Ճաքօֆօ Գայէթանօ բռնուելով Սուրբ — Նրէշտակապետի բերդը դըրւեցաւ, ուր քիչ ատենէն թունաւորուած մեռաւ : Բրօսէրօ Գայէթանօ ալ իր տանը մէջ խեղդամահ մեռաւ : Այս կրկին սպանութեան շնորհիւ, որ երկուքին ալ կտակ ընելու ժամանակ չէր թողուցած, Պապը Սէրմօնէթա քաղաքն ու Գայէթանօներուն բոլոր ինչքեր առաքելական սենեկին ժառանգութիւնն հրատարակեց, եւ սենեակն ալ զանոնք ութսուն հազար սկուդի լիւքրէսի ծախեց, եւ այս գումարը հայրն ալ վճարման երկրորդ օրը աղջկանը դարձուց : Կեսար Պօրճիա շտապաւ Հռովմ գալով տեսաւ որ հայրն իրմէ առաջ աշխարհակալութիւններն սկսեր էր :

Իր Գաղղիա գտնուած ժամանակ, Պապին եղբօրորդւոյն՝ Ժան Պօրճիայի հարստութիւնն ալ չափէ դուրս աւելցեր էր : Ասիկա՝ Կանդիոյ դքսին ամենէն հաւատարիմ բարեկամներէն մէկն եղած էր մինչեւ անոր մահը : Հռովմի մէջ բարձրաձայն կը զրուցուէր, թէ երիտասարդ կարգինալը՝ Նորին սրբութենէն ընդունած շնորհները՝ եղբօրն յիշատակէն աւելի քրտւիլը պաշտպանութեանը պարտական էր : Այս երկու պատճառաւ Ժան Պօրճիա կասկած ելի՝

եղաւ Կեսարու : Ասիկա երբոր լսեց որ իր Քան
հօրեղբորորդին բոլոր քրիստոնէական աշ-
խարհի առաքելական կարողինալ կոչուեր էր ,
եւ արքեպիսկոպոսներու , եպիսկոպոսներու ,
առաջնորդաց եւ ասպետներու ուղեկցութեամբ ,
մէկ խօսքով՝ պապավայել շքով քահանայապե-
տական գաւառներուն մէջ շրջան մ'ընելու հա-
մար Հռովմէն մեկնեալ էր , սրտին մէջ երգում
ըրաւ որ այս փառքն երկար առեն փայելել չի
տայ անոր :

Կեսար տեղեկութիւն առնելու համար Հը-
ռովմ եկեր էր . հոն երեք օր միայն կեցաւ ու
Նորին սրբութեան ունեցած բոլոր զօրքն առ-
նելով՝ Էնցայի եղերքն իր բանակը դարձաւ եւ
Խօլայի վրայ քալեց , որուն տէրերը Ֆօրլի
քաշուած ըլլալնուն համար չուտ մ'անձնատուր
եղաւ : Կեսար Խօլան առնելուն պէս Ֆօրլիի
վրայ քալեց :

Հոն սաստիկ ընդդիմութիւն մը զինքն ար-
դիւնց . այս ընդդիմութիւնն ալ կնոջ մը կող-
մանէ էր : Գաթերին Սֆօրցա՝ Ժէրօմի այրին ու
Ռթթավիանօ Բիարիօյի մայրը , այս քաղաքը
քաշուեր , եւ ամենուն անձն եւ ինչքն իր պաշա-
պանութեան տակ առնելով՝ պահապան զօրաց
սիրտ տուեր էր : Կեսար տեսաւ որ քաղաքը
յարձակմամբ առնուլն անհնարին էր , կանոնա-
ւոր պաշարում մ'ընել որոշեց : Հետեւաբար
պէտք եղած միջոցները ձեռք առնելով , պա-
րկապին տկար երեւցած կողմին դիմացը թըն-

դանօթի մարտկոց մը դրաւ , եւ անընդհատ
կրակ ընել հրամայեց մինչեւ որ լայն խրամառ
մը բացուի :

Այս հրամանը տալէն ետքը դարձաւ տե-
սաւ որ ժան Պօրճիա կարդինալը բանալն եկեր
էր , վաճանգի Գէրբարայէն Հոովմ երթալու
համար անկէց անցնելու ստիպուած ըլլալուն ,
չէր ուզեր այնպէս մօտանց անցնիլ առանց ի-
րեն այցելութիւն մ'ընելու : Ահաբար երեսանց
ուրախութեան ցոյցերով զինքը ընդունեց , ու
կրէք օր ալ իր քով պահեց : Զորքորդ օրն իր
բոլոր զօրապետներն ու պալատականները մէկ-
տեղ ժողովելով հրաժեշտի հացկերոյթ մը առաւ ,
ուր հօրեղբօրորդւոյն նամակներ յանձնեց Պա-
պին տանելու համար , եւ եկած ատենն քա-
ծին պէս սիրալիր մտերմութեան ցոյցերով բաժ-
նուեցաւ անկէ :

Ժան Պօրճիա կարդինալը սեղանին ելնե-
լուն պէս առերհանդակով ճանքայ ինկաւ , եւ
իւրպէն քաղաքը հասած ատեն անակնկալ եւ
տարօրինակ անհանդստութիւն մը զգալով հոն
կենալու ստիպուեցաւ : Սակայն քանի մը վայր-
կեան ետքը զինքը քիչ մ'աղէկ զգալով՝ ճամ-
բան շարունակեց : Բայց Ռօքքա—Գօնթրատա
մօտ ժամանակ այնպիսի գէշ վիճակի մէջ գը-
տաւ զինքը , որ ալ առաջ չերթալ որոշեց , եւ
այն քաղաքին մէջ երկու օր կեցաւ , վերջա-
պէս վիճակը քիչ մը բարւոքած տեսնելով Ծօր-
լիի առնուիլն ու Գաթէրին Սֆօրցայի բերդէն

քաշուած ատեն գերի իյնալն իմանալով, միտքը դրաւ որ Կեսարու քով երթայ եւ այս յաղթութեան համար իւր խնդակցութիւնը յայտնէ : Կառքը մէկդի ձգեց եւ գահաւորակով կշտանապարհորդէր, բայց Յոսսոմրօնէ հասած աւետեն երրորդ անգամ մ'ալ կենալու հարկադրեցաւ : Այս իր վերջին կայանն եղաւ . պառկեցաւ ալ չեղնելու համար . երեք օր ետքը մեռաւ :

Մարմինը Հռովմ փոխադրուելով, առանց հանդէսի Ժողովրդեան—Տիրամայր եկեղեցւոյն մէջ թաղուեցաւ, ուր իր բարեկամին՝ Կանդիոյ դքսին գիւսկը ղինքը կսպասէր : Այնչափ բարձրը դիրք ունեցող երիտասարդ կարդինալին այս մահուան վրայ ամենեւին խօսք չեղաւ, որպէս թէ բնաւ աշխարհ եկած չէր . որովհետեւ լսին եւ անշշուռնջ մութի մէջ կանցնէր կերթար ով որ այս սարսափելի երրորդութեան աջն է Աղէքսանդրի, Կեսարու եւ Լիւքրէսի փառասիրութեան հեղեղէն յափշտակուելով քրշուէր :

Գրեթէ նոյն ժամանակներն ուրիշ սպանութիւն մ'ալ Հռովմ քաղաքը սարսափի մէջ կը ձգէր : Տօն Ճիօլաննի Չէրվիլիօնէ, ծննդեամբ ասպետ եւ քաջ զինուոր . Ս. Պապին զօրքերուն հազարապետը, Ս. Յօհաննու ասպետ Տօն Ելիդէ Բինիաթէլլի տունը ճաշելէ ետ դարձած աստին, քանի մը սրիկաներ վրան յարձակեցան, եւ անոնցմէ մէկը անունը հարցնելով

ով ըլլալը ճիշտ իմանալուն պէս՝ դաշոյնը կուրծքը խոթեց . միւս մ'ալ սուրի հարուածով մ'անոր գլուխը թռուց , որ դեռ կանգուն կեցած մարմնոյն ոտքին առջեւ գլորեցաւ :

Հոովմի կառավարիչն այս սպանութեան վրայ գանգատեցաւ Պապին , բայց տեսնելով որ Նորին սրբութիւնը կարեւորութիւն չէր տար , հասկցաւ որ խօսքը չընելն աւելի լաւ պիտի ըլլար , ուստի սկսած խուզարկութիւնները դադրեցուց . անանկ որ մարդասպաններէն եւ ոչ մէկը ձերբակալ եղաւ : Միայն թէ խօսք մ'եւ լաւ թէ կեսար այն կարճ միջոցին որ Հոովմ կեցեր էր , Չէրվիլիօնէի նորատի կնոջը հետ՝ որ Պօրճիայի տոհմէն էր , դադարի տեսակցութիւն մ'ունեցեր էր , եւ թէ էրիկն այս ամուսնական պարտազանցութիւնը լսելով՝ սաստիկ կատղեր՝ կլնն ու տարփաւորը մէկէն սպաննելու սպառնալիք ըրեր էր : Այս սպառնալիքը կեսարու ականջն հասեր էր , եւ Միքէլօթթօյի բաղուկն իրենին ծայրնաւելցնելով՝ Ֆօրլի քաղաքէն մինչեւ Հոովմի մէջ տեղը Չէրվիլիօնէն զարկեր մեռուցեր էր :

Ուրիշ անակնկալ սպանութիւն մ'ալ Տօն Ճիօվաննի Չէրվիլիօնէի մահուան անմիջապէս յաջորդելով , ամեն մարդ յայտնապէս հասկցաւ որ մի եւ նոյն աղբիւրէն կը ծագէր , թէպէտ եւ պատճառը տարբեր էր : Մանթուացի Մօնսինէօր Անէէլլի , Գօզէնցայի արքեպիսկոպոսը , որ քահանայապետական սենեկին դպիր ու վիշ

Թէրպօյի փոխ—նուիրակ էր, չգիտցուիր ինչ պատճառաւ Նորին սրբութեան աչքէն ելնելով թունաւորուեցաւ իր բուն սեղանին վրայ, ուր գիշերուան մէկ մասը երեք չորս հիւրերու հետ բերկրալից խօսակցութեամբ կանցնէր, մինչդեռ մահն արդէն գաղտագողի իր երակներուն մէջ կը սողար, անանկ որ քաջառողջ վիճակի մէջ պառկելով՝ երկրորդ օրը անկողնին մէջ մեռած գտնուեցաւ : Իսկոյն իր հարստութիւնը երեք մասի բաժնուեցաւ . երկիրներն ու տուները վալէնթինօս գքսին ինկան . եպիսկոպոսական վիճակը կալիստոս Գ. Պապին որդի Ֆրանչիսկոս Պօրճիայի ինկաւ, եւ քահանայապետական սենեկին մէջ ունեցած պատիւն ալ հինգ հազար Մաճառ ոսկիի Սիէննացի Վէնթուրա Պէննասա վաճառականին ծախուեցաւ, որ վերոյիշեալ դումարն Աղէքսանդրի ձեռք յանձնած օրը վատիկան բնակելու եկաւ :

Այս վերջին մահը մինչեւ այն ատեն կախ մնացած իրաւունքի նոր կէտ մ'որոշեց : Մօնսիէնօր Անէէլիի ժառանգներն իրենց իրաւունքէն հրաժարելու համար մեծ դժուարութիւն ցուցուցած ըլլանուն, Աղէքսանդր Զ կոնգակով մը կարգինալներուն եւ քահանայներուն կտակ ընելու իրաւունքը վերցուց եւ ամեն պարապ մնացած գոյք Պապին սեփականութիւն հրաաարակեց :

Սակայն կեսար Պօրճիա իր յաջողութեանց մէջ կանգ առնելու ստիպուեցաւ : Լուդովիկ

Սֆօրցա՝ իր գանձուն մէջ մնացած երկու հար-
իւր հազար տուքաթին շնորհիւ հինգ հարիւր
Պուրկոնցի զինուոր եւ ութ հազար Զուիցցեր-
ցի հետեւակ հանեց, եւ անոնց գլուխն անցած՝
Լօմպարտիա մտաւ։ Թրիվիւլս թշնամոյն դէմ
կենալու համար՝ Իվէս Տ'Ալէկրի եւ Աեսարի տըր-
ւած զնդերն օգնութեան կանչելու հարկադ-
րեցաւ, հետեւաբար Աեսար՝ հետը բերած քա-
հանայապետական զօրաց մէկ մասն Իմօլա ու
Փօրլի քաղաքներուն մէջ պահապան թողլով,
մնացածովը Հռովմի ճամբան բռնեց։

Աղէքսանդր ուղեց որ անոր Հռովմ մտնե-
լը յաղթական տօն մ'ըլլայ։ Իմանալով որ բա-
նակին իջեւան պատրաստող զօրախումբը քաղ-
քին քանի մը մզոն մօտ հասեր էր, թագաւո-
րաց զեսպաններուն, կարգինալներուն, բարձ-
րաստիճան եկեղեցականաց, Հռովմայեցի ազ-
նուականաց եւ քաղաքական ամեն տեսակ կար-
գի մարդկանց սուրհանդակներ թռուց, որպէս
զի իրենց բոլոր մարդոցմով՝ ալէնթինօայի դուք-
սը զիմաւորելու երթան եւ անոր յաղթական
գարձը փառաւորեն։ Եւ որովհետեւ հնազան-
դողներուն ցածութիւնը հրամայողներուն գո-
ռոզութենէն սիշտ վեր էր, այս հրամանը՝ ոչ
միայն կատարուեցաւ, այլ նաեւ չափն իսկ ան-
ցաւ։

Աեսար 1500 տարւոյն փետրուարի 26ին Հը-
ռովմ մտաւ։ Թէպէտ եւ Յօրեւեան ներողու-
թեան միջոցն էր, բայց եւ այնպէս բարեկեն-

դանի տօները սովորականէն աւելի շփոթով եւ անառակութեամբ սկսան։ Կեսար՝ Հռովմայացիներուն երկրորդ օրը դիմակահանդէսի մը քօղին տակ նոր տօն մը պատրաստեց իր փառասիրութեան։ Այն մեծ մարդուն՝ որոյ անունը կը կրէր, փառքը հանճարն եւ յաջող բաղդը հերպով մ'իւրեն սեպհականել ուզելով, միտքը դրաւ Նավոնի հրապարակին վրայ՝ որ բարեկենդանի սովորական հանդիսավայրն էր, Կեսարու յաղթանակը ներկայացնել։ Հետեւաբար երկրորդ առտուն, հին ժամանակի զդեստներով եւ կառքով, որուն վրայ կանգուն կեցած էր, նախնի կեսարներուն ծիրանին հաղած, ճակատը ոսկեղէն դափնիով պսակուած, վերոյիշեալ հրապարակէն ելնելով Հռովմի ամեն փողոցները պտըտեցաւ, իր շուրջն ունենալով տապարաւորներ, զինուորներ եւ դրօշակիրներ, որոց դրօշակին վրայ այս խօսքերս գրուած էին։

« Կամ Կեսար, կամ ոչինչ » :

Վերջապէս Մեծ պահոց չորրորդ կիրակին, Պապը Կեսարու այնչափ տենչանօք փափաքած բարձր աստիճանը՝ այն է Սուրբ եկեղեցւոյ մեծաւորութեան եւ սպարապետութեան պատիւը շնորհեց։

Այս միջոցին Սֆօրցիօ Ալպեան լեռներն ու Գոմոյի լիճն անցեր էր։ Իր նախկին հպատակները՝ գաղղիական բանակին ու Լուդովիկոս ԺԻՒ խոստմունքներէն զգացած առջի համակրութիւններն կորսնցուցած ըլլալնուն՝ ուրախու-

Թեամբ ընդունեցին զինքը : Այս ուրախութեան ցոյցերը Միլանի մէջ այնչափ եռանդազին էին , որ Թրիվիւս տեսնելով որ գաղղիացի սլահապան գունդն այս քաղքին մէջ ապահով չէր , դէպ 'ի Նովարա քաշուեցաւ : Փորձով ալ հասկցաւ որ չէր խաբուած , որովհետեւ Միլանցիք իր ճանբայ ելնելուն պատրաստութիւնը տեսնելնուն պէս , գաղանի չչուկմը բոլոր քաղքին մէջ ընթացաւ , եւ քիչ ատենի մէջ փողոցները զինեալ մարդերով լցուեցան : Հարկ եղաւ սուր 'ի ձեռին անցնիլ այս սպառնալից ամբոխին մէջէն : Հաղիւ գաղղիացիք դռներէն ելան , ժողովուրդը դաշտերը դիմեց , եւ գացող բանակը մինչեւ Թիչինոյի ափունքն աղաղակաւ եւ հայհուհներով հալածեց : Թրիվիւս՝ չորս հարիւր նիզակաւոր եւ իվէս տ'Ալէկրի Բոմանիայէն բերած երեք հազար Զուիցցերցիները Նովարա ձգեց , եւ ինքը բանակին մնացորդ մասովը դէպ 'ի Մորթարա չուեց՝ Գաղղիոյ թագաւորէն խնդրած օգնութեանն սպասելու : Թրիվիւսի ճեկնելէն ետեւ Ասքանիօ կարդինալն եւ Լուդովիկ դուքսը Միլան մտան 'ի ձայն ցնծութեան բովանդակ քաղաքին :

Երկուքն ալ ժամանակ չկորսնցուցին : Ժողովրդոց ուրախալից ցոյցերէն օգուտ քաղելով , Ասքանիօ Միլանի բերդին պաշարումը վրան առաւ , Լուդովիկ ալ Թիչինօ գետն անցնելով Նովարայի վրայ յարձակեցաւ :

Պաշարողք եւ պաշարեալք մի եւնոյն ազգի որդիքն էին, որովհետեւ իվէս տ'Ալէկը հազիւ հետը երեք հարիւր Գաղղիացի եւ Լուգովիկ ալ հազիւ հինգհարիւր խաւացի ունէր։ Արդարեւ վեց տարիէ 'ի վեր Զուխցեցերցիք միայն Նւրոպայի հետեւակ ղօրքերն եղած էին, եւ անխտիր ամեն տէրութիւն՝ ոսկին ձեռքը Զուխցեցերի ընդարձակ լեռներէն ղինուոր կը քաղէր։ Հետեւաբար Աուլիէլմոս Թէլի այն խտակեաց զաւակունքը տէրութեանց ձեռք յաճուրդ հանուելով, եւ իրենց աղքատին ու առաւար լեռներէն Նւրոպայի ամենէն հարուստ եւ հեշտալից երկիրներն երթալով, թէ եւ իրենց քաջասրտութիւնը կը պահէին, բայց օտար ժողովրդոց հետ հաղորդակցութիւն ունենալով, իրենց վաղեմի խտամբերութիւնը կորուսեր էին, որն որ երկար ժամանակ զիրենք իբրեւ պատուոյ եւ հաստատամտութեան օրինակ հանդիսացուցեր էր։ Բայց հիմա տեսակ մը վաճառք դարձեր էին, աւելի վճարողին ինքզինքնին ծախելու միշտ պատրաստ։ Այս վարձկան ղինուորութեան առաջին փորձը Վաղղիացիք առած էին, որ քիչ մ'ետքը Լուգովիկոս Սֆօրցայի այնչափ վնասարեւ պիտի ըլլար։

Ի րօք ալ Նովարրայի պահպանութիւն ընող Զուխցեցերցիները զքսին բանակին յառաջապահ խումբը կազմող իրենց հայրենակից Զուխցեցերցիներուն հետ բանակցելով իմացան որ անոնք՝ առանց Լուգովիկի գանձուն մօտաւոր սպա-

ուումը դիտնալու, իրենցմէ աւելի գոհացուցիչ
 անունդ եւ վարձք կընդունէին, խօսք մէկ
 րրին որ քաղաքը մատնեն եւ Միլանցւոց դը-
 րօշակին ներքեւ անցնին՝ թէ որ իրենց ալ նոյն
 թոշակը վճարուի : Լուդովիկ, ինչպէս դիւրին
 է գուշակել, ընդունեց այս պայմանը, եւ Նօ-
 վարրայի քաղաքը՝ բաց 'ի միջնաբերդէն զոք
 Կաղղիացիք կը պահպանէին, իրեն յանձնուե-
 ցաւ, եւ այսպէս Լուդովիկի բանակն երեք
 հազար մարդ աւելի ունեցաւ : Լուդովիկ այն
 ատեն սխալ մը գործեց . փոխանակ այս նոր
 դտած օգնութեամբ Մօրթարայի վրայ քաշե-
 լու, բերդը պաշարելով ժամանակ անցուց :
 Ասոր հետեւանքն այն եղաւ որ Լուդովիկոս
 Ժ.Բ Թրիվիւսէն սուրհանդակներ ընդունելով,
 անոր կացութեան վտանգը հասկցեր, իտա-
 լիա անցնելու համար գումարուած գաղղիա-
 կա՝ զօրաց ճանքայ ելնելը փութացուցեր,
 Տիժօն Պայլը նոր Զուէցցերցի զօրք ժողվելու
 ղրկեր, եւ իր առաջին պաշտօնեայ Ամպուազ
 կարդինալին հրամայեր էր որ Ալպեան լեռներն
 անցնելով Ասթի երթայ եւ բանակին գումար-
 ումը փութացնէ : Կարդինալն երեք հազար
 մարդ գումարուած գտաւ հոն : Թրիմուշ հազար
 հինգ հարիւր նիզակաւոր եւ վեց հազար գաղ-
 ղիացի հետեւակ բերաւ իրեն : Վերջապէս Տի-
 ժօն Պայլն ալ տասն հազար Զուէցցերցի զօրքով
 հասաւ, անանկ որ Մօրթարայի մէջ Թրիվիւսի
 հետ դտնուող զօրքն ալ մէկ տեղ հաշուելով

Լուդովիկոս ԺԲ Աւստրիական լեռներուն միւս կողմն
այնպիսի հզօր բանակ մ'ունեցաւ, որու նմանը
դեռ Գաղղիոյ թագաւոր մը պատերազմի չէր
հանած: Իսկոյն յաջող արշաւանքով մը եւ դեռ
Լուդովիկ բան մը չիմացած՝ գաղղիական բա-
նակը դնաց Նօվարայի ու Միլանի մէջ տեղը
կեցաւ եւ դքսին իր մայրաքաղաքին հետ ու-
նեցած հաղորդակցութիւնը կտրեց: Դքսին զօ-
րաց թիւը թէպէտ եւ քիչ էր, այսու ամենայ-
նի պատերազմի պատրաստութեամբ հարկադրե-
ցաւ: Բայց այս պատրաստութիւններն եղած
ժամանակ, Զուիցցերիոյ աւագաժողովն իմա-
նալով որ մի եւ նոյն հայրենեաց որդիք (Զուից-
ցերները) իրար ջարդելու վրայ էին, Միլանի
դքսին ու Գաղղիոյ թագաւորին բանակը գըա-
նուող բոլոր Զուիցցերներուն հրաման ղրկեց,
որ իրենց պայմանադրութիւնն ետ առնելով
իրենց հայրենիքը դառնան: Սակայն Նօվարա-
յի անճնատուր ըլլալուն ու գաղղիական բանա-
կին հոն հասնելուն մէջ անցած երկու ամսոյ
միջոցին Լուդովիկոս Սֆօրցայի գանձն սպա-
ռելով գործերը բոլորովին կերպարանափոխ
եղեր էին: Նոր բանակցութիւններ եղեր էին
յառաջապահ դնգերուն մէջ, եւ այս անգա-
մուս Լուդովիկոս ԺԲ ի ղրկած մեծագումար
ստակին շնորհիւ Գաղղիոյ ծառայութեան մէջ
գտնուող Զուիցցերներն իրենց միւս հայրենա-
կիցներէն աւելի գոհացուցիչ անունդ ու վարձք
կընդունէին: Պատուարժան Հելուետիացիք

(Զուխցեցերները) ազատութեան համար մարտնչելէ դադարելնէն 'ի վեր իրենց արեան յարգը լաւ ճանչնալով՝ կաթիլ մ'անդամ թափել չէին ունէր՝ թէ որ այն կաթիլը ոսկւոյ ծանրութեամբ չվճարուէր . հետեւաբար Իվէս ա'Սլլէկըրը մատնելէ ետեւ , մտքերնին դրին որ Լուդովիկալ մատնեն : Մինչդեռ Տիժօն Պայլի բերած զօրքը՝ աւագաժողովին հրամանին հակառակ՝ Գաղղիոյ դռնակներուն ներքեւ անյողողող կը կենային , Լուդովիկի օգնական զինուորներն իմաց տուն իրեն թէ իրենց եղբարցը դէմ պատերազմելով՝ աւագաժողովին հրամանին դէմ ապրտամբ պիտի համարուէին եւ մահուան պատիժ կրելու վտանգի մէջ պիտի իյնային , զոր իրենց ետ մնացած թռչակներուն անյապաղ վճարմամբը միայն կրնային յանձն առնուլ :

Դուքսը՝ որ մինչեւ իր յետին տուքաթն սպառեր էր , եւ մայրաքաղաքէն ալ բաժնուեր էր , որուն ճանքան յաղթութեամբ մը միայն կրնար բանալ , Զուխցեցերներուն ետ մնացած թռչակները վճարելէ զատ կրկնապատիկն ալ խոստացաւ՝ թէ որ իր հետը վերջին ճիգ մ'ալ ընել ուզէին : Դժբաղդաբար այս խոստումը պատերազմի մը կեղակարծ բաղդին ենթակայ էր : Զուխցեցերները պատասխանեցին թէ իրենց հայրենիքը յարգելնուն համար չէին կրնար անոր հրամանին անհնազանդ գտնուիլ , եւ թէ իրենց հայրենակից եղբայրներն ալ շատ սիրելնուն համար՝ անոնց արիւնը ճրիապէս

թափել չէին ուղեր: Հետեւաբար Սֆօրցա ի-
րենցմէ յոյսը պէտք էր կտրել, քանզի երկրորդ
օրն իրենց երկիրը վերադառնալ որոշեր էին:
Այն ատեն դուքսը տեսնելով որ ամեն բան կոր-
սուած էր իրեն համար, վերջին հրաւէր մ'ալ
կարգալ ուղեց Չուցցերներուն պատուոյն, եւ
խնդրեց որ իր անձին ապահովութեանը համար
դոնէ գաղղիական բանակին հետ իրենց ընկիւք
պայմանադրութեան մէջ իր ազատութիւնն ալ
որոշեն: Պատասխանեցին թէ, այսպիսի պայ-
ման մը՝ եթէ գաշնադրութիւնն անհնարին չը-
նէր, գոնէ իրաւամբ սպասած օգուտներնէն զի-
րենք կը զրկէր, որոց մէջ էր նաեւ իրենց ետ-
մնացած թոշակին վճարումը: Սակայն, վերջապէս
զթալ եւ զիջանիւ կեղծեցին այս մարդուն ա-
ղաչանացը, որուն այնքան ատենէ վեր հրամա-
նացը հնազանդեր էին, եւ խօսք տուին որ ի-
րենց կարգերուն մէջ եւ զգեստներուն ներքեւ
զինքը պահեն: Այս առաջարկութիւնը խաբե-
պատիր էր: Սֆօրցա արդէն ծեր ու կարճահա-
սակ ըլլալով՝ դիւրաւ կրնար ճանչցուիլ այն-
պիսի մարդոց մէջ, որոնց ամենէն մեծը դեռ եւ
սուն տարեկան չէր, եւ ամենէն կարճահասա-
կը հինգ ոտք եւ վեց մատ բարձրութիւն ունէր:
Բայց իր ազատութեան վերջին միջոցն այս ըլ-
լալուն, առանց բոլորովին մերժելու, զայն չա-
փաւորել ու չահաւորապէս գործածել մտածեց:
Ֆրանչիսկեան կրօնաւորի զգեստ հասկած. եւ
անպիտան ձի մը նստած՝ իբրեւ ահուց մատ-

բանապետն անցնիլ սւղեց , իսկ Կալէաս Տը
Սան—Սէվէրինօ , որ իր երկրորդն էր բանակին
մէջ , եւ իր երկու եղբայրները՝ բարձրահասակ
ըլլալով , հասարակ զինուորի համագգեաւ հա-
գան , յուսալով որ Զուխցերաց դնդերուն մէջ
առանց ճանչցուելու կանցնէին :

Այս կարգադրութիւնները դեռ նոր որոշ-
ուեր էին , եւահա դուքսը լուրկառնէ որ դաշ-
նագիրը Թրիվիւսի ու Զուխցերներուն մէջ
ստորագրուեր էր : Ասոնք հետեւեալ օրը զինուք
եւ կահ կարասեօք դադղիական բանակը պիտի
անցնէին : Ուստի դժբաղդ Լուդովիկի եւ զօրա-
վարներուն վերջին յոյսը ծպտելու վրայ մնացած
էր : Իրօք ալ այնպէս ըրին : Սան—Սէվէրինօ եւ
դքսին եղբայրները հետեւակ խուճերուն մէջ
մտան . Լուդովիկ Սֆօրցա ալ կրօնական զգեստի
մը մէջ պլլուելով՝ կնդուղը մինչեւ աչքն իջուց
եւ Զուխցերաց կարասիներուն մէջ կեցաւ :

Բանակն սկսաւ չուել . բայց Զուխցերնե-
րն իրենց արիւնն ստակով ծախելէ հտեւ ,
մտածեցին իրենց պատիւն ալ ծախել : Գաղ-
ղիացիք Սֆօրցայի եւ անոր զօրավարներուն
ծպտեալ ըլլալուն վրայ առաջուց տեղեկու-
թիւն ստացեր էին : Այս պատճառաւ չորսն ալ
ճանչցուեցան , Սֆօրցա նոյն իսկ Լաթրիմուլի
ձեռօք բռնուեցաւ :

Կըսուի թէ այս մատնութեան գինը Պէլ-
լինծօնա քաղաքն եղաւ , որ առաջ Գաղղիաց-
ւոց էր , եւ Զուխցերներն իրենց լեռները քա-

ուած ատեն դրաւեցին , եւ լուգովիկոս ժԲ աշ-
խատոյ զայն ետ առնելու չաշխատեալաւ :

Ասքանիօ Սֆօրցա՝ որ ինչպէս ըսինք Մի-
լան մնացեր էր , այս վատ դատաւրութեան լու-
րըն առնելուն պէս՝ հասկցաւ որ ամեն բան կո-
րած էր : ուստի լաւագոյն դատեց փախչիլ ,
քան թէ ժողովրդեան ընտանի եղած փոփո-
խամտութեան վտանգն աչքն առնելով իր եղ-
բօրը նախկին հսկատակացը ձեռքը մնալ , որք
թերեւս յաղթողէն ներում ստանալու համար
կրնային զինքն անոր ձեռքը մատնել : շնտե-
ւաբար Կիպէլեան աշնուականաց զլիաւոր-
ները հետն առած՝ գիշերանց փախաւ , եւ
Նաբօլիի թագաւորութեան երկիրը մտնելու
համար Բիաչէնցայի ձանբան բռնեց : Բայց Ռի-
փօլթա հասած ժամանակ , յիշեց որ նոյն քաղ-
քին մէջ մանկութեան վաղեմի բարեկամ մ'ու-
նէր Գօնրատ լանտօ անուն , որուն իր յաջողու-
թեան ու զօրութեան օրերուն մէջ շատ բարիք
ըրեր էր : Ինքն ու ընկերները սաստիկ յոգնած
ըլլալով , որոշեց որ այն գիշերուան համար
հիւրընկալութիւն խնդրէ : Գօնրատ զանոնք
մեծ ուրախութեան ցոյցերով ընդունեց եւ իր
տունն ու սպասաւորներն անոնց տրամադրու-
թեան ներքեւ դրաւ : Բայց հազիւ պառկեցան ,
Բիաչէնցա սուրհանդակ մը զրկելով՝ Վենե-
տիկցի պահանորդ զօրաց հրամանատար Քարլօ
Օրսինիի իմացուց թէ կարդինալ Ասքանիօն եւ
Միլանցուց բանակին զլիաւորները մատնելու

պատրաստ էր : Քարլօ Օրսինի՝ այսպիսի կարեւոր դործ մ'ուրիշի յանձնել չուզելով, քրտանեւհինդ մարդ հետն առած շուտ մը ձի հեծաւ ու իրփօլթա երթալով Գօնրատի տունը պաշարեց, եւ սուր 'ի ձեռին կարդինալ Ասքանիօի եւ ընկերներուն դռնուած սենեակը մտաւ, որոնք քուներնուն մէջ յանկարծակի բռնուելով առանց ընդ դիմութեան անձնատուր եղան : Քարլօ Օրսինի իր զերիները վեհեալիկ զրկեց, բայց Լուդովիկոս ԺԲ զանոնք պահանջելով իրեն յանձնուեցան :

Ասանկով Գաղղիոյ թագաւորը՝ Լուդովիկ Սֆօրցայի, Ասքանիօյի, Մեծն Ֆրանսօսա Սֆօրցայի Հէրմէս անուն մէկ հարազատ եղբօրորդւոյն եւ Աղէքսանդր եւ Գօնթինօ երկու աղջկորդիներուն եւ վերջապէս հօրեղբօրը ձեռքով դեղամահ մեռնող տարաբաղդ Ժան կալէասի Ֆրանսօսա որդւոյն բացարձակ տէր եղաւ :

Լուդովիկոս ԺԲ, բոլոր ընտանիքը մէկանց ջնջելու համար, Ֆրանսօսան ստիպեց որ վանք մտնէ, Աղէքսանդր Գօնթինօն ու Հէրմէսը բանանետեց, Ասկանիօ կարդինալը Պուրժի աշտարակը փակեց, եւ վերջապէս թշուառ Լուդովիկն ալ իիէր—Անսիդի բերդէն Լի—Սէն—ժէօրժ փոխադրելով՝ մինչեւ ցմահ Լօշի դղեակը փակեց, ուր խոր առանձնութեան եւ յետին խեղճութեան մէջ տառնամայ բանատարկութենէ մ'ետեւ՝ Գաղղիացիներն Խաալիա հրաւիրելուն ժամն ու խորհուրդն անիծելով մեռաւ :

Լուսավորիչի եւ իր ընտանեաց անկման լուրը Հոռովմի մէջ մեծ ուրախութիւն պատճառեց, որովհետեւ անդրաշնորհականաց իշխանութիւնը Միլանի երկրին մէջ ամրացնելով, Սուրբ—Աթոռին իշխանութիւնն ալ Բօմանիոյ մէջ կը հաստատէր։ Քանցի Վեսարու աշխարհակալութեանց ալ արգելք մը չէր մնար։ Այս լուրը բերող սուրհանդակներուն մեծամեծ պարգեւներ արուեցան, եւ թմբուկի ու շեփոքի ձայներով բոլոր քաղքին մէջ հրատարակուեցաւ։ Մէկէն — Վաղղիւն, Վաղղիւն — որ Լուսավորիչու ԺԲԻ զօրաց դոչիւնն էր, եւ — Օրսօ՛, Օրսօ՛, — որ Օրսինիներուն գոչիւնն էր, ամեն փողոցներու մէջ կը հնչէին։ Իրիկունն ամեն կողմ լուսավառութիւն եղաւ, որպէս թէ Երուսաղէմն առնուած ըլլար։ Պապը ժողովուրդը զուարճացնելու համար հրախաղութեան հանդէսներ ընել տուաւ, առանց ամենեւին մտածելու որ աւագ շարթուան մէջ էին, եւ թէ Յորելեան ներսդութեան տօներուն պատճառաւ երկու հազարէն աւելի օտարական չռովմ եկեր էին։ Իր գերպատանին ժամանակաւոր շահերն այնչափ կուրացուցեր էին զինքը, որ իր հպատակաց հոգեւորական շահերն առնոց կը զոհէր։

Լուսավորիչու ԺԲԻ բարեկամութեան եւ դաշնակցութեան վրայ Պապին եւ իր որդւոյն հիմնած մեծամեծ խորհրդոց յաջողելուն բան մը միայն կը պակսէր, այն է ստակ։ Բայց Ա-

զէքսանդր ասանկ ոչինչ բանի մը պատճառաւ յուսահատող մարդ չէր : Իրաւ է որ ժառանգաւորական կալուածոց վաճառումն սպառած էր , տարւոյն սովորական ու արտաքոյ կարգի տուրքերը կանխիկ առնուած էին , վերջապէս ամենէն հարուստ կարգինալներն ու եկեղեցականք թուեամահ մեռած ըլլալով մնացածներուն ժառանգութիւնը մեծ նպաստ մը չէր կրնար ըլլալ : Բայց Ազէքսանդր ուրիշ միջոցներ ունէր , որոնք թէ եւ անսովոր՝ բայց ոչ նուազ ազդու էին :

Առաջին դործածած միջոցը համբաւ տարածելն եղաւ , թէ Թուրքերը քրիստոնէութեան վրայ յարձակիլ կսպառնային , եւ թէ ինքն ստոյգ գիտէր որ ամառուան մէջ Պայագլիտ երկու մեծամեծ բանակներ պիտի զրկէր , մէկը Բօմանիոյ ծովեզերքը , միւսը Վալապորիայի . հետեւաբար երկու կոնդակ հրատարակեց , մէկը բոլոր Եւրոպիոյ եկեղեցական եկամուտներուն տասներորդ մասը աւահանջելու , միւսն աւհրեւայները ստիպելու համար որ նոյնչափ գումար մը վճարեն : Այս երկու կոնդակները սարսափելի բանադրանքներ կը պարունակէին հակառակողներուն կամ ընդդիմանալ փորձողներուն դէմ :

Երկրորդ միջոցը ներողութիւններ ծախելն էր , որոյ մինչեւ այն օրը նմանը չէր տեսնուած : Ներողութեանց բեռն այն անձանց վրայ կը ծանրանար , որոնք տկարութեան կամ գոր-

ծի պատճառաւ Յորելեան հանդէսներուն ժամանակ Հոովմ չէին կրնար երթալ։ Այս ճարտարահնար միջոցին շնորհիւ Հոովմ երթալու հարկ չէր մնար․ ճանքութեանքին երրորդ մասը միայն վճարելով մեղքերէ բոլորովին կարծելուէին հաւատացեալք, եւ ուխտաւորութեան ամեն պայմանները կատարած կը համարուէին։ Ոոյն տուրքը հաւաքելու համար հարկապահանջներու ճշմարիտ բանակ մը հանուեցաւ, որոյ ղրուխ դրուեցաւ Լուգովիկ Տէ Լաթօրրէ անուն մէկը։ Այս միջոցով Աղէքսանդրի քահանայապետական դանձը մտած գումարներն անհաշուելի են․ գաղափար մ'ունենալու համար բաւական է գիտնալ որ մինակ Վենետիկի երկիրը եօթն հարիւր իննսունն եւ ինն հազար ոսկի վճարեց։

Սակայն թուրքերն ստուգիւ Հունդարիոյ կողմերը քանի մը ցոյցեր ընելով, Վենետիկցիք վախցան որ մինչեւ իրենց երկիրը կը հասնին, ուստի Պապէն օգնութիւն խնդրեցին։ Պապը հրամայեց որ իր ամեն երկիրներուն մէջ կէս օրին «Ողջոյն քեզ Մարիամ» մը զրուցուի, որպէս զի Աստուած մեծաշուք հասարակապետութեան վրայ սպառնացեալ վտանգը հեռացնէ։ Այս եղաւ ահա Վենետիկցոց եօթն հարիւր իննսուն եւ ինն հազար ոսկիին փոխարէն Ս. Պապէն ընդունած բոլոր օգնութիւնը։

Սակայն կարծես թէ Աստուած ցուցնել ուղեւոր իր տարօրինակ փոխանորդին թէ սըր-
*33

բազման իրաց այսպէս ծաղր ըլլուելուն վրայ
բարկացած էր, Սուրբ—Պետրոսի տօնին առ-
ջի իրիկունը, երբոր Աղէքսանդր օրհնութեանց
բեմն ելնելու համար զանգակատան քովէն
կանցնէր, վերէն երկաթի մեծ կտոր մը բըր-
դելով իր ոտքին առջեւ ինկաւ, եւ որպէս թէ
այս ազդարարութիւնը բաւական խրատ մը չէր,
հետեւեալ օրը Պապը՝ կարդինալ Վափուանօի
եւ իր դադանի սենեկապան Մօնսինեօր ֆօթօյի
հետ իր բնակարանին սովորական մէկ սենե-
կին մէջ կեցած ատեն՝ բաց պատուհաններէն
այնպիսի սեւ ամպերու կուտակութիւն մը
տեսաւ, որ մօտալուտ փոթորիկ մը գուշակե-
լով՝ կարդինալին ու սենեկապանին հրամայեց
որ պատուհանները գոցեն, Պապը չէր սխա-
լած, քանզի հրամանը կատարուած միջոցին ա-
նանկ սաստիկ հով մ'եկաւ, որ Վատիկանի ա-
մենէն բարձր ծխանը՝ արմատախիլ ծառի մը
նման կործանեցաւ, տանիքին վրայ ինկաւ, եւ
առաստաղը ծակելով եկաւ ասոնց դռնուած
սենեկին մէջ ինկաւ: Այս անկճան վրայ՝ որ
բոլոր պալատը ցնցեց, եւ իրենց ետեւը լըս-
ւած աղմուկէն՝ կարդինալ Վափուանօ եւ Մօն-
սինեօր ֆօթօ դառնալով տեսան որ սենեակը
փոշիով ու փլատակներով լցուած էր. իսկոյն
պատուհաններուն եզերքը ցատկելով դրան
պահանորդներուն բարձրաձայն պօռալ սկսան.
— Պապը մեռաւ, Պապը մեռաւ — : Այս գոչիւ-
նէն ամենքը վաղեցին, եւ երեք հոգի գտան

փլատակներուն մէջ տարածուած . մէկն ար-
դէն մեռած էր , միւս երկուքը մեռնելու վը-
րայ էին . մեռնողը Սիէնացի աղնուական մ'էր՝
Լօրան Գիճի անուն , իսկ երկու օրհասական-
ները վատիկանի ներքին սպասաւորներ էին ,
որ վերի յարկէն անցած ատեններն փլատակնե-
րուն հետ վարի յարկն ինկեր էին : Սակայն Ս.
Պապը չէին կրնար գտնել . անդադար զինքը
կը կանչէին , բայց պատասխան մը չառնելով ,
մեռած ըլլալուն կարծիքը հաստատուեցաւ եւ
չուտ մը բոլոր քաղքին մէջ տարածուեցաւ :
Սակայն քիչ մը ժամանակ անցնելէ ետեւ իր հե-
ծեծանայ ձայնը լսեցին , որովհետեւ մարած
ըլլալով՝ կամաց կամաց ինքնիրեն դալ սկսեր
էր , եւ գտան զինքը այս հարուածէն ապշած
եւ մարմնոյն շատ տեղերէն թեթեւ կերպով
վիրաւորուած վիճակի մէջ : Գրեթէ հրաշքով
տղաւեր էր . մէջ տեղէն կոտրած գերանին
երկու ծայրերն իրենց տեղէն չխախտելով՝
ծայրերէն մէկը քահանայապետական գահին
վրայ տեսակ մը կամարայարկ կազմեր էր , ա-
նանկ որ նոյն միջոցին Պապը հոն նստած ըլլա-
լով՝ այն կամարին ներքեւ պատասպարուեր ու
միայն քանի մը թեթեւ վէրք առեր էր :

Պապին յանկարծադէպ մահուան ու հրաշ-
քով մ'ազատելուն երկու հակասական լուրերը
չուտով Հռովմի մէջ տարածուեցան : Վա-
լէնթինօայի դուքսը (Կեսար Պօրճիա)՝ Ս. Հօր
պատահած ամենափոքր արկածէ մ'իր բաղդին

փոփոխման հաւանականութենէն սարսափած՝
վատիկան վազեց, որպէս զի իր աչքովն ստու-
գէ : Իսկ Ալէքսանդր Զ՝ երկնից իրեն շնորհած
պաշտպանութեան համար հրապարակաւ գո-
հութիւն մատուցանել ուղելով, նոյն օրն եր-
կու սենեկապետի, երկու օխոռապետի, եւ եր-
կու ձիասպասի ուսերուն վրայ քահանայապե-
տական դահին վրայ նստած, բազմաթիւ եկե-
ղեցականաց եւ զօրաց ուղեկցութեամբ ժո-
ղովրդեան — Տիրամայր եկեղեցին տարուեցաւ,
ուր կանգիոյ դուքան ու ժան Պօրճիա թաղ-
ուած էին : Հոն երթալուն պատճառն ալ՝ կան-
սրտին մէջ բարեպաշտութեան մնացորդ մը
գտնուիլը, կամ իր վաղեմի տարիուհւոյն՝ վա-
նօցցայի՝ վրայ ունեցած պիղծ սիրոյն յիշատա-
կընէր, որովհետեւ անոր պատկերն աւագ խո-
րանին ձախակողմը մատուռի մը մէջ Աստուա-
ծածնայ պատկերի ձեւով հաւատացելոց եր-
կըրպագութեանը ներկայացուցած էր : Պապն
այն խորանին առջեւ գացած ժամանակ՝ եկե-
ղեցւոյն ծանրագին սկիհ մ'ընծայեց, որուն մէջ
երեք հարիւր ոսկի սկուզ կար, զորոնք Սիէնի
կարդինալը՝ ամենուն աչքին առջեւ ամիսէի
մը մէջ պարպեց 'ի գոհութիւն քահանայապե-
տական անափառութեան :

Բայց վալէնթինօայի դուքսը՝ Բոմանիոյ
աշխարհակալութիւնն 'ի գլուխ հանելու համար
Հռովմէն մեկնելէ առաջ՝ մտածեր էր թէ՛ ժամա-
նակով այնչափ տենջանօք փափաքուած լիւք-

րէսին Ալֆօնսի հետ ամուսնութիւնը բոլորովին անօգուտ եղեր էր թէ իրեն եւ թէ հօրը : Ասկէց զատ՝ Լուդովիկոս ԺԲին Լոմպարտիա կենալը՝ կանգ առնել մ'էր : Միջան յայտնապէս Նաբօլի հանդրուսնն էր : Կարելի էր նաեւ որ Լուդովիկոս ԺԲ Պփոհէր այս ամուսնութեան գէմ, որով իւր թշնամոյն Էդբօրոդին իւր դաշնակցին փեսայ պիտի ըլլար : Ուստի եթէ Ալֆօնս մեռնելու ըլլար, Լիւքրէս՝ Մարքէզէի Ֆէրրարայի կամ Պրէսի երկիրներէն հզօր իշխանի մը հետ ամուսնանալու գիրքի մը մէջ կը գտնուէր, եւ այն իշխանը Բօմանիան նուաճելու գործին մէջ կրնար իր նախնիներէն օգնել : ուրեմն Ալֆօնս ոչ միայն վտանգաւոր, այլ եւ անօգուտ էր, եւ այս ալ Պօրճիաներուն բնութեանը համար աւելի գէշ էր :

Սակայն Լիւքրէսի ամուսինը, իւր ահարկու աներին քով բնակելուն վտանգն 'ի վաղուց հետէ հասկցած ըլլալով Նաբօլի քաշուեր էր : Բայց որովհետեւ ոչ Աղէքսանդր եւ ոչ Անսար անոր հետ ունեցած կեղծաւոր յարաբերութեանց կերպը բնաւ չէին փոխեր, ասով Ալֆօնսի կասկածը փարատիլ սկսած էր : Այս միջոցին Պապին ու անոր որդւոյն կողմէն հրաւէր մ'ընդունեց, որպէս զի Վալէնթինօայի գբսին մեկնիլը տօնախմբելու համար սպանիական ձեւով ցլամարտի մը հանդիսին ներկայ գտնուի : Նաբօլիի թագաւորական աթոռին այն տօնէն ետքը գտնուած ամենամեծագոյն զիւրքին մէջ

Ալֆօնսի քաղաքականութեանը չէր յարմարէր Ազէքսանդր Զի դժգոհութիւնն պատճառել. ուստի հրաւերն առանց պատճառի մերժել չուզելով՝ Հռովմ գնաց։ Միայն թէ, որովհետեւ այս գործոյս վրայ Լիւքսէսի խորհուրդ հարցընելն անօգուտ կը համարուէր, ըստ որում քանի մը պարագաներու մէջ իր էրկանը վրայ կեղծ յարուժ մը ցոյց տուեր էր, ուստի թողուցին որ խաղաղութեամբ Սքօլէթի երկրին կառավարութեան դբադի։

Ալֆօնս՝ Պապէն ու Վալէնթինօայի դքսէն մտերիմ բարեկամութեան ցոյցերով ընդունւեցաւ, եւ Վատիկանի Թօրրէ—Նօվա կոչուած բաժնին մէջ Լիւքսէսի արդէն բնակած յարկն իրեն տրուեցաւ։

Ընդարձակ կրկէս մը պատրաստուած էր Սուրբ—Պետրոսի հրապարակին մէջ, որոյ չորս կողմը գանուող ճամբայները պատնէշներով փակեր էին, եւ շրջակայ տուններուն պատուհաններուն առջեւ ալ պատշգամներ շիներ էին։ Պապն ու իր արքունականք Վատիկանի մեծ պատշգամին վրայ էին։

Հանդէսը վարձկան ցլամարտիկներով բացւեցաւ։ Ասոնք՝ իրենց ուժն ու աջողակութիւնըն ադէկ մը ցուցնելէ ետքը, Արակօնացի Ալֆօնս ու Լեոսար Պօրճիա ալ ասպարէզ իջան, եւ իրենց մէջ տիրած մտերիմ բարեկամութեան փորձ մը տալու համար՝ որոշեցին որ զԿեսար հալածող ցուլը Ալֆօնսի ձեռօք սպաննուի,

եւ զԱլֆօնս հալածողն ալ կեսարէն սպաննուի :

Արդարեւ կեսար ձիով կրկէսին մէջ առանձին մնալով, Ալֆօնս բաց դռնէ մը դուրս ելաւ, ու դուռը կիսաբաց թողուց, որպէս զի իւր ներկայութիւնն հարկ եղած ժամանակ անյապաղ ներս յարձկի : Միանգամայն հակառակ կողմէն դուռ մը բացուելով՝ դուռ մը ներս բերեցաւ, որ վայրկենի մէջ տէգերով ու նետերով ծածկուեցաւ. տէգերէն ոմանք արհեստական կրակ պարունակելով բռնկեցան, եւ ցուլն անյայտ զայրացուցին որ ցաւին սաստկութենէն դետնաթաւալ իյնալէ ետքը կատաղութեամբ ելաւ կանգնեցաւ, ու ձիաւոր մը նշմարելով, մէկէն անոր վրայ յարձակեցաւ : Այն ատեն կեսար՝ անձուկ ապարէզի մը մէջ այս արագընթաց թշնամիէն հալածուելով՝ իր ճարպիկ յաջողակութիւնը ցոյց տուաւ, որով ժամանակին առաջին կարգի հեծեալը կը համարուէր. բայց եւ այնպէս իր բոլոր ճարպիկութեամբ հանդերձ չպիտի կրնար երկար ատեն այն նեղ կրկէսին մէջ ազատ մնալ ցուլին կատաղութենէն, որոյ գէժ փախուստէ զատ ուրիշ զէնք մը չունէր, թէ որ ցուլին իր վրայ յարձակած միջոցին Ալֆօնս յանկարծ ներս չմտնէր, եւ ձախ ձեռօք կարմիր վերարկու մը տատանելով, աջովն ալ հրկայն արակօնացի սուր մը բռնած : Զիչդ ժամանակին հասաւ. վաճն զի ցուլը կեսարէն քանի մը քայլաւիտի միայն հեռու էր, եւ վտանգն անյայտ վերահաս էր, որ պա-

տուհաններուն մէկէն կանացի ճիշ մը դուրս
թռաւ : Բայց ցուլը հետեւակ մարդ մը տեսնե-
լով կանգ առաւ , եւ կարծելով որ այս նորթը շ-
նամուռն աւելի դիւրաւ կ'յաղթէ , դէպ 'ի ա-
նոր դարձաւ , ու վայրկեան մ'անշարժ կենալէ
հտեւ , մռնչելով , հաեւի ոտքերը գետին զար-
նելով եւ պոչովը կողերը ծեծելով , արիւ-
նալից աչօք եւ հղջիւրովը գետինը հերկելով
Ալֆօնսի վրայ խոյացաւ : Ալֆօնս հանդարտեւ
անշարժ կեցաւ . բայց հազիւ երեք քայլ մնա-
ցեր էր՝ մէկդի քաշուեցաւ , ուսին տեղը սուրը
ներկայացուց , որ իսկոյն մինչեւ երախակալն ա-
ներեւոյթ եղաւ . մէկէն ցուլն իր ընթացքէն ար-
գիլուելով , վայրկեան մ'անշարժ մնաց , դող-
գրդալով ծնկերուն վրայ ինկաւ , խորին մօրն-
չիւն մ'արձակեց , եւ կեցած տեղը գետին փռ-
ուելով շունչը փչեց :

Այս ճարտար ու արագ հարուածին համար
ամեն կողմէն ծափահարութիւնք կը թնոային :
Իսկ կեսար՝ ձիուն վրայ հեծած՝ առանց իր մօ-
տըն անցած բաներուն ուշադրութիւն ընելու ,
աչօքն այն գեղեցիկ հանգիստեանունին կը բռն-
տըռէր որ իր վրայ այնչափ համակրութիւն ցու-
ցըցեր էր : Իւր խուզարկութիւնն ապարդիւն
չելաւ . տեսաւ որ Իւրպէնի Նդիսարէթ զըք-
սուհւոյն պատուոյ օրիորդներէն մէկն էր , որ
վենետիկի հասարակապետութեան զօրավար
Փան Պաթիսթ Գարրաչիօլօի նշանածն էր :

Արշաւի կարգն Ալֆօնսի եւ մարտնչելու

կարգը կեսարի եկաւ . սւստի երկու երիտա-
սարդք դերերնին փոխեցին : Չորս ջորի ցուլին
զիակը կրկէսէն դուրս քաշելէ ու Նորինսըր-
բութեան սպասաւորներն ու ծառայներն ար-
իւնաշաղախ զետինն սւաղով ծածկելէ ետեւ ,
Ալֆօնս՝ Անտալուզեան գեղեցիկ արար երիվար
մը հեծաւ՝ Սահարայի անասլատին մէջ մայրն
արգաւանդացնող հովին նման թեթեւ . իսկ կե-
սար իր ձիէն վարիջնելով ետ քաշուեցաւ՝ յար-
մար ժամանակին երեւան ելնելու համար , եր-
բոր Ալֆօնս մի եւ նոյն վտանգին մէջ իյնար ,
ուսկէց նա զինքը փրկեւ էր :

Այն ժամանակ ուրիշ ցուլ մը ներս բերին
եւ առաջինին պէս սայրասուրտէգերով ու բո-
ցաշունչ նետերով զրգռեցին : Կենդանին ձիա-
ւոր մարդ մը տեսնելով՝ վրան յարձակեցաւ ,
եւ ահա սքանչելի արշաւ մ'սկսաւ այն ան-
տիճան արագասոյր , որուն մէջ անհնարին էր
հասկնալ թէ արդեօք ձին զցուլը կը հալածէր ,
թէ ցուլն զձին : Սակայն , հինգ կամ վեց շըր-
ջան ընելէ ետքը , Արարիօյ զաւակն որչափ
եւ երագընթաց էր , ցուլն սկսեւ էր անոր
մօտենալ . այն ատեն հալածողն ու փախչողը
ճանչցուիլ սկսան , անանկ որ շատ չանցաւ մէջ
տեղերնին երկու նիզակաբունի երկայնութեամբ
հեռաւորութիւն մնաց : Յանկարծ կեսար Պօր-
ճիա երեւցաւ՝ երկու ձեռք գործածող գաղ-
զիական երկայն սրով մը զինեալ : Երբոր Ալ-
ֆօնսի հասնելու մօտ եղող ցուլն առջեւէն

կանցներ, Կեսար, սուրը փայլակի նման չողացնելով՝ ցուլին գլուխը վարձգեց, մինչդեռ մարմինը՝ վազելուն ուժէն առաջ քշուելով դէնսց տասը քայլ հեռուն ինկաւ։ Այս հարուածըն այնչափ անակնալ էր, եւ այնչափ յաջողակութեամբ կատարուեցաւ, որ փոխանակ ծափահարութեան՝ եռանդագին կայթիւններով եւ հիասքանչ աղաղակներով ընդունուեցաւ։ Իսկ Կեսար՝ կարծես թէ այս յաղթանակին առան իր առջի փոսնգին ժամանակ լսած ձայնին յիշատակը միայն մտքին առջեւ ունենալով, ցուլին գլուխը գետնէն վերցուց, եւ իր գինակիրներէն մէկուն աւելով՝ հրամայեց որ տանի եւ իբր մեծարանացուէր՝ իրեն այնչափ ջերմ համակրութիւն ցոյց տուող գեղեցիկ Վենեակեցուհւոյն ոտքին առջեւ դնէ։

Այս հանդէսն երկու երիտասարդները յաղթանակաւ փառաւորելէ զատ, ուրիշ նպատակ մ'ալ մ'ունէր։ Այն է իրենց մէջ տիրող մտերմական սիրոյն փորձ մը տալ ժողովրդեան առջեւ, իրարու կեանքը փոխադարձաբար աղատելով։ Հետեւաբար եթէ Կեսարի գլուխը փորձանք մը գար, ոչ ոք կրնար Ալֆօնսէն կասկածիլ։ Նմանապէս եթէ Ալֆօնսի գլխուն փորձանք մը գար՝ Կեսարէն կասկած չէր կրնար ըլլալ։

Վատիկանի մէջ հացկերոյթ կար։ Ալֆօնս՝ վայելչապէս հաղուած՝ իրիկուան ժամը տասնին միջոցներն իր բնակարանէն Պապին բնակարանն անցնելու պատրաստուեցաւ։ Բայց եր-

կու բնակարաններուն բակերն իրարմէ բաժնող
գուռը գոց էր : Ալֆօնս քանի մ'անգամ դար-
կաւ , բայց բացող չեղաւ : Մտածեց որ Սուրբ—
Պետրոսի հրապարակէն պտըտի . ուստի առանց
նեղով հրապարակը հանող սանդուղն երթա-
լու համար մութ փողոցներէ անցաւ . բայց հա-
զիւ ոտքը սանդուղին առաջին աստիճաննե-
րուն վրայ դրաւ , խուճը մը գինեալ մարդիկ
վրան յարձակեցան : Ալֆօնս սուրը քաշել ու-
ղեց , բայց պատեանէն դուրս հանելէ առաջ
մէկ մը գլխոյն , մէկ մ'ալ ուսին , գեղարդիկըր-
կին հարուած , կողին սուր մը , քունքին ու
սրունքին ալ երկու հարուած ընդունեց : Այս
հինգ յանկարծական հարուածներէն կործանե-
լով գետինն ինկաւ : Մարդասպանները դաշն
մեռած կարծելով , չուտ մը սանդուղէն վեր ե-
լեր , եւ հրապարակին վրայ իրենց սպասող
քառսուն ձիաւոր գտնելով՝ անոնց պաշտպա-
նութեամբ և ամբը զիւրաւ Բօրթօղէ գոնէն դուրս ե-
լեր գացեր էին :

Ալֆօնսը ճանչցող քանի մ'անցորդք՝ զայն
մահամերձ վիճակի մէջ գտնելով՝ իսկոյն այս
դաւաճանութեան լուրը Վատիկան իմացու-
ցին , մինչդեռ ուրիշ անցորդներ վիրաւորեա-
լն իրենց թեւերուն վրայ վերցնելով իրթօր-
է—Նօվայի բնակարանը փոխադրեցին : Պատը
ու կեսար՝ որ սեղան նստելու վրայ էին , այս
լուրն առնելնուն պէս , այն աստիճան ջաւ-

յուշուցին, որ իրենց հիւրերը թողլով անմիջապէս Ալֆօնսի քով գացին՝ անոր վերքերուն մահաբեր կամ թեթեւ բլլալն ստուգելու համար։ Երկրորդ առաուն, իրենց վրայէն ամեն կասկած հեռացնելու համար, Ալֆօնսի մօրեղբայր Ֆրանսուա կաղէլլան ձերքակալեցին, որ իր քնոորդոյն հետ Հոովմ եկեր էր։ Առաւ վկայներու ձեռք կաղէլլայոս դաւաճանութեան հեղինակ ամբաստանելով գլխատուեցաւ։

Սակայն գործը կիսկատար մնացեր էր։ Պապն եւ Կեսար այս կերպով կասկածներն իրենցմէ բաւականապէս հեռացուցած բլլալով մէկը չէր համարձակեր սպանութեան բուն հեղինակներն ամբաստանել։ Բայց Ալֆօնս մեռած չէր, իր զօրաւոր կազմուածքին եւ բժշկաց ճարտարութեան շնորհիւ, որք Պապին ու որդւոյն յայտնած ցաւին կեղծ բլլալը չգիտնալով կը կաշծէին որ անոնց փեսան ու աներձագն առողջացնելով հաճելի պիտի բլլային, վիրաւորեալը քիչ ատենի մէջ ապաքինիլ սկսեր էր։ Սոյն միջոցին լուր եկաւ որ Ալեքսէս էրկանը գլուխն եկած գէպքն իմանալով՝ Հոովմ գալու եւ անձամբ խնամելու համար ճամբայ ելնելու վրայ էր։ Կորսնցնելու ատեն չկար Կեսար Միքէլօթթօն իր քով կանչել սուաւ։

Նոյն ժամանակ, կրսէ Պիւրչար, Տօն Ալֆօն, որ էր Ժեռեռնի լէր ուղտ մեծիւ, անկողին մէջ իւրդաման հարստեցաւ։

Երկրորդ օրը կատարուած յուղարկաւորու-

Թեան հանդէսը՝ եթէ անոր բարձր աստիճանին
չէր համապատասխաներ, դոնէ ըստ բաւականին
վայելուչ էր: Տօն Ֆրանսօա Պօրճիա՝ Գօ-
ղէնցայի արքեպիսկոպոսը՝ սգոյ հանդէսին ա-
ռաջնորդեց մինչեւ Սուրբ—Պետրոսի եկեղե-
ցին, ուր վախճանելոյն մարմինը Սանթա—Մա-
րիա—Տէ—Ֆիէվր անուն մատուռը թաղուեցաւ:

Նոյն գիշերը Լիւքրէս Հոովմ հասաւ, եւ
հօրն ու եղբօրը բնաւորութիւնն աղէկ ճանչ-
նալուն՝ չէին կրնար զինքը խաբել: Թէպէտ եւ
վալէնթինօս դուքսը, Տօն Ալֆօնսի մահուա-
նէն ամիջապէս ետքը՝ ոչ միայն բժիշկներն
ու վիրաբոյժները, այլ եւ անոր սենեկապանու-
թեան պաշտօն վարող խեղճ կուզիկ մը բան-
տարկել տուեր էր, այսու ամենայնիւ Լիւքրէս
հարուածին որով ձեռքով իջնելը գիտէր: Ու-
տի վախճալով որ այս անգամ ստուգիւ ղգա-
ցած ցաւը հօրն ու եղբօրը վատահուժիւնն իր
վրայէն կը վերցնէ, բոլոր տունովը պալատա-
կաններովն ու վեց հարիւրէն աւելի ասպետ-
ներով Նէրի քաշուեցաւ՝ սուգին օրերն այն
քաղաքին մէջ անցունելու համար:

Ընտանեկան այս մեծ գործն ալ կարգի
դրուելէ ետեւ, Լիւքրէս անգամ մ'ալ այրի մեա-
լով՝ Պատրին քաղաքագիտական նոր հաշիւե-
րուն գործիք ըլլալու պատրաստ վիճակի մէջ
կը գտնուէր: Կեսար Պօրճիա, Գաղղիոյ ու Բե-
նեաիկի դեսպաններն ընդունելու համար միտն
Հոովմ կենցաւ: Մայր որովհետեւ անոնց պաշ-
տօնը

կուշանար, եւ վերջին հանգէօներն ալ Պապին
դանձուն մէջ մեծ խրամատ մը բացեր էին,
տասներկու կարգինալ ձեռնագրելու նոր որո-
շում մ'ըրաւ : Այս շնորհաբաշխութիւնն երկու
նպատակ ունէր, առաջինն էր քահանայապե-
տական անտուկը վեց հարիւր հազար տուքաթ
մտցնել, ամեն մէկ փեշոյր յիսուն հազար տու-
քաթի ծախելով, եւ երկրորդ՝ Սուրբ ժողովին
մէջ մեծագոյն մասն ապահովապէս Պապին
կողմնակից ունենալ :

Վերջապէս դեսպանները հասան : Առաջի-
նը նոյն Պ. Վիլնէօֆն էր, որ ուրիշ անգամ մ'ալ
յանուն Գազզիոյ թաղաւորին Վալէնթինօս
դուքսը տանելու եկած էր : Պ. Վիլնէօֆ չոտով
մտնելու ատենը ճանրուն վրայ գիմակաւոր
մարդու մը հանդիպեցաւ, որ առանց դի-
մակը վերցնելու՝ իւր դալստեանը վրայ դգա-
ցած ուրախութիւնը յայտնեց : Այս մարդը ին-
սարն էր, որ ճանչցուիլ չուզելով, կարճ խօ-
սակցութենէ մ'ետքը, առանց երեսը բանալու՝
մեկնեցաւ : Պ. Վիլնէօֆ անոր ետեւէն քաղաք
մտաւ ու ժողովրդեան դրան առջեւ զանազան
տէրութեանց եւ նոյն իսկ Սպանիոյ եւ Նաբո-
ւիի դեսպանները գտաւ, որոնց վեհապետները՝
թէպէտ դեռ Գազզիոյ հետ յայտնի թշնամու-
թիւն մը չունէին, բայց պաղութիւն ցուցնել
սկսեր էին : Անոր համար՝ այս վերջինները կաս-
կածելի չըլլալու համար իրենց գազդիական ըն-
կերին մինակ հետեւեալ մեծարանաց ողջոյնն

ուղղելով դո՛ւ ևզան . Բաբէ եւոք , պարս : Արարու-
ղապետն այս համառօտ ողջօյնին վրայ զարմա-
նալով հարցուց թէ ալ ըսելիք մը չունին : — Ոչ
պատասխանեցին : Այն ժամանակ Պ . Վիլնէօվ
կրնակն անոնց դարձուց ըսելով . — Անոնք որ
ըսելու բան մը չունին պատասխանի կարօտ
չեն : — Յետոյ Հոովմի կառավարիչ Բէճճիօյի
արքեպիսկոպոսին ու Բակուզայի արքեպիսկո-
պոսին մէջ տեղէն երթալով՝ իր ընդունելա-
թեան համար պատրաստուած Սուրբ—Առաքե-
լոց պալատն իջաւ :

Քանի մ'օր ետքը , վենետիկ արտաքոյ կար-
գի դեսաան Մարիա Ճէօրճիալ Հոովմ հասաւ՝
ոչ միայն Պապին հետ սովորական գործերը
կարգադրելու , այլ եւ Աղէքսանդրի ու Կեսա-
րու վենետիկցի ազնուականի տիտղոս ընդու-
նելուն եւ իրենց անուան յսկեղէն գրքին մէջ
արձանագրելուն աւետիսը բերելու պաշտօնով :
Այս մեծ պատուոյն երկուքն ալ շատ փափաքե-
րէին , որովհետեւ այս տիտղոսին շնորհիւ նոր
ազդեցութիւն մը կ'ստանային :

Վալէնթինօս գուքսին ալ Հոովմ կենալու
գործ մը չմնալով , Օկիւսթէն Գիճի անուն հա-
րուստ սեղանաւորէ մը փոխառութիւն ըրաւ .
այս այն Լօրան Գիճիի եղբայրն էր , որ Պապին
կեանքը վտանգի մէջ դնող ծխանին կործանած
օրը մեռեր էր : Կեսար Պօրճիա այս գործն ալ
կատարելէ ետեւ , դէպի Ռօմանիա ուղեւորե-
ցաւ , հետն առնելով Վիթէլլօցօ Վիթէլլի ,

ուղղելով դո՛ն Լզան . Բաբէ եւեթ , պարս : Արարո-
ղապետն այս համառօտ ողջոյնին վրայ զարմա-
նալով հարցուց թէ ալ ըսելիք մը չունին : — Ոչ
պատասխանեցին : Այն ժամանակ Պ . Վիլնէօվ
կրնակն անոնց դարձուց ըսելով . — Անոնք որ
ըսելու բան մը չունին պատասխանի կարօտ
չեն : — Յետոյ Հոովմի կառավարիչ Բէճճիօյի
արքեպիսկոպոսին ու Բակուզայի արքեպիսկո-
պոսին մէջ տեղէն երթալով՝ իր ընդունելու-
թեան համար պատրաստուած Սուրբ—Առաքե-
լոց պալատն իջաւ :

Քանի մ'օր ետքը , վենետիկարտաքոյ կար-
գի դեսաան Մարիա Ճէօրճիալ Հոովմ հասաւ՝
ոչ միայն Պապին հետ սովորական գործերը
կարգադրելու , այլ եւ Աղէքսանդրի ու Կեսա-
րու վենետիկցի ազնուականի տիտղոս ընդու-
նելուն եւ իրենց անուան յօսկեղէն գրքին մէջ
արձանագրելուն աւետիսը բերելու պաշտօնով :
Այս մեծ պատուոյն երկուքն ալ շատ փափաքե-
րէին , որովհետեւ այս տիտղոսին շնորհիւ նոր
ազդեցութիւն մը կ'ստանային :

Վալէնթինօս գուքսին ալ Հոովմ կենալու
գործ մը չմնալով , Օկիւսթէն Գիճի անուն հա-
րուստ սեղանաւորէ մը փոխառութիւն ըրաւ .
այս այն Լօրան Գիճիի եղբայրն էր , որ Պապին
կեանքը փտանդի մէջ դնող ծխանին կործանած
օրը մեռեր էր : Կեսար Պօրճիա այս գործն ալ
կատարելէ ետեւ , դէպի Ռօմանիա ուղեւորե-
ցաւ , հետն առնելով Վիթէլլօցօ Վիթէլլի ,

Ժան — Բօլ Պալիօնէ եւ Ժաք Տէ Սանթա — Գրօլէ ,
որ այն ժամանակ իր բարեկամներն էին , եւ
քիչ մ'ետքն ալ իր զոհերը պիտի ըլլային :

Վալէնթինօս գըսին առաջին ձեռնարկու-
թիւնը Բէզարօյի դէմ եղաւ . ասիկա աներձա-
զի մ'ուշադրութիւն էր , որուն հետեւանքը
չուտ հասկցաւ Ժան Սֆօրցա : Փոխանակ ղէն-
քով պաշտպանելու կամ բանակցութեամբ ա-
զատել փորձելու , չուզելով այն գեղեցիկ եր-
կիրը՝ որուն երկար ատեն աէրն եղեր էր ,
ցատուցեալ թշնամոյ մը վրէժխնդրութեան
մատնել , հպատակներուն ապսպրեց որ լաւ
ագոյն բաղդի մը յուսով իր վրայ ունեցած
համակրութիւննին անխախտ պահեն , եւ ին-
քը Գաղմատիա փախաւ : Մալթթէսթա , Իի-
մինիի իշխանը , անոր օրինակին հետեւեցաւ :
Անանկ որ Վալէնթինօսայի դուքսն առանց պա-
տերադմելու այս երկու քաղաքները մտաւ :
Կեսար՝ իր նոր ստացած երկիրներուն մէջ ըստ
բաւականի պահնորդ զօրք ձգելով Ֆայէնցայի
վրայ քալեց :

Բայց հոն գործին կերպարանքը փոխուե-
ցաւ : Ֆայէնցա այն ատեն Ասթօր Մանֆրէտի
անուն տասնելութ տարեկան գեղեցիկ եւ քա-
ջասիրտ երիտասարդի մ'իշխանութեան տակ
էր , որ թէպէտ եւ իր մօտաւոր ազգական
Պէնթիփօլեիններէն եւ իր դաշնակից Վենետիկ-
ցիներէն ու Ֆիօրէնցացիներէն լքուած էր ,
որոնք Գաղղիոյ թագաւորին կեսարու ցուցը-

ցած բարեկամութեան պատճառաւ չհամար-
ձակեցան անոր օղնութեան հասնիլ, այսու
ամենայնիւ, իր հպատակներուն իր ընտանեաց
վրայ ունեցած սէրը դիտնալով, միտքը դրաւ
որ մինչեւ կենացը վերջին շունչը դէմ դնէ,
վալէնթինօս դքսին իր վրայ դալն իմանալուն
պէս, իր հպատակներէն՝ գէնք կրելու կարող
մարդիկն եւ քիչ մ'ալ օտարազգի վարձկան դին-
ւոր ժողովելով՝ եւ բաւական պաշար առած՝
անոնց հետ քաղքին մէջ փակուեցաւ :

Այս պաշտպանողական պատրաստութիւն-
ները կհասարու հոգ չսպատճառեցին, վասն զի
Գաղղիոյ եւ խաւիոյ լաւագոյն դուռներէն
կազմուած հզօր բանակ մ'ունէր, եւ իրմէ դատ-
բօլ եւ ժիւլ Օրսինիի, վիթէլլօցօ վիթէլլիի ու
Բօլ Պալիօնիի պէս հրամանատարներ ունէր,
որոնք ժամանակին առաջին զօրապետներն էին:
Տեղւոյն դիրքը զննելէն ետեւ պաշարումն ըս-
կրտաւ՝ իր բանակն Ամօնա ու Մարցիօնա գետե-
րուն մէջ դնելով, եւ թնդանօթներն ալ դէպ
ի Յօրլի դարձնելով, ուր պաշարեալք զօրա-
ւոր մարտիոց մը կանգնեցին :

Փոսերը փորուելէն քանի մ'օր ետքը պա-
րըսպին վրայ մեծկակ խրամատ մը բացուելով,
վալէնթինօս դուքսը յարձակում հրամայեց,
եւ ինքը անձամբ գլխուորներուն օրինակ մը
տալ ուղեւելով, ամենէն առաջ թշնամոյն վրայ
քալեց : Բայց որչափ ալ իր եւ բոլորալիքն կողմ
զօրապետներուն քաջութիւնը մեծ էր, այսու

ամենայնիւ Ասթօր Մանֆրէտի այնպիսի զօրաւոր դիմաւորութիւն մ'ըրաւ, որ պաշարողները ետ մղուեցան շատ զօրք կորսնցնելով, եւ քաղքին փոսերուն մէջ թողլով Օնօրիօ Սալվելլօն, որ իրենց ամենէն կտրիճ հրամանատարներէն մէկն էր :

Սակայն Ֆայէնցա՝ իւր պաշտպանողաց քաջութեամբն եւ անձնուիրութեամբը հանդերձ չիպիտի կրնար երկար ատեն այնպիսի ահաւոր բանակի մը դէմ դնել՝ թէ որ ձմեռն իրեն օգնութեան չհասնէր : Նշանակին խստութիւնը վրայ գալով, ապաստանելու տուն եւ վառելու փայտ չգտնալով, որովհետեւ գեղացիք տունները փլուցեր ու ծառերն ալ կտրեր էին, վալէնթինօս դուքսը պաշարումը վերցնելու եւ մօտակայ քաղաքներուն մէջ ձմեռն անցունելու ստիպուեցաւ, որպէս զի գարնան վերադառնալուն պատրաստ գտնուի : Կեսար չէր կրնար ներել, որ երկարատեւ խաղաղութեան վարժուած եւ պատանիէ մը կառավարուած եւ ամեն օգնութիւններէ զուրկ փոքրիկ քաղաք մը իրեն դէմ կենար, ուստի երդում ըրաւ որ վրէժն առնու : Բանակը երեք մասի բաժնեց. առաջին մասն Իմօլա, երկրորդը Ֆօրլի զրկեց, եւ երրորդը հեան առնելով Չէզէնէ գնաց, որ երրորդ կարգի քաղաք մ'էր, եւ մէկէն գեղխութեանց ու զուարճութեանց քաղաք մ'եղաւ :

Արդարեւ, Կեսարու գործունեայ ոգին ան-

դադար կամ պատերազմի կամ տօներու պէտք ունէր : Պատերազմն ընդ միջեւուն պէս , իր սովորութեան համաձայն բազմաձախ ու եռանդուն տօներն սկսան . ցորեկները խաղերով ու ծիարչաւներով , դիշերներն ալ պարահանդէսներով ու սիրահարութիւններով անցան . որովհետեւ թամանիոյ՝ այսինքն աշխարհիս ամենէն գեղեցիկ կանայքը յաղթականին քով դիմելով այնպիսի Սարայ մը կաղմեր էին , որ եգիպտոսի Սուտանին ու Կոստանդնուպօլսոյ Ինքնակալին նախանձը կրնար շարժել :

Վալէնթինիօսա դուքսը՝ ազնիւ շողոքորթներու եւ արիւղոսաւոր պալատականուհեաց ուղեկցութեամբ քաղքին բոլորտիքը պտրտելու ելած ժամանակ՝ Րիմինիի ճանբուն վրայ մեծ խումբ մը տեսաւ , որուն կարեւոր անձի մ'ուղեկիցներն ըլլալը դիւրաւ կը հասկցուէր : Քիչ մ'ետքը նշմարելով որ խմբին գլխաւոր անձը կրն մ'էր , քովը մօտեցաւ եւ Իւրպէնի դքսուհւոյն պատուոյ օրիորդն ըլլալը ճանչցաւ , որ ցլամարտին օրը ճիշ մ'արձակեր էր , երբոր կատաղի կենդանւոյն Կեսարու ետեւէն հասնիլը տեսեր էր : Այն միջոցին , ինչպէս որ ըսինք , վենետիկցւոց ժան Գարրաչչիօլօ զօրապետին նշանած էր : Արդ՝ Եղիսաբեթ տը Կօնզակ , օրիորդին կնքամայրն ու պաշտպանը , արժանաւայել ուղեկցութեամբ մը զայն վենետիկ կը ղրկէր , ուր հարսանիքը պիտի կատարուէր :

Արդէն այս աղջկան գեղեցկութիւնը Հը-

սովորի մէջ կենսարու սիրաբը դրաւեր էր , բայց այս անգամ զայն տեսնելուն՝ առաջինէն աւելի գեղեցիկ երևցաւ իր աչքին , եւ նոյն վայրկենէն այս սիրոյ գեղեցիկ ծաղիկն իրեն վերապահել որոշեց , որուն այնչափ անտարբերութիւն ցուցըցած ըլլալուն վրայ արդէն քանի անգամ ինքզինք մեղադրեր էր : Հետեւաբար՝ հին բարեկամուհւոյ մը պէս զայն բարեւելով հարցուց թէ արդեօք քանի մ'օր Չէղէնէ կենալու միտք ունէ՞ր , եւ խմացաւ որ անհամբերութեամբ սպասուած ըլլալուն համար շարունակ ճանապարհորդելու ստիպուած էր , եւ նոյն գիշերը Յօրլի պիտի անցունէր : Կեսար ալ այս կուգէր գիտնալ : Մէկէն Միքէլլօթթօն կանչեց ու ականջէն վար քանի մը խօսք փոփոսաց , զոր ոչ ոք կրցաւ լսել :

Յիրաւի , ինչպէս որ գեղեցիկ հարմանացուն ըսեր էր , ուղեկից խումբը մօտակայ քաղաքը քիչ մը հանգչելէ ետեւ , առանց օրուան ուշ ըլլալուն նայելու դէպ'ի Յօրլի ճանբայ ելաւ . բայց հագիւ մզոնի մը չափ հեռացեր էր, Չէղէնէյէն ելած ձիաւորաց խումբ մը վրան հասնելով զայն շրջապատեց : Թէպէտեւ բաւական զօրութիւն չունէին , այսու ամենայնիւ ուղեկից զինուորսներն իրենց զօրապետին կինը պաշտպանել ուղեցին , բայց մէկ քանին զետինը փոռելով միւսները սարսափած փախան : Կինն ալ փախչելու փորձ մ'ընելու համար զահաւորակէն իջած ըլլալով , ձիաւորաց գլխաւորը

դայն թեւերուն մէջ վերցուց , ձիուն վրայ իր առջեւը դրաւ , եւ հրամայեց ձիաւորներուն որ Զէզէնէ դառնան , եւ ինքը ձին դաշտերուն մէջ քշելով , եւ արդէն մութն ալ կոխելու վրայ ըլալով , աներեւութացաւ :

Քարրաչչիօլօ՝ փախչողներուն մէկէն լուր առնելով որ յափշտակիչները Վալէնթինօսա դըքսին զինուորներն էին , առջի բերան կարծեց թէ լաւ չէր հասկցեր , քանզի չէր կրնար այսպիսի սարսափելի լուրի մը հաւատալ , բայց կրկնել տալով , կայծակնահար մարդու մը նման պահ մը անշարժ կեցաւ , յետոյ վրէժխնդիր դոչմամբ յանկարծ իր ապշեալ վիճակէն ելնելով՝ դքսին պալատը դիմեց , ուր Պարպէրիկօ մեծ դուքսն ու Տաանից ժողովը գումարուեր էին , եւ առանց իմաց տալու մինչեւ անոնց քով մտաւ չիչդայն միջոցին՝ երբ անոնք ալ Վալէնթինօսա դքսին այս ոճրագործութիւնն իմացեր էին :

— Վսեմաշուք Տեարք , գոչեց , ձեզնէ հըրածեշտ խնդրելու եկայ՝ հաստատ որոշած ըլլալով անձնական վրէժխնդրութեան մը մէջ կորսնցնել այս կեանքս , զոր մինչեւ ցարդ հասարակապետութեան ծառայութեանը նուիրել ուզեր էի : Հոգւոյս ամենէն ազնիւ մասը , իմ պատիւս , թշնամանեցաւ . իմ ամենէն սիրելի ստացուածքս ու հարստութիւնս , իմ կինս , գողցան : Եւ այս բանս ընողն ալ մարդկանց մէջ ամենէն դաւաճանը , ամենէն սրբապիղծը , ամենէն վատն է , Վալէնթինօսան է : Մի նեղանաք ,

տեարք իմ, եթէ այսպէս կը խօսիմ այնպիսի մար-
դու մը վրայ որ ձեր ազնուականութեան մասն
ըլլալուն ու ձեր պաշտպանութեան տակ գըտ-
նուելուն համար կը պարծի . բայց անանկ չէ ,
սուտ կըսէ : Իր վատութիւններն ու ոճիրներն
այդ երկու շնորհներուն ալ զինքն անարժան
ըրին , ինչպէս որ անարժան է նաեւ հոգի մը
կրելու՝ զոր այս սրովս պիտի երթամ կորզեմ .
Խրաւ է որ ծննդեամբ սրբապիղծ մը , եղբայ-
րասպան մը, ուրիշներու ընչից յափշտակող մը ,
ամեղներու հարստահարիչ մը , յայտնի աւա-
ղակ մը , ամեն օրէնք՝ նոյն իսկ ամենէն բար-
բարոս ժողովրդոց յարգած հիւրընկալութեան
օրէնքը պղծող մարդ մը , նոյն իսկ իր երկրէն
անցնող կոյս մը բռնաբարող մարդ մը , մինչ-
դեռ կոյսն ընդ հակառակն ոչ միայն իր սեռին
եւ վիճակին՝ այլ եւ վսեմաշուք հասարակա-
պետութեան վայլած մեծարանքն սպասելու
իրաւունք ունէր , այն հասարակապետութեան
որուն գլխաւոր զօրապետն եմ , եւ զոր իմ ան-
ձիս վրայ թշնամանեց՝ կինս անպատուելով .
արդարեւ այսպիսի մարդ մը՝ ոչ իմ՝ այլ ուրիշի
մը ձեռօք մեռնելու արժանի է , բայց այն մար-
դը որ զինքը պատժելու պարտականութիւնն
ունի , իշխան եւ դատաւոր ըլլալու տեղ՝ որդ-
ւոյն նման ոճրագործ հայր մ'է . ուստի ես ան-
ձամբ պիտի երթամ զինքը դտնեմ , եւ կեան-
քըս պիտի գոհեմ , ոչ միայն անձնական նախա-
տանաց եւ այնչափ անմեղներու արեան վրէժ-

խընդրութեան , այլ եւ 'ի փրկութիւն այս վսե-
մաշուք հասարակապետութեան , զոր ընկճե-
լու կը փափաքի՝ երբոր Խաւրիոյ ուրիշ իշխան-
ները նուաճէ :

Գուքսն ու ծերակոյտը , ինչպէս որ ըսինք ,
գարրաչչիօլօն իրենց առջեւ բերող դէպքն
արդէն իմացած ըլլալով մեծ համակրութեամբ
ու սաստիկ զայրոյթով մտիկ ըրին զայն , որով-
հետեւ , անոր ըսածին պէս , իրենց զօրապե-
տին անձին վրայ իրենք ալ թշնամանուեր էին .
ուստի ամենքն ալ իրենց պատուոյն վրայ եր-
դում ըրին , որ անձը վտանգի մէջ դնող բար-
կութեան մ'անձնատուր ըլլալու տեղ՝ եթէ այս
բանս իրենց յանձնէ , կամ իր կինն անարատ
իրեն կը յանձնուի , կամ թշնամանաց համակը-
չիւ վրէժխնդրութիւն կըլլայ : Ազնիւ ատեանն
այս գործոյս մէջ ունեցած հոգածութեան փորձ
մը տալու համար , իսկոյն իր ատենադպիր Լուի
Մանէնթին Իմօլա զրկեց , ուր վալէնթինօս
դուքսը կը գտնուի կըսուէր , որպէս զի վսե-
մաշուք հասարակապետութեան զօրապետին
եղած թշնամանաց վրայ զգացած տհաճութիւ-
նըն անոր յայտնէ : Միանգամայն Տասնից ժո-
ղովն եւ մեծ դուքսը Գաղղիոյ դեսպանին
գաղին՝ աղաչելով որ իրենց հետ միանայ եւ
անձամբ Մանէնթիին հետ վալէնթինօս դքսին
երթալով՝ յանուն Լուդովիկոս ԺԲ թագաւորին
ստիպէ զայն , որ յափշտակուած կոյսն առժա-
մայն վենետիկ զրկէ :

Երկու պատգամաւորներն իմօլա հասնելով
 Կեօսը զտան, որ իրենց պահանջումը խորին
 զարմացման ցոյցերով մտիկ ըրաւ, եւ այս ոճ-
 րագործութեան մէջ իր մատ ունենալն ուրա-
 նալով՝ իշխանութիւն տուաւ Մանէնթիի ու
 Գազղիոյ դեսպանին որ եղեոնագործներուն
 ետեւէն իյնան, մինչդեռ իր կողմէն ալ ամե-
 նէն փութաջան խուզարկութիւններն ի գործ
 դնել խոստացաւ: Գոլքօը (Կեսար) այնչափ ան-
 կեղծ երեւոյթ մ'ունէր որ մեծաշուք հասա-
 րակապետութեան պատգամաւորները պահ մը
 խաբուեցան, եւ մանրախոյզ քննութեանց ձեռք
 զարկին: շետեւաբար, առեւանգութեան պա-
 տահած տեղն երթալով տեղեկութիւններ ժող-
 վել սկսան: Մեծ ճամբուն վրայ մեծած ու
 վիրաւորուած մարդիկ գտնուեր էին: Ձիա-
 ւոր մը տեսեր էին որ բազկացը մէջ անաբեկ-
 եալ կին մը վերուցեր կը տանէր, եւ շիտակ
 ճամբան ձգելով դաշտերուն մէջէն անցեր
 դացեր էր: Գեղացի մը արտէն դարձած ա-
 տեն՝ ձիաւորին շուքի պէս երեւնալն ու անե-
 րեւութանալը տեսեր էր դէպ առանձին տան
 մը կողմը: Պառաւ կին մը կըսէր թէ այն առեւը
 մտնելը տեսեր էր, բայց հետեւեալ գիշերը
 սունը կարծես թէ հրաշքով աներեւոյթ եղեր
 ու անոր տեղէն արօր անցեր էր: Անանկ որ
 բնաւ մէկը չէր կրնար ըսել փնտռուած օրի-
 սրդին ինչ եղած ըլլալը, որովհետեւ ոչ այն
 տանը բնակիչները, ոչ ալ տունը հոն չկային:

Մանէնթի եւ Գաղղիոյ գեոպանը վենետիկ դառնալով՝ վալէնթինօս դըսին տուած պատասխաններն եւ իրենց ըրած ըտզարկութեանց պարապ ելնելը պատմեցին : Կեսարու յանցաւոր ըլլալուն վրայ ոչ ոք տարակուսեցաւ, բայց ոչ ոք կրցաւ նաեւ անոր յանցաւորութիւնն ապացուցանել : Հետեւաբար մեծաշուք հասարակապետութիւնը՝ Տաճկաց գէմպատերազմունենալուն պատճառաւ, չկրնալով Պապին հետ աւրուիլ, արգիլեց Գարրաչչիօլօյին այս գէպքիս պատճառաւ անձնական վրէժխնդրութիւն մ'ընել . ուստի այս գործին ձայնը կամաց կամաց մարելով՝ ալ վրան խօսող չեղաւ :

Սակայն ձմեռուան զուարճութիւնները Կեսարի միտքը չէին դարձուցած Ֆայէնցայի վրայ ունեցած դիտաւորութենէն . ուստի գարունը վերադառնալուն պէս՝ նորէն քաղքին վրայ քալեց, բերդին դիմացը բանակ դրաւ, ունոր խրամատ մը բանալով, ինքն 'ի զլուխ անցած՝ ընդհանուր յարձակում մը հրամայեց : Բայց իր քաջասրտութեան եւ իր զինուորներուն արիւթեան 'ապառակ՝ դարձեալ յետս մղուեցան : Ասթօր Մանֆրէտի՝ իր չօրաց գլուխն անցած՝ խրամատին բերանը կը պատերազմէր, մինչդեռ կանայք ալ՝ պարիսպներուն վրայէն պաշարողաց վրայ քար ու ծառի կոճղներ կը զըլորէին : Ժամ մը կռուելէ ետեւ Կեսար ետքաշուելու ստիպուեցաւ՝ քաղքին փոսերուն մէջ երկու հազար մարդ թողլով, որոնց մէջն էր

Վալէնթին Ֆարնէզէ՝ իր քաջ զօրապետներէն մէկը :

Կեսար տեսնելով որ ոչ բանադրանքը՝ ոչ ալ յարձակումը բան մը չէին կրնար ընել, քաղաքը պաշարեց եւ Ֆայէնցա հանող ամեն ճանրաները կտրեց : որով ամեն հաղորդակցութիւն ընդմիջեցաւ . եւ որովհետեւ Չէզէնէի մէջ ապրտամբութեան նշաններ տեսնուելէին, քաղաքին կառավարիչ դրաւ Բամիրո տ'Օրքօ անուն մարդ մը , որուն հօր կամքը լաւ կը ճանչնար, եւ բնակիչներուն վրայ կենաց եւ մահու իշխանութիւն տուաւ անոր : Իսկ ինքը Ֆայէնցէնցայի զինաց հաստատ կեցաւ . որպէս զի բնակիչներն անօթութենէ ստիպեալ դուրս ելնեն իրենց պաշտպանած պարիսպներէն : Իրօք ալ Ֆացացիք ամիս մը սովէ տանջուելէ ետեւ , պատգամաւորներ զրկեցին Կեսարի բանակը, որպէս զի պատուաւոր սլայմանադրութեամբ մ'անձնատուր ըլլան : Կեսար Բօմանիոյ մէջ դեռչառ գործ ունենալով , յուսացուածէն աւելի զիւրութեամբ ընդունեց սնոնց առաջարկութիւնը , եւ քաղաքն անձնատուր եղաւ այն դաշինքով որ բնակիչներուն ոչ անձին եւ ոչ ընչիցը դպչուի : Ասթօր Մանֆրէտի երիտասարդ իշխանն ալ ուղած տեղը քաշուի , եւ ուր որ գտնուի՝ իր հայրենի ժառանգութեան եկամուտը վայելելու արտօնութիւն ունենայ :

Բնակչաց վերաբերեալ սլայմանները ճշդիւ կատարուեցան : Բայց Կեսար՝ Ասթօր Մանֆրէ-

աին տեսնելուն պէս , զոր չէր ճանչնար , անոր
կանացի գեղեցկութեանը զարնուեցաւ , եւ զա-
նիկայ բանակին մէջ իր քով պահելով՝ երիտա-
սարդ իշխանի մը պարտուպատշաճ մեծարանօք
կը վարուէր անոր հետ , եւ մտերիմ բարեկա-
մութիւն մ'անոր ցոյց տալու երեւոյթ ունէր
ամենուն աչքին առջեւ : Օր մը՝ Գարրաչչիօլօյի
նշանածին պէս Ասթօրալ աներեւոյթ եղաւ , եւ
ոչ ոք կրցաւ գիտնալ անոր ինչ ըլլալը : Կե-
սար խիստ շփոթած տեսնուեցաւ ասոր վրայ :
Անշուշտ փախած պիտի ըլլայ ըսաւ , եւ այս
բանն ամենուն հաւտացնելու համար՝ ամեն
կողմ սուրհանդակներ հանեց անոր ետեւէն :

Այս կրկին աներեւութենէն տարի մ'ետքը
Տիբերիս գետին մէջէն , Սուրբ—Հրեշտակա-
պետի բերդէն քիչ մը վար , գեղեցիկ մանկա-
մարդուհւոյ մը մարմինը դանուեցաւ ձեռքերը
կռնակը կապուած , նոյնպէս վայելչադէմ ե-
րիտասարդի մը դիակը , վիզը աղեղի մը լարով ,
որով զայն խեղդեր էին : Մանկամարդուհին
Գարրաչչիօլօյի նշանածն էր , երիտասարդն ալ
Ասթօրն էր :

Երկուքն ալ նոյն տարին Կեսարու հեշտու-
թեանց ծառայեր էին , որ վերջապէս անոնց-
մէ ձանձրանալով՝ երկուքն ալ Տիբերիս գետը
նետել տուեր էր :

Մնաց որ Ֆայէնցայի առժամբը Կեսար Բո-
մանիոյ դուքս տիտղոսը ժառանգեց , որ նախ
Պապէն տրուեցաւ կարգինալներու ժողովին մէջ ,

եաքն ալ Հունգարիոյ թագաւորէն , վենետիկի հասարակապետութենէն եւ Գասթրիլիոյ ու Բորթուկալի թագաւորներէն վաւերացաւ : Այս վաւերացման աւետիսը Հռովմի հիմնադրութեան տարեդարձի տօնին առջի իրիկունը Հռովմ հասաւ : Այս տօնը՝ որ Պոմպոնիոս Լեգոսէն մնացած էր , Հռովմի վեհապետին հասած այսչափ երջանկառիթ դէպքերու պատճառաւ նոր շքեղութիւն մը ստացաւ : Թնդանօթը բոլոր օրն 'ի նշան ուրախութեան որոտաց , իրիկունը ճրագալոյց եւ հրախաղութիւններ եղան , եւ գիշերուան մէկ մասը Ըսքուիլլաչէ իշխանը , հռովմէական ազնուականութեան գլխաւոր իշխաններուն հետ ջահ 'ի ձեռին քաղքին փողոցները պտրտեցան աղաղակելով . կեցցէ Աղեքսանդր . կեցցէ Կեսար . կեցցէ Պօրճիայք . կեցցէ Օրսինիք . կեցցէ դուքսըն Ռօմանիոյ :

Սակայն Կեսարու յաղթութեանց հետ փառասիրութիւնն ալ կաճէր . հաղիւ Ֆայէնցայի տիրեց , Պէնթիվօլիօներուն վաղեմի թշնամի Մարիսքօթթիներէն դրդուեալ , աչքը Պօլօնեի վրայ նետեց : Բայց Ժան տը Պէնթիվօլիօ , որուն շատ հին ժամանակներէ 'ի վեր նախնեաց ստացուածքն էր այս քաղաքս , երկար ընդդիմութիւն մ'ընելու համար ոչ միայն պէտք եղած պատրաստութիւններն ըրեր էր , այլ նաեւ Գաղղիոյ պաշտպանութեան ներքեւ մտեր էր . անանկ որ հաղիւ Կեսարու իր բանակով Պօլօնիական դաւառներուն

վրայ քալելը լսեց , սուրհանդակ մը ղրկեց Լու-
դովիկոս ԺԲԻ , եւ տուած խոստման կատարու-
մը պահանջեց : Լուդովիկոս ԺԲ իւր սովորա-
կան ուղղութեամբ խոստումը կատարեց : Կե-
սար՝ Պօլօնիոյ գիմացը հասած ատեն Գաղ-
ղիոյ թագաւորէն հրաւէր առաւ , որ իր Պէն-
թիվօլիօ դաշնակցին փնտս չհասցնէ : Բայց ո-
րովհետեւ Կեսար պարապ տեղը յոգնող մարդ
չէր , իր ես քաշուելուն համար պայմաններ ա-
ռաջարկեց , զորս Պէնթիվօլիօ ընդունեց , զոհ
ըլլալով որ այնչափով կազատէր : Առաջարկ-
եալ պայմաններն էին Իմօլայի ու Ֆայէնցայի
մէջ տեղը գտնուող Գասթէլ Պօլօնէզէ բերդը
իրեն թողուլ , եւ ինն հազար տուքաթ տուրք ,
եւ Կեսարի ծառայելու համար հարիւր ձիա-
ւոր եւ երկու հազար հետեւակ տալ : Կեսար
խմացուց Պէնթիվօլիօյի թէ իր այս այցելու-
թիւնը Մարիսքօթթիներուն խրատովն էր , եւ
իր նոր դաշնակցին տուած օգնութեամբը զօ-
րացած Թօսքանայի ճամբան բռնեց . բայց Կե-
սար հազիւ աչքի չտեսնուելու չափ հեռացեր
էր քաղքէն , Պէնթիվօլիօ Պօլօնէի դռները փա-
կեց եւ իր Հէրմէս որդւոյն հրամայեց որ Մա-
րիսքօթթիներուն ընտանեաց գլուխը՝ Ադամեմ-
նոն Վարիսքօթթին իր ձեռօքն սպաննէ , մինչ-
դեռ ինքն անոր եղբայրներէն , զաւկըներէն ,
ազգիկներէն եւ եղբօրորդիներէն երեսուն եւ
չորս , ու անոր ազգականներէն ու բարեկամ-
ներէն ալ երկու հարիւր մարդ ջարդել կուտար :

Այս Զարդը Պօլօնիոյ ամենէն ազնուական երբ-
տասարգներն ըրին , զորս Պէնթիփօլիօ այս ըս-
պանութիւններն ընելու ստիպեր էր , որպէս զի
փոխարէն վրէժխնդրութեան վախով զանոնք
իրեն յարէ :

Ֆիօրէնցայի վրայ Աեսարի դիտաւորութիւն-
ները յայտնուիլ սկսեր էին : Յունուար ամսէն
բէնեէ տէ լա Սասսէթթան ու Բիէր տը Կամպա
Գօրթին հազար երեք հարիւր մարդով Բիզա
ղրկեր էր , եւ Բօմանիոյ տիրելէն ետեւ ալ Օլի-
վէրօթթօ տա Ֆէրմանոր դունդերով այն կող-
մերը զրկեր էր : Իր բանակը , ինչպէս որ ը-
սինք , հարիւր ձիաւորով ու երկու հազար հե-
տեւակ զօրքով զօրացեր էր . Չիթթա տի Գաս-
թէլլօյի իշխան Վիթէլլօցցօ Վիթէլլի եւ Օրսի-
նիններն ալ իրեն հետ միացեր էին՝ երկու կամ
երեք հազար մարդ ալ անոնք բերելով , անանկ
որ առանց Բիզա զրկած զնոյրը հաշուելու , իր
հրամանին տակ եօթն հարիւր ձիաւոր եւ հինգ
հազար հետեւակ ունէր :

Սակայն , այս ահաւոր զօրութեամբ հան-
դերձ՝ խաղաղական դիտաւորութիւններ ցու-
ցընելով Թոսկանայի հողը մտաւ , եւ խմացուց
որ Հռովմ երթալու համար միայն հասարակա-
պետութեան երկրէն անցնիլ կուզէր , եւ բա-
նակին ամեն ուտելիքն ալ անմիջապէս վճարել
խոստացաւ : Երբոր լերանց կիրճերէն անցնե-
լով Պարպէրինօ հասաւ , եւ զգաց որ քաղաքն
իր առջեւ բաց էր եւ անոր մօտենալու արդեւք

չկար, սկսաւ իրեն նուիրուած բարեկամութեան գին դնել եւ պայմաններ առաջարկել : Պահանջեց որ Բիէր տէ Մէտիչի՝ Օրսինիներուն ազգականն ու դաշնակիցն՝ իր իշխանութեան մէջ հաստատուի . Վէթէլլօցցօյէննշանակուած վեց քաղաքացի իր ձեռքը արուին , որպէս զի Ֆիօրէնցացւոց անիրաւաբար սպաննած Բօլ Վէթէլլի մահն իրենց մահուամբը քաւեն . աւագաժողովը Բիօմպինօ իշխանին բնաւ չօղնէ , զոր ինքը քիչ ատենէն իր իշխանութենէն ու երկիրներէն պիտի զրկէր . վերջապէս հասարակապետութիւնը , զինքը զկեսար իր արժանեաց համեմատ վարձքով մ'իւր ծառայութեան մէջ ընդունի : Երբոր կեսար Ֆիօրէնցայի հետ այս բանակցութիւններն ընելու վրայ էր , Նուդովիկոս ԺԲէն հրաման եկաւ իրեն , որ արդէն եղած որոշման համեմատ իրեն հետ Նաբօլիի վրայ քալելու պատրաստուի իր բանակովը : Կեսար այսպիսի հզօր դաշնակցի մը տուած խօսքէն ետ դառնալու չէր համարձակեր . ուստի պատասխան տուաւ որ հրամանները կատարելու պատրաստ է : Բայց Ֆիօրէնցացիք անոր Թօսքանայէն մեկնելու ստիպուած ըլլալը չգիտնալով՝ տարին երեսունուվեց հազար տուքաթի գումար մը վճարել խոստացան , որպէս զի ետ քաշուի : Ասոր փոխարէն կեսար երեք հարիւր ձիաւոր միշտ պատրաստ պիտի ունենար , որպէս զի հասարակապետութեան ամեն պիտոյից մէջ առաջին հրաւերին օգնութեան

հասնին :

Կեսար՝ թէպէտ եւ շուտով մեկնելու ըստիպուած էր , կը յուսար որ անցած ատենը Բիւռմպինոյի երկրին տիրելու եւ յանկարծական հարուածով մը մայրաքաղաքը ձեռք անցնելու ժամանակ կունենար : Հետեւաբար ժան Դտ'Աբբիանոյի երկիրը մտաւ , բայց տեսաւ որ անիկայ ամեն պաշար եւ օգնութիւն գոցելու համար՝ իր սեփական երկիրն աւերեր , խոտերն այրեր , ծառերը կտրեր , այգիները խլեր եւ անուշ ջուրի աղբիւրները քանդեր էր : Բայց այս բանս արգելք չեղաւ Կեսարու քիչ օրուան մէջ Սէվէրէթոյի , Աքարլինոյի , Էլպա կղզւոյն եւ Փիանօզայի տիրելու : Սակայն ստիպուեցաւ բերդին առջեւ կանգ առնուլ , որ աաստիկընդդիմութիւն կընէր : Արդ , որովհետեւ Լուգովիկոս ժԲի թագաւորին բանակը դէպ 'ի Հռովմ կերթար , եւ յուլիս 27ին նոր հրաման մ'ընդունեց որպէս զի շուտով երթայ անոր հետ միանայ , ուստի երկրորդ օրը ճանքայ ելաւ , եւ իր բացակայութեան միջոցին բերդին պաշարումը Վիթէլլոցցոյի ու ժան—Բօլ Վալիօնիթի թողուց :

Այս անգամ Լուգովիկոս ժԲ Նաբօլիի վերայ կերթար՝ ոչ թէ Կարուոս Ըի բողեռանդ աննախատեսութեամբը , այլ իրեն սովորական եղող խոհական ղգուչաւորութեամբ : Ֆիօրէնցայի եւ Հռովմի հետ ունեցած դաշնակցութեանէն զատ , Ֆէրտինանտ Քաթոլիկի հետ ալ

դադանի դաշնադրութիւն մը ստորագրեր էր , որ Տիւրասի տօհմին միջոցաւ Նաբօլիի թագաւորութեան վրայ մի եւ նոյն իրաւունքը կը պահանջէր : Գորս Լուգովիկոս ԺԲ Անժուի տան միջոցաւ ունէր : Այս դաշնադրութեամբ երկու թագաւորներն իրենց նուաճելիք երկիրներն առաջուց մէջերնին կը բաժնէին : Լուգովիկոս ԺԲ Նաբօլիի Լապուրի ու Ապրիւցցի երկիրները պիտի առնուր՝ Նաբօլիի եւ Նրուսաղէմի թագաւոր տիտղոսով : Ֆէրտինանտ Իրեն կը պահէր Բոյլի եւ Գալապրիայի երկիրները՝ դուքսի տիտղոսով : Եւտոյ երկուքն ալ Պապէն այն դաւառներուն տիրելու իրաւունք պիտի ընդունէին : Այս բաժանման գործադրութիւնն այնչափ հաւանական էր , որ Ֆրէտէրիկ՝ Ֆէրտինանտը միշտ իր անկեղծ ու հաւաքարիմ բարեկամը կարծելով , իր քաղաքներուն զոռներն անոր պիտի բանար , ու իր բերդերուն մէջ՝ փոխանակ դաշնակիցներու՝ յաղթողներ ու տէրեր պիտի ընդունէր : Ասիկա երկար ժամանակէ 'ի վեր կաթոլիկ տիտղոսին փափաքող եւ վերջապէս զայն ձեռք բերող թագաւորի մը կողմէ թերեւս անկեղծ եւ ուղիղ ընթացք մը չէր , բայց Լուգովիկոսի համար հոգ չէր՝ առանց մատնութեան մասնակցելու՝ անկից օգուտ քաղել :

Գաղղիական բանակը , որուն հետ միացեր էր Վալէնթինիօս , հազար նիզակաւոր հեծեալէ , չորս հազար Զուիցցերցիներէ եւ վեց հա-

շար կասքոններէ ու բաղդախնդիրներէ կը բաղ-
կանար : Միւս կողմէն Ֆիլիբ տը Ռապէնսթէյն
ծովէն տասնեւ վեց դաղղիական եւ երեք ձե-
նովացի մեծ նաւեր կը բերէր : որոնց մէջէն
վեց հազար հինգ հարիւր մարդ ցամաք պիտի
հանէր :

Նաբօլիի թագաւորն այս բաղմաձեռն բա-
նակին դէմ դնելու համար միայն եօթն հարիւր
սպառազէն , վեց հարիւր թեթեւ ձիաւոր ու
վեց հազար հետեւակ ունէր Գօլօննաներուն հը-
րամանատարութեան ներքեւ , զորս Պապին ձե-
ռօք Եկեղեցւոյ երկրէն վաճառելէն 'ի վեր
քովն առեր էր : Գորտովացի Կօնզալլին վրայ
մեծ յոյս ունէր , որ Լայէթա գալով իր հետը
պիտի միանար , եւ որուն վրայ ունեցած վը-
տահութեան պատճառաւ Գալապրիայի ամեն
բերդերն անոր առջեւ բանալ կուտար :

Բայց Ֆրէտէրիկի նենգաւոր դաշնակցին
ազդած վստահութիւնն երկար չտեւեց : Գաղ-
ղիոյ ու Սպանիոյ դեսպանները Հռովմ երթա-
լով 1500 նոյեմբեր 11ին Լուգովիկոս ԺԲի եւ
Ֆէրտինանտ կաթողիկի մէջ ստորագրեալ դաշ-
նագիրը Պապին ներկայացուցին , դաշնագիր
մը որ մինչեւ այն օրը գաղտնի մնացած էր :
Աղէքսանդր՝ ապագայն նախատեսելով զինքն
Արակօնի տան հետ կապող ամեն կապերն Ալ-
ֆօնսի մահուամբը քակեր էր , բայց եւ այն-
պէս քիչ մը դժուարութիւն ցուցնել սկսաւ :
Բայց երբ իրեն հաստատեցին թէ այս կարգադ-

բութեան նպատակն Օսմանեան տէրութեան
փրայ յարձկելու համար քրիստոնեայ իշխաննե-
րուն նորանոր միջոցներ մատակարարել էր ,
Պապին խղճմտութիւնը՝ ինչպէս որ զիւրաւ կը
հասկցուի , այս խորհրդածութեանց առջեւ փա-
րատեցաւ : Ուստի յունիսի ՉՅին ժողով գումա-
րեց եւ Ֆրէտէրիկը Նաբօլիի Թագաւորութե-
նէն ինկած հրատարակեց :

Ֆրէտէրիկ՝ գաղղիական բանակին չուփ
հասնիլը , իր Ֆէրտինանտ դաշնակցին մատնու-
թիւնը , եւ Պապին հրատարակած անկումը ի-
մանալուն պէս՝ հասկնալ որ ամեն բան կորսը-
ւած էր . սակայն չուզելով ըսել տալ թէ իր
տէրութիւնն առանց պաշտպանութեան ձգե-
լով գնաց , Ֆապրիս Գօլօննա ու Ռանիւս Վար-
չիանօ իր երկու նոր զօրապետներուն պատ-
ւիրեց որ երեք հարիւր սպառազէն , քանի մը
թեթեւ ձիաւոր եւ երեք հազար հետեւակ ա-
ռած Գափուայի առջեւ Գաղղիացւոց ճամբան
կտրեն . ինքն ալ բանակին մէկ ուրիշ մասովն
Ալէքսա սպասեց . իսկ Բրօսքէր Գօլօննա՝ մը-
նացեալ զօրքերով Նաբօլին պիտի պաշտպա-
նէր ու Գալապրիայի կողմէն Սպանիացւոց դէմ
պիտի դնէր :

Հագիւ այս կարգադրութիւններն եղեր է-
ին , ահա Տ'Օպինեի զօրապետը վիւթիւրն գե-
տըն անցնելով՝ Գափուայի առջեւ պաշարում
դրաւ , ու քաղաքը գետին երկու կողմէն չըր-
ջապատեց : Գաղղիացիք պարիսպներուն շրմացը

բանակելնուն պէս, թնդանօթի մարտիոցներ հաստատեցին, եւ քիչ մ'հտքը քաղաքը ումբակոծել սկսան 'ի մեծ սարսափ խեղճ պաշարելոց, որք ամեն կողմէ հոն դիմեր էին՝ այն պարիսպներուն ետին պատասպարան մը գանձելու յուսով: Վաղղիացւոց առաջին յարձակումը թէպէտ եւ Ֆապրիս Գօլօննա քսջութեամբ ետ մղեց, բայց եւ այնպէս քաղքին մէջ այն առտիճան մեծ եւ կոյր սարսափ մը տիրեց, որ ամեն մարդ դռները բանալու խօսք կընէին, Գօլօննա մեծ զժուարութեամբ կրցաւ հառկըցնել ամբոխին, որ դռնէ թշնամեաց ետ մըղւելէն օգուտ քաղելով՝ շահաւոր պայմաններ ձեռք բերեն եւ այնպէս քաղաքը յանձնեն: Այսպէս համոզելով պատգամաւորներ զրկեց Տ'Օպլինեիի, եւ հետեւեալ օրը քաղքին անձնատուութեան պայմաններուն վրայ խօսակցիլ որոշուեցաւ:

Բայց այս կարգադրութիւնը Կեսար Պորճիայի դործին չէր գար: Պապին հետ խորհրդակցելու համար ետ մնացած ըլլալով, բանակցութեան երկրորդ աւուր ձգուած օրը՝ իր զօրաց մէկ մասին հետ գաղղիական բանակը հասաւ: Արդ՝ պայմանաւոր անձնատուութիւն մը՝ Վափուայի պէս ճոխ եւ մարդաշատ քաղաք մը յարձակմամբ առնելու զուարճութենէն եւ տւարառութեան բաժնէն զինքը պիտի զրկէր՝ շեռեւաբար քաղաքին դռներէն մէկը պաշտպանող հրամանատարի մը հետ բանակցեցաւ:

ճածուկի եւ ոսկեղօծ բանակցութեամբ, որ ուրիշ ամեն տեսակ բանակցութիւններէ աւելի արագ եւ ազդու է. անանկ որ երբ Ֆապրիս Գօլօննա պատնէշի մը մէջ գաղղիացւոց հրամանատարներուն հետ անձնատուութեան պայմաններուն վրայ կը վիճարանէր, յանկարծ զարհուրագին աղաղակներ լսուեցան: Կեսար առանց մէկու մ'իմացնելու՝ իր Յօմանիոյ հաւատարիմ զօրաց հետ քաղաքը մտեր եւ պահապան զօրքը խողխողել սկսեր էր, որոնք անձնատուութեան պայմանագրին քիչ ատենէն ստորագրուելուն վրայ աներկմիտ ըլլալով հրակողութենէ դադրեր էին: Գաղղիացիք քաղաքը կէս մ'առնուած տեսնելով, այնպէս թափով դռներուն վրայ խուժեցին, որ պաշարեալները դէմ կենալ անդամ չմտաբերեցին, եւ այսպէս գաղղիացիք ալ Գափուայի երեք այլ եւ այլ կողմերէն ներս մտան: Ալ ընդդիմանալու միջոց չկար: Ջարդն ու աւարատութիւնն ըսկըսեր էր, աւերման գործը պէտք էր բոլորովին լրանար: 'Ի դուր Ֆապրիս Գօլօննա, Ռանիւս Մարչիանօ եւ Տօն Իւկօ Գարտօնա քանի մը մարդ ժողովելով Գաղղիացւոց ու Սպանիացւոց դէմ դնել փորձեցին: Ֆապրիս Գօլօննա եւ Տօն Իւկօ դերի ինկան. Ռանիւս տէգով մը վիրաւորուելով վալէնթինօս դքսին ձեռքն ինկաւ: Եթէ հազար բնակիչ փոշոցներուն մէջ սպանուեցան, որոց մէջ էր դուռը յանձնող մատնիչն ալ. եկեղեցիները կողոսկրուեցան: մայ-

րապետներու մենաստանները բռնաբարուեցան, եւ այն սրբակիօն օրիորդաց մեծ մասը զինուորաց ձեռքէն ազատելու համար իրենք զիրենք հորերը կամ գետը կը նետէին: Քաղքին բնակիչներէն երեք հարիւր ազնուական տիկնայք աշտարակի մը մէջ ապաստաներէին: Վալէնթինօսագուքն աշտարակին դռները խորտակեց, եւ գեղեցկագոյններէն քառսուն հաս իրեն համար ընտրեց, մնացածներն ալ իր զօրաց ձեռքը մատնեց:

Աւարառութիւնն երեք օր տեւեց:

Գափուայի առնուելէն Ֆրէտէրիկ հասկցաւ որ ալ դէմ դնելու փորձ փորձելն անօգուտ էր: Տեսնուաբար Նոր—բերդը քաշուեցաւ եւ Կայէթայի ու Նաբօլիի բնակչաց ալ հրաման տուաւ որ յաղթողին հետ բանակցին: Կայէթա վաթսուէն հազար տուքաթ տալով աւարառութենէ ազատեցաւ: Նաբօլի ալ Նոր—բերդը վրայ տալով կրցաւ ազատիլ, զոր Ֆրէտէրիկ Տ'Օպինեիի յանձնեց այս պայմանաւ որ իր գանձը դռնաբեղէններն եւ կահ կարասիքն իսքիա կղզին փոխադրէ, եւ վեց ամիս իր ընտանեաց հետ ամեն թշնամութենէ ազատ հոն ապրի: Այս պայմանը երկու կողմէն ալ հաւատարմութեամբ կատարուեցաւ: Տ'Օպինեի Նաբօլի մտաւ, եւ Ֆրէտէրիկ իսքիա քաշուեցաւ:

Ահա այսպէս վերջին եւ սարսափելի անկմամբ ինկաւ կործանեցաւ Արակոնի տան այս ճիւղը, որ վաթսուէն եւ հինգ տարի թագաւո-

րեր էր : Ֆրէտէրիկ՝ որ այս ընտանիքին գլուխն էր, ապահովագիր մը խնդրեց եւ ստացաւ Գաղղիա անցնելու համար, ուր Լուդովիկոս յի երսուն հազար տուքաթ եկամուտ եւ Անժուի դքսութիւնը շնորհեց իրեն՝ այն պայմանաւ որ ալ տէրութենէն դուրս չելնէ, ուր իրօք 1504 սեպտեմբեր 9ին մեռաւ : Իր անդրանիկ որդին, Տօն Ֆէրտինանտ՝ Գալապրիայի դուքսը՝ Սպանիա քաշուեցաւ, ուր թոյլ տրուեցաւ իրեն երկու անգամ ամուսնանալ, բայց այնպիսի կանանց հետ, որոց ամուսնիւնը հանրածանօթ էր, եւ 1550ին վախճանեցաւ : Ալֆօնս, երկրորդ որդին, որ հօրը հետ Գաղղիա դացեր էր, կըսուի թէ քսանուերկու տարուան հասակին մէջ թունամահ մեռաւ կըրնօպլ քաղաքը : Վերջապէս կեսար, երրորդ որդին, իր տասն եւ ութ տարին չլրացուցած Ֆէրրարայի մէջ վախճանեցաւ :

Իսկ Շարլօթ անուն դուստրը՝ Գաղղիոյ մէջ Պրըթայնի կառավարիչ եւ ծովապետ Նիքօլա Լափալ կոմսին հետ ամուսնացաւ : Այս ամուսնութենէն աղջիկ մը ծնաւ, Աննա Լափալ անուն, որ Ֆրանսոսա Թրիմուշլի հետ ամուսնանալով, այս միջոցաւ Թրիմուշլի տոհմէն անցաւ այն իրաւունքները՝ զորս յետոյ յիշեալ ազգատոհմը քալեցնել ուղեց Նաբօլիի Թագաւորութեան վրայ :

Նաբօլիի առնուելէն ետեւ՝ Վալէնթինօս զուքսն իր առջի ազատութիւնը գտնելով՝ դադ-

զիական բանակին հրամանատարէն Ղուդոփ-
կոս ԺԲ Թագաւորին բարեկամութեան հա-
ւաստիքը ընդունելէն յետոյ մեկնեցաւ, եւ
Բիօմպինոյի պաշարունմն առաջ տանելու գնաց,
չոր ընդմիջելու ստիպուած էր: Սոյն միջոցին
Աղեքսանդր Պապը որդւոյն առած երկիրներուն
այցելութեան կելնէր, ու բոլոր Բօմանիոյ մէջ
կը պտըտէր Ղուքրէսի հետ, որ վերջապէս էր.
կանը մահուան վրայ մխիթարուեր էր, եւ եր-
բէք Նորին սրբութեան քով այնչափ լիուրի շը-
նորհներ չէր վայելած: Ուստի Հոովմ վերա-
դառնալուն, հայրն ու աղջիկը միեւ իւր յար-
կի մէջ կը բնակէին: Այս քահանայապետա-
կան բարեկամութեան աճումէն երկու կոնդակ
դուրս ելաւ որ Նէբի ու Սէրմօնէթա քաղաքները
դքսութեան կը փոխարկէր. մէկը Ժան Պօր-
ճիայի տրուեցաւ, որ Պապին վանօցցայի եւ
ձիւլիա Ֆարնէզէյի հետ ունեցած ամուսնա-
քէն դուրս վաստկած աղջկորդիներէն մէկն էր.
միւսը Ղուքրէսին Ալֆօնսէն ունեցած Տօն Ռօտ-
րիկ Տ'Արակօն որդւոյն տրուեցաւ: Գօլօնա-
ներուն երկիրներներն այս երկու դքսութեանց
պաշտատականը կը սեպուէին:

Բաց ասկէ՝ Աղեքսանդր հարստութիւն ա-
ւելցնելու ուրիշ միջոց մ'ալ կերպէր, այն է
իւր Ղուքրէս աղջիկը Ֆէրրարայի շէրքիւ
դքսին որդւոյն՝ Ալֆօնս Տ'Էսթի հետ ամուս-
նացել, որուն համար Ղուդոփիկոս ԺԲ միջնոր-
դել խոստացեր էր:

Եւ որովհետեւ Նորին սրբութեան բաղդն
ամեն կողմանէ կը յաջողէր, նոյն օրը լուր ա-
ռաւ որ Բիօմպլինօ անձնատուր եղեր էր վա-
լէնթինօս գքսին, միանգամայն իմացաւ որ
շէքքիւլ գաւթը Վաղղիոյ թագաւորին խօսք
տուեր էր :

Աղեքսանդր Զի համար ասոնք դեղեցիկ
լուրեր էին, բայց մէկը կարեւորագոյն ըլլա-
լով՝ չէր կրնար միւսին հետ բաղդատուիլ. Ֆէր-
րարայի գքսութեան մերձաւոր ժառանգին հետ
տիկին Նիքքէսի ամուսնութեան աւետիսն ան-
չափ մեծ ուրախութիւն պատճառեց, որ չտե-
սութիւն կը հօտէր : Վալէնթինօս գուքսն իր
ընտանեաց երջանկութեան մասնակցելու հա-
մար Հոովմ գառնալու հրաւէր ընդունեց, եւ
այս լուրին հրատարակման օրը՝ Սուրբ—Էրնշ-
տակապետի բերդին կառավարիչը հրաման ստա-
ցաւ որ ցորեկուրնէ մինչեւ կէս գիշեր ամեն
մէկ քառորդի թնդանօթ արձըկէ : Ժամը եր-
կուքին, Նիքքէս հարսնացուի զգեստներ
հագած, եւ իր երկու եղբարց՝ Վալէնթինօս ու
Ըսքուիլլայէ գուքսերուն հետ Վատիկանէն ե-
լաւ, եւ Հոովմի բոլոր ազնուականաց ուղեկ-
ցութեամբ՝ երկնից իր ընտանեացը պարգեւած
շնորհներուն համար գոհութիւն մատուցանելու
դնաց Տիրամայր—Ժողովրդեան եկեղեցին, ուր
կանդիոյ գուքսն ու Ժան Պօրճիա կարդինալը
թաղուած էին : Իրիկունն ալ ջահերու եւ ճը-
րաղահանդէսի լուսով առաւել եւս պայծա-

առցած այն ձիաւոր խմբին ուղեկցութեամբ
բոլոր քաղաքը պտըտեցաւ « Կեցցէ՛ Պապն Ա-
ղեքսանդր Զ, Կեցցէ՛ Ֆէրրարայի դքսուհին »
աղաղակներու մէջէն անցնելով, զոր ոսկեճա-
մուկ զգեստներ հաղած մուկետիկներ կարճա-
կէին :

Երկրորդ օրը, քաղաքին մէջ հրատարակ-
ւեցաւ թէ Սուրբ—Հրեշտակապետի բերդէն
մինչեւ Սուրբ—Պետրոսի հրապարակը կանանց
արչաւ մը պիտի կատարուէր, եւ թէ այն ե-
րեք օրէն մէկը սպանիական ձեւով ցլամար-
տութիւն մը պիտի ըլլար . ասկէց զատ, նոյն
ամսէն որ հոկտեմբեր էր, մինչեւ մեծ պահոց
առաջին օրը, Հռովմի փողոցներուն մէջ դիմա-
կահանդէսներ պտըտելու հրաման կը տրուէր :

Ասոնք էին արտաքին հանդէսները . բայց
վատիկանի մէջ կատարուած հանդէսներուն յայ-
տազիրը ժողովրդեան չէր հաղորդուեր, որովհե-
տեւ Պիւրչար ականատես վկային խօսքին նա-
յելով՝ հետեւեալներն էին .

« Հոկտեմբեր ամսոյն վերջին կիրակի օրը,
յիսուն պոռնիկ առաքելական պալատը վալէն-
թինօս գքսին սենեակը ճաշեցին . կերակուրէն
ետքը՝ նախ իրենց զգեստներովը եւ ապա մերկ
պարեցին սպասաւորներուն հետ : Ճաշէն ետքը
սեղանը վերցուեցաւ, մէկ մէկէ զուգաչափ հե-
ռաւորութեամբ գետինը ստեղնաւոր աշտանակ-
ներ շարուեցան, եւ յատակին վրայ շատմը շա-
գանակ ցանուեցան, զորս այն յիսուն մերկան-

դա՛հ կանայք լուսավառ ջահերուն մէջէն չորս
ոտքի վրայ քալելով ժողվեցին : Աղեքսանդր
Պապը , Վալէնթինոսա դուքսն ու իր Լիւք-
րէս հայրը , որ վերնատունէ մը այս տեսարա-
նին ականատես կըլլային , աւելի ճարպիկ ու
արագաշարժ երեւցողներն իրենց ծախահա-
րութեամբ կը խրախուսէին , որոց յետոյ ա-
ռեղնադորժ ծնկակապներ , թաւշէ կօշիկներ ,
ոսկեթել բեհեղէ ասեղնադորժ խոյրեր պար-
գեւ տուին : Յետոյ կարգը ուրիշ դուարճու-
թեանց եկաւ , եւ

Խոնարհաբար ներումն կը խնդրեմք մեր
ընթերցողներէն , մանաւանդ մեր ընթերցու-
հիներէն . տեսարանին առաջին մասը նկարագ-
րելու համար պէտք եղած բառերը հազիւ զը-
տած ըլլալով , երկրորդ մասին համար 'ի դուր
կը բնտռենք : Այսչափ միայն կըսենք , որ ինչ-
պէս ճարպիկութեան՝ նոյնպէս ալ հեշտութեան
եւ անասնականութեան համար պարգեւ կը
տրուէր :

Տիրերիոսի , Ներսնի , Հեղիոգաբալի հոռվ-
մէական գիշերները յիշեցնող այս տարօրինակ
գիշերահանդէսէն քանի մ'օր ետքը , Լիւքրէս՝
ոսկեհօւռն զգեստ մը հագած , որուն քղանցքը
սպիտակազգեստ վարդապսակ օրիորդներ բըռ-
ներ էին , պալատէն դուրս ելաւ փողի եւ շե-
փօրի ձայներով , անցնելիք փողօցները տա-
րածուած գորգերու վրայէն քալելով , Հոռվ-

մի ափնէն աղնուական ասպետներուն եւ գեղեցիկ կանանց ընկերակցութեամբ Վատիկան գնաց, ուր Բաւլինի սրահին մէջ Պապը, Վալէնթինօսա դուսքը, Ալֆօնսա դքսին փոխանորդ Տօն Ֆէրտինանս եւ անոր հօրեղբորորդի Տ'Էսթ կարդինալը զինքը կսպասէին: Պապը սեղանին մէկ կողմը բազմեցաւ, մինչդեռ Ֆէրրարայի պատգամաւորները միւս կողմը կանգուն կը կենային: Այն ատեն լիւքսէս սրահին մէջ տեղի եկաւ, ու Տօն Ֆէրտինանս հարսնախօսութեան մասնին անոր մասն անցուց: Այս արարողութենէն ետեւ, Տ'Էսթ կարդինալն առաջ գալով ծանրադին քարերով զարդարուած չորս փառաւոր մասնի ներկայացուց հարսնացուն, եւ ապա փղոսկրէ գեղանկար սկաւառակ մը զըրւեցաւ սեղանին վրայ, ուսկից կարդինալը շատ մը գոհարեղէն զարդեր, ոսկի շղթայներ, մանեակներ, մարգրիտներ եւ անգամանգներ հանեց, որոց ճարտար կերտուածքը նիւթէն պակաս ազնիւ չէր, եւ դարձեալ աղաչեց լիւքսէսի որ հիմակու հիմա զանոնք ընդունի մինչեւ որ նշանածն իր ձեռօքն աւելի արժանավայելներն ընծայէ իրեն: Լիւքսէս մեծ ուրախութեան ցոյցերով նուէրներն ընդունեց, եւ հետեւ եկած տիկնանց ընկերակցութեամբ հօրը թեւին կրթնած՝ մերձակայ սրահ մը առանձնացաւ: Իսկ էրիկ մարդոց պատիւներ ընելու հովը Վալէնթինօսա դքսին թողուց: Իրիկունը հրաւիրեալք նորէն գումարուելով մինչեւ կէս գի-

շեր պարեցին , մինչդեռ Սուրբ — Պօղոսի հրա-
պարակին վրայ հիասքանչ հրախաղութիւններ
կըլլային :

Նշանաւորի արարողութիւնը վերջանա-
լով , Պապն ու վալէնթինօս դուքսը ճամբու-
պատրաստութեանց պարապեցան : Պապը՝ աղ-
ջըկանը ճամբորդութիւնը չքեղացնել ուղեւորմ-
անոր ուղեկից տուաւ իր երկու աներձագէն եւ
անոնց հետ եկած աղնուականներէն դատ , Հը-
ռովմի Եւրակոյտն եւ այն տմեն իշխանազուն-
ները՝ որք իրենց հարուստ զգեստներովն ու
ոպասաւորներով ուղեւոր խմբին չքեղութիւնը
կաւելցնէին : Այս մեծապայծառ ուղեկցութեան
մէջ նշանաւոր էին Օլիւլիէ ու Բամիրօ Մա-
թէի , որք քաղաքին ատենադպիր Բիէ Մա-
թէյի որդիքն էին Պապին մէկ աղջիկէն ծնած ,
զոր վանոցցայէն դատ ուրիշ տարփուհիէ մը
ստացեր էր : Ասկէ դատ Նորին սրբութիւնը՝
Ֆրանսօսա Պօրճիա Գօզէնցայի կարգինալը Ս .
Ժողովոյ նուիրակ անուանեց , որպէս զի մին-
չեւ եկեղեցական երկրին սահմանագլուխն ու
ղեկից ըլլայ իր աղջկան :

Իսկ վալէնթինօս դուքսը Բօմանիոյ ամեն
քաղաքները սուրհանդակներ թռուց , որպէս
զի իւրքէսն այն երկիրներուն իբրեւ թագու-
հին ընդունին . եւ դուքսին այս հրամանը կա-
տարելու համար իսկոյն մեծամեծ պատրաս-
տութիւններ եղան : Սակայն պատգամաւորնե-
րը լուր բերին որ Չէզէնէի մէջ տրտուիչ կըր-

նար ելնել, ուր, ինչպէս կը յիշեն ընթերցողք,
Կեսար՝ քաղքին յուզմունքը խաղաղեցնելու
համար Բամիրո Տ'Օրքօն լիազօր իշխանութեամբ
կառավարիչ կարգեր էր։ Արդ Բամիրո Տ'Օրքօ
իր պաշտօնն այնպէս լաւ կատարեր էր, որ
ալ ապստամբութեան երկիւղ չկար, որովհե-
տեւ բնակչաց վեցերորդ մասը գլխատեր էր։
Ուստի այն սգազգեաց քաղքէն՝ Խմօլիի, Ֆա-
յէնցայի ու Բիզարօյի պէս ուրախութեան ցոյ-
ցեր չէր յուսացուէր։ Բայց Վալէնթինօս դուք-
սըն իր բնական արագութեամբն ու ազդեցու-
թեամբ այս անպատեհութեան առաջքն ա-
ռաւ։ Առաւօտ մը Չէզէնէի բնակիչներն ար-
թըննալով տեսան որ հրապարակին վրայ կա-
ռափնարանը բարձրացեր, եւ վրան ալ չորս
կտոր եղած մարդ մը կար, որուն գլուխը մարմ-
նէն բաժնուած եւ ցիցի մը ծայրն անցած էր։
Այս մարդը, Բամիրո Տ'Օրքօն էր։

Ոչ ոք գիտցաւ թէ որով ձեռօք այն գիշե-
րային կառափնարանը կանգներ էր, եւ որ դա-
հիճներու միջոցաւ այն սարսափելի սպանու-
թիւնը կատարուեր էր։ Միայն թէ Ֆիօրէնցայի
հասարակապետութիւնը՝ Չէզէնէ գանուող իր
Մաքիավէլ անուն նուիրակին կարծիքն հար-
ցընելով այս սպանութեան վրայ, հետեւեալ
պատասխանն ստացաւ անկէ։

« Վսեմաշուք Տեարք .

« Բամիրո Տ'Օրքօյի գլխատման վրայ ձեզի

ուրիշ բան չեմ կրնար ըսել , բայց միայն թէ
Կեսար Պօրճիա այնպիսի իշխան մ'է , որ մար-
դիկն ըստ իրենց արժանեաց շինելու եւ աւ-
րելու ճանքան ամենէն աղէկ գիտէ :

ՆԻՔՕԼԱ ՄԱՔԻԱՎԵԼ : »

Վալէնթինօս դուքսն իր նախատեսութեան
մէջ չէր սխալած : Ֆէրրարայի ապագայ դքսուհին
բոլոր անցած քաղաքներէն սքանչելի կերպով
ընդունելութիւնս դտաւ , եւ մասնաւորապէս
Չէզէնայէն :

Մինչդեռ Լիւքրէս Ֆէրրարա կերթար իր
չորրորդ էրկանը քով , Աղէքսանդր ու Վալէն-
թինօս դուքսն իրենց նոր ձեռք բերած Բիօմ-
պլինօյի դքսութեան երկիրը պտոյտ մ'ընել ո-
րոշեցին : Այս ուղեւորութեան արտաքին նը-
պատակը Կեսարու նոր հպատակներէն հաւա-
տարմութեան երդում պահանջել էր . իսկ բուն
նպատակը՝ Թօսկանայի մօտ , զոր ձեռք բերե-
լէ ոչ Պապը եւ ոչ որդին բոլորովին յոյսերնին
կտրեր էին , ժաք Ալփիիանօյի մայրաքաղաքին
մէջ նաւարան մը կազմել էր : Ուստի երկու-
քը մէկտեղ վեց ցովանաւով՝ կարդինալներու եւ
բարձրաստիճան եկեղեցականաց ընկերակցու-
թեամբ՝ Գօրնէթօյի նաւահանգստէն ճամբայ
ելնելով՝ նոյն իրիկունը Բիօմպլինօ հասան : Քա-
հանայապետական արքունքիւր քանի մ'օր հոն
կեցաւ , նախ Վալէնթինօս դուքսը բնակիչնե-
րուն ճանչցուելու , երկրորդ մէկ քանի եկե-

դեցածական պաշտամանց ներկայ գտնուելու համար, որոց գլխաւորն եղաւ մեծ պահոց երրորդ կիրակի օրը՝ նախապատրաստեալ մատարան մը մէջ Փօղէնցայի կարդինալին ձայնաւոր պատարագը, որուն Պապը քահանայապետաբար ներկայ գտնուեցաւ դուքսին եւ կարգինալներուն հետ։ Յետոյ այս լուրջ պաշտօնէն իւր սովորական հեշտամուղ զբօսանաց անցնելով, Պապը քաղքին ամենէն գեղեցիկ աղջիկները բերել տուաւ եւ հրամայեց անոնց որ իրենց աղգային պարերը կաքաւեն իր առջեւ։

Այս պարերուն կը յաջորդէին նմանը չիտեանուած մեծասպաս խնջոյքներ, ուր Պապն ամենուն աչքին առջեւ, թէպէտեւ մեծպահոց մէջ, առանց խիղճ ընելու միսեղէն կերակուր կուտէր։ Մէկ խօսքով, այս հանգէսներուն նըպատակը խեղճ Ժաք Ափփիանօն մոռցնել տալով այն երկիրներուն մէջ շատ մը ստակ սըփռել ու վալէնթինօա դուքսը ժողովրդեան սիրելի ընել էր։

Բիօմպինօյէն ետքը, Պապն ու պապորդին էլպա կղզւոյն այց ելան, ուր քիչ մ'ապենկե նալով հին բերդերն աչքէ անցուցին եւ նորէն չինելու հրաման տուին։

Վերջապէս մեծափառ ճանապարհորդներն Հռովմ վերադառնալու համար նաւ նստան։ Բայց հազիւ ծովուն մէջ տեղը հասեր էին, եւ ահա հակառակ հով մը փչել սկսաւ, եւ Պապը չուղելով Բօրթօ Ֆերըայօ մտնել, հինգ օր ցուլա-

շաւհերուն վրայ կեցան, որոց մէջ երկու օր-
 ւան պաշար միայն ունէին իրենց հետ: Երեք
 վերջին օրերը Պապը սոսկ տապկած ձկով
 ապրեցաւ, որ մեծ դժուարութեամբ կոր-
 սային ալեկոծեալ ծովուն մէջէն: Աերջա-
 պէս Գօրնէթօ քաղաքը տեսնուիլ սկսաւ: Այ-
 րէն թիւօա դուքսը՝ որ Պապէն զատ ցոյց ածե-
 ցաւ վրայ կը դառնուէր, տեսնելով որ իւր նաւը
 չէր կրնար ցամաքին մօտենալ, նաւակ մը ցատ-
 կեց ու նաւահանդիսան ելաւ: Իսկ Պապը դէ-
 պի Բօնիթէրքօյէ ճամբան շարունակելու աօրպ-
 ւելով, սասնակ ալեկոծութենէ մ'ետքը հոն
 հասաւ: Քովը դառնուողները կամ ծովէն կամ
 մահուան երկիւղէն լռումած՝ գրեթէ իրենք
 դիրենք կորսնցուցեր էին: Սոսկ Պապը ամե-
 նեւին լախ մը շարտայայտեց: Բոլոր փորթոր-
 կին ժամանակ նաւուն վերնայարկը ամբողջ
 վրայ նստած՝ Յիսուսի անունն օղնութեան կան-
 չելով՝ երեսը խաչ կը հանէր: Հոսկ ուրեմն
 իր ցոյցանաւն ալ Բօնիթէրքօյէի նաւահանդի-
 սաւ մօտաւ, ուր Պապը ցամաք ելնելով, Գօր-
 նէթօ մարդ գրկեց, ձիեր քերել տուաւ եւ քիչ
 ատենէն դուքսին քով հասաւ, որ այս քաղքիս
 մէջ գինքը կսպասէր: Երկուքը մեկտեղ Չի-
 վիթա — Ալեքքիայի ու Փալօյի ճամբով կամաց
 կամաց ուղեւորելով, ամիս մը բացակայութե-
 նէ ետքը Հոովմ մասն: Գրեթէ սոյն միջոցին
 Ալպէրթ կարդինալն իրեն խոստացուած փե-
 դոյնն առնելու եկաւ: Իրեն ընկերակցած էին

Նաւարրայի երկու արքայորդիները , որք ոչ միայն իրենց աստիճանին համեմատ ընդունելութիւն ու պատիւ գտան , այլ նաեւ վալէնթինոս գուքսին աներձախներնըլլալնուն համար անկէց ալ մեծ պատիւ եւ սէր տեսան ,

Սակայն ժամանակը հասեր էր որ վալէնթինոս գուքսը իւր աշխարհակալութեանց ընթացքը պիտի շարունակէր : Պապը՝ Նախորդ տարւոյն մայիս մէկէն՝ Ս. ժողովին մէջ անկման վճիռ տուեր էր թիւլ—Սէզար տէ վարանոյի դէմ , 'ի պատիժ իր Բօտօլֆ եղբօրը սպանութեան եւ պապին թշնամիներուն ապաստանարան շնորհելուն . եւ հետեւաբար Գամէրինոյի կալուածական երկրէն զրկելով , անոր եկամուտն առաքելական սենեակին սեպհականեր էր : Այս վճիռը գործադրելու համար Աեսար Հռովմէն մեկնեցաւ : Բէրուզի սահմանազուխը հասնելուն , որ իր տեղապահ Ժան—Բօլ Պալիօնէի իշխանութեան տակն էր , Օլիվէրօթթօ —Ֆէրման ու Արավինա Օրսինին զբոսեց որ Գամէրինոյի երկիրն ասպատակեն , մինչդեռ ինքն իւրպէնի գուքս Աուի տ' Ուպալտօ Տէ Մօնթէֆէլթրօին կաղաչէր որ այս գործս գլուխ հանելու համար իր զօրքն ու թնդանօթները փոխ տայ իրեն : Իւրպէնի դժբաղդ գուքսը Պապին հետ խաղաղական յարաբերութեանց մէջ գտնուելով՝ Աեսարու խօսքին վերայ կասկածելու պատճառ մը չունէր , ուստի չհամարձակեցաւ անոր խնդիրը մերժել :

Բայց Իւրպէնի դքսին զօրքերուն դէպի Գամէրի-
նօ ճամբայ ելած օրը վալէնթինօս դքսին գուն-
դերն Իւրպէնի դքսութեան երկիրը մտան ու
Գալեի քաղքին տիրեցին , որ այս փոքրիկ իշ-
խանութեան չորս քաղաքներէն մէկն էր : Դուք-
սը հասկնալով որ ընդդիմանալը գէշ հետեւու-
թիւններ կրնար ունենալ , գեղացիի կերպա-
րանք մտնելով փախաւ , անանկ որ ութ աւուր
մէջ կեսար Մայօլօյի ու Սան—Լէօյի բերդե-
րէն դատ՝ դքսութեան բոլոր երկրին տիրեց :
Վալէնթինօս դուքսը այս հարուածն ընե-
լէ ետեւ՝ անմիջապէս Գամէրինօյի վրայ գնաց ,
որ Ժիւլ—Սէղար տէ վարանօ իշխանին ու
իր երկու որդւոցը վէնանցիօի եւ Աննիպալի
ներկայութենէն խրախուսեալ դէմ կը դնէր ,
իսկ անդրափնիկը , որ Ժան—Մարի կը կոչուէր ,
վենետիկ շրջած էր :

Կեսարու ներկայութիւնը պաշարողաց ու
պաշարեւոց մէջ բանակցութեանց առիթ ար-
ուաւ : Գաշնադիր մը շարադրեցին որով վա-
րանօ կը խոստանար քաղաքը յանձնել այն
պայմանաւ որ ինքն ու որդիքը ողջ առողջ
քաղքէն ելնեն , հետեւնին տանելով իրենց վհահ
կարասին , դանձերն ու սպասաւորներն : Բայց
Կեսարու միտքն այս չէր : Գաշնադրութեան
մը լուրը բնակիւնաբար քաղքին պահա-
պան զօրաց հսկողութիւնը թուլցուցած ըլա-
լով , Կեսար ասկէ օգուտ քաղեց , քաղքին
անճնատուր ըլլալուն նախընթաց գիշերը յան-

կարծ քաղքին վերայ յարձակեցաւ, և ևս ար
Վարանօն երկու որդիներովը ձեռք անցուց
ու քանի մը օր ետքը հայրը Բերկօլայի ու որ
դիքն ալ Բէղարօյի մէջ սօն Միքէլէ Գօր
բէլիայի ձեռք խեղդամահ եղան : Այս մար
դը թէպէտ եւ դահճի աստիճանէն զօրապե
տութեան բարձրացած էր, սակայն երբեմն
երբեմն իր առջի արհեստն սլ կը գործածէր :

Այս միջոցին Վիթէլլօցցօ Վիթէլի՝ որ ե
կեղեցւոյ սպարապետի տիտղոս առեր էր եւ
իր հրամանին ներքեւ ութ հարիւր սպառա
զէն, եւ երեք հազար հետեւակ զօրք ունէր,
նոյն ինքն Վեսարէն առած գաղտնի հրահանգ
ներուն համեմատ արշաւանաց դրութիւնը կը
չարունակէր, որով Ֆիօրէնցան երկաթեայ ցան
ցով մը շրջապատելով՝ օր մը դայն ընդդիմա
նալու բոլորովին անկարող դրութեան մէջ պի
տի ձգէր : Իր վարպետին արժանի աշակերտ,
որոյ դպրոցին մէջ ազուէսու խորամանկու
թիւն կամ առիւծու ուժ գործածել սովեր էր
Սրէցցօյի քանի մը երիտասարդ իշխաններուն
հետ դաւակցեր էր քաղաքն իր ձեռքը մատ
նելու : Սակայն դաւադրութիւնը Ֆիօրէնցայի
հասարակապետութեան տեսուչ Վիյեօմ Բաց
ցիի ձեռք երեւան ելնելով, դաւաճաններէն
երկուքը ձերբակալ եղան : Բայց միւսները կար
ծուածէն աւելի բազմաթիւ ըլլալով, սկսան
քաղքին մէջ հոս հոն վազել եւ ղէնք առնե
լու հրաւէր կարդալ : Հասարակապետական

մասը , որ Ֆիօրէնցայի լուծը թօթափելու հա-
մար խռովութեան մը կապասէր , անոնց հետ
միացաւ , ձերբակալ եղողներն ազատեց , եւ
Ախյօմ Բացցին բռնելով եւ հին Սահմանադ-
րութիւնը վերահաստատեալ հրատարակելով
միջնաբերդը պաշարեց , ուր Ախյօմի որդին
Գօմ Բացցին՝ Արէցցոյի եպիսկոպոսը՝ ապա-
տաներ էր , բայց ինքզինքն ամէն կողմէ պա-
շարեալ տեսնելով իսկոյն սուրհանդակ մը թը-
ռուց Ֆիօրէնցա , եւ օգնութիւն խնդրեց :

Աարդինալին դժբաղդութենէն՝ Վիթէլլօց-
ցօ Վիթէլլիյի գոհուդերն աւելի մօտ էին պա-
շարողաց՝ քան թէ մեծաշուք հասարակապե-
տութեան զօրքերը պաշարելոց , անանկ որ՝
փոխանակ նպաստի՝ աւսաւ որ բոլոր թշնամի
բանակն իր վրայ կուգար : Այս բանակին հը-
րամանատարներն էին Վիթէլլօցցօ , Ժան—Բօլ
Պալիօնի եւ Ֆապիօ Օրսինօ , որ իրենց հետ
կը բերէին երկու Մէտիչիները , որոնք Ֆիօրէն-
ցայի դէմ դաշնակցութիւն մը տեսնելնուն պէս
հոն կը վազէին . եւ Պօրճիայի ձեռքին տակ պատ-
րաստ կեցիր էին որ եւ է պայմանաւ Ֆիօ-
րէնցա մտնելու , ուսկից վռնտուած էին :
Երկրորդ օրը Բանատօլֆօ Բէթրուչչիի կողմանէ
դրամի եւ թնդանութներու օգնութիւն մ'ալ
եկաւ թշնամեաց բանակին , այնպէս որ յու-
նիս 18 ին՝ Արէցցոյի միջնաբերդը՝ Ֆիօրէնցայէն
լուր մը չառնելով՝ անձնատուր ըլլալու ստիպ-
ուեցաւ :

Վիթէլոցց՝ Արէթէններն իրենց քաղաքին պահպանութեան հսկելու ձգեց, Ֆապիօ Օրսինօն հազար մարդով միջնաբերդին մէջ փակեց, եւ օգուտ քաղելով այն սարսափէն՝ զոր իւրպէնի դքսութեան, Գամէրինօյի եւ Արէցցօյի հետդհետէ տիրելովն իսաւրիոյ այս մասին ազդած էր, Մօնթէ—Սան—Սէվէրինօյի, Գասթէլիօնէ—Արէթինօյի, Գօրթէնէի, ու Քիանայի ձորին քաղաքներուն վրայ քալեց, որք հետը հետէ գրեթէ առանց դէմ դնելու անձնատուր եղան: Ֆիօրէնցայի տասն կամ տասնեւհինգ մղոն տեղ միայն մնացեր էր, բայց չհամարձակելով ինք իր գլխուն այսպիսի դործի մը ձեռնամուխ ըլլալ, Վալէնթինօս գօսին իմացուց իր ուր հասած ըլլալը: Նա ալ մտածելով որ երկայն ատենէ ՚ի վեր պատրաստած հարուածն իջեցնելու ժամը հասած էր, իսկոյն ճամբայ ելաւ իր հաւատարիմ տեղակալներուն տալիք պատանխանն անձամբ տանելու համար:

Ֆիօրէնցացիք, թէպէտ եւ կիյեօմ Բացցիի օգնութիւն չէին ղրկած, սակայն իրենք լուրովիկոս Թիի կողմանէ Միլանու երկրին կառավարիչ դրուած Շօմօն Տ'Ամպուաղէն օգնութիւն խնդրեր էին՝ իմացնելով անոր ոչ միայն իրենց դանդաժ վտանգալից վիճակը, այլ եւ կէսարու փառամուղ դիտաւորութիւնը, որ փոքր իշխանութիւնները նուաճելէ ետեւ երկրորդ կարգի պետութիւնները ձեռք պիտի անցունէր, եւ վերջապէս չափազանց գոռոզու-

Թեամբ Գաղղիոյ թագաւորին դէմ ալ պիտի
յարձրկէր : Արդ , Նաբօլիէն եկած լուրերը խիստ
կասկածելի էին : Արմանեաք կոմսին ու Կօն-
դալվէ — Գօրտուի մէջ արդէն ծանր վէճեր ծա-
դեր էին : Լուդովիկոս ԺԲ ամեն ժամանակ Ֆիօ-
րէնցայի պէտք կրնար ունենալ , որ միշտ ի-
րեն հաւատարիմ գտնուեր էր : Ուստի Կեսարի
յառաջանալն արգիլել որոշելով , ոչ միայն հը-
րաման զրկեց անոր քայլափոխ մ'անգամ յա-
ռաջ չերթալ , այլ եւ այս հրամանին ուժ տա-
լու համար Էմպօ զօրապետը չորս հարիւր նի-
զակաւոր զօրքով ճամբայ հանեց :

Վալէնթինօս դուքսը Թօսկանայի սահմա-
նազուխն հասած ժամանակ հասարակապե-
տութեան ու Գաղղիոյ թագաւորին մէջ ստո-
րագրեալ դաշնագրին օրինակն ստացաւ , որով
Ֆիօրէնցայի հասարակապետութիւնը որ եւ է
թշնամոյ դէմ Գաղղիոյ թագաւորին օգնե-
լու խօսք կուտար : Այս դաշնագրին կցուած էր
առաջ չերթալու հրամանը՝ զոր Լուդովիկոս ԺԲ
կուտար Կեսարու : Կեսար իմացաւ նաեւ որ
Էմպօ զօրապետին Ֆիօրէնցայի օգնութեան
զրկած չորս հարիւր նիզակաւոր զօրքէն դատ,
Լուդովիկոս ԺԲ Ասթի հասնելուն պէս՝ իսկոյն
Լուի Թրիմուշը երկու հարիւր սպառազէնով եւ
երեք հազար Զուիցցերով ու բազմաթիւ թըն-
դանօթով դէպի Բարմա ճանբայ հաներ էր :
Կեսար՝ այս երկու զուգընթաց շարժմանց մէջ
իրեն դէմ թշնամական դիտաւորութիւն նշմարե-

լով, իր բնական ճարտարմտութեամբը մէկէն ետ
դարձաւ . եւ խորհելով որ բարեբաղդբարար
իր տեղակալներուն բերանացի տուած հրահան-
գէն զատ ուրիշ հրաման չէր տուեր, սաստիկ
նամակ մը գրեց Վիթէլլոցցոյի, յանդիմանելով
որ իր անձնական շահուն համար զինքը վտանգի
մէջ ձգէր էր, եւ կը հրամայէր որ Ֆիօրէնցա-
ցիներէն առած քաղաքներն ու բերդերն իս-
կոյն ետ դարձունէ, սպառնալով որ եթէ
վայրկեան մը յապաղէ, ինքն անձամբ իր զօր-
քերովը վրան պիտի քայէ եւ զանոնք ետ պի-
տի առնու :

Այս նամակը դրեւէ ետեւ Աեսար Պօրճիա
խոկոյն ճամբայ ելաւ դէպ 'ի Միլան, ուր լու-
դովկիոս Ֆի նոր հասեր էր, որպէս զի նը-
ւաճեալ քաղաքներուն ետ դրուած բլաւը ցոյց
տալով հաւտացնէ թէ իր վրայ եղած վամբատա-
նութիւնները գրաւարտութիւն էին : Ասկէ զատ
Պապէն պաշտօն առած էր տեղաւին տասն եւ
ութ ամսուան համար նորոգել կարդինալ Ամ-
պուաղին Քաղղիոյ մէջ քահանայապետական
նուիրտիկի տխաղտը, որ Լուդովկիոս Ֆի ի բա-
րեկամն էր՝ քան թէ պաշտօնակալը : Աեսար
իր անմեղութեան այս հրապարտկային փորձին
եւ այս դադանի ազդեցութեան շնորհիւ Քաղ-
ղիոյ թաղաւորն իրեն հետ հաշտեցուց : Բայց
ասով չլմնցաւ : Աեսարու հանճարը՝ զինքը խո-
նարհեցնող ճախորդութեան մը մէջ ինկած
ժամանակ՝ նոր ճարտիկութեամբ մ' աւելի մեծ

դուրս ելնելու մտադիր ըլլալով, իսկոյն իր տեղակալներուն կարծեցեալ անհնազանդութենէն օգուտ քաղել խորհեցաւ. եւ որովհետեւ արդէն շատ անգամ անոնց զօրանալուն վրայ անհանգիստ եղած ու անոնց քաղաքներուն աչք տնկած էր, ուստի մտածեց որ զանոնք վերցնելով փոխարինութիւն մը դանէ Ֆիօրէնցայի տեղ, որ ամեն անգամ ձեռքն անցունել կարծած վայրկենին կը պրծէր իրմէ.

Իրօք ալ անտանելի բան մ'էր այդ բերդերուն ու քաղաքներուն վրայ իրենինէն տարբեր դրօշներ պարզուած տեսնել Ռօմանիոյ զեղեցիկ երկրին մէջ, զոր իր թագաւորութիւնըն ընել կը յուսար. Վիթէլլօցցօ՝ Չիթթա Տի Կասթէլլօյի տէրն էր. Պէնթիլօլիօ՝ Պօլօնիայի կիշխէր. Ճան—Բօլ Պալիօնի՝ Բէրուզի կը հրամայէր. Օլիվէրէթթօ՝ Ֆէրմօյի տէր եղեր էր. վերջապէս Բանտօլֆօ Բէթրուչչի Սիէնի իշխանն էր. Այս ամենը մէկ իշխանութեան ներքեւ մտցնելու ժամանակն էր. Վալէնթինօս գքսին տեղակալները, Աղեքսանդրի տեղակալներուն պէս չափէ դուրս զօրանալ սկըսեր էին, եւ պէտք էր որ Պօրճիա նախ անոնցմէ ժառանգէր, եթէ չէր ուզեր որ անոնք իրենը ժառանգէին:

Վալէնթինօսիս զուքսը Լուդովիկոս ԺԲ էն երեք հարիւր նիզակաւոր զօրք առաւ անոնց վրայ քաղելու համար:

Վիթէլլօցցօ Վիթէլի՝ Կէսարինամակն ստա-

հալուէն պէս հասկցաւ որ Վեսար զինքը Գաղ-
ղիոյ թագաւորէն ունեցած երկիւղին զոհեր
էր . բայց Վիթէլլոցցո յանցանք մը քաւելու
համար զիւրոյ թեամբ մօրթուող սպանդներէն
չէր . Բօմանիոյ դոմէշներուն կը նմանէր , որք
իրենց եղջիւրներովը մօրթողին դանակին դէմ
կը դնեն : Ասկէ զատ՝ վարանօներուն ու Ման-
ֆըրէտիներուն օրինակն աչքին առջեւն էր ,
եւ մեռնելու համար մեռնելէն՝ լաւագոյն կը հա-
մարէր զէն 'ի ձեռին իյնալ :

Այս մտածմամբ Վիթէլլոցցո Վիթէլլի՝ Մաճ-
ճիօնէ՝ դումարեց այն ամեն իշխանները , ու-
րոնց կէտնքն ու ստացուածքը Վեսարի նոր քա-
ղաքականութեամբը վտանգի մէջ կ'իյնային :
Ասոնք էին Բօլ Օրսինօ , Ժան—Բօլ Պալիօնի ,
Հէրմէս Պէնթիվօլիօ , որ իր Ժան հօրը կը փո-
խանորդէր , Անթուան Վէնաֆրօ՝ Բանտօլֆօ
Բէթրուչչիյի պատգամաւորը , Օլիվէրօթթօ-Ֆէր-
մօ եւ Իւրպէնի դուքսը : Վեց առաջիններն
ամեն բան պիտի կորսնցնէին , իսկ վերջինն
արդէն ամեն բան կորսնցուցեր էր :

Ասոնք գաշնադրութիւն մը ստորագրեցին ,
որով կը խոստանային Վեսարու դէմ կենալ ,
թէ իրենցմէ մէկուն գպչելու ըլլար , եւ թէ
ընդհանրապէս ամենուն վրայ յարձակէր :

Վեսար այս գաշնադրութեան գոյութիւնը՝
անոր յառաջ բերած առաջին արդիւնքէն հաս-
կըցաւ : Իւրպէնի դուքսը՝ որ իր հպատակացը
խիստ սիրելի էր , քանի մը զինուորով Սան—

Լէօ բերդին առջեւ ներկայանալուն պէս՝ բերդըն անձնատուր եղեր էր . եւ ութ օր չանցած միւս քաղաքներն ու բերդերն ալ այս օրինակին հետեւելով՝ բոլոր դքսութիւնը նորէն իւրպէն դքսին իշխանութեան ներքեւ մտեր էր :

Միանգամայն իւրաքանչիւր դաշնակից՝ յայտնապէս ապստամբութիւն հրատարակեց հասարակաց թշնամոյն դէմ , եւ թշնամական դիրք մը բռնեց :

Կեսար՝ իմօլա կը գտնուէր՝ գրեթէ առանց դօրաց , եւ գաղղիական դնդերուն կապասէր . անանկ որ, եթէ Պէնթիլօլիօ՝ որ երկրին մէկ մասին տէրն էր արդէն , եւ Իւրպէնի դուքսը՝ որ միւս մասը նորէն իր ձեռքն անցուցեր էր, անոր վրայ յարձկէին , հաւանական է որ կամ գերի կը բռնէին , կամ թօմանիայէն ձգել վախճելու կը հարկադրէին : Մանաւանդ որ՝ այն երկու մարդիկն ալ՝ որոնց վրայ Կեսար իր յոյսը դրած էր , այն է Տօն Օւկօ Գարտօնա , որ Գափուայի առնուելէն ետեւ Կեսարու ծառայութեան մէջ մտեր էր , եւ Միքէլլօթթօ՝ 1^ա նոր հրահանգներուն ադէկ չհետեւելով՝ յանկարծ հեռացեր էին իրմէ : Կեսար հրամայեր էր անոնց որ Ռիմինի դառնան , եւ իրենց ձեռքն եղած երկու հարիւր թեթեւ հեծեալ ու հինգ հարիւր հետեւակ զօրքն իրեն բերին : Բայց անոնք Կեսարու նեղ դիրքի մէջ գտնուիլը չզիտնալով, երբոր յանկարծական յարձակմամբ Բէրկօլա ու Ֆոսսօմպրօնէ քաղաքները գրաւելու

Փորձ կը փորձէին , զիրենք Օրսինօյէն կրավի-
նայէն ու վիթթէլլօցցօյէն պաշարուած գը-
տան : Իւկօ Գարաօնա եւ Միքէլլօթթօ առ-
իւծաբար ինքդինքնին պաշտպանեցին . բայց
որչափ ալ ճգնեցան , այսու ամենայնիւ իրենց
փոքրիկ գունդը ջարդուեցաւ . Իւկօ Գարաօ-
նա գերի բռնուեցաւ , ու Միքէլլօթթօ մեռնե-
րուն մէջ պառկելով ազատեցաւ եւ զիշերը Ֆա-
նօ փախաւ :

Սակայն կեսար որչափ եւ առանց զօրքի ի-
մօլա կը գտնուէր , գաշնակիցք չհամարձակեցան
անոր վրայ քալել , կամ անոր անձին ազդած եր-
կիւղէն արգիլուելով , կամ Գաղղիոյ թագաւո-
րին բարեկամն ըլլալուն պատճառաւ . ուստի
չըջակայ քաղաքներուն ու բերդերուն տիրելով
դո՛ւ եղան : Վիթթէլլօցցօ՝ Ֆօսսօմպրօնէի , Իւր-
պէնի , Գալեիի եւ Ակկօպպիօի բերդերը ետ ա-
ռեր էր . Օրսինօ ու կրավինա ալ Ֆանօ քաղա-
քըն եւ բոլոր գաւառը դարձեալ ձեռք բերե-
րին , վերջապէս Ժան — Մարի Վարանօ՝ որ բա-
ցալայ գտնուելով իր ընտանեաց կոտորածէն
ազատեր էր , իր ժողովրդէն յաղթանակաւ ըն-
դունուելով Գամէրինօ քաղաքը մտաւ :

Այս ամենը չկրցան կեսարու իր բաղդին
վրայ ունեցած վստահութիւնը կոտրել . մինչ-
դեռ մէկ կողմէն գաղղիական դնդերուն հառ-
նիլը կը փութացնէր , եւ իր քով գալու զինուո-
րելու կը հրաւիրէր բոլոր այն փոքրիկ ազնը-
ուականները՝ որ Տիբէրէս , Ելաիւսէն կը կոչուէին ,

(վասն զի հինգ կամ վեց ձիաւորով քաղքէ քաղաք կը պատէին եւ պէտք ունեցողին ծառայութեան կը մտնէին), միւս կողմէն թշնամեաց հետ բանակցութիւններ կառաջարկէր, վստահ ըլլալով որ եթէ յաջողէր զանոնք իրեն հետ խօսակցութեան գումարել, այն օրէն կորսուած էին։ Արդարեւ Կեսար՝ մարդ համոզելու չարաչուք ձիրքն ընդունած էր երկինքէն. այնպէս որ, թէպէտ եւ անոր խարդախ ըլլալը դիտէին, սակայն չէին կրնար դէմ կենալ, ոչ թէ անոր ճարտարխօսութեանը, այլ ուզած ատենը ցոյց տուած այն անկեղծ միամտութեանը, զոր խիստ լաւ կը ձեւացնէր. եւ որուն վրայ նոյն իսկ Մաքիավէլ դարմացած էր, Մաքիավէլ, որ այնչափ խորունկ քաղաքաքէտ մ'ըլլալովն իսկ քանի քանի անգամ խաբուեր էր անկէ։ Բօլ Օրսինօն իրեն հետ բանակցութեան մտօք Իմօլաբերել տալու համար կարդինալ Պօրճիան պատանդ դրկեց դաշնակցաց։ Ասոր վերայ Բօլ Օրսինօ առանց վարանելու ելաւ 1502 հոկտեմբեր 23 ին Իմօլա գնաց։

Վալէնթինօս դուքսը զանիկա ընդունեց իբրեւ վաղեմի բարեկամ մը՝ որմէ թեթեւ ու վաղանցիկ վէճերու պատճառաւ քանի մ'օր բաժնուեր էր։ Անկեղծաբար խոստովանեցաւ, որ այսպիսի աննկնդ իշխաններէ եւ միանգամայն քաջասիրտ դօրապետներէ բաժնուելու պակասութիւնն անտարակոյս իր կողմանէ եղած էր. բայց իբրեւ նման մարդոց մէջ, ըսաւ,

իր տուած անկեղծ բացատրութիւններն ամեն բան առջի վիճակին մէջ պիտի դնէին . Արդ՝ անոնց հետ հաշտուիլ ուզելն իր ազատկամքէն եւ ոչ թէ երկխոյզէն յառաջ եկած ըլլալը հաստատել ուզելով , Ամպուաղ կարդինալին համակներն Օրսինոյի ցուցուց , որ դադդիական գունդերուն քիչ օրէն հասնիլը կիմացնէին իրեն : Ասկէ զառ՝ իր քով գտնուած զօրքերն ալ ցոյց տալով կը փախաքիմ , ըսաւ , որ ամենաքը համոզուին թէ ինծի մեծ ցաւ պատճառոյն իմ այնպիսի հաշակաւոր զօրապետներ կորսնցնելս չէր , որոնք իմ ընդարձակ ձեռնարկութեանս հոգին էին . այլ բոլոր աշխարհի արեւած այն տխուր կարծիքն էր թէ անոնց արժանիքը չէր ճանչած : Հետեւաբար իր վստահութիւնը Բօլ Օրսինոյի վրայ կը դնէր , զոր ամենուն մէջ մասնաւորաբար սիրեր էր , որպէս զի գաշնակիցները փնասակար պատերազմէ մը ետ կեցնելով՝ ամենուն շահաւոր եղող խաղաղութեան մը համոզէ . ինքը պատրաստ էր իր սլաուոյն չդպչող որ եւ է գաշնագիր ստորագրելու :

Օրսինո՝ կեսարի ուղած մարդն էր . յանձնապատասխան ու գոռոզ ըլլալով՝ աղէկ համոզուած էր այն առածին՝ որ կըսէր . — Պապ մը չ'կրնար ութ օր թագաւորել եթէ Քօլօնիաներըն ու Օրսինիներն իրեն հակառակորդ ունենայ : Ուստի Կեսարու՝ եթէ ոչ անկեղծութեանը՝ գոնէ իրենց հետ հաշտուելու պէտք ու-

նենալուն հաւտաց, հետեւաբար միւս դաշ-
նակիցներուն վաւերացումն ստանալու պայմա-
նաւ՝ 1502 հոկտեմբեր 18ին Կեսարի հետ հե-
տեւեալ պայմանադրութիւնն ստորագրեց, ո-
րուն պատճէնը հոս կը գնենք՝ ինչպէս որ Մա-
քիավէլ հաղորդած է Ֆիօրէնցայի մեծաշուք
հասարակապետութեան:

Պայման + հաշտութեան վալէնթինօս դասին
ընդ դաշնակիցս:

« Բօմանիոյ վսեմափայլ դուքսը մէկ կող-
մէն, եւ Օրսինիները միւս կողմէն՝ հանդերձ
իրենց դաշնակցօք՝ մէջերնին ծագած անհամա-
ձայնութեանց, դժտութեանց, եւ թշնամու-
թեանց վերջ մը տալ ուղեւով հետեւեալ պայ-
մանները սրոշեցին:

« Իրենց մէջ ճշմարիտ եւ տեւողական հաշ-
տութիւն մը պիտի ըլլայ՝ մինչեւ այն օրը պա-
տահած վեասներն ու թշնամանքները կատա-
րելապէս մոռնալու, եւ բնաւ իրարու դէմքէն
չպահելու փոխադարձ խոստմունքով: Բօմանիոյ
վսեմափայլ դուքսը վերոյիշեալ հաշտութեան
եւ միաբանութեան համեմատ իր մշտնջենաւոր
դաշնակցութեան եւ նիզակակցութեան մէջ
կընդունի բոլոր վերոյիշեալ իշխանները. եւ ա-
նոնց իւրաքանչիւրն ալ կը խոստանան՝ ամենուն
երկիրներն ընդհանրապէս եւ ամեն մէկունը
մասնաւորապէս պաշտպանել որ եւ է պատ-
ճառաւ զանոնք անհանդիսաւ ընող կամ անոնց

Պայ յարձկող որ եւ է տէրութեանց դէմ, Դ
բաց առեալ միշտ Աղեքսանդր Զ Պապն եւ
Վաղղիոյ ամենաքրիստոնեայ Լուդովիկոս ԺԲ
թագաւորը: Միւս կողմանէ, նոյն վերոյիշ-
եալ իշխանները մի եւ նոյն կերպիւ կը խոս-
տանան՝ Բօմանիոյ դուքսին վսեմափայլ անձին ու
երկիրներուն պաշտպանութեան օգնել, ինչ-
պէս նաեւ անոր վսեմափայլ եղբայրներուն ու
եղբօրորդիներուն՝ Աքուլլաչէի դուքս Տօն
Կիֆֆօ Պօրճիայի, Աէրմօնէթալի ու Պիզէլլիի
դուքս Բօտրիկ Պօրճիայի, եւ Գամէրինօի ու
Նէրլիի դուքս Ժան Պօրճիայի:

« Ասկէ զատ, որովհետեւ խրպէնի եւ Գա-
մէրինօյի դքսութեանց ապստամբութիւնն ու
դրաւումը վերոյիշեալ գթութեանց միջոցին պա-
տահեցան, վերոյիշեալ ամեն դաշնակիցք եւ
խրաքանչիւրն իրենց բոլոր զորութեամբն՝ այն
ապստամբած ու դրաւումած երկիրներն ու բեր-
դերը նորէն առաջի վիճակին դարձունելու պի-
տի դործակցին:

« Բօմանիոյ վսեմափայլ դուքսը պարտ ան-
ձին կը ճանչէ Օրսինիններուն ու Վիթէլլինե-
րուն առաջուան զինուորական ծառայութիւնը
չարունակել տալ նոյն պայմաններով:

Նաեւ կը խոստանայ՝ անոնցմէ մէկը միայն
հարկադրել՝ անոնց ընտրութեամբը՝ անձամբ
իրեն ծառայելու: միւսներուն ծառայութիւնն
իրենց ազատ կամօքը պիտի ըլլայ:

« Նաեւ կը խոստանայ երկրորդ դաշնադ-

բութիւնը Պապին վաւերացնել տալ, որով զե-
րագոյն քանանայապետը չկրնայ ստիպել Օրսի-
նո կարդինալը որ ուղածէն աւելի կամ պա-
կաս ժամանակ չորով կենայ:

« Բայ ասկէ Պապին ու Փան Ալէքսիսիօ
Իշխանին մէջ դաժնուած վէճը, վերոյիշեալ դաշ-
նակցաց յիշարան հաւանութեամբը յարդինալ
Օրսինոյի, Բոմանիոյ վսեմաշուք զքսին, ու
Փանատիֆօ Փէթրուչչի Իշխանին վերջնական ի-
րաւարարութեանը յանձնուի:

« Վերոյիշեալ դաշնակիցք ամենքը մէ-
կէն եւ իւր քանչիւրը զատ զատ խօսք կու-
տան՝ Բոմանիոյ զքսին ուղած ասեմը եւ որո-
շած տեղը իրենց հարազատ որդիներէն մէկը
իբրեւ պատմիչ անոր յանձնել:

« Եւ այն դաշնակիցք ամենքը մէկէն եւ իւ-
ր քանչիւրը զատ զատ կը խոստանան, որ ի-
րենցմէ մէկուն զէմ մեքենայուած դադանի խոր-
հուրդ մը իմանալուն պէս իրարու իմացենն:

— « Ասկէ զատ, Բոմանիոյ զքսին ու վե-
րոյիշեալ դաշնակցաց մէջ որոշուած է որ ներ-
կայ պայմաններուն զրօնոյն իբրեւ հասարա-
կայ թշնամի նկատուի եւ ամենքն այն ուխտա-
ղըրութիւնն ու թեան կարծանմանը աշխատին:

« (Ստորագրութիւն) ԱԵՍԱՐ, ԲՕԼ, ՕՐՍԻՆՈ.
ԱԿՍԵՆԹ, ԲՐԵՐԵՂՅԱՆ: »

« Երրորդ Օրսինօ՝ Վալէնթինօս զքսին հետ
լամբատգրած վերոյիշեալ պայմանագիրը դաշ-
նակցութեան համար: »

Նակիցներուն տարաւ, Պէնթիփօլիօ չուզելով նշանակեալ իրաւարարութեան հնադանդիլ, առաջարկեց Կեսարու որ իրենց պէճերը մասնաւոր դաշնարդութեամբ մը վերջացնեն, եւ անոր պայմանները խմբագրելու համար իր որդին Ղրկեց. քանի մը բանակցութենէ ետեւ այսպէս որոշուեցաւ:

Պէնթիփօլիօ իր հարստութիւնը Վիթէլլիներէն եւ Օրսինիներէն բաժնէ:

Ութ տարի Վալէնթինօս դքսին հարիւր զինեալ մարդ եւ հարիւր ձիաւոր նետաձիգ տայ:

Տարին տասներկու հազար տուքաթ վըճարէ Կեսարու՝ հարիւր նիզակաւոր պահելու համար:

Այս պայմանով՝ իր Աննիբաղ որդին Էննայի եպիսկոպոսին քոջը հետ պիտի ամուսնանար, որ Վալէնթինօս դքսին եղբօր աղջիկն էր, ու Պասն ալ անոր Պօլօնիայի վրայ իշխանութիւնը պիտի ճանչնար:

Գաղղիոյ Թագաւորը. Ֆէրարայի դուքսը, եւ Ֆիօրէնցայի հասարակապետութիւնը այս դաշնադրութեան երաշխաւոր պիտի ըլլային:

Սակայն Օրսինոյի տարած պայմանագիրը դաշնակցաց կողմէն մեծամեծ դժուարութեանց հանդիպեցաւ: Ամենէն աւելի Վիթէլլօցցօ Վիթէլլի՝ որ Կեսարը խիստ աղէկ կը ճանչնար, թնդադար կը կրկնէր միւս զօրավարներուն թէ այս հաշտութիւնը արտօնօք եւ դիւրութեամբ

եղած ըլլալով՝ որոգալթ մը կը պարունակէր . բայց որովհետեւ նոյն միջոցին վալէնթինօսա դուքսը Իմօլայի մէջ մեծ բանակ մը ժողովէր ու Լուդովիկոս ժԲի շրկած չորս հարիւր նիշակաւորներն ալ հասեր էին , վիթէլլօցցօ եւ Օլիվէրէթթօ որոշեցին Օրսինիի բերած դաշնագիրն ստորագրել եւ Իւրպէնի դքսին ու Գամէրինօյի իշխանին շրկել , որոնք աղէկ համոզուելով սր ալ անկէ ետեւ անկարելի էր իրենց միայնակ դիմագրել , մէկը Չիթթա Գաթէլլօ քաշուերէր , միւսը Նաբօլիի թագաւորութեան մէջ :

Սակայն վալէնթինօսա դուքսը , առանց իր միտքը յայտնելու , իր հրամանատարութեան ներքեւ գումարուած հզօր բանակովը դեկտեմբեր 10ին դէպի Չէզէնէ ճամբայ ելաւ : Իսկոյն սարսափիկ սկսան ոչ միայն Բօմանիոյ՝ այլ եւ ամբողջ Խաւիոյ հիւսիսարեանակ ժողովուրդները : Ֆիօրէնշա անոր հեռանալը տեսնելով կը վախճար որ այս ընթացքն իր դիտաւորութիւնը ծածկելու նպատակ ունէր . եւ վենետիկ ալ անոր իր սահմանազլուխներուն մօտենալը տեսնելով , իր բոլոր զօրագունդերն փոքեալն եզերքը կը շրկէր : Կեսար նշմարեց այս երկիւղը , բայց որովհետեւ կասկած ազգելն իր խորհրդոց յաջողութեանը կրնար արգելք ըլլալ , ուստի Չէզէնէ հասնելուն պէս՝ իր յառաջութեան մէջ գտնուող գաղղիայիներն արձրկեց , ի բաց առեալ Պ. Տը Գանգալ իր քեռայրին հրամանա-

տարութեան ներքեւ գտնուող հարիւր սպա-
ռազէնները . անանկ որ , իր քովը սոսկ երկու
հազար ձիաւոր եւ ասան հազար հետեւակ մը-
նաց :

Քանի մ' օր բանակցութեամբ անցաւ , ու-
րովհետեւ վալէնթինօսա դուքսը յիշեալ քաղ-
քին մէջ վիթէլիներուն եւ Օրսինիներուն
պատգամաւորները գտնելով իմացեր էր որ ա-
նոնք իւրպէնի դքսութեան մէջ իրենց բանա-
կին գլուխն անցած կոպտաէին . բայց աշխար-
հակալութիւնը շարունակելու համար բռնուե-
լու ընթացքին վրայօք վիճաբանութիւններն
սկսածին պէս , սպարապետին ու իր գործա-
կալներուն մէջ այնպիսի դժուարութիւններ
երեւան ելան , որ իրենք ալ հասկցան թէ միջ-
նորդներուն ձեռք բան մը որոշել անկարե-
ւի , եւ կեսարու եւ իրենց գլխաւորներէն մէ-
կուն մէջ բանակցութիւն մը անհրաժեշտ էր :
Ուստի , Օյիվէրօթթօ Ֆէրմօ ինքզինք վտանգի
մէջ դնելով վալէնթինօսա դքսին գնաց եւ ա-
ռաջարկեց որ Թօսկանայի վրայ քալէ , կամ
Սինիկալիան նուաճէ , որ իւրպէնի դքսութեան
մէջ կեսարու տիրապետութենէն դուրս մնա-
ցած վերջին երկիրն էր : Կեսար պատասխան
տուաւ թէ Թօսկանայիք իւր բարեկամն ըլլա-
լով՝ չուզեր Թօսկանայի հետ պատերազմ բա-
նալ : Հետեւաբար Ֆանօյի վրայ քալեց :

Սակայն իւրպէնի նախորդ Ֆրէտէրիկ դուք-
սին աղջիկը , որ Սինիկալիա քաղքին կիշխէր .

եւ յան Բօվէրէյի հետ ամուսնացած ըլլալուն
եւ ան ալ Սեքստոս Գ. հօրեղբօրմէն Հոով-
մի քաղաքապետ անուանած ըլլալուն պատճա-
ռաւ քաղաքապետուհի կը կոչուէր, տեսնելով
որ Վալէնթինիօսա դքսին հօր զօրութեանը չը-
պիտի կրնար դէմ կենալ, Վեսետիկ երթալու
համար նաւ նստաւ, եւ միջնաբերդը զօրապետի
մը ձեռք յանձնելով ապօպրեց որ կրցածին չափ
քաղքին համար չահաւոր պայմաններ ձեռք
բերէ :

Վալէնթինիօսա դուքսն այս լուրս Վիթել-
լոցցոյի եւ Օրսինիներուն մէկ պատգամաւորէն
իմացաւ Ռիմինի քաղաքը, եւ հասկրցաւ որ
միջնաբերդին կստաւարիչը թէ եւ անոնց անձ-
նատուր ըլլալ չէր սլղած, բայց իրեն հետ դա-
շինք մը գնելու պատրաստ էր . հետեւաբար
կը յորդոյէին զինքը որ յիշեալ քաղաքն երթայ
եւ գործը լնցնէ : Ահա ար պատասխանեց որ ի-
րենց տուած ազդարարութեան համեմատ իր
գնդերուն մէկ մասը՝ որ իրեն անօգուտ էր
Ձէզէնէ եւ Խմօլա կը ղրկէր . որովհետեւ Իւր-
պէնի դքսութիւնը խաղաղեցնելէ դատ ու-
րիշ դիտաւորութիւն չունենալուն, իրենց տը-
սած գումարտակներն եւ իր մնացած զօրքը
բաւական էին : Բայց այս խաղաղութիւնն ան-
կարելի կրլար թէ որ իր վաղեմի բարեկամ-
ներն իր վրայ վստահութիւն չունենալով միջ-
նորդ գործակալներու ձեռք խորհրդ աւելին
իրեն հետ այնպիսի նիւթերու գործ, որոնք

Թէ իրենց եւ թէ իր շահուն հաւասարապէս
կը վերաբերէին: Պատգամաւորն այս պատաս-
խանս դաշնակիցներուն բերաւ, որոնք թէ եւ
կեսարու դիտողութեան իրաւացի ըլլալն ըղգա-
ցին, բայց եւ այնպէս անոր ուղածը կատա-
րելու վարանեցան: Ամենէն աւելի Վիթէլլոց-
ցօ Վիթէլլի՝ Վալէնթինօս դքսին վրայ անյադ-
թելի անվստահութիւն մ'ունէր: Սակայն Սիվէ-
րօթթօյէն Կրալինայէն եւ Օրսինօյէն ստիպե-
ալ՝ հաւանութիւն տուաւ դուքսին սպասե-
լու: Բայց այս ալ չէ թէ Պորճիայի բարեկա-
մութեան վերադարձին հաւատալով, այլ իր
ընկերներէն աւելի երկչոտ չերեւնալու համար:

Գուքսն իր այնչափ տենչանօք փափաքած
դրոշուժը 1502 դեկտեմբեր 20ին Ֆանօ հաս-
նելուն իմանալով, իսկոյն իր հաւատարիմ մար-
դոցմէն ութ հոգի կանչեց, որոց մէջն էին Պ.
Պ. Տ'էննա՝ իր եղբորորդին, Միքէլլօթթօ եւ
Յուկօ Գարտօնա, եւ ապսպոհեց անոնց որ Սի-
նիկալիա հասած ժամանակնին՝ երբոր Նրալի-
նայի Վիթէլլոցցօի ու Օրսինօյի զինքը դիմա-
ւոր ելու գալը տեսնեն, անոնց իբր թէ պա-
տիւ մը ընելու կերպով աջ իւր ճախ կողմը
կանգնին, ամեն մէկ մարդու քով երկու հո-
գի, անանկ որ նշան մը տրուելուն պէս կա-
րենան զանոնք բռնել կամ դաշոյնի հարուած-
ներով սպաննել: Յետոյ իւրաքանչիւրին զատ
զատ նշանակեց որո՞ւ քով կանգնելիքը, պատ-
ւիրելով որ չզատուին անոնց քովէն մինչեւ որ

Սինիկալիայի մէջ իրեն համար պատրաստուած օթեւանը մտնեն : Միանգամայն հրաման ղրկեց մօտէն սպասող զօրքերուն , որ ութ հազարի չափ մարդ գումարուն Մէթաւրի եզերքը , որ Ումպրիոյ մէջ փոքրիկ գետ մըն է Ադրիական ծովը թափող , եւ կարքեդոնացւոց Ասդրոքազ զօրապետին յաղթուելովը հռչակաւոր եղած է պատմութեան մէջ :

Դուքսը որոշեալ օրը՝ դեկտեմբեր 31՝ իր բանակը հասաւ , իսկոյն առջեւէն երկու հարիւր ձիաւոր ու անմիջապէս ետքն ալ հետեւակազօրը ճամբայ հանեց : Ինքն ալ իր սպառազէններուն հետ Ադրիական ծովուն եզերքէն ճամբայ ելաւ , աջ կողմէն լեռները , ձախ կողմէն ալ ծովն ունենալով երբեմն ճանրան այնպէս կը նեղնար , որ հաշիւ տասը մարդ քովէ քով կրնային երթալ :

Չորս ժամ քալելէ ետեւ , դուքսը՝ ճամբու մ'անկիւնը դառնալնուն պէս՝ Սինիկալիան տեսաւ , որ գրեթէ ծովէն մղոնաչափ ու լեռներէն ալ նետաձիգ մը հեռու էր : Իր բանակին ու քաղքին մէջ տեղէն գետակ մը կը հոսէր . օրոյ եզերքէն բաւական երթալէ ետեւ քաղաքին արուարձանին դիմացը կամուրջ մը գտան . հոն վալէնթինօսա դուքսը հրամայեց իր ձիաւորներուն որ կենան , եւ զանոնք երկու խումբի բաժնելով , մէկը ճամբունու գետին մէջ տեղը , միւսն ալ դաշտին կողմը կարգաւ չարից , եւ հետեւակ զօրքն անոնց մէջէն շատաջ քալելով

կանուրջն անցաւ, քաղաքը մտաւ եւ գնաց
մեծ հրատարակին վրայ ճակատեցաւ .

Վիթելլոցցոյ, Կրավինա եւ Օլիվէրոթթօ
դքսին բանակին տեղ պատրաստելու համար ի-
րենց զօրագուհիները Սինիկալիայի մօտակայ
փոքրիկ քաղաքներն ու գիւղերը զրկած էին .
Միայն Օլիվէրոթթօ հազարի չափ հետեւակ եւ
հարիւր յիսուն ձիաւոր պահեր էր . որոնց զօ-
րանոցը դքսին քաղաքը մտած արուարձանին
մէջն էր :

Կեսար հաղիւ քանի մը քայլ առեր էր դէ-
պի քաղաքը . դրան առջեւ տեսաւ Վիթելլոց-
ցօ , եւ Կրավինա ու Օրսինօ զուքսերը , որ զին-
քը դիմաւորելու կուգային . երկու վերջիննե-
րը բաւական զուարթ ու վստահ կերեւնային ,
բայց առաջինն անցն ապտիճան տխուր ու վը-
հատած կերեւնար . որ կարծես թէ գիտուն
դալիքը գիտէր , եւ անտարակոյս նախազգա-
ցում մ'ունեցեր էր . որովհետեւ Սինիկալիա
դալու համար իր զօրքերէն բաժնուած ժամա-
նակ մնաք բարձր ըսկեր էր անոնց , որպէս թէ
այլ զինքը չպիտի տեսնէին . իր ընտանիքը զօ-
րապետներուն յանձներ եւ արտասուալից ա-
չօք զաւակները համբուրեր էր . տկարութիւն
մը՝ որ տարօրինակ թուեր էր այնպիսի քաջա-
սիրտ զօրավարի մը վրայ :

Դուքսն անոնց մօտենալով՝ ինչան ան-
յիշաչարութեան ձեռքն երկնցուց՝ անանկ ան-
կեղծ եւ ուրախական դիմօք, որ Կրավինա եւ

Օրսինօ ոչ եւս տարակուսեցան անոր բարեկամութեան վերադարձին վրայ, միայն Վիթէւօյցօ Վիթէլի նոյն ամբողջութեան մէջ որոնաց : Նոյն միջոցին, դքսին մարդիկը, իրենց արուած պատուէրին համեմատ, իրենց հակողութեան յանձնուած անձանց աջ ու ձախ կողմն անցան : սակայն դռքը Օլիվէրօթթօն հոն չտեսնելով անհանգիստ աչօք զայն կը փնտրէր : Բայց արուարձանէն անցած ժամանակ տեսաւ որ անիկայ հրապարակին վրայ իր դունդը կը կրթէր : Իսկոյն տօն Միքէլն ու Պ. Տ' Էննան անոր զրկեց որպէս զի համոզեն զայն թէ իր զօրքերն այնպէս դուրս հանելը անխոհեմութիւն էր, քանզի կրնային դռքսին զինւորներուն հետ կռիւ մը հանելով մեծ շրջոթութեանց պատճառ ըլլալ, ընդհակառակն լուսադոյն էր դանոնք զօրանոցը փակել եւ իր ընկերներուն հետ Վեսարու քովը գալ : Օլիվէրօթթօ՝ միւսներուն բազդէն քշուելով առանց դժուարութիւն մը յայտնելու հրամայեց իր զինւորներուն որ զօրանոցը քաշուին, եւ ինքը մէկ կողմէն Պ. Տ' Էննայի միւս կողմէն Միքէլօթթօյի ընկերակցութեամբ ձիարշաւ Վեսարու քով եկաւ : Վեսար զինքը տեսնելուն պէս քովը կանչեց, ձեռքն երկնցուց, եւ դէպ իրեն համար պատրաստուած պալատն երթալ սկսաւ : Ետեւէն ունենալով իր չորս զոհերը :

Գրանք սեմին քով հասած ժամանակնին, ձախ Վեսար իջաւ, ու իր թիկնապահաց զլխա-

ւորին նշան մ'ընելով որ իր հրամանին սպասէ ,
ամենէնառաջ ինք ներս մտաւ . Օլիվէրօթթօ ,
Կրավինա , Վիթէլօցցօ Վիթէլլի եւ Օրսինօ ալ՝
Կեսարու արքանեակներէն ընկերացեալ՝ անոր
ետեւէն ներս մտան . բայց հազիւ սանդուղէն
վեր ելնելով առաջին սենեակը մտան , գուռը
վրանին գոցուեցաւ , ու Կեսար ետին դռնալով
բսաւ . — Ճամանակն է : — Այս խօսքը պայման-
եալ նշանաբանն էր : Իսկոյն դաշնակիցները
բռնուելով գետինը զարնուեցան , եւ դաշոյնը
փողերնուն վրայ դրուելով՝ զէնքերնին տալու
հարկադրեցան :

Նոյն միջոցին , մինչդեռ անոնք բանտը
կը տարուէին , Կեսար պատուհանը բացաւ եւ
պաաշգամին վրայ ելնելով իր զինուորաց գլխաւորին . « ()'ն , գնացէք » գոչեց : Գլխաւորն
առաջուց հրահանգուած ըլլալով , իսկոյն իր
գնդերովը դէպի զօրանոցները դիմեց , ուր Օ-
լիվէրօթթօյի զօրքերը փակուեր էին , եւ կա-
կած մը չունենալնուն համար անպատրաստ
դռնուելով՝ յանկարծակիի եկան , եւ իսկոյն
դերի բռնուեցան : Յետոյ դուքսին զօրքը քա-
ղաքն աւար առնուլ սկսաւ , եւ ինքը (Կեսար)
Մաքիավէլն իր քով կանչեց :

Վալէնթինօս գուքսն ու Ֆիօրէնցայի դես-
պանը (Մաքիավէլ) երկու ժամու չափ 'ի միասին
կեցան . եւ որովհետեւ Մաքիավէլ այս տե-
սակցութեան նիւթը պատմած է , մենք ալ ա-
նոր խօսքերը մէջ կը բերենք :

« Զիս կանչել տուաւ, կըսէ Ֆիօրէնցայի
դեսպանը, եւ զուարթ դէմքով այս գործին յա-
ջողութենէն զգացած ուրախութիւնը յայտնեց,
եւ ըսաւ թէ առջի իրիկունն ինծի հետ խօսե-
ր, զորն որ կը յիշեմ, թէ պէտ եւ այն ժամա-
նակ իր միտքը չէի հասկցեր. յետոյ խիստ խե-
լացի եւ սիրալիր խօսքերով մեր քաղաքին վը-
րայ խօսելով, ձեր դաշնակցութեան փափաքե-
լուն այլ եւ այլ պատճառները բացատրեց, եւ
յոյս ցուցուց որ իր բաղձանաց կը համապա-
տասխանէք: Վերջապէս զիս ստիպեց որ ձեր
տէրութեանցը երեք հրաւէր ընեմ. առաջին,
իրեն հետ խնդակցիք այսպիսի դէպքի մը հա-
մար, որով թագաւորին, իր եւ ձեր ոխերիմ
թշնամիները մէկէն կը վերնային, եւ զխաւիա-
ւերել սպառնացող երկպառակութեանց եւ
խռովութեանց սերմունքը կը ջնջուէին. եր-
այս ըրած ծառայութիւնը, ինչպէս նաեւ ձե-
զի դէմ քալելու համար դաշնակիցներուն կող-
մանէ իրեն եղած առաջարկութիւնը մերժելը
ձեր նրախտագիտութիւնը պէտք էր շարժէին
իր վրայ: Նրկորդ, կը խնդրէ որ այս պա-
րագայիս մէջ ձեր բարեկամութեան պայծառ
մէկ փորձը ցուցնէք՝ ձեր ձիաւոր զօրքը մին-
չեւ Պօրկօ զրկելով եւ հոն հետեւակ գունդեր
գումարելով, որպէս զի պէտք եղած ժամա-
նակ կարենայ անով Գասթէլլօյի կամ Փէրուզի
վրայ քալել: Վերջապէս կը փափաքի եւ կը
պահանջէ ձեզնէ որ խրախմբ դուքսը ձերբա-

Պալէք՝ եթէ Վիթէլլօցցոյի բռնուիլը իմանալով Վասթէլլօյէն ձեր երկիրը փախչի : Երբոր ես առարկեցի թէ հասարակապետութեան պատւոյն չէր վայլեր գայն իր ձեռքը մասնել , եւ թէ դուք ալ երբէք չէք հաճիր այս բանն ընելու , հաւնեցաւ այս բրաժ գիտողութեանս , եւ ըսաւ թէ բաւական է որ զայն հոտ վար դռնէք եւ ստանց իմ մասնակցութեանս սղատութիւն չխաաք : Նորին վսեմութեան խօստացայ այս ամենը տեղն՝ իտեղը ձեզ իմացընել , եւ պատասխանին կ'սպասէ : »

Նոյն գիշերը ութ գիմակաւոր մարդիկ ձերքակալեալներուն բանան իջան , որոնք մէկէն կարծեցին թէ մահուան մամը հասեր էր : Բայց դահիճներուն գործն առ այժմ միայն Վիթէլլօցցօ Վիթէլլի եւ Օլիվէրօթթօյի հետ էր : Արքոր երկու զօրապետներուն մահուան վճիռն իրենց իմացուցին , Օլիվէրօթթօ դառնապէս կշտամբել սկսաւ Վիթէլլօցցօ Վիթէլլին՝ ըսելով թէ դուքսին գէժ գէնք առնելուն պատճառ ինքն եղեր էր . իսկ Վիթէլլօցցօ Վիթէլլի ըսաւ միայն թէ իր բոլոր մեղքերուն համար Պապէն լիակատար ներողութիւն կը խնդրէ :

Այն ատեն գիմակաւորներն այս երկուքը դուրս հանեցին , թողլով Օրսինօն ու Երափինան որ նմանօրինակ բաղդի մը սպասեն , եւ քաղքին պարիսպներէն դուրս հեռու տեղ մը տանելով խեղդամահ սպաննելէ ետեւ՝ յատկապէս պատրաստուած փոսերու մէջ թաղեցին :

Միւս երկուքը ողջ պահեցին՝ սպասելով որ Պապը Ֆիօրէնցայի արքեպիսկոպոս եւ Սէնթ—Ղրուայի իշխան կարդինալ Օրսինօն բանտարկել տայ : Երբոր Նորին սրբութենէն հաստատական պատառխտն ստացան , Արալիւնա եւ Օրսինօ ալ՝ որ Բիէլրի բերդը փոխադրուած էին , միւսներուն պէս խեղդամահ եղան :

Իսկ դուքսը պէտք եղած հրահանգները Ֆիքէլօթթօյի տալով , առաջին սպանութենէն անմիջապէս ետքը Սինիկալիայէն մեկներ էր , ապահովութիւն տալով Մաքիալէլի թէ Վոմանիոյ ու Թոսկանայի մէջ խաղաղութիւն վերահաստատելէ զատ ուրիշ մտածութիւն չունէր , եւ կը կարծեր որ այս գործն ալ կրցած է յաջողութեամբ գլուխ հանել՝ բոլոր խռովութեանց պատճառ եղողները բռնելով սպաննելով : Իսկ այնուհետեւ պատահելիք ապստամբութիւնները փոքրիկ կայծեր էին , որք կաթիլ մը ջրով կրնային մարիլ :

Պապն իմանալուն պէս որ Կեսար իր թըշնամիները ձեռք ձգեր է , ինքն ալ նոյնը ընելու ստիպուելով , գիշերանց իմացուց կարդինալ Օրսինօյի թէ իր որդին Սինիկալիոյ տիրած ըլլալով , կը հրաւիրէր որ առաւօտուն կանուխ իր քովը գայ եւ այս բարեբաւտիկ լուրին վրայ խօսակցի իրեն հետ : Կարդինալն իրեն ցոյց տրուած այս մեծ պատուոյն վրայ սքանչանալով , ժամադրութեան գտնուելու փութաց : Ուստի առաւօտանց կանուխ ձի հեծաւ ու վա-

տիկանի ճանքան բռնեց. բայց առաջին փողոցը դառնալուն պէս՝ Հոովմի քաղաքապետը տեսաւ խուճը մը ձիաւորով, որ իրենց մի եւնոյն տեղն երթալու բարեբաղդ դէպքին վրայ սւրախութիւն ցուցնելով՝ մինչեւ Վատիկանի դուռը իրեն ընկերացաւ. Հոն Կարդինալը ձիէն իջնելով սանդուղներէն վեր ելնել սկսաւ. բայց սանդուղին գլուխը դեռ չհասած, իր ջորիներն ու ծառաները բռնեցին պալատին ախոռներուն մէջ փակեցին. իսկ ինքն ու սպասաւորներն ալ Բէրրօքէյի սրահը մտնելուն պէս՝ ինքզինքնին խուճը մը ղինուորներէ չըջապատեալ տեսան, որք Կարդինալն առին ու րիչ սրահ մը տարին որ փոխանորդի սրահ կը կոչուէր. հոն գտաւ Ալլիանո քահանան, Օրսինո գպրապետը, Ժաք Սանթա—Գրօչէ, եւ Ռինալտօ Օրսինո, որք իրեն պէս հոն բանտարկուած էին: Նոյն միջոցին Հոովմի քաղաքապետին հրաման տրուեցաւ որ Օրսինիներուն ստացուածքն եղող Մօնթէ—ձիօրտանօի ապարանքը գրաւէ, եւ մէջը դտնուած բոլոր գոհարեղէն ու արծաթեղէն զարդերը, կերպաններն ու կահ կարասին վերցնէ:

Քաղաքապետն իրեն տրուած պատուէրները խղճի մտօք կատարեց, եւ մինչեւ կարդինալին հաշուեգիրքը Վատիկան բերաւ: Պապը հաշուեգիրքն աչքէ անցնելով երկու բան նշմարեց. նախ թէ կարդինալը երկու հազար տուքով առնելիք ունէր, բայց պարտաւորով

անունը գրուած էր , երկրորդ՝ կարդինալն երեք ամիս առաջ հաղար հինգ հարիւր հոովմէակն սկուդի հաղուագիւտ մարգրիտ մը զընէր էր , որ իրեն բերուած գոհարեղէններուն մէջ չկար , հետեւաբար հրամայեց որ այն ժամէն սկսեալ , մինչեւ որ կարդինալին հաշիւներուն մէջ եղած այս մոռացումն ուղղուի , մօրը կողմէն օրն երկու անգամ իրեն կերակուր բերող մարդը չկարենայ Սուրբ — Հրեշտակապետի բերդը մտնել : Նոյն օրը կարդինալին մայրը Պապին երկու հազար տուքաթ ղրկեց , եւ երկրորդ օրն ալ անոր սիրուհին էրիկ մարդու կերպարանք մանելով , պահանջուած մարդրիտն անձամբ Պապին բերաւ : Բայց Նորին սրբութիւնն՝ անոր այս կերպարանքին գեղեցկութեանը զմայլելով , մարգրիտն անոր թողուց , ինչպէս որ կը հաւաստեն , մի եւ նոյն գնով որով առաջին անգամ գնէր էր :

Այնուհետեւ Պապը նորէն թոյլ տուաւ , որ առաջուան պէս կարդինալին կերակուրը բերեն , եւ փետրուար 22ին , այսինքն հաշիւները կարգի գրուելուն երկրորդ օրը թունաւորուելով մեռաւ :

Նոյն իրիկունը Ըսքուիլաչէ իշխանը ճամբայ ելաւ , որպէս զի յանուն Պապին երթայ զրաւէ թունաւորեալ կարդինալին երկիրները :

Սակայն վալէնթինօս դուքսը դէպի Չիթթա տի Դասթէլլօ ու փերուզ ճամբան շարունակելով՝ առանց պատերազմի այս երկու քա-

դաքներուն տիրեր էր, վասն զի Վիլլելմիներն առաջինէն փախեր էին, եւ թան—բօլ Պալի-օնէ ալ երկրորդը թողուցեր էր՝ առանց զի մադրութեան փորձ մը ընելու։ Արմնար Սիէն քաղաքը, ուր քաշուեր էր Բանտօլֆօ Բէթրուչի, որ իրեն դէմ նիզակահարութիւն ստորագրողներէն միակ ողջ մնացողն էր։

Բայց Սիէն Գաղղիացոց պաշտպանութեան ներքեւ էր։ Ասկէ զատ Սիէն եկեղեցւոյ դաւառներէն չըլլալով՝ Կեսար իրաւունք մը չէր կրնար ունենալ անոր վրայ։ Ուստի բաւական համարեց միայն պահանջել, որ Բանտօլֆօ Բէթրուչի քաղաքը ձգէ ու Լուքքա քաշուի, որն որ շուտով կատարուեցաւ։

Ասանկով այս կողմէն ամեն բան լմնցաւ, եւ բոլոր Բօմանիա նուաճած ըլլալով՝ Կեսար Պօրճիա, Հռոմի վերադառնալ ուզեց, որպէս զի Օրսինիներուն մնացորդը չնջելու համար Պապին օգնէ։

Այս ալ դիւրին բան էր, սրտմտեւ Լուդովիկոս Ժ. Նաբօյի թաղաւորութեան մէջ ձախորդութիւններ կրած ըլլալով՝ իր բազում հոգերուն պատճառաւ չէր կրնար իր դաշնակիներուն գրոծոցն գրաւիլը Ուստի Կ'եսար՝ Բօմանիոյ մէջ բոսձը Հռոմի շրջակայ երկիրներուն մէջ ալ ընելով, հետզհետէ Վիքօֆարօ, Պլաւֆարօ, Իպէրա, Լանցանօ եւ Չերֆիթի քաղաքներուն տիրեց։ անոնց որ, այս երկրակալութիւնն աւարտելէ ետեւ, Կեսարի Նաբօյի

ժինչեւ վենետիոյ սահմանները նուաճած ըլլալով եւ ուրիշ ընելիք մը չունենալով՝ Հռովմ եկաւ, որպէս զի իր դքսութիւնը թագաւորութեան փոխելու միջոցներուն վրայ խորհրդակցի հօրը հետ :

Կեսար՝ Ժան Միքէլ կարդինալին ժառանգութիւնը հօրը հետ բաժնելու յարմար ժամանակին հասաւ, վասն զի Ժան Միքէլ կարդինալը Պապին ձեռքէն գաւաթ մը գինի խմելով թունաւորուեր մեռեր էր :

Խաւիւոյ ապագայ թագաւորն իր հայրը մեծ շահավաճառի մը դրաղած գտաւ : Սուրբ Պետրոսի տօնին օրը ինն կարդինալ ձեռնադրել որոշեր էր : Սհաւասիկ ասկէ ընելիք վատակը :

Նախ կարդինալ ձեռնադրուած անձինք իրենց առջի պաշտօններէն կեկնէին եւ այն պաշտօնները Պապին ձեռքը մնալով զանոնք կը ծախէր :

Նոր ընտրուածներէն ամեն մէկն ըստ իւր հարստութեան աւելի կամ նուազ սուղ կը գընէր իր ընտրութիւնը . գին մ'որոշելը Պապին հաճոյքէն կախեալ ըլլալով, տասնհազարէ մինչեւ քառասուն հազար տուքադի կը համէր :

Վերջապէս, որովհետեւ կարդինալ եղովն՝ ըստ օրինաց՝ կաակելու իրաւունքը կը կորսնցընէր, Պապը անոնց ժառանգութիւնը ձեռք բերելու համար զանոնք կը թունաւորէր . ասանկով մտավաճառի մ'ըրածը կընէր, որ երբ

տակի պէտք ունենայ, իր հօտին ամենէն զիրուկ ոչխարը կը մորթէ :

Նորընտիր կարգինալներն իրենց սիմոնականութեան գինը վճարելէ եւ ուարապ ձգած պաշտօննին ծախուելէ ետեւ, Պապը անոնց մէջէն թունաւորելիքներն ընտրեց : Ասոնք երեք հոգի էին . մէկը հին , երկուքը նոր . հինն էր Գաղանօվա կարգինալը . եւ նորերն էին Մէլքիօր Գօփիս եւ Ատրիանօ Գաթթէլլէնսէ գերապայծառները : այս վերջինը Ատրիէն Տէ Գօրնէթօ անունն առեր էր իր ծնած քաղքէն , եւ քահանայապետական սենեկին դպիր , ընդհանուր գանձապետ , եւ կոնդակներու քարտուղար եղած ժամանակ անբաւ հարստութիւն զիգած էր :

Պապը Կեսարի հետ խորհրդակցելէ եւ ընելիքնին որոշելէ ետեւ , իրենց հիւր ընտրած կարգինալները վատիկանու մօտերը Գօրնէթօ կարգինալին այգին կերակուրի հրաւիրեցին : Առտուանց կանուխ , որ օգոստոսի երկուքն էր , իրենց սպասաւորներն ու տաճարապետը զրկեր էին ամեն բան սխառատեւիւ , եւ Կեսար իր ձեռքովը Նորին սրբութեան տակառապետին շաքարաման ճերմակ փոշիով պատրաստուած երկու շիշ գինի տուեր էր , որուն մահաբեր յատկութիւնը քանի քանի անգամ փորձած էր , ապսպրելով անոր որ իր ըսած առեւնը եւ ցոյց տուած մարդիկներուն միայն մատուակէ այն գինիէն . այս պատճա-

առ տակառապետն այն շիշերը զստ սեղանի մը վրայ դրեր էր, խստիւ պատուիրելով սպասաւորներուն որ այն գինիին՝ չղպչին, որովհետեւ Պապին վերապահեալ էր:

Իրիկուան դէմ Աղեքսանդր Զ՝ Կեսարու թեւին կրթնած՝ կարդինալ Գարաֆֆայի ուղեկցութեամբ Ատտիկանէն դէպ ի այգին ուղղեց իր քայլերը: Բայց օդը սաստիկ տաք եւ զանովերն ալ դժուարին ըլլալուն, Պապը սարահարթի մը վրայ հասածին պէս՝ շունչ առնելու համար քանի մը բոսէ կանկ առաւ: Բայց յանկարծ ձեռքը կուրծքին տանելով տեսաւ որ հանապազ իր ճիտը կախած շղթայն իր ննջարանը մոռցեր էր, որուն ծայրը ոսկեղէն չքագրամի մէջ սրբազործեալ նշխարք մը կը պահէր: Այս սովորութիւնն աստղաբաշխի մը նախագուշակութեան արդիւնքն էր, վասն զի ըսեր էր իրեն թէ սրբազործեալ նշխարք մը իր վրայ կը բաժ առնէ՝ ոչ սուր եւ ոչ թոյն չէին կրնար ազդել իրեն: Ուստի ինքզինք իր յուսութէն բաժնուած տեսնելով հրամայեց Մօնսինեօր Գարաֆֆայի որ շուտով Ատտիկան երթայ եւ շղթան իր ննջասենեակէն առնէ իրեն բերէ: Յետոյ, որովհետեւ ճանբայ քալելէ յոգնած ու ծարուած էր, մէկ կողմէն Մօնսինեօր Գարաֆֆայի նշան ընելով որ շուտով երթայ, միւս կողմէն սպասաւորի մը դառնալով խմելու բան մ'ուղեց: Կեսար ալ ծարաւի ըլլալով հրամայեց որ երկու գաւաթ գինի բերեն:

Տարօրինակ դիպուածով մը տակառապետը վատիկան գացեր էր, որպէս զի նոյն օրը Պապին ընծայ եկած ընտիր դեղձերն առնու բերէ, զորս առաջուց հետն առնելու մոռցեր էր. ապաստւորը փոխ—տակառապետին մօտենալով ըսաւ որ Նորին սրբութիւնն ու թօմանիոյ մեծափառ դուքսը ծարուած ըլլալով գլինի կուղեն։ Այն ատեն փոխ—տակառապետը դատ սեղանի մը վրայ դրուած երկու շիշերը նշմարելով, եւ Պապին վերապահուած ըլլալն իմանալով, շիշերէն մէկն առաւ եւ ափսէի մը վրայ երկու դաւաթ բերել տալով, այն գլինիէն լըցուց տարաւ, զորս երկուքն ալ խմեցին առանց կասկածելու թէ իրենց կոչնականները թունաւորելու համար պատրաստածնին էր։

Այս միջոցին Մօնսիէնօր Գարաֆֆա վատիկան կը գլմէր եւ պալատին ամեն տեղերուն ծանօթ ըլլալով, ձեռքը ճրագ մ'առած՝ առանց սպասաւորի Պապին խուցը կենէր։ Բայց սրահի մը անկիւնը դարձած ատեն հով մը փչելով ճրագը մարեցաւ. ինքը առանց այլայլելու ճամբան շարունակեց մտածելով որ փնտռած բանը գտնելու համար լոյսի կարօտութիւն չունէր. սակայն սենեակին դուռը քանալուն պէս՝ ահաբեկ ձայն մ'արձկելով քայլ մը ետ քաշուեցաւ։ Վարսափելի տեսիլ մը երեւցեր էր աչքին. սենեակին մէջ տեղը, դրան եւ ոսկի շղթային դանդաղ պահարանին միջոցը, Աղէքսանդր Զ անշարժ եւ գալիպէմ պառ-

կեր էր դադարի մը մը մէջ, որուն չորս ան-
կիւնը չորս ջան կը վառէր: Կարգինալը պահ մը
ապշած ու քստմնած մնաց. ոչ առաջ եւ ոչ
ետ կրնար երթալ. բայց վերջապէս մտածե-
լով որ գգայութեանց պատրանք մը կամ սա-
տանայական երեւոյթ մ'էր, Աստուծոյ անու-
նը կոչելով խաչակնքեց. իսկոյն ամեն բան,
ջան, դադար, դիակ, աներեւոյթ ըլլալով սեն-
եակը մութի մէջ մնաց:

Այն ատեն կարգինալ Քարաֆֆա որ ինք-
նին այս արտաքոյ կարգի գէպը պատմեց, եւ
յետոյ Պօղոս Գ Պապ եղաւ, համարձակ սեն-
եակը մտաւ, եւ թէպէտ պաղ քրտինք մը ճակ-
տէն կը վազէր, ուղղակի պահարանին մօտե-
ցաւ եւ Պապին ըսած տեղէն ոսկի շղթայն եւ
չքաղրամը գտնելով ստաւ արտօրնօք դուրս
ելաւ ու Պապին տարաւ: Ընթրիքը պատրաստ,
կոչնականները հասած եւ Նորին սրբութիւնը սե-
ղան նստելու վրայ գտաւ: Պապը՝ որ սաստիկ դեղ-
նած էր, հեռուէն կարգինալին գալը տեսնե-
լուն պէս դէպ անոր քայլ մ'առաւ: Քարաֆ-
ֆա՝ ընթացքը փութացնելով, չքաղրամը Նո-
րին սրբազնութեան ներկայացուց. բայց հա-
զիւ Պապը ձեռքն երկնցուց որ առնէ, կրնա-
կին վրայ գլորեցաւ ինկաւ պոռալով, եւ իս-
կոյն սաստիկ ջղաձգութիւն մ'եկաւ վրան: Քա-
նի մի վայրկեան ետքը Աստուծոյ հօրը օգնու-
թեան փութալով նոյն հիւանդութենէն բժ-
նուեցաւ. թոյնին գօրութիւնը սովորականէն

շուտ աչդեր էր , քանզի կեսար չափը կրկնապատկած էր , եւ խմած ատեննին երկուքն ալ խիստ տաքցած ըլլալնուն՝ ներգործութիւնն աւելցեր էր :

Երկու հիւանդները քովէ քով մինչեւ վատիկան տարին , ուր իրարմէ բաժնուեցան՝ իւրաքանչիւրն իր բնակարանը երթալու համար : Այս ժամէս ետեւ իրար չտեսան :

Պապը՝ անկողին մտնելուն պէս՝ ուժգին տենդէ մը բռնուեցաւ , որ ոչ ործացուցիչ դեղերով , ոչ արիւն առնելով կրցաւ կտրիլ , եւ գրեթէ իսկոյն եկեղեցւոյ վերջին խորհուրդները մատակարարել հարկ եղաւ : յակայն մարմնոյն զարմանալի կազմուածքը , որ կարծես ծերութիւնը խաբեր էր , ութ օր մահուան դէմ մաքառեցաւ : Վերջապէս ութ օր հոգեվարքէ մ'ետեւ մեռաւ՝ ոչ կեսարու ոչ ալ լիւքրէսիանուննանգամ մը չտալով , որոնք երկու բեւեռներ էին , որոնց վրայ դարձեր էր իր բոլոր սէրն ու ոճիրները , Եթանասուն ու երկու տարեկան էր , եւ տասն եւ մէկ տարի թագաւորեր էր :

Իսկ կեսար՝ կամ հօրմէն պակաս խմած ըլլալով մահաբեր ըմպելին , կամ իր երիտասարդական ռաթը թոյնին զօրութեանը դիմանալով , կամ ինչպէս ոմանք ըսին , իր սեռեակը մտնելուն պէս տեսակ մը դեղլթափ կըլլելով , զոր ինքը միայն գիտէր , գտնուած ծանրը վիճակը վայրկեան մը աչքէն չկորսնցուց :

եւ իր հաւատարիմ Միքէլլօթթօն եւ ուրիշ իր վստահելի մարդիկը բերել տալով իր բնակարանին նախառնեակներուն մէջ պահապան դրաւ եւ Միթէլլօթթօնի ալ հրամայեց որ իր անկողնին քովէն չհեռանայ, ծածկոյթի մը վրայ նընջէ, եւ ձեռքը սուրին երախակալէն չզատէ:

Կեսարու ալ մի եւ նոյն դարմանները տրուեցան. միայն թէ՛ բժիշկները որ ծացուցիչ դեղերէ եւ արիւն առնելէ զատ տարօրինակ լոգարաններ ալ (պանեօ) աւելցուցեր էին, զորս Կեսարինքն ուզեր էր, լսած ըլլալով որ ժամանակաւ նմանօրինակ պարագայի մը մէջ Նաբօլիի Լատիսլաա թագաւորն անով առողջացուցեր էին: Սենեկին մէջ չորս ցից տնկուած էր՝ ձեղունին աւ յատակին մէջ տեղը հաստատուած, նման այն մեքենային՝ ուր պայտառները ձիերը կը պայտեն, եւ ամեն օր ցուլ մը կը բերէին կոնակի վրայ կը պառկեցնէին, ու չորս ոտքերէն չորս ցիցերուն կը կապէին: Յետոյ փորը մէկուկէս ոտնաչափ լայնութեամբ կը ձեղքէին եւ աղիքները դուրս կը հանէին: Կեսար՝ այս դեռ կենդանի լոգարանին մէջ մտնելով արիւնովը կը լուացուէր: Յուր մեռնելուն պէս՝ Կեսար ալ դուրս կելնէր անոր փորէն, եւ ջերաջերմ վերմակներու մէջ կը փաթթուէր, ուր յորդքրտինք թափելով գրեթէ միշտ սփոխանք կիմանար:

Երկու ժամն անգամ մը հօրմէն լուր բերելու համար մարդ կը դրկէր: Երբոր անոր

մեռնիլն խմացաւ, թէպէտ եւ ինքն ալ օրհա-
սական վիճակի մէջ էր, իր սովորական եղող
բարոյից ուժն ու արագամտութիւնը վրան ժող-
վելով հրամայեց Միքէլլօթթօյի որ Պապին մահ-
ուան լուրը քաղքին մէջ տարածուելէ առաջ
վատիկանու դռները փակէ, եւ բնաւ մարդ
չը թողու Պապին սենեակը, մինչեւ որ անոր
ստակն ու թուղթերը վերցուին: Միքէլլօթթօ ալ
խսկոյն գնաց Քաղանօվա կարդինալը գտաւ,
եւ դաշոյնը վիզը դնելով Պապին սենեակնե-
րուն ու խուցերուն բանալիներն առաւ, եւ
ինքը գլուխ կենալով երկու արկղ լեցուն ոսկի
որք հարիւր հազար Հոլլմէական սկուդ կըր-
նային պարունակել, քանի մ'ալ գոհարեղէն
զարդերով լեցուն մատուկներ եւ բազում արծա-
թեղէն եւ թանկագին անօթներ վերուցին,
Կեսարու սենեակը փոխադրեցին: Զինքը չըր-
ջապատող պահանորդ գնդերը կրկնապատկե-
ցան: Քիչ մ'ետքը վատիկանու դռները բաց-
ուելով՝ Պապին մահուան լուրը հրատարակ-
ուեցաւ:

Այս մահը որչափ եւ կ'սպասուէր, զար-
հուրելի ազդեցութիւն մ'ըրաւ բոլոր քաղքին
մէջ: Կեսար թէպէտ եւ ողջ էր, բայց իր հի-
ւանդութիւնն ալ զամենքը տարակուսի մէջ ձը-
գած էր: Անշուշտ, թէ որՏօմանիոյ արի դուք-
սը, քաջայաղթ զօրավարը, որ հինգ տարուան
մէջ երեսուն քաղաք ու տասնեւհինգ բերդ ա-
ռեր էր, սուր 'ի ձեռին մէկ մը պատերազմա-

կան երիվարը հեծնէր, գործերը վայրկեան մ'իսկ երկբայական վիճակի մէջ չէին տատաներ. վասն զի, ինչպէս որ ինքն ետքէն Մաքիավէլի ըսաւ, իր փառամոլ հոգին ամեն բան նախատեսեր էր Պապին մեռած օրուան համար. բայց ինքն ալ անկողնին մէջ գամուած էր, եւ թունամահ օրհասականի քրտինք կը թափէր. անանկ որ թէպէտ եւ մտքին զօրութիւնը պահէր էր, սակայն մարմնոյն զօրութիւնը կորուսեր էր, հետեւաբար սպառելու եւ դէպքերը կրելու հարկադրուած էր, փոխանակ անոնց դէմ վազելու եւ անոնց վրայ տիրելու:

Ուստի իր գործերը չէ թէ իր ծրագրին՝ այլ պարագայներուն համեմատ կարգադրելու ստիպուեցաւ: Իր ամենէն ռիսերիմ եւ զինքը մօտէն նեղելու կարող թշնամիները Օրսինիներն ու Գօլօննաներն էին. առաջիններուն անքիւնը թափեր էր, միւսներուն ինչքերը գրաւեր էր: Ուստի նախ անոնց դիմեց, որոնցմէ առաժը կրնար ետ տալ. հետեւաբար Գօլօննաներուն հետ բանակցութեան մտաւ:

Այս միջոցին քահանայապետական յուղարկաւորութեան պատրաստութիւնները կը լլայլին: Փոխ ատենադպիրն սպառնալից հրամաններ զրկեր էրկղերին բարձրաստիճան անդամներուն, վանահայրներուն եւ աշխարհական եղբայրներուն, որպէս զի ամենն ալ ըստ սովորութեան իրենց կղերովն ու միաբանութիւններովն ան-

այստեղից վատիկան ժողովուրդին Պապին յուղարկաւորութեանը ներկայ գտնուելու : Հետեւաբար ամեն մէկը որոշեալ օրին ու ժամունքահանայապետական պալատը ժողովեցան , ուսկից մարմինը Սուրբ—Պետրոսի եկեղեցին փոխադրուելով՝ հոն պիտի թաղուէր : Պապին դիակը մինակ թողուած գտան իր սենեկին մէջ , որովհետեւ Կեսարէն զատ ուրիշ Պօրճիա անունը կրողներուն ամենն ալ երեսնին պահէր էին , ինչ ըլլալիքը չգիտնալով , եւ այս ալ գէշ չէին ըրեր , վասն զի քիչ մ'ետքը Ֆապիօ Օրսինօ անոնցմէ մէկուն հանդիպելով՝ դաշոյնով սպաննեց , եւ 'ի նշան իրարու երգուընցած ատելութեան , բերանն ու ձեռքերն անոր արիւնովը լուաց :

Հոովմի մէջ յուղմունքն այնչափ մեծ էր , որ Աղեքսանդր Զի մարմինը եկեղեցին մտցնելու ժամանակ այն շշուէններէն մէկն ելաւ , որ սովորաբար ժողովրդական փոթորիկներու ժամանակ յանկարծ օդին մէջէն կանցնի : Ասկից անպիտի շփոթութիւն մը ծագեցաւ յուղարկաւորաց մէջ , որ պահապան զօրքերը կռուի պատրաստուեցան , կղերն աւանդատունը փախան , եւ դադաղը գետինն ինկաւ : Ժողովուրդը զայն ծածկող բենեղը վրայէն քաշելով , Պապին դիակը երեւան ելաւ , եւ ամեն մարդ մօտանց եւ անպատիժ կրցաւ տեսնել այն մարդը , որ տասն եւ հինգ օր առաջ աշխարհի մէկ ծայրէն միւսը՝ բոլոր իշխանները թագաւորներն ու

կայսրերը կը դողացնէր :

Բայց զերեզմանական ակնածութեամբ՝ զոր ամեն մարդ բնական աղիքեցութեամբ կ'զգայ մեռելի մը վրայ , եւ որ նոյն իսկ անաստուածին սրտին մէջ մնացած վերջին զգացումն է , դաճաղը վերցուելով Սուրբ—Պետրոսի աւաթ խորանին առջեւ տարուեցաւ , ուր բարձրաւանդակի մը վրայ դրուելով ժողովրդեան տեսութեանը ներկայացաւ : Բայց Պապը անանկ սեւ , ագեղ եւ ուռած էր , որ տեսնողը կը սոսկար : Բլթէն արիւնախառն հիւթ մը կը վաղէր . բերանն ահռելի կերպով բացուած էր , եւ լեզուն այնպէս ուռած էր որ բոլոր բերանը կը լեցնէր : Այս սարսափելի տեսքին վրայ կաւելնար նաեւ գարշելի ժահահոտութիւն մը : Պապերուն յուղարկաւութեան ժամանակ թէպէտ եւ սովորութիւն է ձկնորսի մասնին կրող ձեռքը համբուրել , բայց ոչ ոք ներկայացաւ այս կրօնական յարգանքը Աստուծոյ երկրիս վրայ ունեցած երեսփոխանին մատուցանելու :

Իրիկուան ժամը եօթնին , այսինքն երբ արեւը մարը մտնելով եկեղեցեաց լուծեան վրայ մեծ տխրութիւն մը կաւելցնէ , չորս բեռնակիր ու երկու հիւսն՝ Պապին դիակը թաղւելիք մատուռը տարին , ու զանի իր շքեղ դաճաղէն վերցնելով պարզ սնտուկի մը մէջ պառկեցուցին որ իր վերջին պալատը պիտի ըլլար . բայց սնտուկը խիստ կարճ էր , անանկ որ մարմինը հաղիւ կրցան մէջը սեղմեցնել ծունկերը

կոտրելով ու բռնցի հարուածներով ներս խոթելով՝ այն ատեն հիւսները կափարիչը վրան գրին, եւ մինչ անոնցմէ մէկը ծունկերը ծռելու համար վրան նստերէր, միւսները գամեցին շէքսփիրական կատակարանութիւններով, որ հզօրներուն ականջին հնչող վերջին դամբանականքն է : Յետոյ, կըսէ Թօմմազօ Թօմմազի, Սուրբ — Պետրոսի աւագ խորանին ձախակողմը բաւական տծեւ գերեզմանի մը մէջ գրուեցաւ :

Երկրորդ օրը գերեզմանի վէմին վրայ հետեւեալ տապանագիրը գրուած գտան :

Աղետանդը քանուխները խորանը և զբոսարանը
 լաճառեց. քայց առաջնայ ինչն ալ գնած ըլ-
 լաւով՝ կրնար լաճառել :

Աղեքսանդր Չի մահուան Հռովմի մէջ պատճառած չփոթութենէն կրնայ հասկցուիլ թէ ինչ տեսակ ազդեցութիւն բրաւ ոչ միայն բոլոր Իտալիոյ՝ այլեւ բնդհանուր աշխարհի մէջ : Քիչ մ'ատեն Եւրոպա դղրդեցաւ, որովհետեւ քաղաքական չէնքին գմբեթը բռնող սիւնը կործաներ էր, եւ այն հրացայտ եւ արիւնաճաճանչ աստղը, որուն բոլորտիքը տառնումէկ տարիէ 'ի վեր ամեն բան կը պտըտէր, արդէն մարեր էր, այնպէս որ աշխարհ յանկարծ անշարժութեամբ զարնուելով՝ պահ մը խաւարի ու լճութեան մէջ մնաց :

Սահայն առաջին ապշութենէն և տեւ, որոնք որ թշնամանքի մը ոխ ունէին՝ ու յը ելան եւ իրենց վրէժն առնելու գլխացին : Ընթօրցա՝ փէզարօն առաւ, Պալիօնէ՝ փէրուզը, Կուր տ' Օնպալտօ՝ Իւրպէնը, Ռօվէրէ ալ Սինիկա Նիան : Վիթէլլիները Չիթթա տի Գասթէլլօ մատան, Ափիիանիները Բիօմպինօյի երկիրը, եւ Օրսինիները Մօնթէ Զիօրտանօ եւ իրենց միւս գաւառները : մինակ Բօմանիա անշարժ ու հաւատարիմ մնաց, որովհետեւ ժողովուրդը՝ որ մեծամեծներու կռիւներուն մէջ դատելու բան մը չունի երբոր ֆնասը իրեն չդպչի, Կեսարու կառավարութեան ներքեւ վայելած հանգստութեան նմանը տեսած չէր երբէք :

Իսկ Գօլօննաները չէզոք կենալու խօսք տրուեր էին, իրենց Գինացցանօ, Գալիօ տ' Սննօ, Ֆրասքաթի, Ռօքքա տի Բաբա եւ Նէթթունօ անուն քաղաքներն ու բերդերն ևս ստանալու պայմանաւ : Պապը զանոնք ամրացուցած ու գեղեցկացուցած ըլլալուն՝ իրենց ձգածէն լաւագոյն վիճակի մէջ գտան :

Կեսար միշտ վատիկանը բռնած էր իր գունդերովը, որք իր ձախորդութեան մէջ ալ հաւատարիմ մնալով՝ պալատին չորս կողմը կը հսկէին, ուր ինքը ցաւոց անկողնին մէջ կը գալարէր վիրաւորեալ առիւծի նման մօնչելով : Կարդինալները՝ որ Պապին յուղարկաւորութեան հանդէսին հսկելու տեղ՝ իրենց առաջին սարսափին մէջ ցիրուցան եղեր էին, մերթ Մինէր-

վա , մերթ կարգինալ Գարաֆֆայի տունը
դումարուիլ սկսան : Կեսարու ձեռքը մնացած
ղորութենէն եւ մանաւանդ անոր հրամանա-
տարութիւնը Միքէլլօթթօյի յանձնուելէն սար-
սափած՝ իրենց բոլոր ունեցած ստակը մէկ-
տեղ բերին որպէս զի իրենց կողմանէ եր-
կու հազար զօրաց բանակ մը յարուցանեն ,
որոյ գլուխ դրուեցաւ Շառլ Թանէօ , զօրա-
պետ Ս . Ժողովոյն տիտղոսով : Երբոր ամեն
մարդ խաղաղութիւնը հաստատուած կը կար-
ծէին , լուր առին որ Բրօսբէր Գօլօննա երեք
հազար մարդով Նաբօլիի կողմէն , ու Ֆա-
պիօ Օրսինօ ալ երկու հարիւր ձիաւորով եւ
հազարէն աւելի հետեւակով վիթէրպօյի կող-
մէն Հռովմ կուգան : Իրօք երկուքն ալ բռնն
եռանդով յառաջանալով , իրարմէ մէկ օր հե-
ռաւորութեամբ Հռովմ մտան :

Հռովմի մէջ հինգ բանակ կար իրարու
դէմ . Կեսարու բանակը՝ որ վատիկանն ու
Պորկօն բռներ էր . Նիքասթրօ եպիսկոպոսին
բանակը , որ Սուրբ—Հրեշտակապետի բերդին
պահանօրդութիւնն ընդունած ըլլալով Աղէք-
սանդր Պապէն , հոն փակուեր էր ու չէր ու-
ղեր անձնատուր ըլլալ . Սուրբ Ժողովին բա-
նակը , որ Մինէրվայի բոլորտիքը կը կենար . Բը-
րօսբէր Գօլօննայի բանակը , որ Կապիտօլի մէջ
նստած էր . եւ Ֆապիօ Օրսինօյի բանակը , որ
Ռիբէթթա կը նստէր :

Իսկ Սպանիացիք մինչեւ Թէրրաչինօ , Գաղ-

դիացիք ալ մինչեւ Նէբի յառաջացեր էին :

Կարգինալները հասկցան որ Հոովմ ալանի մը վրայ կեցած էր , որ ամենափոքր կայծէ մը կրնար բռնկիլ : Ուստի Գերմանիոյ կայսեր , Գաղղիոյ ու Սպանիոյ թագաւորներուն եւ Վենետիկի հասարակապետութեան դեսպանները մեկտեղ ժողովելով ստիպե յին , որ յանուն իրենց վեհապետին ձայներնին բարձրացնեն : Դեսպանները՝ վիճակին ծանրութիւնը զգալով՝ Ս . Ժողովն անբռնաբարելի հրատարակեցին . յետոյ հրաման ըրին Օրսինիներուն , Գօլօննաներուն եւ Վալէնթինօս դքսին որ Հոովմէն դուրս ելնեն եւ իրենց տեղերը քաշուին :

Օրսինիներ նառաջինն եղան այս հրամանին հնազանդող . երկրորդ օրը Գօլօննաներն անոնց օրինակին հետեւեցան : Ուստի մինակ կեսօրը կը մնար . ան ալ ելնելու հաւանութիւն կը ցուցնէր , բայց նախ քանի մը պայմանդնել կուղէր . զորս եթէ մերժէին , Վատիկանի տակը ականներ պատրաստած ըլլալով , զինքը դուրս հանելու եկողներուն հետ օդը հանել կսպառնար : Դեսպանները գիտէին որ կեսօր Պօրճիա ամեն բան ընելու կարող էր , ուստի հետը պայմանադրութիւն ըրին :

Որոշուեցաւ որ կեսօր իր զօրքովը թընդանօթներովն եւ կահ կարասեօքը Հոովմէն մեկնի , եւ աւելի ապահովութեան համար որ Հոովմի փողոցներէն առանց թշնամանք եւ յարձակում կրելու անցնի , Ս . Ժողովն իր բանա-

կէն չորս հարիւր հետեւակ դրաւ անոր զօրաց հետ, որպէս զի թշնամանքի կամ յարձակման ատեն անոր համար կռուին:

Կեսար ալ խոստացաւ որ նոր Պապի ընտրութեան միջոցին Հռովմէն տասն միոն հեռու կենայ, եւ ոչ այս քաղքիս՝ ոչ ալ միւս եկեղեցական քաղաքներուն դէմ բան մ'ընէ: Ֆապիօ Օրսինօ ու Յրօսքէր Վօլօննա ալ նոյն խոստումն ըրեր էին: Վենետիկի գեսպանը Օրսինիններուն համար երաշխաւոր եղաւ, Սպանիոյ գեսպանը Վօլօննաներուն համար, Վաղղիոյ գեսպանն ալ Վալէնթինօս գքսին համար:

Այոջուած օրը, Կեսար նախ իր թնդանօթները՝ որ տասնեութ հատ էին՝ ճանքայ հանեց Ս. Ժողովին տուած չորս հարիւր հետեւակներուն հետ, որոց ամեն մէկուն տուքաթ մը բաժնեց: Թնդանօթներուն ետեւէն իր յառաջապահ գունդը կերթար հարիւր սայլ կարասիներով հետ:

Դուքսը՝ Վատիկանի գոնէն գուրս իւլաւ իր տասներկու նիզակաւորներուն ուսին վրայ ծիրանի ամպհովանիով անկողնի մը վրայ պառկած, եւ որպէս զի ամէն մարդ կարենայ իւր դէմքը տեսնել, բարձերու վրայ արմուկին կրթնած էր: Շրթունքը կապուած ցած եւ աչքն արիւնով լեցուած էին: Պատեանէն մերկացած սուրը քովը դրուած էր, ամենուն ցուցնելու համար որ թէպէտ եւ տկար էր, սակայն պէտք եղած միջոցին զայն պիտի գոր-

ծածէր : իր ամենէն ընտիր պատերազմական երիվարը սեւ թաւշէ ծածկոցով, որուն վրայ իր զինանշանները բանուած էին, մանկլաւիկի մը ձեռք անկողնոյն քովէն կը տարուէր, որպէս զի յանկարծական յարձակման մ'ատեն կարենայ շուտով մը վրան ցատկել : Առջեւէն ու ետեւէն, աջէն ու ձախէն, իր զօրքերը կը քալէին զէն 'ի ձեռին, բայց թմբուկները չէին զարնէր եւ ոչ շեփորայք կը հնչէին, որն որ սգալի կերպարան մը կուտար չուին : Քաղքին դրան առջին Բրօսքէր Գօլօննա մեծադունդ զօրքով կսպասէր :

Կեսար առջի բերան կարծեց որ Բրօսքէր Գօլօննա, խօսքին դրժելով, ինչպէս որ ինքը շատ անգամ ըրեր էր, իր վրայ պիտի յարձակէր : Խսկոյն հրամայեց իրեններուն որ կենան, եւ ինքը ձի հեծնելու պատրաստուեցաւ : Բայց Բրօսքէր Գօլօննա տեսնելով որ Կեսար կը վախնար, միայնակ անոր անկողնին քով գնաց ապահովցնելու համար որ իրեն ուղեկից Բլլալու կուգար Յապիօ Օրսինօի որոգայթէն կասկածելով, վասն զի Յապիօ Օրսինօ յայտնապէս երդում ըրեր էր՝ կամ իր պատիւը կորսնցնել, կամ իր հօրը Բօլ Օրսինօյի մահուան վրէժը խնդրել : Կեսար շնորհակալ եղաւ Գօլօննայէն, բայց պատասխան տուաւ որ երբ Օրսինօ միշտակ էր, անկէ վախ մը չունէր : Այն ատեն Բրօսքէր Գօլօննա ողջունեց զգուքսը եւ ետ դառնալով իր զօրքերուն հետ զէպի Ալպանօ

ուղեւորեցաւ : Կեսար Չիթթա Գասթելլանայի ճանքան բռնեց , որ իրեն հաւատարիմ մնացած էր :

Հոն Կեսար ոչ միայն իր՝ այլ նաեւ ուրիշներու բաղդին ինքնիշխան տէրնեղաւ : Ա՛ խոշովին մէջ ունեցած քսանուերկու քուէներէն տասուերկուքն իրեն հաւատարիմ մնացեր էին . բայց Պապի ընտրութեան փակարանն ընդ ամենը երեսուն եթիւ կարդինալէ բաղկանալով , իր տասներկու քուէներովը կրնար մեծագոյն մասն իր ուղած կողմը դարձնել : Ապանիական ու գաղղիական կուսակցութիւններն ալ զինքը շողոքորթել սկսան , որովհետեւ այս երկու կուսակցութիւններն ալ իրենց ազգէն Պապ մը ընտրել կուզէին : Կեսար երկու կողմն ալ մըտիկ ըրաւ՝ առանց անոնցմէ մէկուն բան մը խոստանալու կամ մերժելու , եւ իր տասներկու քուէները Սիէնի կարդինալ Ֆրանսուա Բիքօլմինի տուաւ , որ իր հօրը ստեղծուածներէն մէկն էր , եւ իրեն հաւատարիմ մնացեր էր , ուստի հոկտեմբեր 8 ին Պապ ընտրուեցաւ Պիոս Գ անուամբ :

Կեսարի յոյսը պարապ չէր ելեր : Պապ ընտրուելուն պէս՝ Պիոս Գ՝ Հռովմ մտնելու համար ապահովագիր մը զրկեց Կեսարու : Ան ալ երկու հարիւր սպառազէնով , երկու հարիւր յիսուն թեթեւ հեծելազօրով , ութ հարիւր հետեւակով Հռովմ մտաւ , եւ գնաց իր պալատը նըստաւ : Զինուորներն ալ բոլորտիքը բանակեցան :

Սոյն միջոցին Օրսինիները՝ կեսարու դէմ վրէժխնդրութեան խորհրդնին յառաջ տանելով՝ Բէրուղի եւ շրջակայ երկիրներուն մէջ զօրաժողով կընէին, որպէս զի մինչեւ Հոռովմի մէջ երթան զինքը զարնեն, եւ կարծելով թէ Գաղղիա, որուն ծառայութեանը մտեր էին, կեսարու հետ սիրով կը վարուէր որպէս զի իր տասներկու քուէներովն Ամպուազ կարգինալը Պապ ընտրել տայ, Գաղղիոյ ծառայութենէն հրաժարեր՝ Սպանիացւոց ծառայութեանը մտեր էին:

Մի եւ նոյն ատեն կեսար ալ Լուզովիկոս ԺԲ ի հետ նոր գաշնադիր մը կստորագրէր, որով կը խոստանար իր բոլոր զօրութեամբն եւ անձովը, երբոր կարենար ձի հեծնել, Նաբուլիի նուաճման հաստատ սրահուելուն օգնել: Լուզովիկոս ԺԲ ալ իր կողմէն կեսարու ձեռքըն եղած երկիրներուն անկորուստ մնալը կերաշխաւորէր, եւ կորսնցուցածներն ալ նորէն ձեռք բերելու օգնել կը խոստանար:

Այս գաշնադրութեան երեւան ելած օրը Գոնգալվէ Տը Գօրտու, բոլոր Հոռովմի փողոցներուն մէջ ՚ի ձայն փողոյ հրատարակել տուաւ թէ Սպանիոյ թագաւորին հպատակներէն ով որ օտար բանակի մէջ կը ծառայէ, անմիջապէս հրաժարի, ապա թէ ոչ տէրութեան դէմ դաւաճան սլիտի համարուի:

Այս հրաւերը՝ Կեսարն իր տարն կամ տասներկու ընտիր զօրավարներէն եւ երեք հար-

իւրի չափ զինուորէ զրկեց :

Այն ատեն Օրսինիններն իր բանակը սակաւ լաթիւ գտնելով Ապանիոյ գեապանին պաշտպանութեամբ Հռովմ մտան եւ զԿեսար Պապին ու Ս. Ժողովին առջեւ դատի կանչելով ըրած եղեոնագործութեանց համարը պահանջեցին :

Պիոս Գ. խոստմանը հաւատարիմ մնալով պատասխանեց թէ Վալէնթինոս դուքսը՝ իւրեւ աշխարհական իշխան՝ իր աշխարհական վարչութեան համար իրմէ զատ ուրիշէ կախում չունի , եւ իր գործերուն համար Աստուծոյ միայն համար տալու պարտաւոր է :

Ասկայն Պապը տեսնելով որ թերեւս իր ջանից հակառակ չպիտի կրնայ Վալէնթինոս դուքսն իր թշնամեացը դէմ պաշտպանել , խորհուրդ տուաւ անոր՝ երթալ Գաղղիական բանակին հետ միանալ , որ միշտ դէպ 'ի Նաբօլի կը յառաջանար , եւ հոն մինակ ապահով կրնար ըլլալ : Կեսար Պրաչչիանօ քաջուիլ որոշեց , ուր Ժան—Ժօրտան Օրսինօ , որ ժամանակաւ իրեն հետ Գաղղիա ընկերակցեր էր եւ այն ազգատոհմին մէջ միայն նա էր որ Կեսարու դէմ չէր ելներ , յանուն Ամպուազ Կարղինալին պատասպարան կուտար իրեն : Ուստի առաւօտ մը հրաման տուաւ իր գունդերուն որ դէպ 'ի Պրաչչիանօ քալեն , եւ ինքը բանակին մէջ տեղէն երթալով Հռովմէն դուրս ելաւ :

Կեսար որչափ ալ իր միտքը ծածուկ պահել ջանացեր էր , այսու ամենայնիւ Օրսինի-

ներն իմացեր էին, եւ առջի իրիկուընէ իրենց բոլոր զօրագունդերը Սան Փանգրաչիօի գըռնէն դուրս հաներ ու երկար պտոյտ մ'ընելով վալէնթինօս գքսին ճամբան բռներ էին։ Կեսար Սթօրթա հասած ատեն՝ իրեն դէմ պատերազմի պատրաստ գտաւ Օրսինիներուն բանակը՝ որ իր բանակին գրեթէ մէկուկէսն էր :

Կեսար հասկցաւ որ իր գտնուած տկար վիճակին մէջ պատերազմելն ուղղապէս իր կործանեանը գիմել էր, ուստի իր գունդերուն ետ քաշուիլ հրամայեց, եւ ինքը քաջ ռազմագէտ մ'ըլլալուն՝ անպիսի ճարտարութեամբ ետ քաշուեցաւ, որ թշնամիները թէպէտ իր ետեւէն ինկան, բայց երբէք վրան յարձկելու չհամարձակեցան, եւ այսպէս առանց մարդ մը կորսնցնելու՝ դարձեալ քահանայապետական մայրաքաղաքը մտաւ :

Այս անգամ Կեսար ուղղակի վատիկան իջաւ, որպէս զի բոլորովին Պապին պաշտպանութեանը տակ գտնուի : Իր զինուորները քահանայապետական պալատին բոլորտիքը բաժնեյ՝ ամեն դռները լաւ պահպանելու համար։ Օրսինիներն՝ զԿեսար վերցնել սրոշած ըլլալով, միտքերնին դրեր էին որ ուր գտնուէր՝ վրան յարձակին առանց իսկ տեղւոյն սրբութիւնը յարգելու . այս բանս քանի մ'անգամ փորձեցին՝ առանց յաջողելու . քանզի Կեսարու զինուորներն ամեն կողմէ լաւ պահպանութիւն եւ լաւ ալ զիմադրութիւն կընէին :

Այն ժամանակ Օրսինիները՝ որ չէին կրցած Սուրբ—Հրեշտակապետի բերդին դռները խորտակել, յուսացին որ Հոովմէն դուրս ելնելով եւ Թօրիօնէի դռնէն յարձակելով՝ կրնային Աեսարը ձեռք ձգել. բայց Աեսար այս շարժումը կանխաւ դուշակեր էր. ուստի դուռը լաւ ամրացած ու պահպանուած գտան. Սակայն իրենց դիտաւորութենէն չդարձան, եւ որոշեցին՝ փոխանակ դաւ եւ հնարագիտութիւն գործածելու՝ բռնի եւ յայտնապէս վրէժնին առնուլ. Դըրաւնը մօտենալու յաջողելով՝ կրակ տուին, եւ այսպէս ճանբան բացուելով՝ բերդին պարտեղը մտան, ուր Աեսար իր ձիաւոր զօրաց գլուխն անցած իրենց կապասէր:

Դուքսը վտանգին առջեւ իր նախկին ուժը գտեր էր. Իսկոյն ամենէն առաջ իր թըշնամիներուն վրայ դիմեց՝ բարձրաձայն Օրսինօն կանչելով, որպէս զի զայն գտնելով հետը զարնուի. բայց Օրսինօ՝ կամ անոր ձայնը չլսեց, կամ հետը մենամարտելու չհամարձակեցաւ. անանկ որ, արիւնոուշա կռուէ մ'ետեւ, Աեսար՝ որ իր թշնամիներէն երեքպատիկ տրեկար էր, իր հեծելազօրաց ջարդուիլը տեսնելէ եւ ինքն անձամբ կարգէ դուրս քաջութեամբ կռուելէ վերջը՝ Վատիկան մտնելու հարկադրեցաւ:

Պապը հոգեվարք վիճակի մէջ գտաւ. Օրսինիները՝ այս ծերուկին Վալէնթինօս գքսին տուած խօսքին դէմ մաքառելէ յոգնելով,

Բանտօլֆօ Բէթրուչիի ձեռք Պապին վիրաբոյժը շահեր էին, որ Պապին սրունքին վրայ ունեցած վէրքին թունաւոր սպեղանի մը դրեր էր :

Ուստի Պապը հոգին տալու վրայ էր՝ երբ կեսար փոշելից ու արիւնաշաղախ անոր սենեակը մտաւ թշնամիներէն հալածուած, որք Պալատին պատերուն առջեւ կանգ առեր էին, ուր դքսին բանակին մնացորդը դեռ անոնց հետ կը մարտնչէր :

Պիոս Գ. հասկնալով որ պիտի մեռնէր, ելաւ կէս նստաւ իր մահճին վրայ, Սուրբ—Հրեշտակապետի բերդը տանող նրբաշաւղին բանալին կեսարու յանձնեց, եւ բերդին կառավարչին հրաման դրկեց որ զանիկա եւ ընտանիքը ներս ընդունելով՝ մինչեւ վերջին կէտը պաշտպանէ, եւ ուզած ատենն ալ դուրս ելնելու թոյլ տայ : Այս հրամանը տալէ ետեւ Պապը մարեցաւ ինկաւ անկողնին վրայ :

Կեսար՝ իր երկու աղջիկներուն ձեռքէն բռնած, եւ Սէրմօնէթայի ու Նէփիի փոքրիկ դուքսերն ալ ետեւէն՝ իր առջեւ բացուած վերջին ապաստանարանը գնաց :

Նոյն գիշերը Պապը մեռաւ՝ քսանուվեց օր թագաւորելէ ետեւ :

Կեսար՝ որ զգեստները չհանած անկողնոյն վրայ ինկեր էր, առտուսն ժամը երկուքին միջոցները տեսաւ որ իր սենեկին դուռը կը բանային . չգիտնալով պատճառը, արմուկին վրայ

եղաւ նստաւ , եւ միւս ձեռքովն իր սուրին եւրախակալը փնտռել սկսաւ . բայց մէկ նայուածքով ճանչցաւ այցելուն , որ Յուլիանոս Ռօվէրէն էր :

Որչափ ալ թոյնէն խանձած , իր զօրքերէն լքեալ , եւ բարձր իշխանութեան կատարէն ինկած էր , Կեսար՝ որ իրեն համար ալ բան մը չէր կրնար ընել , դեռ կրնար Պապ մը շինել : Յուլիանոս Ռօվէրէ իր տաաներկու կարգինալներուն քուէները գնելու եկեր էր :

Կեսար պայմաններ առաջարկեց , ամենն ալ ընդունուեցան :

Յուլիանոս՝ Պապ ընտրուելուն պէս՝ Կեսարու պիտի օգնէր իբր Բօմանիոյ գաւառներ , դարձեալ ձեռք բերելու . Կեսար Նկեղեցւոյ սպարապետ պիտի մնար . զերջապէս Ֆրանսոսա—Մարի—Ռօվէրէ՝ Հռովմի քաղաքապետը Կեսարին աղջիկներէն մէկուն հետ պիտի ամուսնանար :

Այս պայմաններով Կեսար իր տաաներկու կարգինալները Յուլիանոսի ծախեց :

Երկրորդ օրը , Յուլիանոսի խնդրանքը Ս. Ժողովը հրամայեց Օբսինիններուն որնոր Պապի ընտրութեան միջոցին Հռովմէն հեռու կենան :

1503 հոկտեմբեր 31 ին՝ առաջին քուէարկութեամբ Յուլիանոս Ռօվէրէ Պապ ընտրուելով՝ Յուլիոս Բ . կոչուեցաւ :

Վատիկանի մէջ տեղաւորուելուն պէս , առաջին գործը Կեսարը քովը կանչելն եղաւ ,

որուն իր առաջին բնակարանը տուաւ : Այն
ժամանակ Կեօար , որովհետեւ առողջութիւնը
կաղզուրելու վրայ էր , իր գործերը կարգադ-
րելու գրազիլ սկսաւ , որ ժամանակէ մ'ի վեր
գէշ վիճակի մէջ ինկած էին :

Իր զօրաց ջարդուիլն եւ իր Սուրբ—Հը-
րեշտակապետի բերդը մտնելը , ուր զինքը բան-
տարկեալ կը կարծէին , Բօմանիոյ մէջ մեծամեծ
փոփոխութիւններ պատճառած էր : Չէզէնէ՝ Ե-
կեղեցւոյ իշխանութեան ներքեւ մտէր էր , ուր
ժամանակաւ կը գտնուէր : Ժան Սֆօրցա՝ ֆէ-
զարօ քաշուեր էր , Օրտէլաֆի՝ Ֆօրլին գրաւեր
էր . Մալաթէսթա՝ Ռիմինի քաղաքը կը պա-
հանջէր . Իսօլայի բնակիչքը քաղաքապետն ըս-
պաննելով քաղաքն երկուքի բաժնուեր էր .
ոմանք Բիարիներուն ձեռքն յանձնել կուզէին ,
միւսներն ալ Եկեղեցւոյ : Ֆայէնցա՝ միւս քա-
ղաքներէն աւելի երկար ատեն հաւատարիմ
մնացեր էր . բայց Կեսարու դարձեալ իր իշ-
խանութիւնը ձեռք բերելուն յոյսը կորսնցնելով
Կալէօթիօ Մանֆրէտի բնական որդին Ֆրան-
սօան կանչեր էր , որ այն դժբաղդ ընտանեաց
մերձիկն ժառանգն էր . միւս օրինաւոր ժա-
ռանգները Պօրճիաներէն սպաննուած էին :

Արդարեւ այս զանազան քաղաքներուն
բերդերն երբէք այս յեղափոխութեանց մասնա-
կից չէին եղած , եւ անդրդուելի կերպիւ հա-
ւատարիմ մնացած էին Վալէնթինօսա դքսին .
Ուստի քաղաքներուն ձեռքէ ելնելը չէր որ

դիւեար եւ Յուլիոս Բ. Պապն անհանդիստ կը-
նէր, զորս բերդերուն միջոցաւ կրնային դարձ-
եալ ձեռք բերել, այլ այն քաղաքներուն վը-
րայ վենետիկի տէրութեան պահանջած իրա-
ւունքէն կերկնչէին :

Իշօք ալ վենետիկ նոյն տարւոյն գարնան
մէջ Թուրքաց հետ հաշտութեան դաշնագիր մը
ստորագրեր էր, անանկ որ իր յաւիտենական
թշնամիէն ազատելով իր բոլոր զօրութիւնը Բօ-
մանիոյ վրայ դարձուցեր էր, որուն միշտ կը
տենչար. իր զօրագունդերը Ժաքօպ Վէնիէրիի
հրամանատարութեան տակ դէպ 'ի Ռապէննա
քալեր էին, որ իր երկիրներուն վերջին բեր-
դէն էր, եւ ջէզէնէ քաղքին բնակիչները քաջու-
թեամբ դէմ դնելուն համար չէր կրցեր յան-
կարծական յարձակմամբ առնուլ. բայց նոյն
յաջողութիւնը չուտով հատուցում գտաւ Լա-
մօնէի ու Ֆայէնցայի բերդերուն անձնատուր
ըլլալովը. Ֆօրլիմբօքօլիի առմամբը եւ Բիմի-
նիի անձնատուրըլլալովը, որուն իշխանը՝ Փան-
տօլֆ Մալաթէսթա՝ Փատուայի երկրին մէջ
Չիթատէլլայի իշխանութեան եւ վենետիկցի
ազնուականի աստիճանին հետ փոխանակեց
դայն :

Այն ժամանակ Կեսար առաջարկութիւն մ'ը-
րաւ Յուլիանոս Բի. իր Բօմանիոյ գաւառներն
եկեղեցւոյ կը շնորհէր, որպէս զի վենետիկ-
ցիք քահանայապետական իրաւասութիւնը յար-
դելով այն քաղաքներէն ետ կենան : Բայց,

կըսէ Կուրչչիարաինի, Յուլիոս Բ, որոյ սրտին մէջ վեհապետներու բնական եղած փառամուլութիւնը դեռ ուղղութեան մնացորդը խեղդած չէր, չուզեց այն երկիրներն ընդունիլ, վախճալով որ վերջէն իր խոստմանը հակառակ զանոնք իր ձեռքէն մէկ մ'ալ չը հանելու փորձութեան մէջ իյնայ :

Սակայն պարագաներն ստիպողական բլլալով, առաջարկեց Կեսարու որ Հռովմէն մեկնի, Օսթիէն նաւ մտնէ եւ ծովով Սքէցցիա երթայ, ուր Միքէլլօթթօ՝ Կեսարու հզօր բանակին մնացորդ հարիւր սպառազէններու եւ հաւրիւր թեթեւ հեծելազօրաց զլուխ կեցած զինքը պիտի ընդունէր. անկէ ցամաքի ճանքով Ֆէրրարա երթայ, ուսկից Խմօլա հասնելով բաւական էր որ պատերազմի ձայն մ'արձրէր, այն ձայնը բոլոր Բօմանիոյ մէջ կը լըսուէր :

Այս խորհուրդը Կեսարու սրտին համաձայն էր. ուստի իսկոյն ընդունեց :

Սոյն որոշումը Ս. Ժողովին ներկայացուելով՝ ընդունուեցաւ, եւ Կեսար նորին Սրբութեան եղբօրորդի Պարթէլըմի Ռօվէրէյի հետ զէպ 'ի Օսթի ուղեւորեցաւ :

Կեսար վերջապէս ինքզինքը ազատ կարծելով, իր պատերազմական չքեղ երիվարին վրայ հեծած եւ երկրորդ անգամ այն երկիրներուն մէջ արշաւելու ելած կերեւակայէր, ուր արդէն պատերազմներ ը-

բաժ էր . բայց Օսթի հասնելուն պէս Սօրէնթէյի ու Վօլթէրրայի կարդինալներն ետեւէն հասան , որ յանուն Յուլիոս Բի կը խնդրէին իրմէ այն բերդերը , զորս երեք օր յառաջ Պապը չէր ուզած ընդունիլ , որովհետեւ այն միջոցին Պապն իմացած ըլլալով որ Վենետիկցիք նորանոր յարձակումներ կընեն , զանոնք արգիլելու համար Աեսարու առաջարկած միջոցին կարեւորութիւնը ճանչցիր էր :

Բայց մերժելու կարգը Աեսարու եկած էր : Այս մտափոխութիւնը Աեսարու կասկած պատճառեց , եւ վախնալով որ նենգութիւն կամ դաւ մը կը ծածկէր , պատասխան տուաւ թէ Պապին խնդիրն անօգուտ էր . որովհետեւ ինք Աստուծոյ օգնականութեամբ ութ օր չանցած Բօմանիա պիտի հասնէր : Աւստի Սօրէնթէյի ու Վօլթէրրայի կարդինալները մերժողական պատասխանով Հռովմ դարձան :

Երկրորդ առտուն երբոր Աեսար նաւ նշատելու համար ոտքը ցոկանաւին վրայ կը դնէր , յանուն Յուլիոս Բի ձերբակալեցաւ :

Աեսար առջի բերան կարծեց որ ալ ամեն բան ըննցած էր իրեն համար : Այս տեսակ բաներ ը' ելու ինք վարժ ըլլալով , բանտին ու գերեզմանին մէջ տեղի ճանքուն որչափ կարճ ըլլալը լաւ գիտէր . եւ այս բանն ալ շատ դիւրին էր իրեն համար . որովհետեւ եթէ Պապը զինքը պատժել ուզէր , պատճառանք չէին պակսեր : Բայց Յուլիոս Բի սիրտն ուրիշ էր . բար-

կայցաւ բայց դժած էր . անանկ որ երբ վա-
լէնթինօս պուքսը պահանորդներէ շրջապատ-
եալ Հոսով բերուեցաւ , Յուլիոս Բ ի անոր
մերժողական պատասխանին դէմզգացած վայր-
կենական բարկութիւնն իջած ըլլալով , սովո-
րական ձեւերով ու քաղաքավարութեամբ ըն-
դունուեցաւ իր պալատին մէջ . թէպէտ եւ նոյն
օրէն Պիւրաւ նշմարեց որ հսկողութեան ներ-
քեւ էր : Այս քաղցր ընդունելութեան փոխա-
րէն՝ Կեսար Չէզէնէի բերդը Պապին տալու
հաճեցաւ , իբրեւ քաղաք մը՝ որ Եկեղեցւոյն
սեպհականութիւնն ըլլալով վերստին Եկեղեց-
ւոյ կը դառնար : Յուլիոս Բ սոյն հրամար-
ման մուրհակը , զոր Կեսար ստորագրած էր ,
իր Բիէր Տ' Օվէտօ անուն մէկ զօրապետին
յանձնելով հրամայեց անոր որ յանուն սուրբ
աթոռին երթայ Չէզէնէի բերդին տիրէ : Բիէռ
տ' Օվիէտօ հնազանդեցաւ , եւ իսկոյն դէպ ՚ի
Չէզէնէ ուղեւորելով , մուրհակը տօն Տիէկօ
Քինիօնէ Սպանիացի զօրավարին ներկայացուց ,
որ յանուն վալէնթինօս զքսին Չէզէնէի բեր-
դին կիշխէր : Տօն Քինիօնէ , Բիէռ տ' Օվիէտօ-
յի տարած թուղթը կարդալով պատասխանեց
թէ իր աիրոջը եւ իշխանին գերի ըլլալը զիտ-
նալով , մեծ վատութիւն մ'էր իրեն հնազան-
դիւ այնպիսի հրամանի մը՝ որ հաւանականա-
բար բռնութեամբ ստնուած էր անկէ , եւ
թէ այն գիրը բերողն ալ մահուան արժանի
էր՝ այնպիսի վատ պաշտօն մը յանձն առնելուն

համար հետեւաբար հրամայեց իր զինուորներուն որ Բիէր տ' Օվիէտօն բռնեն պարսպին վերայէն վար նետեն. հրամանն իսկոյն կատարուեցաւ:

Այս հաւատարմութեան գործը քիչ փնայ որ կետարու մահուան պատճառ պիտի ըլլար. Պապն իր պատգամաւորին գլխուն եկածն իմանալով այն աստիճան զայրացաւ, որ Վեսարինքզինք կրկին անգամ կորսուած կարծեց, անանկ որ իր ազատութիւնը ձեռք բերելու համար փութաց նոր առաջարկութիւններ ընել Պապին, որ դաշնադրութեան ձեւով դրի առնուեցան եւ կոնդակով մը վաւերացան: Սոյն պայմանադրութեամբ Վալէնթինօս դուքսը կը խոստանար քառսուն օրուան մէջ Չէզէնէյի ու Պէրթինօրօյի բերդերը նորին սրբութեան յանձնել, եւ Ֆօրլիի ամրոցին ալ սեպհականութեան մուրհակը տալ: Այս ամենքը պիտի գործադրուէր Հռովմի երկու սեղանաւորաց երաշխաւորութեամբ, որք եւ տառն եւ հինգ հազար տուգաթի պատասխանատու պիտի ըլլային, զոր քաղաքապետը դքսին հաշւոյն ծախք ըրած ըլլալը կը հաստատէր:

Պապն ալ կը խոստանար կեսարը Սէնթ—Պրուա կարդինալին եւ երկու պաշտօնակալներու պահպանութեամբ Օսթի շրկել, որ իր խոստմունքը կատարած օրն իրեն ազատութիւն պիտի տային. ապա թէ ոչ՝ Վեսար վերստին Հռովմ բերուելով Սուրբ—Հրեշտակապետի բերդը պիտի բանտարկուէր:

Այո զաշնադրութեան գործադրութեանը համար Կեսար՝ պապին դանձապետին ու խումբ մը ծառաներու ընկերակցութեամբ՝ Տիբերիսի վրայէն մինչեւ Օսթիիջաւ : Աէնթ—Գրուակարդինալը ետքէն ճամբայ ելնելով նոյն օրը ետեւէն հասաւ :

Սակայն Կեսար կը վախնար որ այն բերդերը յանձնէն ետքը Յուլիոս Բ իր խոստմանը հակառակ զինքը չարձկեր, Կոնզալվ Տը Գօրտուէն ապահովագիր մը եւ անոր քով երթալու համար երկու ցոկանաւ խնդրեց Պօրթիոս եւ Ռէմօլինօ կարգինալներուն միջնորդութեամբ, որ զիրենք Հռոմի մէջ ապահով չկարծելով Նաբօլի քաշուեր էին : ապահովագիրը սուրհանդակով հասաւ, երկու ցոկանաւերուն քիչ ատենէն գալն ալ իմաց տալով :

Նոյն միջոցին կարգինալ Աէնթ—Գրուա իմանալով որ գլխին հրամանաւը Չէզէնէյի ու Պէրլթինօօրօյի կառավարիչները բերդերը Նորին Սրբութեան զօրապետներուն յանձներ էին, կամաց կամաց Կեսարու վրայէն հակողութիւնը մեղմացուց, եւ գիտնալով որ օր մը կատարեալ ազատութիւն պիտի տար անոր, թողուց որ առանց պահապանի դուրս ելնէ : Բայց Կեսար վախնալով որ Կոնզալվի ցոկանաւերը նրա առաջատեն՝ Պապին ցոկանաւին վրայ ոտքը դրած ժամանակին պէս չըլլայ, այսինքն երկրորդ անգամ մ'ալ չբռնուի, քաղաքէն դուրս տան մը մէջ պահուըտեցաւ, եւ գիշերանց գեղացիի ան-

պիտան ձիու մը վրայ նստած Նէթթունո գը-
նաց, ուր փոքրիկ նաւակ մը բռնելով Մօն—Տը-
րակօն ելաւ. անկից ալ Նարօլի գնաց, Կօնդալվ
զինքն այնչափ ուրախութեամբ ընդունեց, որ
Կեսար խաբուեցաւ եւ այս անգամ զինքն ա-
զատած կարծեց :

Այս վատաշութիւնը կրկնապատկեցաւ երբ
իր գիտաւորութիւնները Կօնդալվի յայտնեց՝ ը-
սելով անոր թէ Փիզա երթալ, անկէց ալ Րօմանիա
անցնիլ միտքը դրած էր : Կօնդալվ հրաման տը-
ւաւ իրեն որ Նարօլիէն ուղածին չափ զօրք
ժողովէ, եւ զանոնք փոխադրելու համար եր-
կու նաւ ալ տալ խոստացաւ : Կեսար այս ցոյ-
ցերէն խաբուելով՝ գրեթէ վեց շաբաթ Նարօլի
կեցաւ, ամեն օր տեսակցելով Սպանիացի քա-
ղաքապետին հետ եւ իր գիտաւորութեանց
շրջայ անոր հետ խորհրդակցելով : Բայց Կօնդալվ
այսչափ ատեն զանիկայ իր քով պահեր էր՝ որ-
պէս զի ատեն ունենայ Սպանիոյ թագաւորին
խմացնելու թէ իր թշնամին իր ձեռքին մէջն
էր . այնպէս որ Կեսար մեկնելու բարեպատեհ
ժամը հասած կարծելով, իր գունդերը երկու
նաւերուն մէջ լեցուց եւ ինքը բերդը գնաց
Կօնդալվէն հրաժարական խնդրելու : Կառավա-
րիչը սովորական քաղաքավարութեամբ զինքն
ընդունեց, ամեն տեսակ յաջողութիւն մաղ-
թեց, եւ բաժնուած ժամանակ զանիկայ համ-
բուրեց . բայց Կեսար բերդին դրան առջեւ
Կօնդալվի Նունիօ Գարէյօ անուն զօրապետին

հանդիպեցաւ, որ զինքն արգիլեց ըսելով թէ
Ֆէրտինանտ Բաթուիկ Թագաւորին հրամանաւ
բանտարկեալ է : Այս խօսքերը լսելուն պէս՝
Կեսար խորին հառաչանք մ'արձըկելով անիծեց
իր բազդը՝ որ Թշնամույ մը խօսքին վստա-
հելու մղեր էր զինքը, մինչդեռ ինք քանի քա-
նի անգամ իր խօսքին դժամ էր :

Կեսար իսկոյն բերդը տարուելով՝ բանտին
գուռը գոցուեցաւ իր վրայ . ալ մէկէն օդնու-
թեան յոյս չկար : Աշխարհիս մէջ ունեցած մէկ
հատիկ հաւատարիմ մարդը Միքէլլօթթօն էր,
բայց իմացաւ որ Միքէլլօթթօ ալ փրկայի կող-
մերը Յուլիոս Բի հրամանաւ բռնուեր էր :

Մինչդեռ Կեսար բանտը կերթար, պաշ-
տօնատար մ'անոր տունն երթալով Կօնզալվի
սուած ապահովագիրը ետ առաւ :

Բանտարկուելուն երկրորդ օրը՝ որ 1304
մայիս 27 էր, Կեսար ցռկանաւ մը գրուեցաւ,
որ իսկոյն խարխիւք վերցնելով դէպ 'ի Սպա-
նիա ճանրայ ելաւ : Բոլոր նաւարկութեան մի-
ջոցին քովը իրեն ծառայելու համար սոսկ մանկ-
լաւիկ մը կար, եւ ցամաք ելնելուն պէս Մէ-
տինա տէլ Գամիօի դղեակը տարուեցաւ :

Տասը տարի ետքը, Կօնզալվ ալ աքսորի
դատապարտուելով, մահուան անկողնին մէջ
Լօքայի խոստովանեցաւ, թէ Աստուծոյ առ-
ջեւ ելնելու ատեն երկու բան իր խղճմտանքը
ստատիկ կը տանջէին, մէկը Ֆէրտինանտը մատ-
նելը, միւսը Կեսարու տուած խօսքին դժեկը :

Կեսար երկու տարի բանտարկեալ մնայ՝ միշտ յուսալով որ Լուգովիկոս ԺԲ զինքը պիտի պահանջէր իբրեւ Գաղղիոյ ազնուական , բայց Լուգովիկոս ԺԲ՝ Գարիլիանոյի պատերազմը կորսնցնելէն սրտաբեկած , որով Նաբօլիի թագաւորութիւնը ձեռքէն ելեր էր , բաւական հոգ զնէր , եւ չէր կրնար իր ազգականին գործոց զբաղիլ : Բանտարկեալը յուսահատիլ սկսեր էր , երբ օր մը կերակուրի ժամանակ հացը կտրած ատենը մէջէն խարտոց մը , թմրեցուցիչ հեղուկով լեցուն սրուակ մը եւ Միքէլլօթթօյի կողմէն ալ տոմսակ մը գտաւ , որ կիմացնէր իրեն թէ բանտէն ելնելով Ռտալիայէն մեկնելու էր , իր ետեւէն մինչեւ Սպանիա եկեր եւ Պէնէվան կոմսին հետ մօտակայ գեղը պահուածներ էր . եւ կը յաւելուր որ հետեւեալ օրէն սկսեալ ինքն ու կոմսը ամեն գիշեր երեք արագընթաց ձիով բերդէն գիւղը տանող ճանբուն վրայ զինքը պիտի սպասեն . ուստի խարտոցէն ու սրուակէն հնար եղած օգուտը քաղելու գործն իրեն կը մնար : Երբ բոլոր աշխարհն Բօմանիոյ դուքսը մոռցեր էր , սիկարեան մը դեռ զայն կը յիշէր :

Կեսար այնչափ զգուած էր իր երկամեայ բանտարկութենէն , որ վայրկեան մ'անգամ չուզեց կորսնցնել : Ուստի նոյն օրը խարտել սկսաւ ներքին գաւթին մը վրայ նայող պատուհանին երկաթէ վանդակին ձողերէն մէկը , եւ զիւրութեամբ այնպիսի վիճակի մը հա-

սուց, որ վերջին ցնցում մը բաւական էր զայն խզելու։ Բայց պատուհանը գետնէն եօթանասուն ոտնաչափ բարձր ըլլալէ զատ, գաւթէն դուրս ելնելու համար ալ սոսկ մէկ դուռ մը կար, որոյ բանալին բերդին կառավարչին քովն էր միշտ։ Յերեկը գօտիէն կը կախէր, գիշերն ալ բարձին տակը կը գնէր, ուստի զլիսաւոր դժուարութիւնը բանալիին վրայ էր։

Սակայն Կեօար՝ որչափ եւ բանտարկեալ էր, իր անուան եւ աստիճանին արժանի յարգանօք կը վարուէին հետը․ ամեն օր ճաշի ատեն զայն իր բանտէն հանելով կառավարչին քով կը տանէին, որ իբրեւ ազնիւ ու մարդասէր ասպետ՝ իր գեղանը կընդունէր զայն։ Իրաւացունէ Տօն Մանուէլ ծերունի զօրավար մ'էր, որ պատուաւոր կերպիւ Ֆէրտինանտ թագաւորին ծառայեր էր․ ուստի ընդունած հրահանգներուն համեմատ Կեօարը խստութեամբ պահելով հանդերձ՝ մեծ յարգանք ունէր այսպիսի քաջասիրտ զօրավարի մը վրայ, եւ մեծ հաճութեամբ մտիկ կընէր անոր ըրած պատերազմներուն պատմութիւնը։ Շատ անգամ կը խնդրէր որ Կեօար նախաճաշն ալ իրեն հետ ընէ։ Բարեբաղդաբար, բանտարկեալը՝ թերեւս նախագլխացութեամբ՝ մինչեւ այն ատեն այս շնորհը չէր ընդուներ, որովհետեւ առանձին ճաշելու շնորհիւն էր որ Միքէլլօթթօի զրկած փախուստի գործիքները կրցեր էր ընդունիլ։

Չանոնք ընդունած օրը՝ այնպէս պատահե-

ցաւ որ Կեսար իր սենեակն ելած ատեն ինկաւ ու ոտքը ճմլեցաւ . ճաշի ատեն իջնելու փորձ մ'ըրաւ , բայց զգացած սաստիկ ցաւը պատճառ բերելով ետ կեցաւ : Կառավարիչը Կեսարի խուցն եկաւ զինքը տեսնելու , եւ անկողնին վրայ պառկած գտաւ :

Երկրորդ օրը Կեսար նոյն վիճակին մէջ գրտնուելով , կառավարիչը կերակուրն անոր սենեակը զրկեց , ինքն ալ առջի իրիկուան պէս զայն տեսնելու եկաւ . բայց բանտարկեալն այնչափ տխուր եւ առանձնութենէն ձանձրացած գտաւ , որ հետը ճաշել առաջարկեց : Կեսար շնորհակալութեալ թ ընդունեց այս առաջարկութիւնը :

Այս անգամ հիւրընկալութեան կարգը բանտարկեալին էր : Կեսար զմայլելի քաղաքավարութեամբ պատուեց կառավարիչը : Ան ալ այս բարեկամական վայրկեանէն օգուտ քաղել ուզելով քանի մը հարցումներ ըրաւ Կեսարի ձերբակալ ըլլալուն ու մատնուելուն վրայ , եւ իբրեւ պատուոյ նախանձախնդիր հին Քասթիլիացի՝ Կոնզալվի ու Ֆէրատինանտի խոստմնադանսցութեան ստոյգ պատմութիւնը գիտնալ ուզեց : Կեսար ինքզինք խիստ յօժարափոյթ ցուցուց ամեն բան անոր յայտնելու , բայց աչք ըրաւ որ սպասաւորները սենեկէն դուրս հանէ : Այս նախազգուշութիւնն այն աստիճան բնական կերեւէր , որ բերդին կառավարիչն առանց վարանելու բոլոր հոն գտնուողները ձանքեց ,

որպէս զի առանձին մնայ Անտարու հետ : Երբոր գուռը գոցուեցաւ, Անտար՝ իր ու կառավարչին գաւաթը լցունելով՝ թաղաւորին կենացը խմել առաջարկեց : Կառավարիչը փութաց կատարել այս առաջարկութիւնը : Անտար իր պատմութիւնն սկսաւ : Բայց հազիւ երբորդ մասին հասաւ, թէպէտ եւ խիստ հետաքրքրաշարժ էր պատմածը, կառավարչին աչուրները կարծես թէ զլւթութեամբ գոցուեցան, եւ սեղանին վրայ ինծալով խոր քունի մը մէջ ընկղմեցաւ :

Այն ժամու չափ անցաւ, սպասաւորները չայն մը չլսելով՝ ներս մտան ու երկու սեղանակիցներէն մէկը սեղանին վրայ, միւսը տակը քնացած գտան : Ասիկա արտաքոյ կարգի գէպը մը չըլլալուն համար մեծ ուշադրութիւն չըրին : Ուստի կառավարիչը վերուցին իր սենեակը տարին, Անտարն ալ իւր անկողնին վրայ պառկեցուցին : Եւ ճաշին անուշեղէններն ու մրգեղէնները երկրորդ օրուան թողլով, սննեկին գուռն զգուշութեամբ փակեցին : Եւ բանտարկեալն առանձին թողուցին :

Անտար տակաւին պահ մը անչարժ եւ որպէս թէ խոր քունի մէջ ընկղմած կեցաւ : Բայց երբոր ոտնաձայններուն հեռանալը լսեց, կամացուկ մը գլուխը վերուց, աչքերը բացաւ, անկողնէն վար ասհեցաւ, եւ ծանր քայլերով դէպ 'ի գուռը գնաց, առանց առջի իրիկուան ոտքին փուն զգալու : Քանի մը վայրկեան ու-

կանջը դրան փականքին դրած մտիկ ըրաւ .
յետոյ անպատոււմ գոռոզութեամբ գլուխը վեր-
ցնելով , ձեռքովը ճակտին քրտինքը սրբեց ,
եւ իր պահանորդներուն դուրս ելնելէն 'ի վեր
առաջին անգամ ազատութեամբ շունչ առաւ :

Կորսնցնելու ժամանակ չկար . նախ մեծ ըզ-
գուշութեամբ եւ խնամօք դուռը ներսէն փա-
կեց ինչպէս որ դրսէն գոցուած էր , կանդե-
ղը փչելով մարեց , պատուհանը բացաւ ու
պատուհանին վանդակաձողը խարտել սկսաւ :
Այս գործողութիւնը լմննալէն ետեւ , սրուն-
քին փաթթած երիզները քակեց , պատուհանին
ու անկողնին վարագոյրները հանեց , երիզա-
ձեւ պատռեց , անոնց վրայ աւելցուց նաեւ
անկողնին պատտառները , սեղանին ծածկոցն ու
անձեռնոցները , եւ ասոնք ամենքն իրարու
կապելով յիսուն վաթսուն ոտք երկայնու-
թեամբ պարան մը կազմեց՝ տեղ տեղ հանգոյց-
ներ շինելով , մէկ ծայրը կտրած վանդակա-
ձողին կապեց , եւ ինքը պատուհանին վրայ
ելնելով՝ գործոյն վտանգալից մասին ձեռք
զարկաւ : Չեռներովն ու ոտքերովն այն դիւ-
րաբեկ չուանին փաթթուեցաւ : Բարեբաղդա-
բար Կեսար ուժեղ եւ ճարպիկ էր . ուստի ան-
վտանգ մինչեւ չուանին վարի ծայրը հասաւ ,
եւ վերջին հանգոյցէն վար կախուելով՝ 'ի դուռ
ոտքին տակը գետին փնտռեց . չուանը շատ
կարճ էր :

Ապրիլիսնը սարսափելի էր , գիշերուան

մութը չէր ներեր զեանէն որչափ բարձր ըլլալը տեսնել, եւ սաստիկ յոգնած ըլլալով նորէն վեր ելնելու փորձ մը չէր կրնար բնել, կեսար կարճ աղօթք մ'ըրաւ, բայց ինքը միայն կրնար ըսել՝ Աստուծոյ թէ Աստանային ուղղուած, եւ չուանը թող տալով գրեթէ տասն երկու կամ տասն եւ հինգ ոտնաչափ բարձրութենէ վար ինկաւ:

Վտանգը խիստ մեծ ըլլալուն, փախուողականը թեթեւ ցաւերն ու ճմուռները բանի տեղ դնելու ատեն չունէր. իսկոյն ելաւ կանգնեցաւ, ու սլառուհանին ուղղութեամբը դէպ 'ի փոքրիկ դուռը գնաց. հոն հասնելուն պէս ձեռքը զգեստին գրպանը խոթեց. բայց պաղ քրտինք մը՝ վազեց ճակատէն, բանալին չկար, կամ սենեակը մոռցեր էր, կամ ինկած ժամանակը կորսնցուցեր էր:

Սակայն յիշողութիւնն ամիոփելով, առաջին գաղափարը բոլորովին մոքէն հանեց, եւ երկրորդին վրայ հաստատուեցաւ, որ աւելի հաւանական էր. ուստի ետ դարձաւ եւ ջրհորի մը սլատին օշնութեամբ, ուր իյնալէն ետեւ ոտքի վրայ ելած ժամանակ ձեռքը կըրթընցուցեր էր, ինկած տեղը փնտռել սկսաւ. բայց կորսուած բանալին այնչափ փոքր էր, գիշերն ալ այնչափ մթին էր, որ գտնելը գըրեթէ անյուսալի էր: Այսու ամենայնիւ կեսար մեծ խնամով կը փնտռեր, վասն զի իր վերջին յոյսն այն բանալին էր. Յանկարծ դուռ

մը բացուելով, երկու ջահերու առաջնայդ ու-
թեամբ գիշերապահ խումբ մը տեղնուեցաւ :
Կեսար պահ մը զէնքը կորսուած կարծեց, բայց
ետեւի ջրհորը միացը գարով, խախոյն անոր
մէջը մտաւ, ու մինակ գլուխը գուրա ձգեցով,
սրտատրոփ անձկութեամբ, սրահապաններուն
չարժումները դիտեց. որք գէպ իր կողմը ե-
կան, իրմէ քանի մը քայլ հեռուէն անցան ու
բակին մէկ ուրիշ գոնէն դուրս ելան : Անոնց
ջահին լոյսը՝ թէ եւ կարծատեւ՝ բայց բառ-
կան պայծառ ըլլալով գետինը լուսաւորէր էր :
Կեսար այն լոյսին շնորհիւ իր փնտռած բանալ-
ւոյն փայլիլը նշմարեւ էր : Ուստի պահանորդ
ղինուորներուն դուրս ելած դուռը հազիւ գոց-
ուեր էր, Կեսար իւր արատութեան պէրն էր :
Բերդէն գլուխ տանող ճամբուն մէջ տե-
ղը երկու ձիաւոր ու մէկ պարապ ձի մը կըս-
պասէին : Երկու հեծեալներն էին Պէնէվան կոմ-
սրն ու Միքէլօթթօ : Կեսար դատարկ երփա-
րինալրայ ցատկեց, կամսին ու սիկարեանին ձեռ-
քը սեղմեց եւ երեքը մէկէն գէպ ի Եւալարայի
սահմանները սլանալով, երեք օրէն հոն հա-
սան, ուր Կեսար իր կնօջ կըրօրմէն՝ Եւալարայի
Ժան տ' Ալպրէ թագաւորէն՝ լաւ ընդունելու-
թիւն գտաւ : Եւ միջամտ ծառայող ըստ
Կեսար Եւալարայէն Գազդիա անցնիլ եւ
Գազդիայէն Լուդովիկոս ԺԲ թագաւորին օգ-
նականութեամբ Խապիոյ վրայ արշաւելու
փորձ թ'ընել կը խորհէր : Բայց ինքը Մէտինա

տէլ Գամիօ դղեակին մէջ բանտարկուած միջոցին՝ Լուգովիկոս ԺԲ Սպանիոյ հետ հաշտուեր էր, անանկ որ Կեսարի փախուսան իմանալով անոր օգնելու տեղ, ինչպէս որ իբրեւ փեսայ իրաւունք ունէր, Վալէնթինոսայի դքսութիւնը ետ առաւ, եւ թոշակն ալ դադրեցուց։ Բայց գեռ Կեսար ձէնովայի սեզանաւորաց քով երկու հարիւր հազար տուքովի չափ ստակ ունէր։ Նամակ գրեց անոնց որ այս գումարս իրեն զրկեն։ որով Սպանիոյ ու Նաւարրայի մէջէն զօրք ժողովելով Փիզայի վրայ փորձ մը ընել կը մտածէր։ Հինգ հարիւր մարդ, երկու հարիւր հազար տուքով, իր անունն ու սուրը բաւական էին իրեն յուսակտուր չըլլալու։

Սեղանաւորներն ուրացան ստակը։

Կեսար իր աներձագին ձեռքը մնացած էր։

Սոյն միջոցին Նաւարրայի թագաւորին հաղաթու Ալարինօ անուն իշխանն ապստամբեր էր։ Կեսար Ժան տ'Ալպրէյի անոր դէմ զրկած բանակին հրամանատարութիւնը վրան առաւ։ Միքէլօթթօ ալ, որ Կեսարու թէյաջող եւ թէ՛ ձախող վիճակին մէջ հաւասարապէս հաւատարիմ էր, հետը դնաց։ Կեսարու քաջութեան եւ ճարտար տրամադրութեանց շնորհիւ Ալարինօ իշխանն առաջին կռուով յաղթուեցաւ։ Բայց երկրորդ օրը դարձեալ իր զօրքը համախմբելով, կէս օրէն երեք ժամ ետքը պատերազմի ներկայացաւ։ Կեսար ընդունեց։

Երկու կողմանէ չորս ժամու չափ սաստիկ

կռուեցան . բայց գիշերը մօտ ըլլալուն , Կեսար՝
պատերազմը վճռելու համար՝ հարիւր սպառա-
զէնի գլուխ անցած՝ թշնամուոյն գլխաւոր զօ-
րութիւնն եղսղ հեծելազօր գնդին վրայ յար-
ձակեցաւ : Բայց զարմացմամբ տեսաւ որ այն
հեծելազօրնդն՝ առաջին զարնուելուն փախ-
չիլ սկսաւ , եւ դէպ 'ի փոքրիկ անտառ մը դի-
մելով կարծես թէ հոն ապաստանարան կը
փնտռէր : Կեսար նիզակ 'ի ձեռին մինչեւ ան-
տառին եղերքը դանոնք հալածեց : Բայց հոն
հալածուողները մէկէն ետ դարձան . նոյն մի-
ջոցին երեք կամ չորս հարիւր աղեղնաւոր ալ
անտառէն դուրս ելնելով անոնց օգնութեան
հասան : այն ատեն Կեսարի ընկերները դարա-
նի մը մէջ ինկած ըլլալնին հասկնալով , վատա-
բար իրենց տէրը ձգեցին փախան :

Կեսար առանձին մնալով չուղեց ետքաշ-
ւիլ . թերեւս տպրելէն ալ ձանձրացած էր ,
եւ իւր դիւցազնութիւնը՝ քաջութենէ աւելի՝
զղուանքէ յառաջ կուգար : Ինչ եւ իցէ , ինք-
զինք առիւծաբար պաշտպանեց , բայց հեծած
ձին նետերէ ու նիզակներէ չարաչար վիրաւոր-
ուելով յերկիր տապալեցաւ : Կեսարի սրունքը
տակն առնելով , Իսկոյն թշնամիք վրան թափե-
ցան , եւ անոնցմէ մէկը սրածայր նիզակով մը
կուրծքէն շամփրեց զայն : Կեսար երկնից դէմ
հայհոյանք արձկելով հողին փչեց :

Սակայն Միքէլլօթթօյի քաջութեամբ , որ
իրեւեւ արի զօրաւոր կռուեր էր , թշնամեաց

մնացորդը յաղթուեր ցիր ու ցան եղեր էր : Պատերազմէն ետքը Միքէլլօթթօ բանակաւ շին դառնալով, Կեսարը թողլով փախչողներէն իմացաւ որ Կեսար երեւան չէր ելած : Իր տիրոջը քաջութիւնը գիտնալով հասկցաւ որ զըլխուն դժբաղդութիւն մ'եկած էր : Ուստի անձնուիրութեան վերջին փորձ մ'ալ տալ ուզեց , որպէս զի անոր մարմինը գիշատիչ թռչնոց ու գայլերու ճարակ չթողու : Ջահեր վառել տըւաւ , քանզի արդէն գիշեր էր , եւ Կեսարու հետ թշնամեաց ձիաւոր գունդը մինչեւ անտառը հալածողներէն մէկ քանին իրեն հետ առնելով՝ իր տէրը փնտռելու ելաւ : Նշանակեալ տեղը հասնելով , հինգ մարդ տեսաւ որ իրարու քով գետնաթաւալ պառկած էին , չորսը հագուած , բայց հինգերորդը բոլորովին մերկ : Միքէլլօթթօ ձիէն իջաւ , մերկին գլուխը ծնկին վրայ կրթնցնելով վեր վերցուց , եւ ջահերուն լուսով ճանչցաւ զԿեսար :

Այսպէս ահա , 1507 մարտ 10ին , անձանօթ պատերազմական դաշտի մը վրայ , Վիանէ կոչուած աննշան գիւղի մը մօտ , փոքրիկ թագաւորի մ'իր հպատակ իշխանին հետ ըրած անշուք կռուի մը մէջ ինկաւ այն մարդը , զոր Մաքիավէլ ճարտարութեան քաղաքագիտութեան եւ քաջութեան իբրեւ տիպար կը ներկայացընէ իշխանաց :

Իսկ Լիւքրէս , Ֆէրրարայի գեղեցիկ դժբառ հին , տարիներով ու պատիւներով բեռնա-

որեալ, իւր հպատակներէն իրբեւ թագուհի պաշտօնելով, եւ Արիօսթօ ու Պէմպօ բանաստեղծներէն ալ իրբեւ լատուածուհի երգուելով մեռաւ :

Ժամանակաւ Փարիզի մէջ, ինչպէս կը պատմէ Պօքաչիօ, բարի ու պարկեշտ վաճառական մը կար ժան Տը Սիվինեի անուն, որ բուրդեղէնի մեծ առուտուր կընէր եւ իր գործերուն ու դրացնութեան պատճառաւ յարաբերութիւն կապած էր Աբրահամ անուն մեծ ու հարուստ արուեստակցի մը հետ, որ թէպէտ հրեայ, բայց բարեհամբաւ մարդ մէր : Արդ ժան Տը Սիվինեի, այն իորայէլացւոյն գեղեցիկ յատկութիւնները ճանչնալով, վախճաւ որ անանկ աղնիւ անձի մը հոգին՝ իր մուար հաւատքին պատճառաւ՝ ուղղակի յաւիտեանական կորստեան պիտի մատնուէր : Ուստի ըսկըսաւ քաղցրութեամբ եւ բարեկամաբար աղաչել զայն, որ իր գտնուած մոլորութենէն հրաժարի, եւ աչքը քրիստոնեայ հաւատքին բանայ, որ օր քան զօր բաղմանալու եւ պայծառանալու վրայ էր՝ մի միայն ճշմարիտ կրօնք ըլլալուն պատճառաւ, քանի որ իր կրթօնքն ակներեւ կը նուազէր, եւ քիչ ժամանակէն բոլորովին պիտի վերնար աշխարքէն : Հրեան ալ պատասխան կուտար թէ հրէական կրօնքէն դուրս փրկութիւն չկայ, եւ ինքն աւոր մէջ ծնած ըլլալով, անոր մէջ ապրիլ ու

մեռնիլ կը փափաքէր . եւ թէ երկրիս վրայ չը
կար բան մը որ կարենար իր միտքը փոխել .
Այսու ամենայնիւ ժանտը Սիվիլների՝ անոր հո-
գին փրկելու եռանդուն փափաք ունենալով
չէր վհատեր . օր չէր անցներ որ վաճառա-
կանի յատուկ եղած հրապուրիչ խօսքերով
քրիստոնէութեան դերազանցութիւնը չհասկը-
ցընէր հրէական կրօնքին վրայ : Թէպէտ եւ Ար-
րահամ Մովսիսական օրինաց քաջահմուտ էր ,
սակայն ժան Տը Սիվիլների հետ ունեցած բա-
րեկամութեան պատճառաւ , կամ գուցէ Հո-
գին սուրբ այս նոր առաքեալին լեզուին վրայ
իջնելով , վաճառականին քարոզութիւններէն
համ առնուլ սկսաւ , թէպէտ եւ իր հաւատքին
վրայ յամառելով՝ չէր ուզեր կրօնքը փոխել :
Բայց որչափ անիկա իր մոլորութեան մէջ հաս-
տատ կը կենար , այնչափ ալ ժանտը Սիվիլների
զայն դարձի բերելու կաշխատէր , անանկ որ
Աստուծոյ օգնութեամբ վերջապէս անոր հաս-
տատամտութիւնը կրցաւ խախտել : Օր մը Ար-
րահամ ըսաւ անոր .

— Մտիկ ըրէ , ժան , որովհետեւ դու իմ
դարձիս կը փափաքիս , անաւասիկ պատրաստ
եմ կամքդ կատարել : Բայց նախ Հոովմ եր-
թալ , երկրիս վրայ Աստուծոյ փոխանորդ կո-
չածնիդ տեսնել , իր եւ կարդինայներուն վար-
քն ու բարքն աչքէ անցունել կուզեմ , եւ
թէ որ , ինչպէս չեմ տարակուսիր , անոնց վար-
քը քու քարոզած բարոյականիդ համաձայն է ,

էս որ դուն ասպցուցանելու այդչափ աշտատեցար, պիտի խոստովանիմ քու կրօնքիդ իմինէս լաւագոյն ըլլալը, եւ բաղձանքդ անյապաղ պիտի կատարեմ. բայց ընդհակառակըն, եթէ այնպէս չէ, միշտ հրեայ պիտի մընամ, որովհետեւ իմ հասակիս չվայլեր իմինէս գէշ կրօնքի մը վերադառնալ:

Ժան այս խօսքերս լսելով սաստիկ վհատեցաւ. տխրութեամբ բաւ ինքն իրեն. — Ահա աշխատանքս եւ ժամանակս՝ զոր 'ի բարին գործածած կը կարծէի՝ կորսնցուցի. մեծ յոյս ունէի որ այս դժբաղդ Աբրահամը դարձի կը բերեմ. բայց եթէ դժբաղդաբար Հոովմ երթայ, ինչպէս որ կըսէ, եկեղեցականաց անառակ վարքը տեսնէ, փոխանակ հրէութենէ քրիստոնէութեան դառնալու, եթէ արդէն քրիստոնեայ եղած ըլլար՝ հրէութեան պիտի դառնայ: Այն ատեն Ժան Տը Սիվիներ՝ Աբրահամայ դառնալով ըսաւ. — Բարեկամ, ինչո՞ւ այնչափ աշխատանք եւ մեծամեծ ծախքեր ընելով՝ Հոովմ երթաս, մանաւանդ որ քեզի պէս հարուստ մարդու մը համար թէ ցամաքի եւ թէ ծովու ճամբան վտանգներով լեցուն է: Կը կարծես թէ հոս մէկը չգտնուիր քեզ մկրտելու համար. եթէ քեզի քարոզած կրօնքիս վրայ տարակոյս մը ունիս, դայն փորատելու եւ քեզ համոզելու համար հոս այնպիսի գիտուն աստուածաբաններ կան, զորս ուրիշ տեղ չես կրնար գտնել:

Այս պատճառաւ քս. ճանրորդութիւնդ ա-

ւելորդ է . մաքիդ առջեւ բեր որ Հոովմի ե-
կեղեցականներն ալ հոս տեղիներուն պէս են,
եւ գերագոյն հովուին աւելի մօտ ըլլալուն ,
գուցէ աւելի ալ լաւագոյն են : Ուրեմն եթէ
զիս մտիկ կընես , այդ աշխատութիւնդ այն
ժամանակին ձգէ , երբոր մեզք մը գործելով
արձակման պէտք ունենաս , եւ այն ատեն ես
ալ քեզի ընկերակցելով մէկտեղ կերթանք :

Հրեայն պատասխանեց .

— Կը հաւատամ , սիրելիդ իմ Ժան , որ ա-
մէն բան ըսածիդ պէս է . սակայն աղէկ զի-
տես որ ես քիչ մը յամառ եմ . ուստի պէտք
է որ Հոովմ երթամ , ապա թէ ոչ քրիստոն-
եայ չեմ ըլլար :

Ժան՝ անոր հաստատամտութիւնը տեսնելով,
հասկցաւ որ աւելի ընդդիմանալն անօգուտ էր,
բարի ճանապարհ մաղթեց անոր . բայց իր բո-
լոր յոյսը կորսնցուց , որովհետեւ անտարակոյս
էր որ եթէ Հոովմի արքունիքը տակաւին իր
տեսածին պէս էր , բարեկամն այս ուխտագը-
նացութենէն՝ առաջուանէն աւելի հրեայ ետ պի-
տի դառնար :

Աբրահամ ճանրայ ելաւ եւ կրցածին չափ փու-
թով դէպ'ի Հոովմ ուղեւորեցաւ . հոն հասնելուն
սիրալիր ընդունելութիւն գտաւ իր կրօնակից-
ներէն , եւ Պապին , կարդինալներուն , ուրիշ եկե-
ղեցականաց եւ բոլոր արքունեաց վարքը զննել
սկսաւ : Բայց տեսածներէն ու լսածներէն զարմաց-
մամբ համոզուեցաւ որ Պապէն սկսեալ մինչեւ

Սուրբ Պետրոսի յետին լուսարարը՝ անխիղճ, անսանձ եւ անպատկառ կերպով հեշտութեան անճնատուր եղած էին. անանկ որ գեղեցիկ աղջիկներն եւ վայելչադէմ երիտասարդներն ամեն տեսակ շնորհք եւ յաջողութիւն կրնային ձեռք բերել։ Այս հեշտամոլութենէն զատ տեսաւ որ սաստիկ որկրամուր եւ արբեցող էին. եւ այս ալ այն։ անտիճանի կը հասնէր, որ անասուններէ աւելի գերի եղած էին իրենց որովայնին։ Քիչ մ'ալ առաջ երթալով իր հեաազօտութեանց մէջ, այն աստիճան ագահ եւ շահամուրդատու դա՛նոնք, որ մարդոց արիւնն ու սրբազան իւրերն ստակով կառնէին կը ծախէին, այն աստիճան անխղճութեամբ, որուն չէին կրնար հաքնիւ փարիզի չուխայավաճառներն եւ ուրիշ վաճառականները։ Ասոնք եւ ուրիշ շատ ամօթալի գործեր՝ զորս հոս պատմել չի վայել, տեսնելով Աբրահամ, որ պարկեշտ զգաստ եւ արդարասէր մարդ մ'էր, բաւական սեպեց, եւ անմիջապէս ճանքայ ելնելով փարիզ դարձաւ։

Ժան ար Աիվիլիսի մեծ խնճոյք մը տուաւ անոր ետ դառնալուն առթիւ, սակայն անոր դարձի եկած ըլլալուն յոյսը կորսնցուցեր էր։ Ուստի որ եւ է բանի վրայ խօսելէ տուա՞ջ հանգչելու ժամանակ տուաւ անոր, մտածելով որ իր ըստրպած գէշ լուրը լսելու միշտ ժամանակ կար։ Սակայն քանի մ'օր հանգչելէ ետեւ՝ Աբրահամ ինքնին եկաւ բարեկամին այցելութիւն մ'ընելու։ Ժան համարձակութիւն առնելով,

Ս. Պապին կարգինալներուն եւ քահանայապետական արքունեաց ուրիշ մարդոց վրայ Աբրահամայ կարծիքը հարցուց : Այս հարցման պատասխան երրայեցին գոչեց : — Աստուածամենն ալ դատապարտէ , որովհետեւ աչքերս որչափ ալ բացի՝ չկրցայ անոնց քով սրբութեան բարեպաշտութեան եւ բարեգործութեան նշոյլ մը տեսնել . ընդհակառակն՝ հեշտութիւն, ագահութիւն, որկրամոլութիւն, խարդախութիւն, նախանձ, հպարտութիւն , եւ ասոնցմէ ալ գէշ բաներ նշմարեցի, եթէ ասոնցմէ գէշ բան կրնայ ըլլալ . անանկ որ , ինձ այնպէս երեւցաւ թէ այդ ամբողջ մեքենան՝ սատանայական քան թէ աստուծային չարժամաք կը քալէր : Արդ որովհետեւ , անսածներուն նայելով , սրտանց համոզուեր եմ որ ձեր Պապը եւ հետեւաբար անոր հետեղողներն իրենց բոլոր հանճարը հնարքն ու ջանքը քրիստոնէական կրօնքը երկրիս վրայէն ջնջելու կը գործածեն , փոխանակ անոր հիմն ու նեցուկը ըլլալու , ինչպէս որ պարտքերնին է , եւ որովհետեւ այս նպատակին հասնելու համար իրենց ըրած ջանից հակառակ՝ կը տեսնեմ որ ձեր կրօնքը հանապազօր կածի ու կը պայծառանայ, ուստի այնպէս համոզուած եմ որ Հոգին— Սուրբ զայն կը պաշտպանէ իբրեւ միակ ճշմարիտ եւ սուրբ հաւատք : Այս պատճառաւ , ես որ Հռովմ երթալէս առաջ քու խրատուցդ միշտ խուլ կը կենայի եւ բաղձանացդ կը հակառա-

կէի, հիմա այն Սողոմէն դառնալէս 'ի վեր հաստատութեամբ միտքս դրած եմ քրիստոնեայ ըլլալ : Նրթանք եկեղեցին, սիրելիդ իմ ժան, քանզի մկրտուելու պատրաստ եմ :

Աւելորդ է ըսել թէ ժան տը Սիվիննի՝ մեր ժողական պատասխանի մը սպասած ժամանակ այս հաւանութեան խօսքը լսելով որչափ ուրախ եղաւ : Առանց ժամանակ կորսնցնելու՝ իր սանին հետ փարիզի Նոթր—Տամ եկեղեցին գնաց, եւ դէմերնին ելնող քահանային աղաչեց որ իր ընկերը մկրտէ . քահանայն ալ իսկոյն կատարեց, եւ նորադարձ քրիստոնեայն իր հրէական Աբրահամ անունը թողլով քրիստոնէի ժան անունն առաւ : Նորահաւատը Հռոմ ճանապարհորդելուն շնորհիւ այն աստիճան խոր հաւատք ստացեր էր, որ իր արդէն ունեցած բարի յատկութիւնները մեր սուրբ կրօնքին գործածութեամբը բազմապատկելով բարի կեանք մ'անցնելէ ետեւ՝ սուրբ մահուամբ վախճանեցաւ :

Պօքքաչիօի այս պատմութիւնը դեղեցիկ պատասխան մ'է այն անձանց, որք մեր դիտաւորութիւնը սխալ հասկնալով կրնան զմեզ անկրօն համարիլ : Մենք այնպիսիներուն ուրիշ պատասխան մը տալ չուզելով, վերոյիշեալ պատմութիւնը մեր ընթերցողաց աչքին առջեւ դնել բաւական կը համարինք :

Զմուռնանք սակայն , որ եթէ Պապութիւնն իր իննովկենստիոս Ը երն եւ Աղէքսանդր Զ երն ունեցաւ որ զինքն ամօթով ծածկեցին , ունեցաւ նաեւ իր Պիոս Է երն ու Գրիգոր ԺԶ երը որ իրեն պատիւ բերած են :

ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆ

Պօրճիաներուն թոյնը , կըսեն ժամանակակից պատմագիրք , երկու տեսակ էր , փոշի եւ հեղուկ :

Փոշի թոյնը գրեթէ անչօշափելի տեսակ մը ճերմակ ալիւր էր , որ շաքարի համունէր եւ Գանթարէլ կը կոչուէր : Ասոր բաղադրութիւնը մարդ չէր գիտեր :

Իսկ հեղուկ թոյնը , ինչպէս կը հաւաստեն , տարօրինակ կերպով մը շինուելուն համար չենք ուզեր լռութեամբ անցնիլ : Մենք մեր կարդացածը կը պատմենք պարզապէս՝ առանց պատասխանատուութիւնը մեր վրայ առնելու , քանզի գիտութիւնը կրնայ սուտ հանել մեզ :

« Ալարաղի մը շատ մը մկնդեղ կլնել տալով , թոյնին ներգործած ատենն անասունը ոտքերէն կը կախէին . իսկոյն ջղաձգութիւններն սկսելով մահաբեր եւ յորդահոս փրփուր մը կոկորդէն վազել կսկսէր : Այն փրփուրն արծաթէ սկաւառակի մը մէջ կառնուին , եւ շիշի մը մէջ լցնելով բերանն աղէկ լը կը գոցէին , այս էր հեղուկ թոյնը :

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
1850-1851
1852-1853
1854-1855
1856-1857
1858-1859
1860-1861
1862-1863
1864-1865
1866-1867
1868-1869
1870-1871
1872-1873
1874-1875
1876-1877
1878-1879
1880-1881
1882-1883
1884-1885
1886-1887
1888-1889
1890-1891
1892-1893
1894-1895
1896-1897
1898-1899
1900-1901
1902-1903
1904-1905
1906-1907
1908-1909
1910-1911
1912-1913
1914-1915
1916-1917
1918-1919
1920-1921
1922-1923
1924-1925
1926-1927
1928-1929
1930-1931
1932-1933
1934-1935
1936-1937
1938-1939
1940-1941
1942-1943
1944-1945
1946-1947
1948-1949
1950-1951
1952-1953
1954-1955
1956-1957
1958-1959
1960-1961
1962-1963
1964-1965
1966-1967
1968-1969
1970-1971
1972-1973
1974-1975
1976-1977
1978-1979
1980-1981
1982-1983
1984-1985
1986-1987
1988-1989
1990-1991
1992-1993
1994-1995
1996-1997
1998-1999
2000-2001
2002-2003
2004-2005
2006-2007
2008-2009
2010-2011
2012-2013
2014-2015
2016-2017
2018-2019
2020-2021
2022-2023
2024-2025

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
1850-1851
1852-1853
1854-1855
1856-1857
1858-1859
1860-1861
1862-1863
1864-1865
1866-1867
1868-1869
1870-1871
1872-1873
1874-1875
1876-1877
1878-1879
1880-1881
1882-1883
1884-1885
1886-1887
1888-1889
1890-1891
1892-1893
1894-1895
1896-1897
1898-1899
1900-1901
1902-1903
1904-1905
1906-1907
1908-1909
1910-1911
1912-1913
1914-1915
1916-1917
1918-1919
1920-1921
1922-1923
1924-1925
1926-1927
1928-1929
1930-1931
1932-1933
1934-1935
1936-1937
1938-1939
1940-1941
1942-1943
1944-1945
1946-1947
1948-1949
1950-1951
1952-1953
1954-1955
1956-1957
1958-1959
1960-1961
1962-1963
1964-1965
1966-1967
1968-1969
1970-1971
1972-1973
1974-1975
1976-1977
1978-1979
1980-1981
1982-1983
1984-1985
1986-1987
1988-1989
1990-1991
1992-1993
1994-1995
1996-1997
1998-1999
2000-2001
2002-2003
2004-2005
2006-2007
2008-2009
2010-2011
2012-2013
2014-2015
2016-2017
2018-2019
2020-2021
2022-2023
2024-2025

ԽՕՍԻ ԹԱՐԳՄԱՆՁԻՆ ԱՌԻՆԹԵՐՑՈՂՆ

Առասպելներ կան՝ որ պատմութեան
կը նմանին . պատմութիւններ կան՝
որ առասպելի կը նմանին .

ՎՕԼԹԵՐ

Ներկայն անցելոյն դատաւորն ըլլալը հիւ
կրնայ մերժել . — Տե՛ս , ոչ եկեղեցականը եւ
ոչ աշխարհականը անոր արդար պատժէն կրը-
նան փախչիլ : Պալատներու վանքերու եւ ե-
կեղեցիներու խորերը կատարուած անոցի ու
ճիրներն 'ի լոյս հանելով , ամենուն ակներեւ
կը ցուցնէ եօթը մահացու մեղօք լի Պապը ,
եւ անզգամ ու եղբայրասպան Կեսարու եւ
հեշտամու լիւքրէսի հետ հաւասարապէս կը
դատաւարտէ : Իւր դատաստանն արդար է ,
ըսինք , որով Սալօնարօլէ աննշան բայց սըր-
բակեաց ու խստակրօն արեղայն այնչափ զըր-
պարտութեանց մէջէն մաքուր եւ սուրբ կը
հանդիսանայ : Քրիստոնեայ ժողովուրդը՝ ին-
քըզինք Աստուծոյ կարգ անցունողին գործած
անօրէնութեանց վրայ կը դայթակղի եւ փարի-
սեցւոյն Մովսիսի աթոռը բարձրանալը յայտ
յանդիման կը տեսնէ : Անձնական անսխալու-
թեան կեդրոնը սարսափելի եղեռնագործու-
թեանց ալ կեդրոն կըլլայ : Ողջամիտ մարդիկ
եկեղեցական պատմութեան այս տխուր էջե-
րուն վրայ նայուածք մը նետելով , « որչափ այն-
հեթեթ բան , կը գոչեն , մեզի նման տկար

հողերէնի մը սոսկ Աստուծոյ վայելող անսխա-
լութեան տիաղոս տալ : » Պապին անսխալու-
թեան ջերմաջերմ պաշտպանները թող աչքէ
անցունեն ներկայ գրուածս : Այս պատմական
վէպը թարգմանելու նպատակն է ցուցնել
թէ « ինչպէս աշխարհականներու՝ նոյնպէս ալ
եկեղեցականաց մէջ անանկ մարդիկ ելած են
եւ կելնեն (ինչպէս որ աչքով ալ կը տեսնենք) ,
որ կրօնքը կը խայտառակեն, Աստուծոյ տաճարը
կը պղծեն եւ Քրիստոսի եկեղեցին կը մատ-
նեն » . նաեւ « սարսափելի բան մ'է եկեղե-
ցական բարձր անձի մը հզօր աշխարհական-
ներու կամ կանանց հետ ըրած նենգուպատիր
դաշինքը կամ դորձակցութիւնը » : Հռովմէա-
կան հայուն ներկայ վիճակը խիստ աղէկ կը
յարմարի Աղէքսանդր Զ ի ժամանակին հետ :

Ընթերցողը՝ նպատակս գովելու կամ պար-
սաւելու ազատ է : Ես այսչափ կըսեմ որ իմ
միտքս բարիք ընել էր :

ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՆ

Ա . Ս . Տ .

ՆՈՒԷՐ.

Առ ազնիւ բարեկամն իմ
Գրիգոր Խաչատուր Կապուտիկեանց

ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՆ

Ս. Ս. Տ.

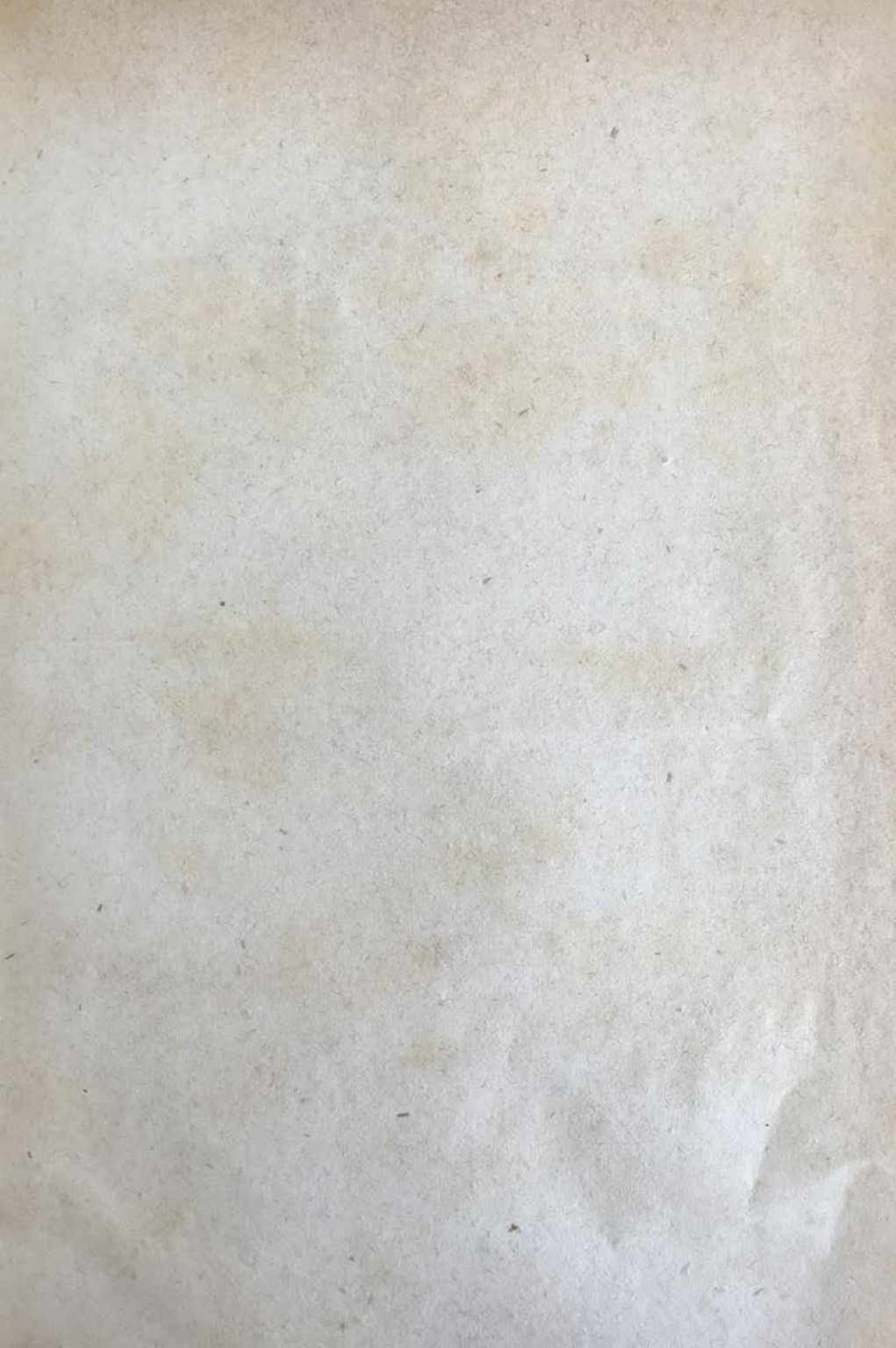
944

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

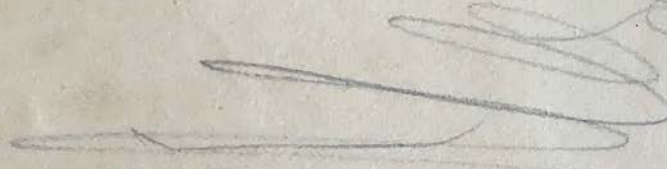
247508-9

Figure 1

55/55/55

Sophie Tarnow

İstanbul Belediyesi

İnkilâb Müzesi ve Kütüphanesi

Sayı:

Oda

Dolab

Raf

İBB Eyüp Sultan Halk ve Çocuk Kütüphanesi

ERM1066

255.07.02.01.06.00/

